

ATATÜRK VE TÜRK DEVRİM TARİHİ

Başkent Üniversitesi
Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi

Editör

Doç. Dr. Evrim ŞENCAN

Baskı 4.

Yayın Hakkı © 2021 BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ GELİŞTİRME VAKFI İKTİSADİ İŞLETMESİ

Her hakkı mahfuzdur, bu kitabın yayın işini gerçekleştiren Başkent Üniversitesi Geliştirme Vakfı İktisadi İşletmesi dışında, telif hakkı yasası uyarınca, tümü ya da herhangi bir bölümü, resmi ve yazısı editörünün ve yayımcısının yazılı müsaadesi alınmadıkça tekrarlanamaz, basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi çıkartılamaz veya kopya anlamı taşıyacak hiçbir işlem yapılamaz.

ISBN:

Editör

Doç. Dr. Evrim ŞENCAN

Yazarlar

Başkent Üniversitesi Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi

Öğretim Elemanları

Dr. Emine Kısıklı

Doç. Dr. Derya Çini Şimşek

Doç. Dr. Halil Özcan

Doç. Dr. Evrim Şencan

Dr. Öğr. Üyesi M. Sedat Erkan

Dr. Öğr. Üyesi Levent Ünal

Yayına Hazırlayan: Başkent Üniversitesi Basım ve Yayın Birimi

Tasarım ve Düzenleme: Pınar OSMANAĞAOĞLU

Basım ve Çoğaltım Yeri:

Sertifika No:

ÖNSÖZ

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin verilmesi Cumhuriyet'in on yaşını doldurmasından ve devrimlerin büyük oranda gerçekleştirilmesinden sonra gündeme geldi. Cumhuriyet'in 10. yılında gerçekleştirilen üniversite reformuyla, İstanbul Üniversitesi bünyesinde Türk İnkılâbı Enstitüsü kuruldu. Bir yıl sonra da üniversite öğrencilerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamaları ile Türk Devriminin temel niteliklerinin öğretilmesi için İnkılâp Tarihi dersleri vermeye başlandı. Cumhuriyetin 10. yıl kutlamaları coşkusundan ve üniversite reformundan sonra, rejimin ve devrimlerin güvencesi olarak görülen gençlere dersin anlatılması anlamlıdır ve şüphesiz bu durum Gençliğe Hitabenin de ruhuna uygundur.

1934 yılından itibaren İnkılâp Tarihi adıyla, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Türk Devrim Tarihi adıyla, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin devamında ise Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi adıyla okutulan dersin içeriği hazırlanırken tarih bilimi başta olmak üzere, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji ve edebiyat gibi farklı bilim dalı ve disiplinlerin bir arada kullanıldığını görmekteyiz.

Derslerin başlangıcındaki heyecanı ve önemini anlatabilmek için ilk dersi dönemin Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur'un İstanbul Üniversitesinde, devamında ise Başbakan İsmet İnönü'nün Ankara Hukuk Mektebinde verdiği söylemek sanırım yeterli olacaktır. Daha sonra derslerin konferans biçiminde dört ana başlıkta verilmesi kararlaştırıldı. Konferansı verecek kişiler de dönemin en etkin siyaset ve devlet adamlarıydı: Recep Peker siyaset, Mahmut Esat Bozkurt hukuk, Yusuf Hikmet Bayur dış politika ve Yusuf Kemal Tengirşenk ise ekonomi konularını üstlendi.

Recep Peker, o günlerde dersin amacını Şu sözlerle açıklıyordu: “Bu derslerin amacı, inkılâp devrini yaşamış, o devri hazırlamış insanların ruhunda en kuvvetli ileri hareket unsuru olan sıcaklığı ve heyecanı, ulusal çalışma hayatına çıkacak olan genç Türk nesillerine yeni unsuru aŐılamaktır ve onları yaŐadıđımız inkılap prensipleri ile yetiŐtirip vazifeye hazırlamaktır.”

Türk vatanını işgalden, Türk milletini esaretten kurtaran Atatürk de dersin müfredatının sınırlarını Türk devriminin kısa bir tanımı ile çiziyordu: “Uçurum kenarında yıkık bir lke... Türlü düŐmanlarla kanlı bođuŐmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra, içeride ve dışarıda sayđı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için aralıksız devrimler... İŞte Türk genel devriminin bir kısa deyiimi...”

O halde Atatürk’ün tanımının ve dersin içeriğinin anlaŐılması için aşağıdaki soruların cevaplandırılması gerekir:

- Osmanlı Devleti  kıtada hüküm süren bir dünya devleti iken, ne oldu da Anadolu’ya hapsedilerek uçurumun kenarında, “yok olmanın kuyusuna” düŐme noktasına geldi?
- İtilaf Devletlerinin Türk milleti için “asırlardan beri hazırlamış oldukları büyük bir suikastın” hukukî kılıfı olan Sevr Barış Antlaşmasını Osmanlı Devleti nasıl kabul edebildi?
- Ordusu dađıtılmıŐ, silahları toplanmış ve vatanı işgale uğramış olan Türk milleti, İstanbul’daki meşru hkmetine rağmen nasıl oldu da Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğini kabul edebildi?
- Ordu, silah, mühimmat ve para yok iken, mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal Paşa, görevden alınmasına, hakkında Şeyhülislam fetvasına ve mahkemenin idam kararına rağmen millet egemenliğine dayalı tam bağımsız milli bir devlet kurma amacına nasıl ulaŐtı?

- Millî bir devlet (Cumhuriyet) kurulduktan sonra akıl ve bilim temelinde bütüncül bir kalkınma ile yoksulluk, ilkelik, gerilik ve bilgisizlik nasıl yenildi de akıl özgür kılınarak, kadın erkek eşitliği sağlanarak, çağdaş medeniyeti yakalama ve aşma serüveni gerçekleştirildi?
- Atatürk'ün liderliğinde Millî Mücadele ile Cumhuriyet mucizesi nasıl gerçekleşti?
- Atatürk'ün bedeni aramızdan ayrıldıktan sonra, ülkemiz hangi siyasi ve ekonomik gelişmelerle bu günlere geldi?

Tüm bu sorular ve daha fazlası, Başkent Üniversitesi Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (ATAMER) öğretim elemanlarınca hazırlanan bu kitapta cevabını buluyor. Hazırlanan kitap, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi (ATA) dersleri almakta olan öğrencilerimize elektronik ve basılı olarak ulaşma imkânı vermektedir.

Atatürk'ten sonra Türkiye'de krizler ve siyasi dalgalanmalar oldukça, Atatürk ilkelerinden ve Cumhuriyetin temel değerlerinden uzaklaşıldığı fark edilip Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihinin iyi özümsemesi için çareler aranmaktadır. Biz de tarihimizi doğru öğretebilirsek karşılaştığımız sorunların çoğu kendiliğinden çözülebilecektir. Fransız siyaset kuramcısı, Alexis Tocqueville: "Geçmiş artık geleceği aydınlatamadığı zaman ruh karanlıkta yürür" demektedir. Geçmişin geleceği aydınlatması da ancak tarihin doğru öğrenilmesiyle mümkün olacaktır. O halde ruhları karanlıktan kurtarmak ve Atatürk'ün manevi mirası olan akıl ve bilimin ışığında çağdaş uygarlığa yürümek için bu kitabı okumalısınız.

Millî Mücadelenin başlamasının 100., Başkent Üniversitesinin kuruluşunun 25. yılında bu kitabın hazırlanması merkezimiz için bir övünç kaynağıdır. Çünkü Başkent Üniversitesi Kurucusu, Kurucu

Rektörü ve Yönetim Üst Kurulu Başkanı Prof. Dr. Mehmet HABERAL'ın bildirdiği üzere: "Başkent Üniversitelerinin birinci görevi daha çok çalışarak ülkemizi ATATÜRK'ün çizdiği yolda, Cumhuriyetin ilkeleri ve demokrasi kuralları doğrultusunda yükseltmek ve yüceltmektir." Bu görevi yerine getirmek üzere katkılar sunan ATAMER'in çok değerli öğretim elemanlarını kutluyorum.

Prof. Dr. Mustafa Gündüz
Başkent Üniversitesi
Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

İÇİNDEKİLER

Önsöz	3
Giriş	15
Konuya İlişkin Temel Kavramlar	15
İnkılâp	15
İhtilâl	17
İsyân	17
Hükümet Darbesi	17
Reform (İslahat)	17
Tekâmül (Evrim)	18
BİRİNCİ BÖLÜM	19
XIX Yüzyılda Osmanlı Devleti	21
İmparatorluğun Çöküşünün İç Sebepleri	21
İmparatorluğun Çöküşünün Dış Sebepleri	24
19. Asırda Osmanlı Devleti'nde Yenilik Hareketleri	26
I. Selim Dönemi İslahatları (1789-1807)	26
II. Mahmut Dönemi İslahatları (1808-1839)	27
Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)	28
İslahat Fermanı (25 Şubat 1856)	28
I. Meşrutiyet (23 Aralık 1876)	29

Şark Meselesi	30
Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri	31
İngiltere'nin Osmanlı Toprakları Üzerindeki Emelleri	31
Çarlık Rusya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri	32
Fransa'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri	32
Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri	33
İtalya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri	33
Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri	34
Abd'nin Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri	34
İKİNCİ BÖLÜM	37
XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti	39
Meşrutiyet Dönemleri Düşünce Akımları	39
Osmanlıcılık	39
İslamcılık	40
Türkçülük	40
Batıcılık	41
İi. Meşrutiyet (1908)	41
Trablusgarp Savaşı	44
Balkan Savaşları	46
Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti	49
Birinci Dünya Savaşının Nedenleri	49

Genel Nedenleri	49
Özel Nedenleri	50
Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi	52
Savaşın Başlaması	52
Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi	53
Türk Cephelerinde Savaşın Gelişimi ve Savaşın Sonuçları	55
Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde	58
Yıllara Göre Savaşın Gelişimi	
Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları	61
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	62
Mondros Ateşkes Antlaşması (Mütarekesi) (30 Ekim 1918)	64
Mütarekenin Uygulanması ve İşgaller	71
Mütareke Sonrası Memleketin Durumu	73
Paris Barış Konferansı (18 - 21 Ocak 1919),	74
Wilson Prensipleri ve İzmir'in İşgali	
Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Dönemindeki Cemiyetler	80
Ulusal Mücadeleyi Destekleyen Cemiyetler	81
Azınlıkların Kurdukları Ayrılıkçı Cemiyetler	84
Ulusal Mücadeleye Zararlı Yerli Cemiyetler (Osmanlı- Hilafetçi)	85
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	90
Genelgeler ve Kongreler Dönemi	91
Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Siyasi Faaliyetleri	91
Mustafa Kemal Paşa Liderliğinde Anadolu'da Yürütülen Faaliyetler	92
Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı	92

Amasya Genelgesi (22 Haziran 1919)	93
Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919)	95
Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)	97
Amasya Görüşmesi (20-22 Ekim 1919)	99
Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Gelişi (27 Aralık 1919)	101
Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanması	101
İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)	104

BEŞİNCİ BÖLÜM **107**

Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) Açılması ve Yeni Dönem	109
Büyük Millet Meclisi	109
Meclisin Yapısı ve İşleyişi	111
Meclisin Açılmasına Karşı İstanbul'un Tepkisi	112
Kuvayı İnzibatiye (Hilafet Ordusu)	114
İç İsyenlar	115
Serv Barış Antlaşması	118
BMM'nin Sevr Antlaşması'na Karşı Tepkisi	120

ALTINCI BÖLÜM **121**

İstiklâl Harbi (Bağımsızlık Savaşı)	123
Kuvayı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş	123
Milli Mücadele Cepheleri	126
Doğu Cephesi	126
Güney Cephesi	127
Adana Cephesi	131
Maraş Cephesi	131

Antep Cephesi	132
Urfa Cephesi	133
Batı Cephesi	134
Birinci İnönü Savaşı (06-10 Ocak 1921)	134
Londra Konferansı	135
Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)	136
İçerideki Gelişmeler (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Ve İstiklâl Marşı)	137
İkinci İnönü Savaşı (23-31 Mart 1921)	138
Kütahya Ve Eskişehir Savaşları (10-24 Temmuz 1921)	139
Başkomutanlık Yetkisi Ve Tekâlif-İ Milliye Emirleri	139
Sakarya Meydan Savaşı (23 Ağustos-13 Eylül 1921)	142
Büyük Taarruz (26 Ağustos 1922)	145
YEDİNCİ BÖLÜM	153
Mudanya Mütarekesi ve Saltanatın Kaldırılması	155
Mudanya Mütarekesi	155
Saltanatın Kaldırılması	161
SEKİZİNCİ BÖLÜM	165
Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)	167
DOKUZUNCU BÖLÜM	175
Cumhuriyet Yönetiminin Kurulması	177
Cumhuriyet İlanını Hazırlayan Gelişmeler	177
Cumhuriyet İlanını	180
Halifeliğin Kaldırılması	188

ONUNCU BÖLÜM **193**

Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri	195
Halk Fırkası (Partisi)	195
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (17 Kasım 1924 - 3 Haziran 1925)	199
Şeyh Sait İsyanı (Ayaklanması) (13 Şubat 1925 - 31 Mayıs 1925)	201
Takrir-I Sükûn Kanunu (Huzurun Sağlanması Kanunu) (04 Mart 1925)	206
Mustafa Kemal Paşa'ya Suikast Girişimi (17 Haziran 1926)	208
Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930 - 17 Kasım 1930)	210
Menemen Olayı (23 Aralık 1930)	212

ON BİRİNCİ BÖLÜM **215**

Atatürk Dönemi Türk Devrimi	217
Eğitim Alanında Türk Devrimi	218
Ekonomi Alanında Türk Devrimi	222
Gündelik Hayatta Türk Devrimi	227
Hukuk Alanında Türk Devrimi	230

ON İKİNCİ BÖLÜM **232**

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923 - 1938)	235
1923 - 1938 Dönemi Türk - İngiliz İlişkileri	236
1923 - 1938 Dönemi Türk - Sovyet İlişkileri	239
1923 - 1938 Dönemi Türk - Yunan İlişkileri	240

1923 - 1938 Dönemi Türk - İtalya İlişkileri	242
1923 - 1938 Dönemi Türk - Fransız İlişkileri	243
Türkiye'nin İslâm Ülkeleriyle İlişkileri	246

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **249**

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk Dış Politikası (1931 - 1939)	251
Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi	252
Balkan Antantı	254
Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi	254
Sâdâbat Paktı	255
Hatay'ın Anavatana Katılması	257

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM **261**

Atatürk İlkeleri ve Bütünleyici İlkeler	263
Millet Egemenliği	264
Tam Bağımsızlık	265
Millî Birlik ve Bütünlük	266
Dinamik İdeal	267
Atatürk İlkeleri	268
Cumhuriyetçilik	268
Milliyetçilik	270
Halkçılık	271

Laiklik	273
Devletçilik	276
İnkılâpçılık	277
ON BEŞİNCİ BÖLÜM	279
Atatürk Sonrası Türkiye	281
İsmet İnönü Dönemi	281
İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikası	282
İkinci Dünya Savaşı	282
İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Türkiye'nin Dış Politikası	285
İsmet İnönü Dönemi Türkiye'nin İç Politikası	288
Demokrat Parti Dönemi	292
Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin İç Politikası	292
Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası	294
27 Mayıs 1960'tan 12 Eylül 1980'e Türk Siyasal Yaşamı	295
KAYNAKÇA	303

GİRİŞ¹

Dünya savaşının (1914-1918) ardından imzalanan mondros mütarekesi (30 ekim 1918) ile kayıtsız şartsız teslim olan osmanlı devleti topraklarını işgale başlayan itilâf devletleri'nin türklere anadolu'da hayat hakkı tanımayacağını gören mustafa kemal paşa, halkı bir millî mücadele hareketine hazırlamak suretiyle hem türk milleti'ni bağımsızlığına kavuşturmuş hem de yıkılmak üzere olan osmanlı toprakları üstünde yeni bir türk devleti kurmuştur. Türk inkılâbı; İstiklâl savaşı veya millî mücadele olarak isimlendirilen hareket çerçevesinde hem türk milleti'nin tam bağımsızlık savaşı hem de çağdaş yeni bir türk devleti kurulması mücadelesidir. elinizdeki ders kitabı, türk milletinin yeniden doğuşunda geçirdiği evreleri anlatmaktadır.

Yeniden doğuşun önderi mustafa kemal paşa'nın sık sık kullandığı inkılâp, bu kavramdan ayırdığı ihtilal; diğer yandan isyan, darbe, reform vb. kavramlarının öğrenilmesi türk inkılâbı sürecinde yaşanan hadiselerin doğru ifade edilmesine fayda sağlayacaktır.

KONUVA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

İnkılâp

Arapça “kalb” kelimesinden türeyen inkılâp sözcüğü, Türkçede “etmek” yardımcı fiili ile “kalb etmek” şeklinde kullanılmakta, kelime anlamı itibariyle bir halden bir başka hale geçişi, şekil değiştirmeyi ifade etmektedir.² İnkılâp kelimesi sosyologlar, hukukçular ve tarihçiler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Türk Hukuk Lügatine göre inkılâp, bir milletin sahip olduğu siyasî, sosyal ve askerî kurumların devlet eliyle, makul ve ölçülü metotlar çerçevesinde köklü bir biçimde değiştirilerek yenileştirilmesidir. Mustafa Kemal Paşa ise inkılâbı, mevcut müesseseleri zorla değiştirmek, Türk Milletini son asırlarda geri bırakmış kurumları yıkarak yerine milletin en yüksek medeni icaplarına göre ilerlemesini sağlayacak yeni kurumlar koymak olarak tanımlamıştır.³ Bu tanımların tümünde ortak nokta, kuvvet kullanılarak kısa sürede hızlı ve köklü bir değişimin esas alınmasıdır.

¹ Bu kısım, Dr. Emine Kısıklı tarafından yazılmıştır.

Toplum yapısını köklü biçimde değiştirmeyi amaçlayan Türk İnkılâbı, Mustafa Kemal'in zihninde milliyetçilik ve demokrasi fikirlerinin Avrupa'da hızla yayıldığı, Osmanlı Devleti'nde ise istibdat döneminin uygulandığı günlerde şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin her gün daha da kötüye giden durumu karşısında bir şeyler yapma ihtiyacı duyan Mustafa Kemal, gençlik yıllarında Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi Osmanlı aydınlarından etkilenmiş, bu etki ile Fransız İhtilâlini öğrenme ihtiyacı duymuş, öğrendiklerini uygulamaya geçirmek için de örgütlenmesi gerektiğine inanmıştır. Bu inançla 1905 yılında Suriye'de Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kuran Mustafa Kemal, 1906'da bu cemiyetin Selanik şubesini açarken "Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve yok oluş vardır. Her kurtuluşun anası, hürriyettir... Suriye'de bir cemiyet kurdum ve istibdat ile mücadeleye başladım. Buraya da cemiyetin esasını kurmaya geldim. Şimdilik gizli çalışmak ve teşkilatı şekillendirmek mecburiyeti vardır... İstibdâda ihtilâl ile karşılık vermek, köhneleşmiş çürük idareyi yıkmak, milleti hâkim kılmak, kısacası vatani kurtarmak için sizden fedakârlık bekliyorum" demiştir.⁴ Özgürlük yanlısı Meşrutiyetçilerle ortak hareket etmesine rağmen 1908'den sonra II. Meşrutiyetin ilanını yeterli görmeyen ve inkılâbın tamamlanmasını arzu eden Mustafa Kemal, İttihatçılarla görüş ayrılığı yaşamıştır. Balkan Savaşları sonrasında 27 Ekim 1913'te Sofya'ya askeri ataşe olarak atanmış, burada Bulgaristan'ın kısa sürede nasıl geliştiği sorusuna cevap arayarak Osmanlı Devleti'nin kalkınması için çözüm üretmeye çalışmıştır. Diğer yandan, Millî Mücadeleye başlamadan önce yapacağı inkılâpları kafasında şekillendirmiş, 6 Temmuz 1918 tarihli hatıra defterine "Elime büyük yetki ve güç geçerse, toplumsal yapımızda arzu edilen inkılâbı bir anda, bir darbe ile tatbik edeceğimi zannederim" notunu düşmüştür.⁵ 19 Mayıs 1919'da bu düşüncelerle Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinin Türk halkında yarattığı galeyanı iyi değerlendirmiş ve Türk İnkılâbı fikrini uygulamaya koymuştur. Halkı, Millî Mücadele fikrine hazırlayarak hem demokratik, laik ve tam bağımsız yeni Türk Devleti'nin temellerini atmış hem de Türk Milleti'ni bağımsızlığına kavuşturmuştur.

⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1906-1938, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981, c. II, s.1.

⁵ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2, YÖK Yayını, Ankara, 1995, s.4-5.

İhtilâl

Arapça “hall” kelimesinden gelen ihtilâl bozulma, karışıklık demektir. İhtilâli, bir devletin siyâsî teşkilatını kanunlara uymaksızın değiştirmek üzere zor kullanılarak yapılan geniş çaplı halk hareketi olarak tanımlamak mümkündür. İnkılâp gelişmeye yönelik bir değişikliği ifade ederken; ihtilâl mevcut düzeni bozmaya yönelik bir anlam taşımaktadır. İhtilâl bozulan düzenin yerine yeni bir düzen koymayı kapsamaz; inkılâbın başlangıç safhasını oluşturur. Zaman zaman ihtilâl ve inkılâp kavramları yerine kullanılan “devrim” ise, devirmek fiil kökünden türemiş olup daha çok ihtilâl anlamında kullanılmaktadır.

İsyan

Sözlük anlamı itibariyle itaatsizlik, emre boyun eğmemek, ayaklanma demek olan isyan, toplum içinde belirli bir grubun veya bir teşkilatın sınırlı amaç ve hedefini gerçekleştirmek düşüncesiyle devlete başkaldırmasıdır.⁶ İsyan gelişme gösterdiği takdirde ihtilâle, ihtilâl başarıya ulaştığı takdirde de inkılâba dönüşmektedir. Fransız İnkılâbında isyanın ihtilâle, ihtilâlin de inkılâba dönüştüğü görülmektedir. Ancak Türk İnkılâbında isyan ve ihtilâl safhaları yoktur. Kimi tarihçiler Amasya Tamimi ile Mustafa Kemal’in Osmanlı Devleti’ne karşı isyan hareketini başlattığını ifade etseler de Osmanlı Devleti’nin millet kavramı haricinde bir devlette bulunması gereken tüm unsurları kaybetmesi nedeniyle ortada isyan edilecek bir devlet kalmamıştır.

Hükümet Darbesi

Devlet emrindeki silahlı güçlerden birinin mevcut hükümeti devirip, iktidarı ele geçirmesidir. Hükümet darbesi sadece iktidardaki yönetimi değiştirmeyi hedefler, toplumun sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yapısına dokunmaz.

Reform (İslahat)

Aslen Fransızca olan reform düzeltme, iyileştirme anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti’nde reform karşılığında *islahat* deyimi

⁶ Recai Okandan, Umumi Amme Hukuku, İstanbul, 1961, s. 674-675.

kullanılmıştır. Geniş anlamda reform, toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeyen kurumları, çağın ihtiyaçlarına ve şartlarına uygun olarak yeniden düzenlemektir. Reformlar o ülkenin hukuk düzenine uygun olarak yapılır. Değiştirilebilir, zorlayıcı değildir.

Tekâmül (Evrım)

Arapça, “kâmil” kökünden türemiş olan tekâmül, ilerleme, gelişme, olgunlaşma anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, mevcut kurumun veya herhangi bir varlığın daha iyiye doğru gelişmesidir.

BÖLÜM 1

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

Dr. Emine KISIKLI

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti

Bu bölümde, 19. asırda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, devletin çözülmesi ve yenileşmesi, bu yenileşme beraberinde gerileme ve **çöküşünün sebepleri iç ve dış sebeplere bağlı olarak anlatılacaktır.**

İmparatorluğun Çöküşünün İç Sebepleri

Türklerin tarih boyunca kurduğu en büyük devletlerden biri olan Osmanlı Devleti, 16. yüzyıl sonlarında duraklama dönemine girmiş, 17. yüzyıl sonunda hızla toprak kaybetmeye, ekonomik açıdan zayıflamaya başlamış, ekonomik ve sosyal hayatta yaşanan sorunlar devlet kurumlarını işlemez hale getirmiştir. Hanedan üyelerinin ortak malı sayıldığı Osmanlı Devleti, eski Türk hakimiyet anlayışı gereği veraset usulüyle tahta çıkan ve Osmanlı soyundan gelen hükümdar tarafından yönetilmektedir. Hanedan üyelerinden hangisinin hükümdar olacağına dair kesin bir kural yoktur. Başta bulunan hükümdar, kendisinden sonra tahta çıkacak veliahdı tayin etme yetkisine sahiptir. Hanedan üyeleri ancak sonucuna katlanmak şartıyla iktidar mücadelesi verebilmektedir. Bu usul daha sonraları değiştirilmiş, hanedana mensup en büyük erkeğin tahta çıkması, yani ekberiyet usulü uygulamaya konmuştur. Bu sistem taht kavgalarını ve kardeş kanı dökülmesini büyük ölçüde önlemiştir. Ancak iktidarı devralacak kişinin sadece yaşına bakılması ve devlet yönetme yeteneğinin göz ardı edilmesi, devlet otoritesinin yetersiz padişahlara bırakılmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra, kuruluş döneminde şehzadelerin devlet tecrübesi kazanması düşüncesiyle sancaklara gönderilmesi uygulaması, 18. yy. başlarında kaldırılmıştır. Şehzadelerin sarayda tutulması, deneyimsiz padişahların ülkeyi kötü yönetmesine zemin hazırlamıştır. Devletin kötü yönetilmesi de yukarıdan-aşağıya doğru mülkî idarenin tüm kademelerinde bozulmaya yol açmış, bu bozulma Osmanlı Devleti'ni genel bir çöküntüye sürüklemiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarındaki dinamizmini devam ettirememesi, ordu teşkilatının da bozulmasına neden olmuştur. Güçlenen, modern silahlara sahip hale gelen Batı karşısında yetersiz kalan Osmanlı ordusu, girdiği savaşlarda aldığı ağır yenilgiler sonucu büyük moral çöküntüsü yaşamıştır. Kuruluş yıllarında disiplini ve muharebe gücü açısından dünyada parmakla gösterilen Yeniçeri teşkilatında disiplin bozulmuş, yeniçeriler askerlik dışındaki işlerle uğraşır hale gelmiştir.

Genel çöküntü Osmanlı eğitim sisteminde de kendini göstermiştir. Fatih döneminde Osmanlı devlet adamlarını yetiştiren medreseler gerek eğitim kadrosu gerekse programı açısından çok güçlüdür. Ancak 18. ve 19. asırda medreseler farklı bir şekil almış, Avrupa'daki ilmî gelişmelerden uzaklaşmış, daha ziyade siyasetle uğraşan kurumlar haline dönüşmüş, müderrisler maddî menfaat elde etmek amacıyla medreseyi bir araç olarak kullanmaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra Osmanlı eğitim sistemi yönetim bakımından da bütünlükten uzaklaşmıştır. Sıbyan mektepleri Evkaf Nezareti'ne, Rüştüye (ortaokul) ve idadiler (lise) Maarif Nezaretine bağlıyken, medreseler ise Şeyhülislâmlık ve Meşihat makamına bağlı olarak hizmet vermektedir. Yabancıların açtığı yabancı okullar, Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin açtığı azınlık okulları ise son dönem Osmanlı eğitim sisteminde büyük karışıklığa neden olmuştur. Eğitimde yaşanan bu karmaşa Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür.

Türk devletlerinde ordu ve maliyeden sonra üçüncü önemli kurum olarak görülen adalet mekanizması da bu bozulmadan payını almıştır. 19. asırda adaletin yerini rüşvet, adam kayırma ve menfaat almaya başlamış; valiler ve kadılar hak ve hukuktan ziyade kendi çıkarlarını gözetmeye başlamışlardır. Artık 16. asır Osmanlı adalet sisteminin simgesi haline gelmiş İbn-i Kemal, Ebusuud Efendi gibi isimlere adalet mekanizmasında rastlanmamaktadır. Adalet kavramının bozulması Fransız İnkılâbında olduğu gibi bir sosyal patlamaya yol açmamış; tersine, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırmıştır.

Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan, iyi işleyen bir malî sisteme sahip olan Osmanlı Devleti 16. asırda dünyanın ekonomik açıdan en güçlü devletlerinden biridir. Ancak önceleri Fransa'ya, sonraları Avrupa devletlerine verilmeye başlayan kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'ni ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. Kapitülasyon; bir devletin bir anlaşmaya bağlı olarak başka devletlere tanıdığı iktisadî ve sosyal ayrıcalıklardır. Kapitülasyon hakkından yararlanan tüccarlar, on yıl vergi vermeyecek, mallarının değeri üzerinden %3 gümrük vergisi ödeyecektir. Özellikle Avrupa'da üretimde basit el aletlerinin yerini makinenin almaya başlaması demek olan Sanayi Devrimi ile üretimin artması ve maliyetlerin düşmesi kapitülasyon hakkından yararlanan tüccarlar için Osmanlı Devleti'ni cazip bir pazar haline getirmiştir. Ucuza üretilen mallara karşı korumasız, zayıf Osmanlı sanayi rekabet gücünü kaybetmiş, yerli girişimci yok olma noktasına gelmiştir. Osmanlı devlet adamlarının tedbir amacıyla gümrük vergilerini artırma girişimi büyük tepkiye yol açmıştır. I. Dünya Savaşı (1914-1918) başında Osmanlı Devleti'nin tek taraflı kapitülasyonları kaldırma girişimi de sonuç vermemiş, müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan bile kapitülasyonların kaldırılmasına tepki göstermişlerdir. Türkiye ancak Lozan Antlaşması (1923) ile kapitülasyonlardan kurtulmayı başarmıştır. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaptığı savaşlarda aldığı ağır yenilgiler sonucunda ödemek zorunda kaldığı savaş tazminatları ve artan askerî harcamalar da ekonomiye büyük darbe indirmiştir. Dirlik sisteminin bozulması ziraî faaliyetleri aksatmış, devlet vergi toplayamaz hale gelmiştir. Coğrafi keşifler sonucunda dünya ticaret yollarının değişmesi, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ticaret avantajlarını kaybetmesine neden olmuştur. Bozulan ekonomiyi düzeltebilmek için ilk kez 1854 Kırım Savaşı sırasında dış borç alma yoluna giden Osmanlı Devleti'nin dış borç miktarı 1875 yılında 250 milyon Osmanlı altınına ulaşmıştır. Üstelik alınan dış borçlar bütçe açığını ve savaş giderlerini kapatmak için kullanılmış, yatırıma dönüştürülememiştir. 1875 yılında yayınladığı bir tebliğle borçlarının faizlerini ancak taksitle ödeyebileceğini ilan eden

Osmanlı yönetimi, bir anlamda ekonomik iflasını kabul etmiş ve 1881 yılı Muharrem ayı Kararnamesi ile Düyun-u Umumiye İdaresi'nin (dış borçlar) kurulmasına izin vermek zorunda kalmıştır.

İmparatorluğun Çöküşünün Dış Sebepleri

Türk İnkılâbı fikrine yol açan dünyadaki en önemli dış gelişme Fransız İhtilâli'dir. Fransız İhtilâline yol açan gelişmeleri ortaçağın karanlıklarında aramak lazımdır. Ortaçağ Avrupa'sında insanların düşünce yapısına dinin katı kuralları, yani skolastik düşünce sistemi egemendir. Avrupalı, Rönesans (yeniden doğuş) ile kiliseyi kendi kabuğuna çekilmeye mecbur ederek, bilimde, teknikte, kültürde ve güzel sanatların her dalında hür düşünme imkânını elde etmiştir. 16. asırda Martin Luther öncülüğündeki gerçekleşen Reform hareketi ile Batı, dinî özgürlüğünü kazanmıştır. Ancak Rönesans ve Reforma rağmen Avrupa insanı hâlâ siyasî hürriyetine kavuşamamıştır. Avrupa'da insanların siyasî haklarını elde etme, yönetime katılabilme, kendilerini yönetecek kişileri belirleyebilme arayışı, sınıf mücadelelerinin en yoğun biçimde yaşandığı ve halkın çok kötü yönetildiği Fransa'da sonuç vermiş, Fransız İhtilâli ile Fransızlar, kralın mutlak otoritesini kırarak, temel hak ve hürriyetlerini elde etmişlerdir. Kaynağını Fransız İhtilâli'nden alan liberalizmle,⁷ kişi hürriyeti ile tüm insanların eşit olması ve her insanın anayasal çerçevede temel hak ve hürriyetlerine sahip olması gerektiği anlayışı kabul edilmiş, kralın yetkileri daraltılmış, vatandaşlar yönetime ortak edilmiştir. Liberalizmin milletlere uyarlanmış şekli olan Nasyonalizm ile bir devletin egemenliği altında yaşayan millet veya milletlerin hür ve bağımsız olması, yani milliyetçilik anlayışı benimsenmiştir. Fransız İhtilâli sonucunda ortaya çıkan Liberalizm ve Nasyonalizm baskıcı, eşitliğe dayanmayan devlet anlayışı sistemini yıkmıştır. Liberalizmin Fransa'da mutlak monarşinin sonunu getirmesi, egemenliklerini ve tahtlarını koruma kaygısına düşen Avrupalı yöneticileri harekete geçirmiştir. Fransa kralının başına gelenlerin kendi başlarına gelmesinden endişe duyan Avrupalı

⁷ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, c. I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s. 5.

krallar, 1792'de ihtilâl Fransa'sına savaş açmışlardır. Ancak bu savaşlar sayesinde özgürlük, millet, milliyetçilik gibi kavramların Fransa'da yok edilmesi hesaplanırken, cephelerde Fransızlardan Avrupalı askerlerin bu kavramları öğrenmesi olayı tersine çevirmiştir. Avrupalıların kendi yöneticilerinden eşitlik ve özgürlük istemesi sonucunda 1815'de Fransa ile savaşa son veren Avrupalı krallar Viyana Konferansını toplamışlardır. Avusturya Başkanı Metternich'in öncülüğünde toplanan Viyana Konferansı'nda Avrupa'da filizlenmeye başlayan eşitlik, özgürlük fikirlerine karşı ortak ve etkili mücadele kararı alınmıştır. Avrupa'da kralların, iktidarlarını koruyabilmek için halka şiddet uygulamaya başlaması yıllar boyu sürececek iç savaşlara yol açmıştır. 1818-1848 yılları arasında çıkan bu ayaklanmalar sonucunda kralların otoritesi yenilmiş, Avrupa'da mutlak monarşiye dayalı devlet yapısı terkedilmiştir. Böylece Fransız İhtilâli ile önce Fransa'nın, sonra da tüm dünyanın siyasî, hukukî ve toplumsal yapısını değiştirecek bir düzenin temelleri atılmıştır. Bu düzen her vatandaşın özgür ve yasalar karşısında eşit haklara sahip olmasını, milletin kendi kendisini yönetmesini, bu düzenin temel yapısını tayin eden anayasaların yapılmasını, devletin laik bir yapıya ve milliyetçi bir niteliğe bürünmesini savunmuştur.

Fransız İhtilâli sonucunda ortaya çıkan Nasyonalizm (milliyetçilik) kavramı ise çok milletli devletlerin parçalanmasına yol açmıştır. Milliyetçilik anlayışından en fazla etkilenen devletlerden biri şüphesiz Osmanlı Devleti'dir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'ni yıkmak isteyen dış güçlerin kışkırtması sonucu Sırlar, Rumlar, Bulgarlar ve Romenler ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmaları bastırmak hem Osmanlı Devleti'ni ekonomik açıdan sarsmış hem de büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum milletlerin önce özerklik, sonra bağımsızlıklarını kazanmalarına, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hızla toprak kaybetmesine ve küçülmesine yol açmıştır.

19. Asırda Osmanlı Devleti'nde Yenilik Hareketleri

18. asrın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nde planlı ve programlı bir islahat hareketinden söz etmek mümkün değildir. Devletin her gün

daha da kötüye giden durumu karşısında bazı raporlar hazırlanmış, ancak bu girişimler bilinçli bir kadroya dayanmadığı ve kişilere bağlı kaldığı için sonuç vermemiştir. 1699 Karlofça Antlaşması ile ilk kez Osmanlı yöneticilerinin Batıya bakış açısı değişmiştir. O tarihe kadar kendisini Batı'dan üstün gören Osmanlı yöneticileri, artık Batı'nın üstünlüğünü ve gücünü kabul etmek zorunda kalmış ve Batı tarzında yenilikler yapmayı kabullenmişlerdir. Bu dönemde yöneticiler bir yandan çeşitli nedenlerle Batı'dan kaçıp Osmanlı Devleti'ne sığınan Batılı aydınların görüşlerinden yararlanmaya çalışmış, bir yandan da Avrupa'nın çeşitli ülkelerine elçiler göndermek suretiyle o ülkeleri yakından tanıma gayreti içine girmişlerdir. 1727 yılında ilk Türk matbaasının kurulması bu çalışmaların ürünüdür. 1773'te çağdaş bilgilerle donatılmış denizciler yetiştirmek gayesiyle Mühendishane-i Bahr-i Hümayun açılmıştır. Avrupa'dan çeşitli amaçlarla gelip Osmanlı devlet hizmetine girenlerin yardımıyla açılan askerî okullardan yetişen aydınların gayretleri sonucu Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda ıslahat hareketleri başlasa da III. Selim dönemine kadar önemli bir adım atılamamıştır.⁸

III. Selim Dönemi Islahatları (1789-1807)

III. Selim, Fransa'da ihtilâl hareketinin gerçekleştiği dönemde tahta çıkmıştır. İlk iş olarak devletin kötüye giden durumuna son vermek için alınması gereken önlemleri belirlemek üzere ileri gelen devlet adamlarından oluşan bir danışma meclisi (Meşveret Meclisi) toplayan III. Selim, bu meclisin hazırladığı raporlar doğrultusunda Nizam-ı Cedid adı verilen yenilikleri hayata geçirmek için bir dizi ferman yayınlamıştır. 1793 yılında Nizam-ı Cedid Ocağı adı verilen Avrupa tarzında bir askerî birlik kuran III. Selim, bu ocağın subay ihtiyacını karşılamak için 1794 yılında Mühendishane-i Berr-i Hümayunu açmıştır. III. Selim Paris, Londra, Berlin, Viyana gibi önemli Avrupa başkentlerinde devamlı elçilikler açmış, Batı dillerinde yazılmış önemli eserleri Türkçeye çevirtmiş, Batı zihniyetinin ülkeye girmesini sağlamıştır. Ancak bu yeniliklere karşı çıkanların Kabakçı Mustafa

⁸ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, 1/1, YÖK Yayınları, Ankara, s.34.

önderliğinde çıkarttığı isyan sonucunda III. Selim tahttan indirilmiş, ilk ciddi ve kapsamlı yenileşme hareketi ulema, yeniçeriler ve ayanlar tarafından engellenmiştir.⁹ Böylece Yeniçeri teşkilatını kaldırmayı, ulemanın nüfuzunu kırmayı, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyet alanında gerçekleştirdiği ilerlemelere ortak etmeyi amaçlayan Nizam-ı Cedid hareketi, bu hedefleri gerçekleştirme imkânı bulamadan sonuçsuz kalmıştır.

II. Mahmut Dönemi Islahatları (1808-1839)

III. Selim'in yerine tahta geçen IV. Mustafa kısa süre tahtta kalmış, yerine II. Mahmut padişah olmuştur. II. Mahmut ilk iş olarak III. Selim'in yarım bırakmak zorunda kaldığı ıslahatları hayata geçirmeye çalışmış, Sekban-ı Cedid isimli yeni bir askeri birlik kurmuş, ancak bu girişim Yeniçerilerin isyanı üzerine son bulmuştur. Yeniliklerin önündeki en büyük engelin Yeniçeri teşkilatı olduğunu gören II. Mahmut, 1826 yılında Yeniçeri Ocağını kapatmış, yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye isimli yeni ve modern bir ordu kurmuştur. 1826 yılında ilk kez Avrupa'ya eğitim amacıyla öğrenci gönderilmiştir. Yabancı uzmanların yardımlarıyla Osmanlı Devleti'nde Harp Okulu ve Askerî Tıbbiye açılmıştır. İlköğretim mecburi hale getirilmiş, Medreselerin dışında Rüştiyeler (Ortaokul) açılmıştır. 1831'de ilk resmî gazete olan Takvim-i Vekâyi yayınlanmaya başlamıştır. Yurt dışına çıkışlarda pasaport uygulamasına da yine bu dönemde başlanmıştır. Kılık kıyafette yenilik yapılarak, fes ve pantolon giyilmesi uygulaması hayata geçirilmiştir. II. Mahmut döneminde vezir-i azamın gücü zayıflatılarak, padişahın otoritesi kuvvetlendirilmiştir. Hükümet teşkilatında yapılan değişiklik ile bakanlıkların (nazırlıklar) kurulmasına başlanmıştır. Kısacası II. Mahmut döneminde yapılan yeniliklerle Tanzimat döneminin fikri yapısı oluşturulmuştur.

Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)

Osmanlı devlet yapısında daha köklü değişikliklerin yapıldığı 1839-1876 yılları arasını kapsayan dönem, Tanzimat Dönemi olarak

⁹ Sina Akşin, Siyasal Tarih-Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908, c. 5, İstanbul, 1988, s.73-87.

isimlendirilmektedir. Bu değişiklikleri içeren ferman Gülhane Parkı'nda ilan edildiği için Tanzimat Fermanı ya da Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da anılmıştır. Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan bu proje, Müslüman ve Müslüman olmayan tüm insanların can, mal ve namus güvenliğinin korunmasını, herkesten belirli usuller çerçevesinde kazancı oranında vergi alınmasını, herkesin kanunlar önünde eşit sayılmasını, mahkemelerin açık yapılmasını, kimsenin yargılanmadan ölüm cezasına çarptırılmamasını, herkesin mal-mülk edinme hakkına sahip olmasını, bu malları istediği biçimde değerlendirmesi anlayışını benimsemiştir.¹⁰ Sultan Abdülmecit bu fermanın ve ona dayanarak çıkarılacak kanunların takipçisi olacağına dair halka söz vermiştir. Böylece ilk kez bir Osmanlı padişahı kendi yetkilerinin de üstünde bir kanun gücünün varlığını kabul etmiştir. Ancak Batı'dan alınan yeniliklerin iyi anlaşılammış olması, bu yenilikleri hayata geçirecek kadroların yetersiz oluşu, azınlıklara verilen hakların büyük devletlerce istismar edilmesi yüzünden Tanzimatçılar hedeflerine ulaşamamış, Tanzimat Fermanı Osmanlı tebaasını dil, din, milliyet farkı gözetmeksizin Osmanlı vatandaşlığı altında birleştirmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını engelleme arzusunu gerçekleştirememiştir.

Islahat Fermanı (25 Şubat 1856)

Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndaki müttefikleri tarafından hazırlanan ve Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilen Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı ile azınlıklara verilen hakları iyileştirmeyi amaçlamıştır. Bu ferman ile Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaa, Müslümanlarla siyasî ve vatandaşlık hakları açısından tam bir eşitliğe kavuşturulmuştur. Islahat Fermanı ile gayrimüslimler devlet memuru olabilme, askeri ve sivil tüm okullara girebilme, sanat okulları ve kendi dininde eğitim yapabileceği okulları açabilme hakkına kavuştuğu gibi; askerlik yapma, Müslümanlarla olan davalarının karma mahkemelerde açık olarak görülmesi, tanıkların kendi din ve mezhepleri üzerine yemin etmesi, davaların Batı'dan alınan yasalar

¹⁰ Yavuz Abadan, Tanzimat Fermanı'nın Tahlili, Tanzimat I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 33.

çerçevesinde karara bağlanması hakkını da elde etmiştir. İslahat Fermanı ile ayrıca, Patrikhane'nin ıslah edilmesi ve rüşvetin kaldırılması karara bağlanmıştır. Ancak bu ferman ile Hıristiyan halka büyük haklar tanınmış olmasına karşın Batılı devletlerin yeni isteklerde bulunmasına engel olunamamıştır.¹¹

I. Meşrutiyet (23 Aralık 1876)

Meşrutiyet, bir hükümdarın emri altındaki parlamento idaresidir. Osmanlı Devleti'nde ilk kez padişahın yetkilerinin bir anayasa ile yani Kanun-i Esasi ile belirlendiği dönem, I. Meşrutiyet dönemidir. Tanzimat ile başlayan Batılılaşma sürecinde Avrupa'ya giden, Avrupa'yı yakından gören, devletin gidişatını beğenmeyen, yapılan yenilikleri yetersiz bulan Türk aydınları, Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de halkın devlet işlerini denetleyebileceği bir sisteme geçilmesi düşüncesini benimsemiştir. Bu görüşü benimseyen aydınların başını Namık Kemal ve Ziya Paşa çekmiş, bu iki Türk aydınının öncülük ettiği gruba Genç Osmanlılar ya da Jön Türkler adı verilmiştir. Genç Osmanlılar, Meşrutiyetin ilanı ve Mebuslar Meclisine Müslüman olmayan halkın temsilcilerinin de katılması halinde Müslümanlarla aralarındaki ayrılığın ortadan kalkacağı ve bir Osmanlı milleti oluşturulacağı fikrindedir. Bu sayede Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesi de engellenmiş olacaktır. Genç Osmanlıların bu düşüncesi Mithat Paşa gibi ileri gelen bazı devlet adamları tarafından da benimsenmiştir. Yalnız meşrutî sisteme geçilebilmesi için bu idare tarzına sıcak bakmayan Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi lazımdır. Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'nın girişimleri sonucu Abdülaziz tahttan indirilmiş, yerine V. Murat geçirilmiştir. Akli dengesi bozuk olan V. Murat tahtta sadece üç ay kalabilmiş, yerine meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz veren II. Abdülhamit padişah yapılmıştır. II. Abdülhamit'in sadrazam olarak atadığı Mithat Paşa başkanlığında bir kurul tarafından Kanun-i Esasi hazırlanmıştır. Bu anayasa Abdülhamit'in bazı düzeltmelerinden sonra 23 Aralık 1876'da törenle halk önünde kabul edilmiş ve Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet

¹¹ Akşin, a.g.e., s.73.

idaresi yürürlüğe girmiştir. Üyelerini halkın seçtiği Meclis-i Mebusan ile padişahın atadığı kişilerden oluşan Ayan Meclisi toplatılmıştır. Bu iki meclis bir araya gelerek Genel Meclisi oluşturmaktadır. Bu ilk Kanun-i Esasi ile padişaha Bakanlar Kurulunu atama, görevden alma, dış ülkelerle antlaşma yapma, savaş ilan etme, meclisi açma ve kapama yetkisi verilmiştir. Başkanlığını sadrazamın yaptığı Bakanlar Kurulu, devlet işlerini yürütmekle görevlidir. Bu kurulun aldığı kararlar padişahın onayı ile yürürlüğe girecektir. Kanun teklifi yetkisi Bakanlar Kurulu'na, yasama görevi de Mebuslar Meclisi ile Ayan Meclisi'ne¹² verilmiştir. İki mecliste kabul edilen kanunlar, padişahın onayından sonra kabul edilmiş sayılacaktır. Meşrutiyetin ilanıyla Müslüman olsun olmasın tüm Osmanlı halkı kanun önünde eşit sayılmış, herkese şahsi mesken, eğitim, yayın ve ortaklık kurma hürriyeti tanınmıştır. Kimseden kanunsuz para alınmayacağı, vergilerin herkesin gelirin göre alınacağı ve angaryanın yasak olduğu belirtilmiştir. I. Meşrutiyet ile padişahın yetkileri sınırlandırılmamış, yasama-yürütme-yargı yetkisi padişahın elinde bulunmuş, halk yönetime ortak edilememiş, meşrutiyet adı altında mutlak monarşi idaresi devam ettirilmiştir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın (93 Harbi) Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanması üzerine Meclis-i Mebusan'ın bu başarısızlığı padişaha ve Bakanlar Kurulu'na fatura etmeye kalkışması yüzünden II. Abdülhamit meşrutiyeti sona erdirmiş, anayasal yetkisini kullanarak Mebuslar Meclisi'ni kapatmış, anayasayı yürürlükten kaldırmış, tekrar mutlak monarşiye dönmüştür.

Şark Meselesi

İlk kez Şark Meselesi adı altında 1815 Viyana Konferansı'nda Batılıların ortaya attığı Osmanlı Devleti'ni yıkma projesinin temelleri çok eskilere dayanmaktadır. Avrupalıları uğraştıran bu sorunu iki safhada incelemek mümkündür. Şark Meselesinin ilk safhası 1071-1683 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu safhada Avrupalılar savunma, Türkler ise taarruz halindedir. Şark Meselesinin bu

¹² Mebusan Meclisi 130, Ayan Meclisi 25 üyeden oluşmaktadır. Ercüment Kuran, Osmanlı Yenileşme Hareketleri, Ankara, 1976, s.1010.

aşamasında Türklerin Anadolu'ya sokulmaması, Anadolu'ya girişi gerçekleştiikten sonra Anadolu'da durdurulmasının sağlanması, Rumeli'ye geçişlerinin engellenmesi ve Türklerin Balkanlar üzerinden Avrupa'da ilerleyişine engel olunması hedeflenmiştir. Ancak Şark Meselesinin ilk safhasında belirlenen hedefler gerçekleştirilememiş, Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra Rumeli'ye geçmiş, Balkanları zapt etmiştir. 1683'te Türklerin Viyana önlerinde yenilgiye uğraması ile Şark Meselesinin birinci safhası tamamlanmış, ikinci safhası açılmıştır. Bu safhada ise Türkler savunma, Avrupalılar ise taarruz halindedir. Bu safhada Batılıların hedefi Balkanlar'daki Hıristiyan unsurları Osmanlı hakimiyetinden kurtarmak, Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların haklarını gözetmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek, Türkleri Balkanlar'dan atmak, İstanbul'u Türklerden geri almak, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin bağımsızlığını elde etmesini sağlamak ve Türkleri Anadolu'dan atıp Orta Asya'ya sürmektir.

Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

Yakınçağda Osmanlı siyasi literatürüne Düvel-i Muazzama olarak geçen büyük devletler İngiltere, Çarlık Rusya, Fransa, Almanya, ABD, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'dur.

İngiltere'nin Osmanlı Toprakları Üzerindeki Emelleri

Türkler ile İngilizler arasındaki tarihsel düşmanlığın sebebi, büyük ölçüde din farklılığından kaynaklanmıştır. 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethi ile birlikte İngilizler, Papanın çağrısı üzerine Türklerle ticari ilişkilerini kesmişlerdir. 16. asrın ortalarında İngiliz-İspanyol rekabeti, İngilizleri Türklere yaklaştırmış ve İngilizler 17. asır boyunca İspanya-Fransa-Portekiz ile olan sömürgecilik rekabeti ve ticarî çıkarları gereği Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Bu ilişkiler 18. asrın sonuna kadar devam etmiştir. 19. asırda İngiltere, Hindistan meselesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan bir politika izlemiştir. Zira İngiltere ancak kendi kontrolü altındaki bir Osmanlı Devleti sayesinde en önemli sömürgesi olan

Hindistan'a uzanan yolları güven altında tutabilecektir. Fransa'nın 1798'de Mısır'a saldırması, Çarlık Rusya'nın boğazlara hâkim olma arzusu İngilizleri, Hindistan'a giden ve Osmanlı egemenliğinde olan yolları güçlü devletlere kaptıracağı endişesine sürüklemiştir. Bu endişe ile Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya ve Fransa'ya karşı ayakta tutmaya çalışan İngilizler, Osmanlı Devleti'ni pazar olarak kullanmışlardır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında (93 Harbi) Osmanlı Devleti'nin ciddi bir yenilgi alması İngilizleri Osmanlı Devleti'ni desteklemekten vazgeçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bir türlü güçlenemediğini, kendi bağımsızlığını koruyamayacak kadar zayıfladığını düşünen İngilizler, Osmanlı Devleti'ne verdiği desteği çekerek, onu yıkma politikasını uygulamaya koymuşlardır. 1878'de İngilizlerin Kıbrıs'a asker çıkarması ve Mısır'ı işgal etmesi, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına öncülük etmesi bunun kanıtıdır.

Çarlık Rusya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

18. asır başından itibaren Osmanlı Devleti aleyhine büyüme gösteren Çarlık Rusya'nın en önemli hedefi, boğazlardan geçerek, sıcak denizlere inmek ve Rusya'yı denizlere hâkim bir ülke konumuna getirmektir. 18. asırda Osmanlı Devleti henüz Rusya'ya karşı koyabilecek güçtedir. Ancak 19. asırda Osmanlı Devleti iyice zayıflamış ve Rusya'ya karşı tek başına mücadele edemeyecek duruma düşmüştür. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Rusya ile çıkarları çatışan İngiltere, Fransa, Avusturya gibi ülkelerle iş birliğine gitmiş ve bu güçlü düşmanına karşı toprak bütünlüğünü koruyabilmiştir. Rusya Millî Mücadele yıllarında çıkarları gereği Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine destek sağlasa da hiçbir zaman sıcak denizlere inme emelinden vazgeçmemiştir.

Fransa'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa ile sıkı dostluk tesis eden Osmanlı Devleti, 1536'da Fransa'ya hiçbir Avrupa ülkesine tanınmayan kapitülasyon ayrıcalığı tanımıştır. Fransa'yı yanına çekmesi ve ticaretini canlı tutması halinde Haçlı İttifakını parçalayabileceğini düşünen Osmanlı Devleti ne Fransızların Avrupa'da Türkler aleyhindeki

faaliyetlere iştirak etmesini önleyebilmiş ne de Haçlı İttifakı'nı parçalamıştır. Üstelik dostluk ilişkilerinin sürdüğü 1798 yılında Mısır'a saldıran Fransa, 1830'da Cezayir'i, daha sonra da Tunus ve Fas'ı işgal etmiştir. Birçok sömürgesini İngiltere'ye kaptıran Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarını işgal etmesinin sebebi, kendine yakın bölgeleri ele geçirip Ortadoğu'ya, özellikle de Suriye ve Lübnan'a hâkim olmaktır. Osmanlı Devleti Fransa'yı Tanzimat sonrası kültürel alandaki Batılılaşma çalışmalarında model ülke olsa da bu çaba Fransızların Osmanlı Devleti aleyhindeki politikasını değiştirmemiştir. Fransa'nın I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı topraklarının paylaşımı amacıyla yapılan gizli antlaşmalara katılması bunun en önemli göstergesidir.

Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

Yükselme döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin en önemli rakibi olan Avusturya-Macaristan, 16. ve 17. asırda Osmanlı Devleti'nin gücünü kabul etmek zorunda kalmıştır. 1683 Viyana yenilgisi ile Osmanlı Devleti karşısında güçlü duruma geçen Avusturya-Macaristan, zaman zaman Çarlık Rusya ile iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan atmaya çalışmıştır. Daha sonra dikkatini Balkanlar üzerine yoğunlaştırarak Ege'ye uzanmak istemiştir. Balkanlar'da Çarlık Rusya ile çıkar çatışmasına düşmüş, 1908'de Bosna-Hersek'i Osmanlı Devleti'nden almıştır. Bundan sonra siyasî ve askerî konularda Almanya ile birlikte hareket eden Avusturya-Macaristan, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Üçlü İttifak birliğinde yer almış, savaş sonunda Osmanlı Devleti gibi parçalanmıştır.

İtalya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

Millî birliğini 19. asrın ikinci yarısında tamamlayan İtalya, geç sanayileştiği için sömürge arayışını Osmanlı topraklarında denemiş ve Osmanlı hakimiyetindeki Trablusgarp ve Bingazi'yi sömürge olarak kullanmak amacıyla 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Ardından Rodos ve

12 Adayı işgal eden İtalya, Trablusgarp Savaşı sonucunda imzalanan Ouchy (Uşi) Antlaşmasıyla hedefine ulaşmış, buraları sömürgesi haline getirmiştir. I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri safında yer alan İtalya, Türk topraklarının paylaşımını öngören gizli antlaşmalara katılmış, kendisine İzmir'in verilmesi vaat edilmiştir. Ancak Paris Barış Konferansı kararıyla İtalyanların yerine İzmir'e Yunanlılar çıkartılması kararı İtalya'yı kırmıştır.

Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

1871'de Prusya önderliğinde millî birliğini tamamlayan, takip ettiği siyasî ve iktisadî politika sayesinde Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri olmayı başaran Almanya'nın Osmanlı Devleti ile doğrudan sınırı yoktur. Bu nedenle Almanya'nın, Osmanlı topraklarını ele geçirmeye yönelik politikası da yoktur. 1878'de İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını sona erdirmesi, İngiliz donanmasını Basra Körfezi'nde kontrol altında tutmak isteyen Almanya'yı Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırmıştır. Almanya Osmanlı topraklarından geçerek hem Kızıldeniz ve Hint Okyanusuna kadar olan İngiliz sömürge yollarını kontrol etme imkânı elde etmeyi hem de Osmanlı Devleti'nden ekonomik ve siyasî çıkarlar sağlamayı hedeflemiştir. Bu ilişkiler çerçevesinde Berlin-İstanbul-Bağdat demiryolu projesinin yapımına başlanmış, bu proje İngilizleri oldukça rahatsız etmiştir. Türk-Alman yaklaşması I. Dünya Savaşı sırasında da devam ettirilmiş, Osmanlı Devleti gücüne hayranlık duyduğu Almanya'nın yanında yer alarak, I. Dünya Savaşı ile tarihi ömrünü tamamlamıştır.

ABD'nin Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişki 1774 yılında ABD bağımsızlığını kazanmadan önce başlamış, 1824 yılında da İzmir'de bir Amerikan Konsolosluğu açılmıştır. Başlangıçta kültürel amaçlara yönelik olan ABD-Osmanlı ilişkileri, giderek ekonomik boyut kazanmış ve 1830'da

ABD ile bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Dış politikada 1823'de kabul ettiği Monroe Doktrinini uygulayan ABD, kendi kıtası dışındaki olaylarla pek ilgilenmemiştir. Ancak Monroe Doktrinine rağmen ABD, Ermeni Meselesi gibi konularda Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmış, bu da iki ülke arasındaki ilişkilere gölge düşürmüştür. ABD'nin Türkiye ile ilgili dış politikası, I. Dünya Savaşı'nın ardından ağırlık kazanmıştır. ABD Başkanı Wilson'un yayınladığı Wilson İlkeleri'nin 12. maddesi Osmanlı Devleti ile ilgilidir. Ancak Türklerin lehine olan bu madde diğer devletler tarafından uygulanmamıştır.

BÖLÜM 2

XX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL

XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti

Bir önceki bölümde vurgulanan Meşrutiyet yönetimi, imparatorluk coğrafyasına, beraberinde, yeni düşünce akımlarını getirmiştir. Bu akımlar, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık olup, kitabın bu bölümünde, bahsi geçen düşünce akımları, 20. asırla birlikte II. Meşrutiyet'in nasıl ilan edildiği, bu kapsamda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri, yine bir önceki bölümde kısaca sözü edilen Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve bu savaş içinde yer alan Çanakkale Muharebeleri konu edilmektedir.

Meşrutiyet Dönemleri Düşünce Akımları

Birinci bölümde vurgulanan sebeplerden ötürü Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak zorlaşınca, parçalanmaya giden devleti kurtarabilmek için aydınlar yeni arayışlara yöneldiler. Bu kapsamda çeşitli fikir akımları ortaya çıktı. Bunlar; Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımları idi.

Osmanlıcılık

Osmanlıcılık görüşü, Tanzimat devrinin sonlarına doğru ortaya çıktı. Bu görüşü savunanlar, devletin tüm fertleri arasında dil, ırk ve din bakımından fark gözetmeksizin, hepsinin aynı hak ve yetkilere sahip olduğunu kabulle, Osmanlı toplumu içinde tam bir kaynaşma, bir dayanışma sağlanacağı kanısındaydılar.¹³ Diğer yandan, devletin ancak Osmanlı birliği sağlanarak kurtulabileceğini, bunun için meşrutî idarenin tesisini şart görüyorlardı. I. Meşrutiyet 1876'da bu düşüncelerle ilan edildi. Osmanlıcılık fikrinin ürünü olan bu dönem uzun sürmedi. Mevcut sorunlardan kaynaklanan kriz tırmanıp Rusya ile savaş

¹³ Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 61.

çıkınca, açılışından henüz bir yıl bile geçmeden meclis II. Abdülhamit tarafından dağıtıldı. Bundan sonra Osmanlılık fikri önemini kaybetti.

İslamcılık

Parlamentoyu kapatıp I. Meşrutiyete son veren II. Abdülhamit, Osmanlılık yerine istibdata dayanan İslamcılık sistemine yöneldi.¹⁴ Bu fikir hareketine hem kendi yönetim usulüne daha uygun olduğu hem de yabancı devletlerin müdahalelerine karşı, din birliğine dayanan yeni bir güç oluşturmak gayesiyle sahip çıktı. II. Abdülhamit İslamcılık ülküsü ile hilafetin gücünden etkin şekilde yararlanacağını ve imparatorluk dâhilinde en azından Müslüman toplulukları bir bütün halinde hâkimiyeti altında tutacağını düşünüyordu. Ancak uygulama düşünüldüğü gibi olmadı. Vatandaşlar arasında din ayrımı yapan İslamcılık sistemi çok dinli yapıya sahip imparatorluğun birliğini daha da bozdu, parçalanma sürecini hızlandırdı.

Türkçülük

Tanzimat'tan itibaren filizlenmeye başlayan Türkçülük düşüncesi II. Abdülhamit devrinde dil, tarih ve edebiyat alanında yapılan çalışmalarla sınırlı kaldı; siyasi sisteme dönüşemedi. İlk kez II. Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp tarafından sosyolojik bir metotla incelenerek bir sistem haline getirildi. Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan milliyetçilik akımı Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan tüm farklı unsurlar arasında 19. yüzyılda hızla yayılırken, imparatorluğun esas unsuru Türkler arasında ancak 20. yüzyılda Balkan hezimetini sonrası önem kazanmaya başladı.

Türkler, uçurumun kenarına gelip kendilerini tehdit eden tehlikelerin büyüklüğünü görünce birbirlerine daha kuvvetli kenetlenme ihtiyacını hissettiler. Bu akımın önem kazanmasında, Rusya ve Kırım'dan gelerek Osmanlı Devleti'ne sığınan bazı Türk aydınlarının da büyük etkisi oldu. Bununla birlikte Türkçülüğün ideolojiye dönüşmesi, imparatorluk psikolojisi ve bu aydınların da etkisiyle önce Pantürkizm veya Turancılık şeklinde oldu. Bu yaklaşım, siyasi yönden çok uluslu yapıdan

¹⁴ Eroğlu, a.g.e., s. 57.

tüm Müslüman Türklerin birliğine geçişi öngörürken, aslında devletin niteliklerinde bir değişiklik yaratmıyordu. Osmanlı hanedanının hakları ve monarşi sistemi korunuyor, devlet İslami karakter taşıyor ve sosyal bütünlük din bağı ile sağlanıyordu. Dolayısıyla bu şekilde düşünülen Türkçülük fikir akımı, devletin yaşadığı sorunlara çare bulmaktan uzak ve ütopyik bir düşünce olarak kaldı. Bu akımın gerçekçilikten ne denli uzak olduğu Birinci Dünya Harbi sonunda belli oldu.

Türkçülük fikir akımı ancak Atatürk ile birlikte milliyetçilik ilkesi dahilinde gerçekçi, birleştirici, barışçı ve uygulanabilir özellikleri ile Türk İnkılâbının temel niteliği oldu.

Batıcılık

Batıcılık, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlardan kurtulması için Batıya benzemek, devlet anlayışında Batının sosyal, siyasî ve felsefî görüşlerini esas almak şeklinde ortaya çıktı. I. Meşrutiyete kadar süregelen Batılılaşma hareketlerinin önderliğini padişahlar veya sadrazamlar yaparken, sonrasında bu akımın önderliği hükümet dışında ve hükümete rağmen Genç Türklerin (Jön Türkler) eline geçti.¹⁵

Batılılaşma fikrini benimseyenler, kendi içlerinde başlıca iki gruba ayrılıyordu. Bir grup Batı'dan her şeyi bir bütün olarak almak yerine sadece bilim ve teknolojinin alınmasının yeterli olacağını düşünürken, diğer grup bir bütün olarak Batı uygarlığına yönelmek gerektiğini savunuyordu.

Tüm bu fikir akımları zaman içerisinde birbirleriyle çatışsa da sonuçta siyasi bilincin gelişmesi yönünden faydalı olmuştur. Zaman içerisinde her birinin uygulanmasıyla edinilen tecrübeler ve çıkarılan derslerden Türk İnkılâbının teorik altyapısının hazırlanılmasında istifade edilmiştir.

¹⁵ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. VII, TTK Yayınları, Ankara (ty), s. 565-567.

II. Meşrutiyet (1908)

II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı sonucunda kabul edildi. Önce cemiyet olarak faaliyet gösteren, sonra siyasi partiye dönüşen ve gelişen İttihat ve Terakki Partisi, Türk tarihinde önemli rol oynayan ilk büyük siyasi parti oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1889 yılında İstanbul'da kurulan İttihat-ı Osmanî Cemiyeti¹⁶ ile 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin (özellikle Rumeli'de görev yapan Harbiye mezunu subaylar arasında yayılmıştır) ve Mustafa Kemal'in Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin 1907'de birleşmesi ile oluştu.

I. Meşrutiyet sonrası II. Abdülhamit'in mutlakiyet yönetimi ve uyguladığı istibdat rejimi, meşrutiyet fikrini savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlenmesine ve taraftar bulmasına yol açtı. Baskıcı yönetim yanında, İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde birbiri ardına ayaklanmalar çıkması, dış müdahalelerin giderek artması, hazinenin memur ve subay maaşlarını dahi düzenli ödeyemeyecek kadar bozulması gibi faktörler genel memnuniyetsizliği arttırdı. Bu huzursuz ortamda çare düşünen, çıkar yol arayan aydınların büyük çoğunluğu bir an önce yeniden meşruti idarenin kurulması gerektiğine inanıyordu. Bu arada 9-10 Haziran 1908'de İngiliz Kralı II. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'de yaptıkları gizli toplantıda, Osmanlı Devleti'ni paylaşma ve parçalama konusunda anlaştıkları, dolayısıyla Rumeli'de Osmanlı'nın sonunun geldiği şeklinde yorumlar ortaya çıktı.¹⁷ Bu tehlike üzerine İttihat ve Terakki yöneticileri ile Türk subayları harekete geçti. Onlara göre en kestirme çözüm Meşrutiyeti ilan etmek ve Kanun-i Esasi'yi uygulamaktı. Ancak bu suretle İngiltere, Rusya ile iş birliğinden

¹⁶ Cemiyet, II. Abdülhamit'in ülke çapında uyguladığı baskı rejimine karşı gizlice faaliyet göstermiş, hücre tipi örgütlenme yoluna gitmiştir. Daha sonra cemiyet üyeleri Paris'te bulunan Jön Türklerden Ahmet Rıza ile temas kurarak onun yönlendirmesi ile Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını benimsemişlerdir. Şükrü Haniyoğlu, *Bir Siyasal Örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)*, c. I, İletişim Yayınevi, İstanbul 1985, s. 173-180.

¹⁷ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 332.

vazgeçirilebilir ve toprak bütünlüğü korunabilirdi. Bu düşünceyle Padişah üzerinde baskı oluşturmak gayesiyle Makedonya'da Niyazi ilk olmak üzere, Enver ve Eyüp Sabri Beyler dağa çıkarak isyan bayrağını açtılar ve hürriyet meşalesini ateşlediler. Baskılara daha fazla dayanamayan II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koyarak II. Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı.¹⁸ Ardından seçimler yapılarak 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan açıldı. Meclis çoğunluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden oluşuyordu. Buna rağmen, henüz devlet tecrübeleri yeterli olmadığından cemiyet üyeleri kurulan hükümetlere dâhil olmadılar. Bunun yerine, hükümetleri denetleme yoluna gittiler.¹⁹ Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Bosna Hersek'in kaybı ve Girit'in Yunanistan'a katılması İttihatçılarda büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu. İttihatçılar, devletin bütünlüğü için merkezi yönetme ağırlık verdi. Bunun sonucu olarak Arnavut ve Araplar başta olmak üzere ademi merkezietti savunanlar Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurdu.

31 Mart Vakasından²⁰ sonra da isyanı desteklediği gerekçesiyle II. Abdülhamittan indirilerek Selanik'e gönderilirken,²¹ yerine V. Mehmet (Mehmet Reşat) tahta çıktı. İttihatçılar kolayca yönlendirebildikleri bu Padişah zamanında yoğun bir yasama faaliyetine giriştiler ve yeni düzenlemeler yaptılar. Bu suretle II. Meşrutiyet döneminin siyasî ve hukukî yapısını büyük çapta şekillendirdiler.²² Anayasada yapılan

¹⁸ Eşref Kuşçubaşı, Hayber'de Türk Cengi: Teşkilat-ı Mahsusa Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Beyin Hayber Anıları, Arba Yayınları, İstanbul 1997, s. 13.

¹⁹ Alper Bakacak, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti", Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (ed. Temuçin Faik Ertan), 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016, s. 44.

²⁰ 31 Mart Olayı, meşrutiyetin kazanımlarına ve İttihat ve Terakki'ye karşı gerici bir ayaklanmadır. Ayaklanma, 13 Nisan 1909'da (Rumi takvime göre 31 Mart 1295) Taşkışla'daki avcı taburu eratının subaylarını esir alması ile başlamış, diğer kışlalara da sıçramış ve gericiilerin katılmasıyla kısa sürede giderek büyümüştür. İsyanın kontrolden çıkması üzerine Hükümet çekilmiş, otorite boşluğu olmuştur. İsyanın Rumeli'nde duyulunca Hareket Ordusu adı verilen bir ordu İstanbul'a harekete geçerek 24 Nisan'da İstanbul'a girmiş ve ayaklanmayı bastırmıştır. Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, TTK Yayınları, Ankara, 1951, s. 31-36.

²¹ İsmail Hakkı Danişmend, 31 Mart Vak'ası, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 160-161.

²² Bakacak, a.g.m., s. 46.

değişikliklerle padişahın yetkilerini sınırlandırarak, parlamenter rejimi güçlendirdiler.²³ Bunun yanında kişi hak ve özgürlüklerinden hukukî, adlî ve idarî düzenlemelere ve eğitimden bankacılığa kadar pek çok alanda reformlar ve modernleşme atımları yaptılar. Ancak giderek otoriter, katı bir iktidar anlayışı sergilemeye başladılar. Sonunda 1913'de Bâb-ı Ali Baskını²⁴ gerçekleştirerek iktidarı tam olarak ele geçirdiler.

Trablusgarp Savaşı

Sanayileşmiş devletler arasına 20. yüzyıl başlarında katılan İtalya, sömürgecilik yarışında gecikmişti. Dünyanın geri kalmış bölgeleri, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere diğer devletler arasında paylaşılmıştı. İtalya'ya yakın, Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarının büyük bölümü de elden çıkmış, İngiltere 1881'de Mısır'ı; Fransa ise Cezayir ve Tunus'u işgal etmişti. Bölgede Osmanlı Devleti'nin elinde son toprak parçası olarak Trablusgarp (Libya) kalmıştı. Bu durumda İtalya zorunlu olarak Trablusgarp'a (Libya'ya) yöneldi ve yüzyılın başından itibaren bölgeye ekonomik yönden nüfuz etmeye çalıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti, bir yandan iç politik çekişmelerle, diğer yandan imparatorluğun çeşitli bölgelerinde birbiri ardına patlak veren ayaklanmalarla uğraşıyordu. Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflaması İtalya'yı harekete geçirdi.

28 Eylül 1911'de İtalya, Osmanlı Devleti'ne 24 saatlik bir ultiatom vererek, Trablusgarp ve Bingazi'yi işgale karar verdiğini ilan etti ve bu yerlerin derhal boşaltılmasını istedi.²⁵ Osmanlı Devleti'nin bu notaya olumsuz cevap vermesi üzerine aynı gün İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Önce Trablusgarp'a saldırdı; ardından Tobruk, Derne ve Bingazi'ye asker çıkardı. Savaşta uçak dâhil zamanın modern askerî araç ve gereçleriyle donatılmış İtalyan ordusunun asker sayısı 80 bin

²³ E. Semih Yalçın vd., *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 48.

²⁴ Bab-ı Ali Baskını, I. Balkan Savaşı'nı sonlandırmak için görüşmelerin sürdüğü bir dönemde, Balkan ülkelerinin öne sürdüğü ağır şartları 22 Ocak 1913'de Yüksek Şura'nın Kabul etmesi üzerine, ertesi gün cevabi notayı hazırlamak için hükümet binası Bab-ı Ali'de toplanan Kabinayı, başlarında Enver ve Talat Beyin olduğu 30-40 kişilik bir İttihatçı grubun basması olayıdır.

²⁵ Uçarol, a.g.e., s. 353.

kişi civarındaydı.²⁶ Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin bölgede 3500 kadar askeri bulunuyordu. Devlet, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde baş gösteren ayaklanmaları bastırmaya çalıştığından burayı ihmal etmiş, hatta savaştan birkaç ay önce bu bölgeden bir miktar asker çekip diğer bölgelere göndermişti.²⁷

Osmanlı Hükümeti, bölgeye kara bağlantısının olmaması ve denizde İtalyan donanmasının etkinliği (Çanakkale Boğazı İtalyan savaş gemileri tarafından kapatılmıştı) sebebiyle Trablusgarp'taki kuvvetlere takviye gönderemedi.²⁸ Bu durumda savaşın yükünü, Trablusgarp'taki küçük Osmanlı garnizonu, yerli halk ve bölgeye gönüllü giden subaylar çekti. Savaş başlayınca direnişi örgütleyebilmek için kılık değiştirerek Trablusgarp'a gönüllü giden genç subaylar arasında Enver, Ali Fethi ve Mustafa Kemal Bey gibi gelecekte Türk tarihinde ön plana çıkacak kişiler yer almaktaydı.²⁹ Bölgeye gelen genç Osmanlı subayları 15-20 bin kadar yerli bedeviyi örgütleyerek Trablusgarp topraklarını başarıyla savundu. Binbaşı Enver Bey Bingazi cephesinde, Kolağası Mustafa Kemal Bey Tobruk ve Derne cephesinde kahramanca direniş gösterdiler. Bunun sonucunda İtalyanlar kıyı şeridinde hapsediler ve Libya içlerine ilerleme imkânı bulamadılar. Trablusgarp'ta kesin sonuç alamayan İtalya bu kez üstün olduğu donanmasıyla deniz harekâtına yöneldi. Birçok Osmanlı ticaret gemisini batırdı, çeşitli limanları bombaladı. Rodos ve On İki Ada'ya asker çıkararak işgal etti.

Tüm zorlamalarına rağmen savaşta amacına ulaşmayan İtalya, son olarak Büyük Devletlere başvurarak diplomasi yoluyla sonuç alma yoluna gitti. Bu sırada Osmanlı Devleti de güç durumdaydı. Trablusgarp Savaşı'nın tüm olumsuz etkileri yanında iç ayaklanmalar şiddetlenmiş, parti çekişmeleri artmıştı. Üstelik Osmanlı'nın içinde bulunduğu buhrandan faydalanmak isteyen Balkan Devletleri de savaş

²⁶ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, c. II, Kısım I, 2. Baskı, Ankara, 1983, s. 100.

²⁷ İsrail Kurtcephe, Türk İtalyan İlişkileri (1911-1916), TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 91.

²⁸ Mustafa Balcıoğlu, "20. Yüzyıl Başlarında Dünya", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 57.

²⁹ Karal, a.g.e., c. 5, s. 260-276.

hazırlığı içindeydi. Bu koşullar altında iki taraf barış görüşmelerine başladı. Görüşmeler sürerken 8 Ekim 1912'de Karadağ, Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan Savaşı'nı başlattı. Bu durumda bir an önce anlaşmaya varmaktan başka çare kalmadı. 18 Ekim 1912'de imzalanan Uşi (Ouchy) Antlaşması ile Trablusgarp ve Bingazi İtalyanlara bırakıldı. Ayrıca Yunanistan'ın işgal tehlikesi dikkate alınarak, Rodos ve On İki Ada'nın geçici olarak İtalyan işgalinde kalması kararlaştırıldı.³⁰ Böylece Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını Trablusgarp Savaşı sonunda kaybetmiş oldu.

Balkan Savaşları

Uzun yıllar Osmanlı egemenliği altında bulunan Balkanlar'da Fransız Devrimi sonrasında yayılan ulusçuluk akımının etkisi ve büyük devletlerin kıskırtmalarıyla 19. yüzyılda Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ devletleri kuruldu.³¹ Son olarak Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını ilan etmesiyle de Balkanlar'da dengeler değişti. Rusya ile yapılan savaşlar sonucu bağımsız olan Balkan devletlerinin gözü, halen Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Arnavutluk, Makedonya ve Trakya'da idi. Genişleme siyasetinin öncülüğünü Bulgaristan yapıyordu. Önceleri bu devletler arasında yoğun bir rekabet yaşandı. Makedonya'da kurulan silahlı çeteler bir yandan Türklere saldırırken, diğer yandan da birbirleri ile çatışıyorlardı.

Bu ortamda Osmanlı Hükümeti, Balkan milletleri ittifakının önündeki en büyük engel olan kilise anlaşmazlığını bizzat çözerek birliğin kurulmasına imkân sağladı.³² Ruslar da öteden beri Balkan devletlerini kıskırtmakta idi. Rusların bölgeye ilişkin amacı Slavları birleştirerek (Panslavizm ve Panortodoksizm) Osmanlı İmparatorluğunun Balkan topraklarını Slav devletleri arasında paylaştırmak ve Boğazlara

³⁰ Lozan Antlaşması ile On iki Ada'da İtalyan egemenliği onaylandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya bu adalardan çıkarılarak 1947 Paris Antlaşması ile Yunanistan'a verildi.

³¹ Richard C. Hall, *Balkan Savaşları (1912-1919)*, çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 15-16.

³² Karal, a.g.e., c. IV, s. 132-133; Bayur, a.g.e., s.320.

yerleşmekti.³³ Bu nedenle Rusya Balkan devletleri arasında Osmanlı'ya karşı ittifak oluşturmak için büyük gayret gösterdi. Semeresini de gördü. Romanya dışında diğer Balkan ülkeleri, Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmek üzere aralarında anlaştı. İngiltere'nin de desteğini alan bu devletler, Osmanlı'dan çeşitli isteklerde bulunarak olayların savaşa doğru tırmanmasına yol açtılar.³⁴ Yine o günlerde Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı ile ilgileniyor olması, bu devletleri cesaretlendirmişti. Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerinden gelen istekleri reddetmesi üzerine savaş kaçınılmaz hale geldi ve ilk olarak 8 Ekim 1912'de Karadağ Osmanlı'ya savaş ilan ederek Birinci Balkan Savaşı'nı başlattı.³⁵

Karadağ'ı 17 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan, 18 Ekim 1912'de Yunanistan izledi. Böylece Osmanlı orduları birbirlerinden kopuk olarak çeşitli cephelerde dört Balkan ülkesine karşı savaşmak zorunda kaldı. Trablusgarp Savaşı'ndan yeni çıkan Osmanlı'da siyasi çekişmelerle uğraşan ordu, emir komuta zincirinde yaşanan sorunlar yüzünden, iki hafta içinde hemen her cephede ağır yenilgiler alıp, Doğu Ordusu Trakya'da ancak Çatalca-Bolayır hattında tutunabildi. Makedonya'daki Batı Ordusu ise hiçbir hatta tutunamadan dağınık bir şekilde Arnavutluk içlerine kadar çekilmek zorunda kaldı.

Balkan Savaşı süresince, kahramanca direniş gösteren yerler Edirne, Yanya ve İşkodra kale kentleri oldu. Bu kentlerde Osmanlı kuvvetleri cesaretle ve fedakârca savunarak, kendilerini tümüyle kuşatan üstün düşman ordularına karşı uzun süre direndiler. Neticede, Batılı büyük devletleri bile şaşırtan Balkan bozgunu sonucunda Ege Adaları, Makedonya, Doğu ve Batı Trakya elden çıktı. Arnavutluk bağımsızlığını ilan etti.³⁶ Yaşanan bu mağlubiyet Osmanlı iç siyasetini de derinden sarstı. İttihat ve Terakki Fırkasının önde gelenleri söz konusu askeri

³³ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), 11. Baskı, Alkim Yayınları, İstanbul 2012, s. 335-336.

³⁴ Balkan Harbi (1912-1913), c. I, s. 4, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1970, s. 51-56.

³⁵ Süleyman Kocabaş, Son Haçlı Seferi Balkan Harbi, Vatan Yayınları, İstanbul 2000, s. 111.

³⁶ Bakacak, a.g.m., s. 53.

yenilgiden hükümeti sorumlu tutarak 23 Ocak 1913’de Bâb-ı Ali Baskını adı verilen bir darbe ile yönetime el koydular.³⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti ülke kaderine tümüyle hâkim olmasına karşın savaştaki kötü gidişat devam etti. Nihayet 26 Mart 1913’de Edirne’nin düşmesinden sonra görüşmeler hızlandırılarak, 30 Mayıs 1913’de imzalanan Londra Antlaşması ile savaşa son verildi. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti’nin batı sınırı Midye-Enez hattı olarak belirlendi. Arnavutluk ve Ege adalarının geleceği Büyük devletlerin kararına bırakıldı. Yunanistan Selanik, Güney Makedonya ve Girit’e, Bulgaristan bütün Trakya’ya, Sırbistan ise Orta ve Kuzey Makedonya’ya sahip olacaktı.³⁸

II. Balkan Savaşı

I. Balkan Savaşı sonrasında Balkanlar’da Osmanlı Devleti tasfiye edilmiş olmakla birlikte dengeler tümüyle değişmişti. Bulgaristan’ın Trakya’yı da alıp Ege Denizi’ne inerek Büyük Bulgaristan kurma yolunda önemli bir adım atması, başta Yunanistan olmak üzere Balkan ülkelerini rahatsız etti. Bu durumda Yunanistan ve Sırbistan birbirlerine yaklaşarak Bulgaristan’a karşı ittifak oluşturdular. Bulgaristan, kendisine yönelik bu tutumuna karşı 29-30 Haziran 1913’de ani bir saldırıyla İkinci Balkan Savaşı’nı başlattı. Savaş sonunda Bulgarlar, Yunan ve Sırp ordusuna yenilerek Makedonya ve Batı Trakya’dan çıkarıldı. Aynı zamanda Bulgar topraklarından pay almak isteyen Romanya da savaşa girerek Bulgar Dobruca’sını ele geçirdi.³⁹

Osmanlı kuvvetleri de Balkan devletleri arasında başlayan çatışmalar üzerine, İngilizlerin sert tehditlerine rağmen, Midye-Enez hattından harekete geçerek 22 Temmuz 1913’te Edirne’yi geri aldı. Böylece Meriç’e kadar olan Doğu Trakya yeniden Osmanlı Devleti’nin eline geçti.

³⁷ Kocabaş, a.g.e., s. 201-201.

³⁸ Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, Türk İnkılâp Tarihi, 19. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 42.

³⁹ Hall, a.g.e., s. 140-142.

İkinci Balkan Savaşı sonrası Londra'da bir araya gelen büyük devletler, yukarıda altı çizilen 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'na atıfta bulunarak, Ege adalarının geleceğinin kendilerine bırakıldığından bahisle, Meis hariç Oniki Ada'nın İtalya'ya, Gökçeada (İmroz) ve Bozacaada (Tenedos) dışında diğer tüm adaların Yunanistan'a verildiğini 14 Şubat 1914'te bir nota ile bildirdiler.⁴⁰

Özetle; Osmanlı İmparatorluğu I. Balkan Savaşı'nda tarihinin en ağır mağlubiyetini almıştır. Bu felaket, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı çöküntünün doğal bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Göz açıp kapayana kadar kısa bir sürede Rumeli olarak adlandırılan Avrupa'daki son Osmanlı toprakları elden çıkmış, savaş kimsenin beklemediği şekilde sonuçlanmıştır. Galip geleceği düşünülen Osmanlı Devleti yenilirken, genç Balkan Devletleri Osmanlı Devleti'ni hezimete uğratmıştır. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti Avrupa topraklarının yaklaşık yüzde 83'ünü ve Balkanlarda yaşayan nüfusunun büyük kısmını kaybetmiştir.

Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti'nin iç politikasındaki dengeleri de değiştirmiştir. Balkanlardan binlerce göçmen ile onların yaşadıkları acılar, Türkçülük bilincinin yükselmesinde etkili olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Osmanlılık iflas etmiş, Türkçülük düşüncesi dönemin en etkili fikir hareketi durumuna gelmiştir.⁴¹

Bu savaş sadece Balkan ülkelerini değil, her birinin dayandığı Avrupa'nın büyük devletlerini de etkilemek suretiyle bloklar arasındaki gerginliği arttırmış, silahlanma yarışını hızlandırmış ve böylece Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının nedenlerinden birini oluşturmuştur.⁴²

⁴⁰ Uçarol, a.g.e., s. 370-371.

⁴¹ Bakacak, a.g.m., s. 54.

⁴² Gencer, Özel, a.g.e., s. 45.

Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti

Birinci Dünya Savaşı'nın Nedenleri

Genel Nedenleri

19. yüzyılda siyasal, sosyal ve ekonomik dengeleri alt üst eden iki olay, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, Birinci Dünya Savaşı'na giden sürece etki eden başlıca gelişmeler olmuştur.⁴³ Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın genel sebebini bu iki gelişme oluşturur.

1789 Fransız Devrimi, Avrupa'da ulusçuluk akımının yayılmasına, böylece yeni devletlerin kurularak sınırların değişmesine ve henüz bağımsızlığını sağlayamayan ulusların da kendi ulus devletlerini kurma yolunda cesaretlenmesine yol açtı. Bu gelişmeler, 1815'te Viyana Kongresi'nde belirlenen Avrupa statüsünü değiştirdi. Yeni düzen arayışları Avrupa'nın büyük devletlerini bloklaşmaya sevk etti. Bu bloklaşma zamanla düşmanlığa dönüştü.

Buhar gücü ile çalışan makineler sayesinde üretim patlamasına yol açan Sanayi Devrimi ile sömürgeci devletlerin yeni hammadde kaynaklarına ve pazarlara olan ihtiyaçları arttı. Bu durum Avrupa'nın büyük devletlerinin kendi aralarındaki ekonomik rekabeti şiddetlendirdi.⁴⁴ Ekonomik rekabet siyasi gerginliğin tırmanmasına yol açtı.

Özel Nedenleri

Almanya-İngiltere Rekabeti ve Güç Mücadelesi

Ulusal birliğini 1871'de kuran Almanya, sanayi ve ekonomi alanında kısa zamanda gelişti. Bununla paralel olarak güçlü bir kara ordusuna ve İngiltere ile rekabet edebilecek bir donanmaya sahip oldu. Almanya'nın denizlerde güçlenmesi özellikle İngiltere'yi kaygılandırdı. İngiltere ile Almanya arasındaki deniz rekabetinin asıl sebebi ekonomikti. 19. yüzyılın sonlarında endüstri alanında büyük atılım yapan Almanya'nın iç pazarı sanayi üretiminin yalnızca yüzde 30-

⁴³ Bakacak, a.g.m., s. 54.

⁴⁴ A. Haluk Ülman, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, s. 5-19.

40'ını eritebilir durumdaydı. Kalanı için dış pazarlara ihtiyaç vardı. Bu durum Almanya'yı sömürgeciliğe ve ticaret filosunu arttırmaya yöneltti. Gerek sömürgeciliğin devamı gerek ticaret filosunun korunması için ise donanmaya ihtiyaç vardı. Bu durum Almanya'yı ister istemez İngiltere ile karşı karşıya getirdi.⁴⁵ Bu iki devlet arasında yaşanan rekabet ve güç mücadelesi savaşın ana sebebi oldu.

Bloklaşma ve Silahlanma Yarışı

Almanya güçlendikçe, Avrupa üstünlüğüne yönelik bir dış politika izlemeye başladı. Önce 1879'da Avusturya-Macaristan ile ittifak yaptı. Bu ittifaka 1881'de Rusya da katıldı. Fakat Rusya ile Avusturya arasında Balkanlardaki rekabetten dolayı bu ittifak yürümedi. Bundan sonra Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında 1882 yılında "Üçlü İttifak" (İttifak Devletleri) denilen blok meydana getirildi. Diğer yandan İtalya, savaş başlarken tarafsızlığını ilan ederek henüz savaşa girmeyi uygun bulmadı. 1915 yılının başlarında da taraf değiştirerek İtilaf Devletleri safında savaşa girdi.

Almanya'nın ittifak girişimine karşı Fransa ve Rusya da 1894'de aralarında ittifak oluşturdular. İngiltere 1904'te Fransa ile, sonrasında 1907'de Rusya ile anlaşarak "Üçlü İtilaf" (İtilaf Devletleri) bloğunu kurdular. Zamanla iki blok birbirlerine karşı kutuplaştılar. Kutuplaşma siyasi gerginlikleri arttırdı. Gerginlik arttıkça silahlanma yarışı hızlandı. Sonunda bu sarmal Avrupa'yı bir bütün halinde savaşa sürükledi.

Alsas-Loren (Alsace-Lorraine) Sorunu

1870-1871 Sedan Savaşında Fransa zengin demir-çelik ve kömür kaynaklarına sahip olan Alsas-Loren bölgesini Almanya'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Söz konusu bölgeyi tekrar geri almak isteyen Fransa ile Almanya arasındaki düşmanlık karşılıklı iki tarafın kara ordularını arttırmalarına sebep oldu. Fransa'nın Almanya düşmanlığı, Üçlü İtilaf bloğunun oluşmasında, ittifakın kurulmasına öncülük eden Fransa için yönlendirici unsur oldu.

⁴⁵ Cemal Akbay, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, c. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s.17.

Balkanlarda Yaşanan Cermen-Slav Rekabeti

İtalyan ve Alman millî birliğinin kurulması Balkanlarda da bir millî birlik kurulması hareketlerine örnek teşkil etti ve 1870'lerden sonra Balkanlar, Avrupa diplomasisinin başlıca faaliyet alanlarından biri oldu. Rusların Slav birliği hedeflerinden biri olan Balkan siyaseti bir Cermen-Slav rekabeti yarattı. 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarına yerleşmek ve bu suretle Balkanlarda Slav birliğinin kurulmasını önlemek yönündeki çabaları Ruslarla aralarında sert bir rekabete yol açtı. Balkan Savaşlarına kadar Üçlü İttifak, Avrupa'da ve Balkanlarda üstün durumdaydı. Nitekim Avusturya-Macaristan İmparatorluğu fiili olarak elinde bulundurduğu Osmanlı idaresindeki Bosna-Hersek'i 1908'de ilhak etti. Ancak Balkan Savaşlarından sonra durum değişti. Rusya'nın Sırp'ların öncülüğünde Slavlara yönelik propagandaları Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı.⁴⁶ Pek çok etnik unsuru barındıran bir imparatorluk olan ve varlığına en büyük tehdit olarak milliyetçiliği gören Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ın parçalanmasını istiyordu. Avusturya askerî planlamayı yaparken en ağır darbeyi Rusya'ya değil, Sırbistan'a indirmeyi hedeflemişti. Ancak Rusya Sırbistan'dan yana açık bir tavır takınınca Almanya, Avusturya-Macaristan'ı desteklemek zorunda kaldı. Sonuçta, Balkanlarda yaşanan Cermen-Slav rekabeti hem savaşın nedenlerinden biri hem de savaşı başlatan etken oldu.

Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Savaşın Başlaması

28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük François Ferdinand ve karısının Saraybosna'da bir grup Sırp milliyetçisi genç tarafından düzenlenen suikast sonucu öldürülmesi büyük bir krize neden oldu. Barut fıçısına dönen Avrupa için bir kıvılcım niteliği taşıyan bu suikast sonrasında, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki ilişkiler koptu.⁴⁷

⁴⁶ Akbay, a.g.e., s. 15-16.

⁴⁷ Ülman, a.g.e., s. 1.

Saraybosna suikastı üzerine Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a sert bir nota vererek, bu ülkeyi suikastın sorumlusu olarak suçladıysa da Rusya'nın desteklediği Sırbistan notayı reddetti. Rusya'nın siyasal ve ekonomik bunalımlarını henüz aşamadığını, bu yüzden de bir savaşı göze alamayacağını düşünen Almanya ise Avusturya-Macaristan'ın yanında yer alacağını ilan etti. Böylece savaşa giden süreç hızlandı. İlk olarak 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş açtı.⁴⁸

Avusturya ile doğrudan görüşme talebinin reddedilmesi üzerine Rusya 31 Temmuz'da seferberlik başlattı. Almanya, Rusya'nın seferberliğini iptal etmesi yönünde verdiği ultiimatomlara karşılık alamayınca 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta ise Fransa'ya; İngiltere de 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya harp ilan etti.⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Birinci Dünya Harbi başladığı sıralarda Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Balkan savaşlarından yenilgi ve büyük toprak kayıpları ile çıkmıştı. Osmanlı Devleti önce İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifak girişiminde bulundu; ancak hiçbirinden olumlu cevap alamadı. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi Almanya'ya yaklaştı. İttifak yapmak için Harbiye Nazırı Enver Paşa İstanbul'daki Alman Büyükelçisine başvurdu. Büyükelçi Wangenheim ve birçok Alman subayı Türkiye'yi askerî ve ekonomik bir yük olarak gördüğü için Enver Paşa'nın teklifini reddettiler. Ancak Alman İmparatoru II. Wilhelm hem Osmanlı İmparatorluğu'nun jeostratejik konumundan hem de halifenin dinsel gücünden yararlanmak için Türkiye ile ittifakı onayladı.⁵⁰ Böylece yapılan görüşmeler sonrası, Almanya'nın Rusya'ya harp ilanından bir gün sonra 2 Ağustos 1914'te Almanya ile Osmanlı Devleti arasında İttifak Anlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre, Rusya savaşa girerse, Osmanlı Devleti de Alman İmparatorluğu ile birlikte hareket edip savaşa dâhil olacaktı.⁵¹

⁴⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 103-105.

⁴⁹ Akbay, a.g.e., s. 16-19.

⁵⁰ Kemal Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.146-149.

⁵¹ Veli Yılmaz, 1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, Cem Ofset Matbaası, İstanbul 1993, s. 57-59.

Savaşın hemen öncesinde Almanya ile yakınlaşmada, Osmanlı Donanması için peşin ödemeyle İngiltere'ye sipariş edilen iki geminin, savaşın yaklaşmakta olduğunun bahane edilerek verilmemesi de etken oldu. Bu gelişme Osmanlı kamuoyunda büyük tepki yarattı.⁵² Bahsi geçen İttifak Antlaşmasına rağmen Osmanlı Devleti savaşın ilk günlerinde tarafsızlığını ilan ederek savaşa girmede. Ancak İttifak orduları Marn, Galiçya ve Sırbistan cephelerinde peşi sıra başarısızlıklara uğrayınca Almanların baskısı arttı. Türk ordusunu bir an önce harbe sürüklemeye çalışan⁵³ Almanya'nın beklentisi Osmanlı ordularını Kafkasya'da Ruslara ve Mısır'da İngilizlere karşı harekete geçirerek mümkün olduğu kadar Rus ve İngiliz kuvvetini üzerine çekmek, böylece İttifak güçlerinin Orta Avrupa'daki yükünü hafifletmekti.⁵⁴

Savaş başlayalı üç ay olmuş, kış ayları yaklaşmıştı. Avrupa'da savaşın hızının nispeten yavaşladığı ve Osmanlı'nın 1915 ilkbaharından önce savaşa girmeyeceğinin düşünüldüğü bir dönemde Enver Paşa, Osmanlı filosuna yeni katılan Alman Breslau ve Goeben (Yavuz ve Midilli) zırhlılarının da dahil olduğu Osmanlı donanmasının 29 Ekim 1914'te Rusya'nın boğazlardan geçmesine müsaade etti.⁵⁵ Bu hadise üzerine Rusya 31 Ekim 1914'te Doğu Beyazıt'ın kuzeyinden misilleme saldırısına girerken 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etti. Rusya'yı 5 Kasım'da İngiltere, 6 Kasım'da Fransa takip etti.⁵⁶ Bu suretle Osmanlı Devleti bir oldubitti ile savaşa dâhil oldu.

1914 yılının Kasım ayında savaşa giren Osmanlı Devleti, Alman Genelkurmayının yönlendirmesiyle aynı anda birçok cephede savaşmak zorunda kaldı. Daha iki yıl önce, küçük Balkan devletleri

⁵² Bayur, a.g.e., c. III, I. Kısım, s. 71-73.

⁵³ Fahri Belen, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s.72.

⁵⁴ Mustafa Çolak, Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918), TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 54-55.

⁵⁵ Kemal Karpat, Kısa Türkiye Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 94-95.

⁵⁶ Kemal Arı, Birinci Dünya Harbi Kronolojisi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 66-67.

karşısında tutunamayan ordu, bu denli ağır bir savaşta beklenenden daha yüksek bir performans gösterdi ve İtilaf güçlerine büyük kayıplar verdirdi.⁵⁷

Türk Cephelerinde Savaşın Gelişimi ve Savaşın Sonuçları

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı orduları Kafkas (Doğu), Çanakkale, Irak, İran, Yemen, Hicaz, Kuzey Afrika (Libya), Kanal-Sina, Filistin-Suriye, Galiçya, Romanya ve Makedonya olmak üzere toplam 12 cephede muharebelere katıldı.

Çanakkale Cephesi

Türk cepheleri içinde en önemlisi Çanakkale Cephesi idi. Diğer cephelerde bir hat boyunca muharebeler kaybedilse de daha geride muharebeye devam etmek mümkündü. Kaybedilen bir muharebenin savaşın gidişatına doğrudan etkisi olmayacaktı, olmadı. Ancak Çanakkale geçilseydi, İmparatorluk merkezi işgal edileceğinden Osmanlı Devleti için savaş sona ermiş olacaktı. Bu sebeple Çanakkale Muharebelerinin kaybı aynı zamanda tüm cephelerin çökmesine, devletin yıkılmasına ve henüz Millî Mücadele için gerekli şartlar oluşmadığından Türklerin kendi vatanlarında esir düşmesine yol açacaktı.

İtilaf Devletleri Çanakkale seferini Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak, tarafsız Balkan Devletleri ile İtalya'yı kendi saflarına çekmek, Alman ve Avusturya ordularını güneyden kuşatmak, Rusya ile doğrudan irtibat kurmak suretiyle malzeme akışı sağlamak, Sırbistan cephesini takviye etmek ve savaş en kısa sürede bitirmek maksadıyla planladılar. Bu sebeple Boğazı önce donanma ile geçmeyi denediler. Bunun için İngiliz ve Fransızlar 18'i zırhlı 53 gemi, yedi denizaltı, iki uçak gemisi olmak üzere 100 parçayı aşan dev bir filo oluşturdular, buna rağmen başarılı olamadılar. Donanma ile geçemeyince bu kez Boğazı karadan kontrol ederek geçmeye çalıştılar. Karada da başarısız olunca askerlerini tahliye ederek cepheyi kapattılar.

⁵⁷ Bakacak, a.g.m., s. 57.

İtilaf donanması deniz harekâtını üç safhada tamamlamayı planlıyordu: İlk safhada 19 ve 25 Şubat'ta Boğazın girişindeki tabyalar ateş altına alındı ve imha edildi. İkinci safhada 26 Şubat'tan 17 Mart 1915'e kadar 20 gün süreyle mayın tarayıcı gemilerle boğaza girilerek mayın taraması yapıldı. Mayın tarama gemilerine refakat eden muharebe gemileri de Boğazdaki tabyaları top ateşine tuttular. Son safhada Boğazı geçmek için 18 Mart 1915 sabahı donanma boğazın girişinde üç kademe halinde tertipleddiler. Önce birinci kademedeki gemiler Boğaza girerek kıyılarıdaki tabyaları ateş altına aldılar. Öğlen civarında birinci kademenin ilerisine geçen ikinci kademe gemiler de bombardımana katıldılar. Yaklaşık iki saat sonra da üçüncü kademe gemiler, beraberlerinde mayın temizleme gemileriyle mayın hattının önüne kadar gelerek bir yandan bombalamayı sürdürürken, diğer yandan mayın temizleme faaliyetine giriştiler. Bu arada isabet alan zırhlılar ve diğer muharebe gemileri manevra yaparak geri çekiliyorlardı. Manevra için en uygun bölge olan Karanlık Koyuna gelen gemilerden bazıları buraya Nusret Mayın Gemisinin 8 Mart 1915 sabahı gizlice döşediği mayınlara çarptılar. Sonuçta akşama doğru henüz mayınlı bölgeye giremeden filonun üçte birini kaybedince Donanma Komutanı harekâtı durdurdu. Deniz harekâtı böylece başarısızlıkla sonuçlandı.

Boğazın yalnız donanma zoru ile geçilemeyeceğini anlayan İtilaf devletleri geniş çapta bir çıkarma harekâtına karar verdiler. 25 Nisan 1915'te çıkarmalarla başlayan kara harekâtı, yaklaşık 8,5 ay sonra İtilaf askerlerinin tahliyeleriyle 9 Ocak 1916'da sona erdi.

Çıkarma harekâtı 25 Nisan 1915 sabahı gün ağarmadan önce baskın şeklinde Arıburnu'na, gün ağardıktan sonra Seddülbahir ve iki saat gecikmeli olarak Kumkale bölgesine yapıldı. Arıburnu bölgesine Anzaklar, Seddülbahir cephesine İngilizler, Kumkale'ye Fransızlar çıktı. Kumkale'ye çıkan Fransız kuvveti ikinci gün akşam yeniden gemilere yüklenerek Seddülbahir cephesine sevk edildi. Çıkarmalar yapılırken Bolayır ve Anadolu kıyısındaki Beşiğe sahillerine de aldatma amaçlı amfibi gösteri icra edildi.⁵⁸

⁵⁸ Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme, HAK Yayınları, İstanbul, 1999, s.73.

Seddülbahir bölgesine çıkan İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin ilk hedefleri, çıkarma gününün akşamı Alçı Tepe'yi ele geçirmektir. O akşam ancak kıyı hattında tutunabildiler. Sonrasında temmuz ayına kadar sürekli taarruz etmelerine ve Kırtedere, Kerevizdere, Zığındere gibi büyük çaplı muharebeler yaşanmasına rağmen Alçı Tepe'ye ancak üç kilometre kadar yaklaşabildiler. Bu cephede Türk askerinin oluşturduğu savunma hattını bir türlü geçemediler. Arıburnu bölgesine çıkan Anzak kuvvetleri, hedefleri olan Conkbayırı-Kocaçimen Tepe bloğunu, çıkarma yaptıkları bölge zayıf tutulduğu için, aslında ilk gün sabah ele geçirmek üzereydiler. Ancak tehlikeyi sezen Mustafa Kemal, kendi inisiyatifiyle Bigalı'daki 57. Alayı Conkbayırı'na hareket ettirip taarruz edince planları bozuldu. Kıyıda küçük bir alana sıkışan Anzaklar bir türlü ilerleme fırsatı bulamadılar.

1915 Temmuz ayına kadar kuvvetlerinin çoğunluğunu Seddülbahir cephesinde kullanan Akdeniz Seferi Komutanı General Hamilton, burada muharebelerin siper harplerine dönüşerek kilitlenmesi ve arazinin manevra için dar olması sebebiyle, ağustos ayından itibaren kuvvet çoğunluğunu Arıburnu cephesine kaydırıldı. Bu nedenle yeni gelen tüm takviye kuvvetlerini bu bölgede kullandı. Arıburnu bölgesine geceleri gizlice çıkarılan kuvvetleri, yine bölgedeki derin dere yataklarından gizlice ilerleterek Conkbayırı ve Kocaçimen Tepe'ye doğru ilerletirken, diğer yandan Suvla Koyu'na çıkan bir İngiliz kolordusu ile Anafartalar istikametinde taarruza hazırlanıyordu. Cephede durumun kritik hale dönüşmesi üzerine Ordu Komutanı Liman von Sanders 8 Ağustos 1915 gecesi Mustafa Kemal'i Anafartalar Grup Komutanı olarak görevlendirdi.

9 Ağustos 1915 sabahı taarruza geçen İngiliz kolordusu Anafartalar Ovasını geçerek Teke Tepe'ye kadar ilerledi. Bu esnada takviye olarak bölgeye yaklaşan iki tümene taarruz emri veren Mustafa Kemal, tarihe Birinci Anafartalar Muharebesi olarak geçen muharebe sonrası Anafartalar Ovası'ndaki tehlikeyi bertaraf etti. Conkbayırı-Kocaçimen bölgesindeki tehlikeyi ortadan kaldırmak için de 10 Ağustos 1915

sabahı şafak sökerken baskın şeklinde taarruza geçti. Türk taarruzu kısa sürede başarı ile gelişti, İngiliz kuvvetleri sadece süngü hücumu ile 500 ila 1000 metre geriye atıldı. Böylece Anafartalar'dan sonra bu bölgedeki tehlike de ortadan kaldırılmış oldu. Yenilgiyi hazmedemeyen General Hamilton bölgeye yeni takviyeler sevk etti. Tüm kuvvetleri ile 21 Ağustos 1915'te bir kez daha taarruza geçti. Bu İkinci Anafartalar Muharebesinde de Türk kuvvetleri düşmana geçit vermedi. Bundan sonra muharebeler hareketliliğini yitirdi ve tahliyeler tamamlanincaya kadar çarpışmalar mevzi muharebeleri, bir başka deyişle siper harpleri şeklinde sürüp gitti.

İngiliz ve Fransızlar muharebelerden sonuç alamayınca Çanakkale cephesinin boşaltılmasına karar verdiler. Önce 18-19 Aralık 1915'de Arıburnu ve Suvla Koyu'ndaki, sonrasında 8-9 Ocak 1916'da Seddülbahir cephesindeki kuvvetlerini çektiler.

Çanakkale Savaşı başladıktan kısa süre sonra İtalya, galip geleceklerini düşünerek İtilaf devletleri safına katıldı ve Avusturya'ya karşı yeni bir cephe açtı. Romanya tarafsızlığını sürdürmeye devam ederken, Çanakkale Savaşı'nın sonlarına doğru Bulgaristan İttifak devletlerine katıldı. İtilaf devletlerinin yardım edemediği Sırbistan işgal edildi. Böylece Berlin-İstanbul arasında doğrudan ikmal akışı mümkün oldu. Müttefiklerinden yardım ve destek alamayan Rusya'da Çarlık rejimi çatırdamaya başladı. Osmanlı ordusunun kendine güveni arttı, Türk milleti Mustafa Kemal'in askeri dehasını öğrenme fırsatını buldu. Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşı'nın uzamasında Çanakkale Muharebelerinin doğrudan etkisi oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Yıllara Göre Savaşın Gelişimi

1914 Yılı

- Kafkas (Doğu) cephesinde yıl sonuna doğru Sarıkamış Harekâtını başlatan Türk ordusu, Allahuekber Dağları'nda

soğuk ve açlığın etkisi ile mevcudunun dörtte üçünü kaybederek mağlup oldu.

- Irak cephesinde Basra'ya çıkarma yapan İngiliz Tümeni Şattülarap nehri boyunca kuzeye doğru ilerledi.

1915 Yılı

- Kanal cephesinde Birinci Kanal Seferi başarısızlıkla sonuçlandı.
- Çanakkale cephesinde 18 Mart'ta deniz zaferi kazanıldı. 25 Nisan'da Seddülbahir, Arıburnu ve Kumkale çıkarmaları ile kara harekâtı başladı. Yıl sonunda Arıburnu ve Suvla Koyu'ndaki İngiliz ve Anzak askerleri, 1916 yılı başında Seddülbahir bölgesindeki İngiliz ve Fransız kuvvetleri tahliye edilince Çanakkale cephesi kapandı.
- Kafkas (Doğu) cephesinde Ruslar Malazgirt-Van hattına kadar ilerledi.
- Irak cephesinde Bağdat'ın 40 kilometre güneyinde Selmanpak Muharebesi kazanıldı. İngiliz Tümeni Kut'ül Amare'ye (Bağdat'ın güneyinde bölge) doğru çekilmeye başladı.

1916 Yılı

- Irak cephesinde Kut'ül Amare'ye çekilen İngiliz tümeni dört ay süren muhasara sonrası 29 Nisan'da teslim oldu. Kut'ül Amare Zaferi sonrası Irak cephesindeki iki kolordudan biri İran cephesine sevk edildi. Sonbaharda İngiliz ordusu yeniden ileri harekâta geçti.
- Kafkas (Doğu) cephesinde Ruslar Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'yu işgal etti.

- Alman Genelkurmayı'nın talebi üzerine Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerine birer kolordu gönderildi.
- Kanal-Sina cephesinde İkinci Kanal Seferi de başarısızlıkla sonuçlanınca Türk kuvvetleri Sina Çölünü boşaltıp Gazze'ye kadar çekildi.
- Haziran'da Arap İsyanı başladı; Mekke kaybedildi.

1917 Yılı

- Irak cephesinde İngilizler mart ayında Bağdat'ı ele geçirdi.
- Kafkas (Doğu) cephesi, Rusya'da şubat ayında Çarlık rejimin çöktüğünden, ekimde ise Bolşevik Devrimi gerçekleştiğinden hareketsiz geçti. Rus askerlerinin çoğu firar ederek Rusya'ya döndü.
- Filistin-Suriye cephesinde baharda iki Gazze muharebesinde yenilen İngilizler sonbaharda yeniden taarruza geçti. Üçüncü Gazze Muharebesi sonrası cepheyi yarararak Yafa-Kudüs hattına kadar ilerlediler.
- Avrupa cephelerindeki Türk kolorduları parça parça dönmeye başladılar.

1918 Yılı

- Kafkas (Doğu) cephesinde ileri harekâta geçen Türk ordusu önce Kars, Ardahan ve Batum'u ele geçirdi. Müteakiben Kafkas İslam Ordusu sonbaharda Bakü'yü kurtardı, Kuzey Kafkas İslam Ordusu Mahaçkale'yi ele geçirdi. Ancak sonrasında Mondros Mütarekesi gereği birlikler Birinci Dünya Harbi öncesi sınırlara geri çekildi.
- Filistin-Suriye cephesinde İngilizler Halep'e, Irak cephesinde Musul güneyine kadar ilerledi.
- 30 Ekim'de Mondros Ateşkes Antlaşması (Mütareke) imzalandı.

Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli siyasal sonucu; Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının dağılması olmuştur. Bu imparatorlukların topraklarında çeşitli ulusal devletler ortaya çıkmıştır. Rusya'nın yerine Sovyetler Birliği, Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Avusturya ve Macaristan birbirinden ayrılmış, Polonya ve Çekoslovakya kurulmuştur. Tüm sömürgelerini kaybeden Almanya, Avrupa kıtasına çekilmiştir.

Monarşiler yıkılmış, yerlerine cumhuriyet rejimleri kurulmuştur.

Savaş sonrasında yenen, yenilen bütün devletlerde siyasal, ekonomik ve toplumsal bunalımlar ortaya çıkmış, bunun sonucunda Avrupa'nın birçok ülkesinde otoriter, totaliter yönetimler iş başına gelmiştir.

Lozan Barış Antlaşması hariç, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların gerçekçi olmaması ve galiplerin mağluplara ağır savaş tazminatları ödettirmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının en önemli nedenini oluşturmuştur.⁵⁹

⁵⁹ Bakacak, a.g.e., s. 64.

BÖLÜM 3

MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI (MÜTAREKESİ)

Dr. Öğr. Üyesi Sedat ERKAN

Mondros Ateşkes Antlaşması (Mütarekesi) (30 Ekim 1918)

Bir önceki bölümde görüldüğü gibi 1915 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti ile birlikte Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşı'na girdi ve 14 Eylül 1918 tarihinde Makedonya Cephesinde İtilaf Kuvvetlerinin genel karşı taarruzunda bozguna uğradı. Böylece Bulgar Cephesi ortadan kalktı. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Filistin ve Suriye Cephelerinde tutunamayarak geri çekilmesi, Almanya'nın Batı Cephesinde, Avusturya'nın İtalyanlarla giriştiği savaşlarda yenilmeleri İttifak Devletlerinin de direnişlerinin sonunu getirdi. Avusturya 4 Ekim 1918 tarihinde İsviçre; Almanya 5 Ekim 1918 tarihinde İsveç; Osmanlı Devleti de 5 Ekim 1918 tarihinde İspanya aracılığı ile ateşkes teklifinde bulundular. Osmanlı Devleti 12 Ekim'de İsviçre aracılığı ile teklifini yineledi ancak cevap alamadı. Bunun üzerine 1916 yılında Kut'ül Amare Savaşında Osmanlı Devleti'ne esir düşen İngiliz General Townshend'i Çanakkale Boğazı önündeki İngiliz Donanma komutanı Amiral Arthur Calthorpe'a aracı olarak göndererek 18 Ekim'de bir teklif daha yaptı. Amiral Calthorpe, 23 Ekim'de İstanbul Hükümetine gönderdiği telgrafta kendisinin İngiliz Hükümeti tarafından ateşkes imzalamaya yetkili kılındığını bildirdi.⁶⁰ Diğer taraftan 1918 Şubat'ında sadarete gelmiş bulunan Talat Paşa kabinesi, Ekim ayında istifa etti. İttihat ve Terakki'nin 10 yıllık iktidarı bu şekilde sona erdi. Yeni kabineyi Ahmet İzzet Paşa kurdu. Diğer yandan, İngiliz ve Fransızlar Trakya'da yedi tümenlik bir kuvvet kurup, İstanbul ve Boğazlar üzerine harekete hazırlanıyorlardı. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, ülkenin işgale uğramaması ve Türk halkının daha fazla ezilmemesi için bir an önce anlaşma yapmaya karar verdi.⁶¹

⁶⁰ Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.7-10.

⁶¹ Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt-1-2 (1914-1955), Alkım Yayınevi, 15. Baskı, Ankara, 2005, s.142.

Hükümet Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey, Hariciye Nazırlığı (Dışişleri Bakanlığı) Müsteşarı Reşat Hikmet ve askeri delege Kurmay Yarbay Sadullah Beyleri ateşkesi imzalayacak heyet olarak görevlendirdi. Heyet 26 Ekim'de Limni Adasının Mondros Limanına vararak 27 Ekim tarihinde İngilizlerin Agamemnon zırhlısında Amiral Calthorpe ile görüşmeye başladı ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Duyun-u Umumiye (Genel Borçlar) idaresinin kurulması ile ekonomik bağımsızlığını kaybeden Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması ile siyasi bağımsızlığını da bitirme noktasına getirdi. Çok ağır şartlar içeren bu antlaşma 25 maddeden oluşuyordu.⁶² Osmanlı Devleti'ni fiilen ortadan kaldıran ve Sevr Antlaşması ile Türkün yok edilmesi projesine dayanak teşkil eden ateşkes antlaşmasının maddeleri şu şekildeydi:⁶³

1. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin sağlanması; Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin Müttefiklerce işgal edilmesi.
2. Osmanlı sularındaki tüm mayın tarlalarının, torpido kovanlarının ve öteki engellerin yerlerinin gösterilmesi ve bunların taranması ya da kaldırılması için, istemde bulunulunca, yardım edilmesi.
3. Karadeniz'deki mayınlara ilişkin eldeki tüm bilgiler verilmesi.
4. Müttefik savaş tutsakları ve göz altında bulundurulmuş ya da tutsak olan Ermenilerin tümünün İstanbul'da toplanarak, hiçbir koşula bağlı olmaksızın, Müttefiklere teslim edilmesi.
5. Sınırların denetlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askeri birliklerin dışında, Türk ordusunun gecikmesizin

⁶² Enver Ziya Karal, Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları, Yeni Türkiye Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1959, s. 50-51.

⁶³ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), c.1, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.12-14; Belen, a.g.e, s.11-14.

terhis edilmesi (Birliklerin insan gücü ve konusu, daha sonra, Müttefiklerce, Türk Hükümetine danışılarak saptanacaktır.)

6. Osmanlı kara sularında ya da Osmanlı'nın işgalindeki sularda bulunan tüm savaş gemilerinin teslim edilmesi; Osmanlı kara sularında kolluk ya da benzeri amaçlar için gerekli görülebilecek belirli küçük gemiler dışında, anılan gemilerin gösterilecek Osmanlı limanında ya da limanlarında gözetim altına alınması.
7. Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması.
8. Şu sırada Osmanlı işgali altında bulunan tüm limanların ve barınakların Müttefik gemilerince özgürce kullanılması ve düşman tarafından kullanılmasının önlenmesi. Özdeş koşullar, ticaret ve ordunun terhisi amaçları için Osmanlı sularında bulunan Osmanlı ticaret gemilerine de uygulanacaktır.
9. Tüm Osmanlı limanlarında ve tersanelerinde her türlü gemi onarımı kolaylıklarından yararlanılması.
10. Toros tünel sisteminin Müttefiklerce işgali.
11. Kuzey-Batı İran'daki Osmanlı birliklerinin gecikmeksizin savaş öncesi sınırların gerisine çekilmeleri için daha önce verilmiş bulunan buyruk yerine getirilecektir. Kafkasların (Trans-Caucasia, Maverai Kafkas) bir bölgesinin Osmanlı birliklerince boşaltılması daha önce buyrulmuş bulunmaktadır; bu bölgenin geri kalan bölümünün boşaltılmasına, oradaki durum Müttefiklerce incelendikten sonra, gerek görülürse, girişilecektir.
12. Osmanlı makamlarının haberleşmeleri dışında, tüm telsiz, telgraf ve kablo istasyonları müttefiklerce denetim altına alınması

13. Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ilişkin her türlü gereçlerin yok edilmesinin önlenmesi.
14. Ülkenin gereksinimleri karşılandıktan sonra, Müttefiklere, Osmanlı kaynaklarından kömür, akaryakıt ve deniz gereçleri satın alma kolaylıkları gösterilmesi. Bu maddelerden hiçbiri ihraç edilmeyecektir.
15. Kafkasya demiryollarının şu sırada Osmanlı denetimi altında bulunan bölümlerini de kapsamak üzere, tüm demiryollarında, halkın gereksinimleri gereği gibi göz önünde bulundurulmak koşulu ile, Müttefik makamlarının bunları tümüyle diledikleri gibi kullanabilmeleri amacıyla, Müttefik denetleme görevlilerinin yerleştirilmesi. Bu hüküm Batum'un Müttefiklerce işgalini de kapsar. Osmanlı, Bakü'nün Müttefiklerce işgaline hiçbir şekilde karşı çıkmayacaktır.
16. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta tüm Osmanlı garnizonlarının en yakın Müttefik komutanına teslim olmaları ve beşinci maddede öngörülen düzenin korunması için gerekenler dışında, tüm birliklerin Kilikya (Çukurova)'dan çekilmesi.
17. Trablus ve Bingazi'deki tüm Osmanlı subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslim olmaları. Bunlar teslim olma buyruğuna uymazlarsa, Osmanlı, bu subaylara ikmal gönderilmesini ve kendileri ile haberleşmenin kesilmesini sağlamayı yükümlenir.
18. Mısırata'yı da kapsamak üzere, Trablus ve Bingazi'de işgal edilen tüm limanların en yakın Müttefik garnizonuna teslimi.
19. Denizci, asker ve sivil tüm Almanların ve Avusturyalıların bir ay içinde Osmanlı Devletinden çıkarılması; uzak bölgelerdekilerin de olanaklı en yakın bir tarihte çıkartılması.

20. 5'inci madde uyarınca terhis edilecek Osmanlı ordusunun, taşıtları ile birlikte, araç ve gereçlerinin, silahlarının ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda müttefiklerce verilecek buyrukların yerine getirilmesi.
21. Müttefiklerin çıkarlarını korumak için Osmanlı Donatım (İaşe) Bakanlığına bir Müttefik temsilcinin atanması. Bu temsilciye, bu amacın gerektirdiği tüm bilgilerin verilmesi.
22. Osmanlı tutsaklarının Müttefik devletler buyruğunda tutulması. Askerlik çağı dışındaki Osmanlı sivil tutsakların salıverilmesi konusu göz önünde bulundurulacaktır.
23. Osmanlı bakımından Merkez Devletleri (Almanya, Avusturya) ile tüm ilişkilerin kesilmesi zorunluğ.
24. Altı Ermeni ilinde (Vilâyât-ı Sitte: Erzurum, Van, Harput (Elazığ), Diyarbakır, Sivas ve Bitlis) karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar.
25. Müttefiklerle Osmanlı arasında düşmanca eylemler 31 Ekim 1918 Perşembe günü, yerel saatle öğleden başlamak üzere duracaktır.

Limni'de Mondros limanında İngiltere Krallığının Agamemnon Savaş gemisinde, 30 Ekim 1918'de, iki örnek olarak imzalanmıştır.

İtilaf Devletleri Adına

İngiliz Akdeniz Donanması Komutanı

Amiral Sir Caugh Arthur Calthorpe

Osmanlı Devleti Adına

Bahriye Nazırı H. Rauf

Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet

Askeri Delege Yarbay Sadullah

Ateşkes antlaşmasının 25. maddesine göre, 31 Ekim 1918 öğle vaktinden itibaren Osmanlı Devleti ile İtilâf devletleri arasındaki düşmanlığa son verilecekti. Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa tarafından ordu komutanlarına ve vilâyetlere telgraf ile bildirilerek antlaşma kararlarına uyulması istendi. Aslında bu, bir ateşkes antlaşmasından ziyade İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında daha önceden yaptıkları Türk topraklarını parçalama ve işgal etme niyetlerinin dolaylı bir anlatımıydı. Sadrazam imzalanan ateşkes kararlarını olumlu bulmuştu ve bu antlaşmanın Mebuslar Meclisinde oy birliği ile onaylanmasını da sağladı. Bu antlaşma Türk kamuoyuna başarı olarak tanıtıldı ve anma pulları çıkarıldı.⁶⁴

Padişah ateşkes şartlarını ağır bulmakla birlikte, tahtını kaybetmediği için anlaşmadan memnundu. Baş delege Rauf Bey de (Orbay) İstanbul'da gazetelere yaptığı açıklamalarda, İngiliz dostluğuna ve de Mondros'ta kendine verilen sözlere güvenerek, basına Mondros Ateşkes Antlaşması'nın övünülecek bir durum olduğunu vurgulayarak şu beyanatı verdi:

İmzaladığımız ateşkes anlaşması sonucunda devletimizin bağımsızlığı, Saltanatımızın hukuku korunmuştur. Bu anlaşma, yenen ile yenilen arasında imzalanmış bir anlaşma değil, belki savaş durumundan çıkmak isteyen iki denk kuvvet arasında imzalanabilecek, çatışmalara son veren bir belge niteliğindedir.

Kendisine bu denli sevinmesinin nedeni sorulduğunda ise şu cevabı verdi:

Birincisi, İngilizlerin Türklüğün yok edilmesini amaç edinmediklerini anladım. İkincisi, memleketimizin sanıldığığının aksine işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır.⁶⁵

⁶⁴ Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s. 162; Mehmet Kılıç, Savaş, Çöküş ve Mütareke Yılları, Es Yayınları, İstanbul, 2009, s. 151.

⁶⁵ Doğan Avcioğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, 1838-1885, İstanbul Matbaası, 1974, s.15-16; Yenigün Gazetesi, 2 Kasım 1918.

Ancak çok geçmeden düşman orduları Kafkasya'dan, Ege'den, Irak ve Suriye'den Türk yurduna girerek işgallere başlayınca durumun farkına varan Rauf Orbay bu kez Ateşkes Anlaşmasının mürekkebi henüz kurumadan, Fransız, İtalyan ve İngilizler İstanbul'da bir sömürge havası yaratmaktan geri kalmadılar diyerek yakınmada bulundu.⁶⁶ Halbuki galip devletler adına İngiltere ile imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması çok ağır şartları içeriyor ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını tamamen ortadan kaldırıyordu. Devlet, siyasî, askerî, hukukî ve ekonomik açıdan İtilaf Devletlerinin kontrolü altına giriyordu. Türkiye'nin hayat damarlarını oluşturan Çanakkale ve İstanbul Boğazları işgal ediliyordu. Ordular hemen terhis ediliyor, eldeki silah, cephane başta olmak üzere bütün askeri malzeme teslim ediliyordu. Türk Milleti, Ermeni ve Rum çeteler karşısında savunmasız bırakılıyordu. Önemli demiryolu merkezleri ve limanlar denetim altında bulunduruluyor, posta, telgraf ve haberleşme sistemi denetleniyordu. Ufak gemiler dışında bütün donanma yenik devletlere teslim ediliyordu. Özellikle 7. madde uyarınca, İtilaf Devletleri'nin güvenliklerini tehdit edecek bir durum olduğunda, herhangi bir stratejik noktayı kolayca işgal edebilmelerinin yolu açılıyordu. Ayrıca 10. madde ile Toros Tünellerinin işgali; 24. madde ile Vilayet-i Sitte (Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Harput, Sivas) olarak adlandırılan 6 ilde karışıklık çıktığında işgal edilmesi anlaşmanın ağır şartlarını bir kere daha gösteriliyordu. Bu maddenin arkasında, İtilaf Devletlerinin bu bölgede bir Ermeni Devleti kurma amacı yatıyordu.

İşgallerden hemen önce 1. Dünya Savaşı süresince yönetimde bulunan İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelenlerinden Enver, Talat ve Cemal Paşalar ve cemiyetin beş üyesi 1-2 Kasım 1918 gecesi Alman torpidosu ile ülkeyi terk edip Rusya'nın Odessa Limanına gittiler.⁶⁷ Böylece işgal güçlerince savaş suçlusuz olarak yargılanarak cezalandırılmaktan kurtulmuş oldular.

⁶⁶ Gethard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 21-23.

⁶⁷ Belen, a.g.e., s.14.

Mütarekenin Uygulanışı ve İşgaller

Mütarekenin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri, daha önce yaptıkları gizli antlaşmaları vakit geçirmeden uygulamaya koydular. İngilizler, Mütarekenin imzalanmasının ardından 36 saat geçmeden, 1 Kasım 1918'de Musul'un ve daha sonra da İskenderun'un teslimini istediler. Bu esnada Musul'da bulunan 6.Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın her konuda hassas ve vatanperver mücadelesi maalesef sonuç vermedi. İngilizler, mütarekenin 7. maddesini ileri sürerek Musul'u işgalde direniyorlardı. Hiç şüphesiz ki petrolün ekonomik değeri Musul Bölgesini işgal için oldukça fazla cazibeli kılıyordu. 1 Kasım'da ilerlemeye başlayan İngiliz kuvvetleri 3 Kasım 1918'de Musul'a girdi.⁶⁸ 9 Kasım'da da İskenderun işgal edildi. İzzet Paşa Hükümeti her iki bölgede de direnilmesini istememişti. İngiliz işgalleri, güneyde Maraş, Birecik, Urfa bölgelerine kadar genişlemişti. Diğer İtilaf Devletleri de gizli antlaşmalarla kendi paylarına düşen yerleri işgal ettiler. Yine İngilizler, Doğudaki üç sancağın boşaltılmasını istediler. Halbuki 300.000 Türk'e karşılık bu üç sancakta 30.000 azınlık vardı. 9. Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa, hiç olmazsa ordunun kışın üç sancakta kalmasını istiyordu. Bu isteğin başlıca sebebi kış aylarında bu bölgedeki uzun yürüyüşlerin zorluğu, yiyecek, malzeme ve cephanenin taşınma güçlüğü'nün yanı sıra ordunun elindeki silahları, Ermeni komitacılarının tehdidi altında bulunan Müslüman ahaliye dağıtmaktı. 24 Aralık'ta İngiliz tümeni Batum'a çıkartıldı. 31 Ocak 1919'da Kars işgal edildi. Yakup Şevki Paşa da İstanbul'a çağrılarak Malta'ya sürgüne gönderildi.

Boğazlarda ise, 6 Kasım'da İngiliz Heyeti gelerek teslim işlemine başladı. 13 Kasım 1918'de 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan, 4 Yunan savaş gemisi ve 6 denizaltıdan oluşan 61 parçalık İtilâf kuvvetleri donanması İstanbul Boğazı'na girerek toplarını İstanbul'a çevirdi. 15 Kasım'da gemilerin sayısı 167'ye yükseldi. İngiliz, Fransız ve İtalyan ordusuna mensup 3500 kişilik bir kuvvet, şehrin muhtelif yerlerine çıkarıldı.

⁶⁸ Salahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, TTK Yayınları, Ankara, 1973, c.1, s.17.

8 Ocak 1919 tarihinde General Franchet d'Esperey, işgal kuvvetlerinin generali olarak İstanbul'a geldi. Müttefik meslektaşları ve azınlıklar tarafından şatafatlı bir törenle karşılandı. Bindiği beyaz atıyla Beyoğlu'nu azınlıkların ve Levantenlerin alkışları arasında baştan başa geçti. General d'Esperey'in komutasında İngiltere adına Amiral Arthur Caltrophe, Fransa adına Amiral Amet, İtalya adına Kont Carlo Sforza ve Amerika Birleşik Devletleri adına Amiral Lambert Bristol, kendi işgal birliklerinin komutanlığını yapıyordu.⁶⁹

Görüldüğü gibi İtilaf Devletleri, Türk topraklarını çeşitli bölgelerden istila ediyordu. Mondros Antlaşmasının hükümlerini uyguladıklarını ileri süren İtilaf Devletleri bu davranışlarıyla, yıllardan beri yaptıkları hesapları, Anadolu ve Türklük için hiç de iyi olmayan düşünce ve niyetlerini açık bir şekilde gösteriyorlardı.

Büyük yarış başlamıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imza tarihi olan 30 Ekim 1918 tarihinden İzmir'in işgal tarihi olan 15 Mayıs 1919'a kadar işgal aşağıdaki sırayı takip etti:

Fransızlar, Dörtyol'u (11 Aralık 1918), Mersin'i (17 Aralık 1918), Pozantı'ya kadar Adana vilayetini (26 Aralık 1918), Çithan'ı (3 Şubat 1919) ve Afyonkarahisar istasyonunu (16 Nisan 1919);

İngilizler, Batum'u (24 Aralık 1919), Konya istasyonunu, (22 Ocak1919), Maraş'ı (22 Şubat 1919), Birecik'i (27 Şubat1919), Urfa'yı (24 Mart1919), Kars'ı (13 Nisan 1919) (İngilizler, ayrıca 9 Mart'ta Samsun'a bir müfreze çıkarmışlar ve birkaç gün sonra Merzifon'a bir kıta göndermişlerdi.);

İtalyanlar, Antalya'yı (28 Mart 1919), Kuşadası'nı (4 Mayıs 1919), Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i (11 Mayıs1919); (İtalyanlar 2 Nisan'da Konya'ya bir tabur ile ve 14 Mayıs'ta Akşehir'e bir müfreze ile yerleşmişlerdi.)

⁶⁹ Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul 1918-1923, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 95-96.

Yunanlılar, Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu (9 Ocak 1919);

İngilizler ve Fransızlar müşterek olarak Turgutlu-Aydın Demiryolunu (1 Şubat 1919) işgal ettiler. Ayrıca, görüldüğü gibi işgal kuvvetleri, gittikleri yerlerde öncelikle ulaştırma, haberleşme merkezlerini işgal ediyorlardı.

Ülke içinde büyük bir karışıklık başlamıştı. Ordunun terhis edilmesi, askerî silah ve malzemelerin nakli, yerlerinden olan göçmenlerin hareketleri, işgal kuvvetlerinin ileri hareketleri, zaten yetersiz olan yolları hareketlendirdi. Harp içinde ortaya çıkan eşkiya her tarafta çoğalmaya başladı. Soygunlar, baskınlar, gasp ve adam öldürmeler arttı. Karadeniz kıyıları ve Trakya, Rum çetelerinin yuvaları oldu. Netice olarak Anadolu'da 41.500 İngiliz, 49.000 Fransız, 17.400 İtalyan olmak üzere yaklaşık 108.000 yabancı işgal gücü bulunuyordu.

15 Mayıs 1919'dan itibaren 300.000 kişilik Yunan kuvveti de Anadolu'ya (İzmir'e) çıkarılmaya başlandı.

Mütareke Sonrası Memleketin Durumu

Mondros Mütarekesi çeşitli tepkilere neden oldu. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarı sona erdi ve savaş suçlusu durumuna düşen idarecilerin bir kısmı yurt dışına kaçtı. 5 Kasım 1918 tarihindeki yurttan kalan üyeleri toplanarak partiyi feshetti. Diğer yandan 1911 yılında kurulan, ancak İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarında muhalif bir tutum sergileyen Hürriyet ve İtilaf Partisi, yeni oluşan ortamda etkinliğini artırdı. Mütareke döneminde işgalcilerle yakın ilişki içine girdi.⁷⁰

İşgal döneminde kurtuluşa kadar geçen 4 yıl 21 günlük süreçte çok değişik olaylar yaşandı ve sınırları dahi belli olmayan ülkede zor şartlarda İstanbul Hükümetleri olarak adlandırılacak 11 hükümet kuruldu. İş başına gelen bu hükümetlerin hem Osmanlılığın sonu hem de Türkiye'nin doğuşu bakımından olumlu ve olumsuz etkileri

⁷⁰ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, c. II, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1952, s. 35.

oldu. Örneğin Ali Rıza Paşa ve onu takip eden Salih Paşa hükümetleri Anadolu ile uzlaşmak isterken; padişahın eniştesi Damat Ferit ve dünürü Tefik Paşalar ise en gözde adamları oldu. Padişah ise saltanatının kurtuluşunu da sadrazamların hünerinden bekliyordu.⁷¹ Bu arada Türk halkı savaş sonunda imzalanacak barış antlaşmalarının Wilson prensiplerine uygun olarak yapılacağına ve 12. maddesi gereği, Türklerin de kendi millî karakterlerine uygun olarak, toprakları üzerinde hür ve bağımsız yaşayacaklarına inanıyorlardı. Ama gelişmeler bunun tam tersini gösteriyordu.

Paris Barış Konferansı (18-21 Ocak 1919), Wilson Prensipleri ve İzmir'in İşgali

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden iki ay sonra İtilaf Devletleri, 18 Ocak 1919 tarihinde yani Alman İmparatorluğunun kuruluşunun yıldönümünde, Paris'te Versay Sarayı'nda toplandı. 32 ülke temsilcisinin katıldığı konferansta İngiltere ve Fransa ilk günden denetimi ele aldılar. Konferansta Onlar Konseyi ve ayrıca beş büyük devletin (ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) devlet ya da hükümet başkanlarıyla dışişleri bakanlarından oluşan Beşler Konseyi vardı. Bütün konularla bu konsey ilgileniyor ve her meseleye ait esas prensipleri kararlaştırdıktan sonra, iş ikinci derecede komisyonlara havale ediliyordu. Adı geçen beş devletin devlet ya da hükümet başkanlarıyla dışişleri bakanlarının bir arada çalışmalarında güçlükler çıkınca 24 Mart 1919'dan itibaren konsey ikiye ayrıldı.

Japon Başbakanı konferansa gelmediğinde konsey, Dörtler Konseyi ismini alıyor ve diğer dört devlet ya da hükümet başkanlarından oluşuyordu. Bunlar Fransa başbakanı Georges Clemenceau, İngiltere Başbakanı David Lloyd George, ABD Başkanı Woodrow Wilson ve İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando idi. Konferansta bazen İtalyanların dışlandığı oluyor, bu durumda isim, Üçler Konseyi olarak değişiyordu.⁷²

⁷¹ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s.49.

⁷² Sedat Erkan, "Yunan İddialarına Göre İzmir'in İşgal Nedenleri", Avrupa Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15, İstanbul, 2017, s.106.

Konferansın amacı galip devletlerin mağlup devletler hakkında karar alması, savaş sonrası kalıcı statüyü belirleyecek barış antlaşmalarının imzalanması öncesi yapılacak bu antlaşmaların hangi esaslara göre yapılacağına belirlenmesi ve Avrupa sınırlarının yeniden çizilmesi idi.⁷³ Savaştan yenilerek çıkan devletlerle yapılacak antlaşmaların ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından 8 Ocak 1918 tarihinde Amerikan Kongresinde açıklanmış olan ve 14 Prensip olarak da anılan Wilson ilkelerine dayandırılması öngörülmüştü. Bu ilkeler şunlardı:

1. Uluslararası gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi yönteminin uygulanması,
2. Kara suları dışındaki denizlerde gerek savaş zamanında gerek barış zamanında gidiş-gelişin tam olarak serbestliği,
3. Barışı kabul eden ve onun sürekli olması için birleşen bütün milletler arasında iktisadi engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticari meselelerde eşit haklar tanınması,
4. Her milletin silahlarını kendi iç güvenliğini sağlayabileceği en aşağı bir miktar ve seviyeye indirmesi hususunda yeterli güvence alınması ve verilmesi,
5. Sömürgelere ait bütün konuların ilgili halkın istek ve çıkarları doğrultusunda hakkaniyet ilkesi çerçevesinde çözümlenmesi,
6. Rus topraklarının tamamen boşaltılması,
7. Bütün diğer milletlere uygulandığı gibi Belçika'nın bağımsızlığının hiçbir sınırlamaya tabi tutulmaması, topraklarının tamamen boşaltılması,
8. Fransız topraklarının tamamen boşaltılması ve Alsace-Lorraine bölgesi konusunda Fransa'ya yapılan haksızlığın giderilmesi,
9. İtalya sınırlarının açıkça anlaşılacak bir biçimde yeniden çizilmesi,

⁷³ Belen, a.g.e., s.19.

10. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetiminde yaşayan milletlerin özerkliğe kavuşmaları ve serbest gelişimleri için olanak sağlanması,
11. Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın boşaltılması, işgal edilen toprakların onarımı, Sırbistan'a denize çıkış olanağı tanınması, Balkan milletleri arasındaki sorunların, kendi istek ve onayları doğrultusunda çözümlenmesi,
12. Osmanlı Devleti'nde Türklerin çoğunlukta olarak yaşadıkları bölgelere tam bir hükümlanlık hakkı tanınması, şimdiye kadar Türk egemenliğinde yaşayan milletlere güvenlik içinde yaşama ve gelişme olanağının sağlanması ve güvence altına alınması, Çanakkale Boğazı'nın uluslararası bir güvence altında bütün milletlerin gemilerine ve ticaretine açık olması,
13. Polonyalıların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde bağımsız bir Polonya devleti kurulması, denize çıkış olanağı sağlanması ve bağımsızlığının uluslararası güvence altına alınması,
14. Kesin sözleşmeler yapılarak, küçük büyük bütün devletlere eşit olarak siyasi bağımsızlık ve karşılıklı toprak bütünlüğü garantisini vermek amacıyla uluslararası bir Milletler Cemiyeti kurulması.⁷⁴

Wilson İlkeleri'nin 12. maddesi Türklerin çoğunlukta yaşadığı bölgelerde Osmanlı Devleti'ne mutlak bir egemenlik hakkı tanınmasını öngörse de uygulamada bu durum gerçekleşmeyecek ve Türk yurdu İtilaf Devletleri tarafından parçalanmaya çalışılacaktı. Bu durum da Türk Kurtuluş Savaşı'nın fitilini ateşledi.⁷⁵ Savaştan yenik çıkan Almanya, Avusturya, Bulgaristan, bağımsızlığını ilan eden Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile ayrı ayrı antlaşmalar hazırlanırken

⁷⁴ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, c. 1-2, 1914-1995, Alkim Yayınevi, Ankara, 2004, s. 138-139.

⁷⁵ Fethi Tevetoğlu, Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.151-153.

Wilson'un çok önem verdiği uluslararası barış örgütüne, yani Milletler Cemiyetinin (Cemiyet-i Akvam) kuruluş ve işleyişini belirleyen hükümlere de yer verilmesi kararlaştırılmıştı. Ne var ki bu örgüte ilişkin esaslar kabul edildikten sonra, bazı konular dışında öteki sorunlara fazla ilgi göstermeyen ABD Başkanı, ülkesindeki siyasal gelişmelerin de etkisiyle Paris'ten ayrılınca, barış konferansı İngiltere ile Fransa'nın çıkarlarına göre kararlar alan bir kuruluşa dönüşmüştü.⁷⁶

Yenen devletler arasında, Anadolu'nun paylaşılması konusunda ilk ve en önemli siyasal anlaşmazlık Ege Bölgesi ile ilgili çıktı. Paris Barış görüşmelerine çağrılan Yunanistan Başbakanı Venizelos, Batı Anadolu'nun kendi ülkesine bırakılmasını istedi. Batı Anadolu'nun özellikle Ege Bölgesinin, tarihin en eski devirlerinden beri Yunan toprağı olduğunu, Ege'de nüfus çoğunluğunun bile Rumlardan meydana geldiğini iddia etti. Öte yandan, İngilizler, Batı Anadolu'nun İtalya gibi oldukça güçlü bir devlete verilmesini istemiyorlardı. Onlar için her istediklerini yerine getirecek kukla bir devlete ihtiyaç vardı. İngiltere, kendi menfaatlerine de uygun Yunan propagandalarını resmî alana dökerek, İtalya'ya karşı tavır aldı. Böylece İtalyanlarla İngilizlerin arası açıldı ve İtalyanlar barış görüşmelerinden çekildiler.

ABD başkanı Wilson, Amerika kamuoyunu Türkiye'yi Amerika mandası altına alma fikrine hazırlamak için Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerinin 1920 yılı haziran ayına bırakılmasını önerdi. Amerika'nın Arap memleketleri hakkındaki görüşü İngiltere ve Fransa'yı anlaşmaya yöneltmekti; bunda da başarılı oldu. Fransızlar Musul'u İngiliz mandasına bırakarak Suriye ve Kilikya'yı kendi mandasına aldılar. Filistin'de bir Siyonist idare kurulacaktı. Konya ve Antalya vilayetleri de İtalya'ya verilecekti. Başkan Wilson doğuda bir Ermenistan kurulmasının hararetli savunucusu idi.

İngiliz Başkanı Lloyd George İzmir'i Yunanlılara vaat etmişti. Türkleri aynı zamanda Avrupa'dan çıkarmak ve diğer milletleri de Türk

⁷⁶ Şerafettin Turan, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s.94.

idaresinden kurtarmak fikrinde idi. Fransa ise Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasını sakıncalı buluyor, halifeye bir parça toprak vererek İstanbul'da kalmasını istiyordu.⁷⁷

Paris Barış Konferansı yaklaşık yedi ay sürdü, çetin pazarlıklar yapıldı ve yenilen devletlerin nasıl parçalanarak paylaşılacağı netleştirildi. Konferansın en önemli maddesi Osmanlı topraklarının paylaşılması olmasına rağmen çıkar çatışmalarından dolayı Osmanlı ülkesinin paylaşılmasını içeren Sevr Antlaşmasının (10 Ağustos 1920) karar altına alınması, 18-26 Nisan 1920 tarihinde yapılan San-Remo Konferansında oldu. Ermenilere verilecek toprakların bizzat ABD Başkanı Wilson tarafından belirlenmesi kararlaştırıldı.

Onlar Konseyi bütün meselelerin esasına karar verdikten sonra, ayrıntıların saptanması işini komisyona havale etti. Paris Barış Konferansı'nda İttifak devletleri ile yapılan ateşkes anlaşmalarından sonra imzalanacak barış antlaşmalarının adları şöyle belirlenmişti:

Almanya ile Versailles Barış Antlaşması: 28 Haziran 1919

Avusturya ile Saint German Barış Antlaşması: 10 Eylül 1919

Bulgaristan ile Neuilly Barış Antlaşması: 27 Kasım 1919

Macaristan ile Trianon Barış Antlaşması: 4 Haziran 1920

Osmanlı Devlet ile Sevres (Sevr) Barış Antlaşması: 10 Ağustos 1920

Bu antlaşmalarda toprak kayıpları, nüfus durumu, ordu mevcudu, tamirat borçları ve savaş suçlularının durumu belirlenerek, Osmanlı Devleti ile antlaşma en sona bırakılmıştı.⁷⁸ Yunanistan Başbakanı 18 Ocak 1919 da başlayan Paris Barış Konferansına bir heyet ile gitmiş ve Yunanistan'ın millî istek ve iddialarını içeren bir muhtırayı da 30 Aralık

⁷⁷ Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı: Askeri Siyasi ve Sosyal Yönleriyle, 2. Baskı, Ankara, 1983, s.19.

⁷⁸ Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1920), TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 47.

1918’de büyük bir ustalıkla sunmuştu. Galipler safında harbe girmiş olan Yunanistan’ın, yalnız galiplerin katıldığı bu konferansta ileri sürdüğü iddiaların tarih, hakikatler ve devletler hukuku karşısındaki değeri çok zayıftı. O nasıl olsa taksime uğrayacak olan Osmanlı İmparatorluğu topraklarından mümkün olduğu kadar memleketi yararına büyük bir pay koparabilmek için hakikate uymayan, dayanağı bulunmayan, iddia ve ithamlarla dolu bir muhtıra düzenlemişti.⁷⁹

Venizelos, Ege’de ve özellikle İzmir’de, Rumların Türkler tarafından öldürüldüğünü, pek çok Rum’un büyük zulümler altında olduğunu iddia etti. Osmanlı Hükümeti’nin bu olayları önleyemediğini söyledi. Böylece İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesine göre İzmir ve civarını işgal etmeye hakları olduğunu belirtti. 10 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların bağlaşıklar adına İzmir’i işgal etmelerine karar verildi. Zaten, mütarekenin bu maddesine dayanılarak 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren pek çok önemli merkez işgal edilmişti. Fransızlar Dörtyol, Mersin, Adana illerini, Afyonkarahisar istasyonunu; İngilizler Batum, Antep, Cerablus, Konya istasyonu, Maraş, Birecik, Urfa ve Kars’ı; İtalyanlar ise Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum ve Marmaris’i işgal etmişlerdi. Fakat İzmir’in işgali bambaşka amaçla yapılıyor ve Türk ülkesinin kesin olarak parçalanması hedef tutuluyordu.

İşgalden üç dört ay öncesine kadar İzmir Valisi ve aynı zamanda İzmir’deki 17. Kolordu Komutanı olan (Sakallı) Nurettin Paşa hakkında, muhtemel işgale karşı halkı uyanık tutmaya ve örgütlemeye çalıştığı gerekçesiyle İzmir Rum Metropoliti Hrisostomos tarafından Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanlığı’na yapılan şikâyeti ileri süren İngilizler, Osmanlı Hükümeti’ne Nurettin Paşa’nın valilik ve komutanlık görevinden alınması yolunda baskı yaptılar. Baskı üzerine Nurettin Paşa görevden alınarak İzmir Valiliği’ne 11 Mart 1919’da Kambur İzzet Bey; 17. Kolordu Komutanlığı’na ise 22 Mart 1919’da Ali Nadir Paşa getirildi. Böylece İzmir’in işgali için siyasi ve askeri ortam hazırlanmış oldu.

⁷⁹ Erkan, a.g.m., s.118.

15 Mayıs 1919 günü sabahı Yunan-İngiliz donanması İzmir önlerine geldi ve Yunan askerleri şehre çıkmaya başladılar. Çıkarma hareketi yerli Rumlarca bir bayram havası içinde karşılandı. Dinsel Törenler yapıldı. Rumlar Yunan askerlerine heyecanlı gösterilerde bulundular.⁸⁰ İzmir'in işgali konusunda Yunanlıların yıllardır kilisenin de desteğini alarak sürdürdükleri Megali İdea fikri çerçevesindeki çalışmaları sonuca ulaştırmıştı. İzmir'in işgali tüm yurttaki büyük tepkiyle karşılandı. Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgi ve acıları içinde kaderine razı olmuş gibi görünen Türk Milleti, Yunan ordusunu kendi mücadele azmi ile ülkesinden kovabileceğini anladı. Yurdun her yanında gösteriler düzenlendi ve İtilaf Devletleri'nin başkentlerine protesto telgrafları çekildi. İstanbul'da dükkanlar beş gün boyunca kepenklerini kapattı. 18 Mayıs'ta Darülfünun öğrencilerinin büyük kısmı, 19 Mayıs 1919 günü de Türk Ocağı ve diğer öğrenci kuruluşları, Fatih Belediye binası önünde miting yaptı. 22 Mayıs'ta Kadıköy'de, 23 Mayıs'ta Sultanahmet Meydanında düzenlenen mitinglerle işgaller lanetlendi. İzmir'in işgali Anadolu'da yanacak olan Millî Mücadele ateşini başlatan bir kıvılcım oldu. İzmir'in işgal acıları henüz taze iken 16 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan Samsun'a hareket etti.⁸¹

Hal böyleyken yurdun dört bir yanında mücadelenin yanında olan cemiyetler kurulmaya başlandı. Elbette ulusal mücadeleyi destekleyenlerin yanı sıra bu cemiyetlere karşı duran ve ulusal mücadeleyi yıkmaya çalışan cemiyetler de olacaktı.

Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Dönemindeki Cemiyetler

Osmanlı Devleti uzun yıllar süren harpler sonucu genç ve dinamik nüfusunu kaybetmiş, devletin büyük toprakları elden çıkmıştı. Oysa Türkler tarih boyunca bağımsız ve hür yaşamış, yani özgürlüklerini hiçbir devlete teslim etmemiş bir millettir. Mütareke ve işgallere tepki olarak Anadolu'da sivil örgütlenmeler başladı. Bu sivil örgütlenme dağınık bir biçimde de olsa düzenli ordu kuruluncaya kadar düşman

⁸⁰ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İnkılap Tarihi, Ankara, 1973, s.10.

⁸¹ Kara Harp Okulu, Türk Devrim Tarihi ve Atatürkçülük, Ankara, s.77.

karşısında mücadele eden halk kuvvetleri olarak Kuvayı Milliye ortaya çıktı. Siyasi nitelikli mücadele olarak ise, Müdafaa-i Hukuk (hak arama) ve Redd-i İlhak (işgali reddetme) Cemiyetleri kuruldu. Ulusal kurtuluş mücadelesini destekleyen millî cemiyetlerin yanı sıra, uzun yıllar Türklere birlikte yaşayan azınlıklar, mütarekeden sonra oluşan ortamdan cesaret alarak işgalcilerle iş birliği yapmaya başladılar. Türklere karşı tecavüzlere ve yıkıcı eylemlere başladılar ve Millî Mücadeleye zararlı, bölücü nitelikte örgütlenme içerisine girdiler.

Diğer taraftan işgaller karşısında Türklük kavramından çok Müslümanlık kavramı üzerinden hareket eden, padişah ve Osmanlı Hükümeti'nin çizgisinden çıkılmasını istemeyen ve Anadolu direnişine karşı çıkarak, işgalcilerle zaman zaman iş birliği yapan aşırı dinci unsurlar tarafından da Millî Mücadeleye karşı cemiyetler kuruldu. Bunların faaliyetlerini durdurmak ve kendi bölgelerinin savunmalarını sağlamak için mücadeleyi destekleyen cemiyetler de kuruluyordu. Bu cemiyetler şu şekilde sıralanabilir:

Ulusal Mücadeleyi Destekleyen Cemiyetler

Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi

2 Aralık 1918 tarihinde Edirne'de kurulmuştur. Trakya'nın Yunan egemenliğine girmesine direnmek amacını gütmüştür. Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çatalca ve Gelibolu'da teşkilatını tamamlayarak Sivas Kongresi sırasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, Meclisin açılmasından sonra da TBMM Hükümetine bağlı olarak çalışmıştır.⁸²

İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti

2 Aralık 1918 tarihinde, Moralızade Halit ve Nail Beyler tarafından kurulmuştur. İzmir'in Yunanlılara verilmesini engellemek, Türk nüfusun çoğunlukta olduğunu propaganda yoluyla dünya kamuoyuna duyurmak ve bu konudaki yanlış kanaatleri ortadan kaldırmak amacını gütmüştür.

⁸² Ergun Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1986, s.127-128.

İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti

İzmir Türk Ocağında “Müdafaa-i Vatan” adıyla kurulan cemiyet, İzmir’in işgalinden bir gün önce adını “Redd-i İlhak” olarak değiştirmiştir. İzmir’in işgal tehlikesine karşı yayımladığı bildirimlerle halkı işgallere karşı uyarmış ve bilinçlendirmiştir.

Vilayât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti

İstanbul’da kurulmuş; 10 Mart 1919 tarihinde Cevat Bey tarafından Erzurum şubesi açılmıştır. Erzurum şubesinin çalışmaları sonrası cemiyet, kesinlikle göç etmemek, derhal ilmî, iktisadî ve dinî bakımlardan teşkilatlanmak ve saldırıya uğrayacak doğu illerinin her köşesini savunmada birleşmek kararlarını almıştır.⁸³

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti

Karadeniz bölgesinde Rumların bir Pontus Rum Devleti kurmak amacıyla silahlı çeteler oluşturarak halka saldırıya başlamaları üzerine, Trabzon ve çevresini kapsayacak şekilde 12 Şubat 1919 tarihinde kurulmuştur.

Kilikyalılar Cemiyeti

21 Aralık 1918 tarihinde Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’nın girişimleri ile İstanbul’da kurulmuştur. Kuruluş amacı, Adana ve Çukurova halkının nüfusunun %90’ının Türk olduğu ve Ermenilere verilmeyeceği gerçeğini benimsetmek için ülke içinde ve dışında her türlü girişim ve çalışmalarda bulunmaktır.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Sivas Valisi Reşit Paşa’nın eşi Melek Reşit tarafından 9 Aralık 1919 tarihinde Sivas’ta kurulmuştur. Cemiyet 16 kadından oluşan bir idare heyeti olmuştur. Anadolu’nun pek çok şehrinde şubeler açarak milli orduya yardım kampanyaları düzenlemiştir.⁸⁴

⁸³ Aybars a.g.e., s.130.

⁸⁴ Bekir Sıtkı Baykal, “Millî Mücadele’de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı 1, c.1, 1984.

Millî Kongre

Göz doktoru Esat Paşa tarafından 29 Kasım 1919 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Yaklaşık 51 adet yüksek okul ve kuruluştan meydana gelen bir federasyondur. Sultanahmet ve Kadıköy mitingleri başta olmak üzere İstanbul'da pek çok toplantı düzenleyerek millî bilincin uyanmasında etkili olmuştur.

Kars Millî İslam Şûrası (Cenûb-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti)

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması sonrası Türk orduları, 1914 sınırına çekilerek Elviye-i Selase'yi (Kars, Ardahan, Batum) boşaltınca, bölge halkı kendi aralarında örgütlenecek 5 Kasım 1918'de Kars Millî İslam Şurasını oluşturmuştur.

Karakol Cemiyeti

Karakol Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde Sadrazam Talat Paşa'nın direktifleri, Kara Vasıf ve Kara Kemal Beylerin girişimleri üzerine İttihatçılar tarafından İstanbul'da kurulmuş olan gizli bir cemiyettir. Cemiyet, işgal güçleri ile işbirlikçilerin her türlü faaliyetlerinin istihbaratını yapmış, bunlara karşı önlemler geliştirmiş ve uygulamış, bu istihbarat bilgilerini Anadolu'ya bildirmiş, İstanbul'daki depolarda işgal güçlerinin denetiminde bulunan ve millî ordunun ihtiyaç duyduğu silah, mühimmat ve her türlü teçhizatı bu depolardan temin ederek Anadolu'ya kaçırmıştır. Kasım 1918 tarihinde kurulan Karakol Cemiyeti Nisan 1920 tarihinde Müsellah Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'na (Mim Mim) katılmış ve bu tarihten itibaren "Mim Mim" Grubu içinde faaliyet göstermiştir.⁸⁵

"Mim Mim" Grubu (Müdafaa-i Milliye/ Müsellâh Müdafaa-i Milliye İstihbarat Grubu)

I. Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa'nın direktifleri ile kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın en önemli elemanlarından Albay Hüsamettin Ertürk'ün girişimleri sonucu kurulmuş istihbarat örgütüdür. Fevzi Paşa'nın Genel Kurmay Başkanlığı görevine getirilmesinden sonra Ankara'ya çağrılan

⁸⁵ Fethi Tevetoğlu, Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 3-20.

Albay Hüsametdin Bey emrinde, Ankara'da müstakil çalışan Müdafaa-i Milliye (Mim Mim) Grubu ile bu gruba bağlı olarak İstanbul'da faaliyet gösteren Müsellah (Silahlı) Müdafaa-i Milliye Grubu kurulmuştur.

Azınlıkların Kurdukları Ayrılıkçı Cemiyetler

Mavri Mira (Kara Kader)

Mavri Mira Cemiyeti 1919 yılında, on iki Rum cemiyetinin kendi aralarında birleşerek yeni bir cemiyet kurmaları suretiyle ortaya çıkmıştır. Cemiyet, Yunan hükümeti, Rum Patrikhanesi ve din adamlarının büyük desteği sonucu kurulmuştur. Mavri Mira Cemiyetinin amacı Megali İdea (büyük Bizans'ı kurmak) fikri doğrultusunda, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı için gerekli zemini hazırlamaktır. Rusya'dan göç ettirilen Rumlara, ilaç ve insani malzeme adı altında, silah ve cephane dağıtan cemiyet, Yunan Kızıl Haçı Göçmenler Komisyonu ve Ermeni Patrikhanesi gibi kuruluşlarla sıkı iş birliği içinde çalışmıştır.⁸⁶

Rum Pontus Cemiyeti

Yunan Megali İdea düşüncesinin Anadolu Rumlarını da etkisi altına alması üzerine tarihteki Pontus devletini yeniden canlandırmak düşüncesi çerçevesinde Karadeniz Bölgesinde yaşayan Rumlar, Merzifon Amerikan Kolejinde 1904 yılında Pontus Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Cemiyetin merkezi İstanbul'da olmakla beraber asıl faaliyet alanını, merkezi Samsun olmak üzere Batum'dan İnebolu'nun batısına kadar olan Karadeniz kıyıları ile Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve Erzincan'ın bir kısmı olarak oluşturulmuştur. Cemiyeti çeşitli yerlerde Rum gençlerinden Pontus çeteleri oluşturmuştur. Oluşturulan çeteler vasıtasıyla da sözü edilen şehirler ile onlara bağlı köy ve kasabalarda, Batı Anadolu'daki Rum çetelerinin eylemlerine benzer, çeşitli katliam ve zulüm hareketlerine girişilmiştir. Cemiyet, doğrudan Yunan Hükümetinden aldığı direktiflerin yanında, özellikle Fener Rum Patrikhanesi, Merzifon Amerikan Koleji, 1908 tarihinde kurulan Müdafaa-i Meşruta adlı ihtilal

⁸⁶ Cengiz Dönmez, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler", Yeni Türkiye Dergisi, Ankara, Mart-Nisan 2002, sayı 44.

teşkilatı, gerektiğinde kendilerine destek vermeyenlere ölüm cezası bile verebilen Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti ve Trabzon civarında oldukça yoğun faaliyet içerisinde bulunan Rum Metropolitliği ile iş birliği içinde çalışmıştır.⁸⁷

Taşnak Cemiyeti

Taşnak Sutyun (Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği) 1890 yılında Ruslar tarafından Ermenilere Tiflis'te kurdurulmuştur. İhtilâlcı ve şiddet yanlısı bir yapıdadır. Bu cemiyetin amacı, kuzeyde Hazar Denizinden güneyde Antalya'ya ve batıda Sinop'un batısına kadar uzanan geniş topraklara sahip Birleşik Ermenistan devletini kurmaktır.

Hınçak Cemiyeti

Hınçak Cemiyeti 1877 yılında İsviçre'de, Kafkasyalı Nazarberk ve karısı tarafından bir komite olarak kurulmuştur. İdeolojik olarak sosyalist ve merkezîyetçi bir yapıdadır. Hınçak Cemiyeti'nin amacı önceleri Van, Bitlis, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Sivas, ve Trabzon vilayetlerinde muhtar bir idare kurmak iken, daha sonra bu merkezi Revan (Erivan) olacak şekilde büyük bir Ermenistan devleti kurmak ve sözü edilen şehirleri de bu devletin sınırları içine katmak olarak değişmiştir. Diğer azınlık unsurlarda görüldüğü gibi silahlı çeteler oluşturarak Türk halkına karşı saldırıya geçmiştir.

Ulusal Mücadeleye Zararlı Yerli Cemiyetler (Osmanlı - Hilafetçi)

İngiliz Muhipleri (Dostları) Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiliz Hükümeti, Osmanlı Devletindeki çıkarlarını gerçekleştirmek için İstanbul'da İngiliz menfaatlerine hizmet etmesi, istihbarat ve propaganda faaliyetinde bulunması ve İngilizler lehinde kamuoyu oluşturması düşüncesiyle İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği tercümanı Mr. Ryan'ı görevlendirmiştir. Şûrayı Devlet üyelerinden İngiliz ajanı Sait Molla bu amaç doğrultusunda çalışmaya başlamış, yanına topladığı İngiliz işbirlikçileri ile 20 Mayıs 1920 tarihinde İngiliz Muhipler Cemiyetini kurmuştur.

⁸⁷ Dönmez, a.g.m.

Cemiyet üyelerinin amacı İngiliz desteği ile ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan çıkmasına çare bulmaktır. Derneğin başkanı İngiliz haber alma servisinin İstanbul'daki siyasi bürosunu yöneten Rahip Dr. Robert Frew idi. Bu cemiyete katılanların başını Osmanlı Padişahı Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit Paşa, İçişleri Bakanı Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Bey'ler ile Sait Molla çekiyordu.

Teali-i İslam Cemiyeti

Teali-i İslam Cemiyeti İskilipli Atıf Hoca tarafından, 19 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Önceleri Cemiyet-i Müderrisin adıyla kurulan cemiyet daha sonra bu adı almıştır. Cemiyetin amacı nizamnamesinde de ifade edildiği gibi, hilafetçi bir anlayışla bütün Müslümanlar arasında birlik ve kardeşliği sağlayarak, Halifenin etrafında toplanılmasını temin etmektir. Cemiyet, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının paralelinde, ona bağlı bir yan kuruluş gibi çalışmıştır. Özellikle İttihatçılara düşman gözülle bakan cemiyet, Kuvayı Milliye taraflarını da onların devamı olarak görmüştür. Cemiyet mensupları gerek Kuvayı Millîyecilere duyduğu düşmanlık gerek Millî Mücadele yoluyla saltanat ve hilafetin güçlendirilmesi ve kurtuluşun sağlanması düşüncesine sıcak bakmayışı yüzünden milli güçlerin karşısında yer almıştır. Yunanlıların İzmir'e çıkınca yaptıkları zulümler ortada iken, Yunan ordusunun hilafet ordusu sayılması gerektiğini ilan etmiştir.

Kürt Teali Cemiyeti

1918 yılında, Osmanlı Ayan Meclisi üyesi Seyyid Abdülkadir tarafından kurulmuştur. Merkezi İstanbul olan bu cemiyet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Diyarbakır, Elazığ, Dersim gibi çeşitli yerlerinde şubeler açmıştır. Cemiyetin amacı, Wilson ilkelerinin Kürtlere de uygulanmasını sağlayarak, bu bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır.

Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası

14 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Fırkanın amacı, programında da ifade ettiği üzere, Padişahın etrafında toplanılmasını sağlamak suretiyle birlik oluşturmaktır. Bu nedenle Anadolu'da yürütülen Millî Mücadelenin karşısında yer almıştır.

Anadolu Cemiyeti

Yunan işgalinin başladığı dönemden itibaren Yunanlılarla beraber çalışan bir grup iş birlikçi tarafından 1921 yılı aralık ayı başlarında kurulan bir cemiyettir. Amaçları Yunanistan ile birlikte Ankara Hükümetine karşı bir Batı Anadolu Muhtar Hükümeti kurmayı amaçlayan Anadolu Cemiyeti, bu doğrultuda İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliği ile irtibata geçmiş ve 11 Aralık 1921 tarihinde yazılı olarak amaçlarını ve taleplerini Yunan Yüksek Komiserine bildirmişlerdir.

Yeşil Ordu Cemiyeti

TBMM'nin açılmasından bir süre sonra, Haziran-Temmuz 1920 tarihinde, Ankara'da kurulan, sosyalist eğilimli, Bolşevik İhtilalinden ilham alan bir cemiyettir. Kurucusu Denizli milletvekili Hakkı Behiç Bey'dir. Yeşil Ordu Cemiyetinin faaliyetlerinin Millî Mücadele'ye zarar vermeye başlaması üzerine üyelerinden bazıları Mustafa Kemal Paşa'nın uyarıları üzerine cemiyetle bağlarını kesmişlerdir.

Wilson Prensipleri Cemiyeti

Wilson Prensipleri Cemiyeti, 4 Aralık 1918 tarihinde gazeteci, yazar, doktor, avukat gibi çeşitli meslek gruplarına mensup aydınlar tarafından kurulmuştur. Amacı, Amerikan mandası altına girerek bu ülkenin destek ve yardımlarıyla ayakta kalmaktır. Wilson Prensiplerinin 12. maddesinde yer alan, her milletin çoğunlukla bulunduğu bölgede kendi kaderini tayin hakkına sahip olması (self determinasyon) esası, Halide Edip (Adivar) Hanımı böyle bir cemiyet kurma düşüncesine yönetmiştir. Ancak Halide Edip, Sultanahmet Mitingindeki konuşması nedeniyle İngilizler tarafından tutuklanacağını öğrenince, İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelmiş ve eşi Adnan (Adivar) Bey'le birlikte Millî Mücadelenin başarıya ulaşması için çalışmıştır. Millî Mücadelenin ilerleyen aşamalarında, Amerikan mandası düşüncesi önemini kaybetmeye başlamış ve Wilson Prensipleri cemiyeti önemini yitirmiştir.⁸⁸

⁸⁸ Tevetoğlu, a.g.e., s. 147.

Bu ortam ve şartlar altında I. Dünya Savaşı sonrasında öncelikle asayişin sağlanması gerekiyordu. Bu görev için düşünülen isim ise Mustafa Kemal Paşa idi.

BÖLÜM 4

GENELGELER VE KONGRELER DÖNEMİ

Doç. Dr. Derya ÇİNİ ŞİMŞEK

Genelgeler ve Kongreler Dönemi

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Siyasî Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte Suriye'de VII. Ordu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılmıştır. 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a geldiği gün, 55 savaş gemisiyle İtilaf Devletler donanmasının İstanbul önlerinde demirlendiğini gördüğünde yaveri Cevat Abbas (Gürer)'a dönerek "Geldikleri gibi giderler" demiştir.⁸⁹ Mustafa Kemal Paşa, işgal güçlerinin yarattıkları olumsuz hava içinde 1919 yılı mayıs ayına kadar 5-6 aylık süre içinde İstanbul'da kalmış ve çeşitli temaslarda bulunmuştur. Buradaki temaslarda esas olarak hedefini hükûmet kurmak, olmazsa kurulacak hükûmete Harbiye Nazırı olmak, ya da mebus olarak meclise girmek olarak belirlemiştir. Bundan dolayı Meclis-i Mebusan eski reisi Ahmet Rıza Bey'le bağlantı kurmuş, dönemin önde gelen asker ve devlet adamlarından Ahmet İzzet Paşa başkanlığında yeni bir hükûmetin kurulması amacıyla temasa geçmiştir.⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içerisinde İzzet Paşa ve ekibiyle iktidara gelebilmek için, milletvekilleri arasında sadece meclis kulisi yapmakla yetinmemiş, aynı zamanda Fethi (Okyar) Bey'in çıkarmakta olduğu Minber gazetesine ortak olarak gazeteyi politik mücadelesinde bir propaganda vasıtası olarak kullanmıştır. Ancak tüm çabalara rağmen Ahmet İzzet Paşa başkanlığında yeni bir hükûmet kurulamamış, Sadrazam Tefik Paşa Meclis'ten güvenoyu almıştır. İstanbul'a geldikten sonra ayrıca Sultan Vahdeddin'le beş kez görüşmüş, yaptığı bu görüşmelerde ona devletin içinde bulunduğu tehlikeden

kurtarabilmek için “tedbir” olarak düşündüğü fikirlerini aktarmış fakat istediği sonucu elde edememiştir.⁹¹ İstanbul’da yapabileceği fazla bir şey kalmayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa, içinde bulunan olumsuz atmosferin ancak Anadolu’da çözümleneceğini görmüş ve Anadolu’ya geçmek için bir yol aramaya başlamıştır.⁹²

Bu sıralarda Osmanlı Hükûmeti, Mülkiye müfettişlikleri ile ülke içindeki asayişsizliğin giderilemeyeceğini görmüş, ordu müfettişliklerini ihdas ederek mülkiye müfettişliklerinin görev ve yetkilerini genişleterek ordu müfettişliklerine devretmiştir. Hükümet, 30 Nisan 1919 tarihinde üç ayrı ordu müfettişliğinin teşkilatlanmasını onaylayarak, müfettişleri bölgelerindeki iç güvenliğin sağlanması, silah ve cephanenin toplatılması, bölgelerindeki vilayetler ve mutasarrıflıklara talimat vermesi, diğer müfettişliklerle koordineli çalışması gibi askerî ve mülkî yetkilerle donatmıştır. Başlangıçta üç ordu müfettişliği kurulmuştur: Merkezi İstanbul olan I. Ordu Müfettişliğinin başına Fevzi (Çakmak) Paşa, merkezi Konya olan ve daha sonra II. Ordu’ya dönüştürülen Yıldırım Kıtaatı Müfettişliğine Cemal Paşa, İstanbul’da gerçekleştirilen bir dizi görüşmelerden sonra Anadolu’da inisiyatif sağlayabilecek bir görev beklentisi içinde olan Mustafa Kemal Paşa ise 9. Ordu Müfettişliğine atanmış ve görev yerine gitmek için hazırlıklara başlamıştır.⁹³

Mustafa Kemal Paşa’nın Liderliğinde Anadolu’da Yürütülen Faaliyetler Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı

15 Mayıs 1919 günü İzmir’in işgali haberi bütün ülke çapında geniş yankı uyandırmış, işgalden bir gün sonra, 16 Mayıs tarihinde 9. Ordu Müfettişliğine atanmış olan Mustafa Kemal Paşa, Bandırma vapuruna binerek maiyeti ile birlikte Samsun’a hareket etmiştir.⁹⁴ Diğer yandan, Samsun ve çevresinde Rum Pontus çeteleri Türklere saldırıp bölgede

⁹¹ Yalçın, a.g.m., s.14-18.

⁹² Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Anıları, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s.38-43.

⁹³ Yalçın, a.g.m., s.14-18.

⁹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk 1919-1927, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2005, s.1-9.

bulunan köyleri yakarak İtilaf Devletleri'nin müdahalesine zemin hazırlıyor, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine uygun olarak bölge işgale uygun hale getiriliyordu. İtilaf Devletleri ise bu asayişsizliğin nedenini Türkler olarak gösteriyordu.⁹⁵

Üç günlük zor bir yolculuktan sonra 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaşan Mustafa Kemal Paşa, ülkenin genel durumunu Nutuk adlı eserinde açıkladıktan sonra, "Tek karar vardı o da millî egemenliğe dayalı, tam bağımsız bir Türk devleti kurmaktır" diyerek Anadolu'ya geçmesindeki asıl amacını belirtmiştir.⁹⁶ Bu amaç doğrultusunda Samsun'da ilk iş olarak mutasarrıflıklar ve komutanlıklar ile yazışmalarda bulunmuştur. Ayrıca Samsun'da gayrimüslimler ile ilgili herhangi bir tehdidin olmadığını ve İzmir'in işgaline karşı duyulan tepkiyi gönderdiği raporlarla İstanbul'a bildirmiştir.⁹⁷ Samsun'da bir süre kalan Mustafa Kemal Paşa, daha sonra, 25 Mayıs 1919'da içeride daha güvenilir bir yer olan Havza'ya taşınmıştır. 12 Haziran'a kadar Havza'da kalmış,⁹⁸ 28 Mayıs 1919 tarihinde kolordu kumandanlarına ve mülkî amirlere Havza Genelgesi'ni göndermiştir.⁹⁹ Genelgede İzmir'in işgalinin miting ve gösterilerle protesto edilmesini isterken, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümlerine uyulmamasını bildirmiştir.¹⁰⁰

Amasya Genelgesi (22 Haziran 1919)

Mustafa Kemal Paşa'nın mutasarrıflıklar ve komutanlıklar ile yazışmaları ve yayınladığı Havza Genelgesi, İstanbul'da tedirginlikle izlenmekteydi.¹⁰¹ Nitekim 8 Haziran tarihinde Harbiye Nezareti, Paşa'yı İstanbul'a geri çağırdı. Harbiye Nezaretine oyalayıcı bir cevap verip arkadaşları ile birlikte 12 Haziran 1919'da Amasya'ya geçip Millî Mücadele çalışmalarını hızla sürdürdü. Hüseyin Rauf Orbay, Refet

⁹⁵ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, c. I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 212-237.

⁹⁶ Atatürk, a.g.e., s.1-9.

⁹⁷ Selek, a.g.e., s. 238; Atatürk, a.g.e., s.12-14.

⁹⁸ Atatürk, a.g.e., s.15.

⁹⁹ Havza Genelgesi için bkz. Sefer Yazıcı, Millî Egemenlik Belgeleri, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, TBMM Basımevi, Ankara, 2015, s. 8.

¹⁰⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919), C.II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 334.

¹⁰¹ Selahi Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günleri'nde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri, Ankara, 1995, s.18.

Bele ve Ali Fuat Cebesoy ile birlikte Amasya Genelgesi'ni hazırladı. Hazırlanan bildiri, 22 Haziran 1919 tarihinde tüm mülkî amir ve askeri komutanlara ulaştırıldı. Amasya Genelgesi'nde yer alan hükümler şunlardı:¹⁰²

1. Vatanın bütünlüğü milletin bağımsızlığı tehlikededir.
2. İstanbul Hükümeti üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi adeta yok olmuş göstermektedir.
3. Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
4. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartlara göre harekete geçmek ve haklarını yüksek sesle cihana işittirmek için, her türlü tesir ve kontrolden uzak millî bir heyetin varlığı zaruridir.
5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenilir yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin acele toplanması kararlaştırılmıştır.
6. Bunun için bütün vilayetlerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olduğu kadar çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Her ihtimalle karşı bu meselenin millî bir sır halinde tutulması ve temsilcilerin lüzum görülen yerlerde seyahatlerini kendilerini tanıtmadan yapmaları lazımdır.
8. Doğu vilayetleri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar diğer vilayetlerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas genel kongresine katılmak üzere hareket ederler.

Amasya Genelgesi, vatanın bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını ele alması yönünde, halkı harekete geçirici bir rol oynamanın yanı sıra bir ihtilâl beyannamesi olarak kabul edilmekte; Anadolu'da, İstanbul'a

¹⁰² Atatürk, a.g.e., s. 21-22; Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 117-118; Yazıcı, a.g.e., s.13.

karşı bir ihtilâlin başladığını göstermektedir.¹⁰³ Vatanı kurtarma yolunda kararlı olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ilk defa millî direniş ilkelerini bir protokol halinde hazırlayarak, Türk vatanının bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için millî mücadelenin sonuna kadar yapılacak işlerin ilk çerçeve planını ortaya koymuşlardır. Amasya Genelgesi ile aynı zamanda millî bir devlete gidiş başlatılıp millet esas alınmış, millî iradeden bahsederek yeni bir devlet düzeninin kuruluşunu hazırlayan hukukî ve siyasî öneme sahip tarihi bir belge ilan edilmiştir. Genelge sadece Millî Mücadele açısından değil, millî birliğin oluşması ve millî iradenin siyasallaşması bakımından da önemli bir yere sahiptir. Genelge ile Türk milletine egemenliği ve bağımsızlığı yolunda bir çağrıda bulunmuş, kendi kaderini kendisinin tayin etmesi istenmiş ve Millî Mücadelenin esasları yazılı bir metin haline getirilmiştir.¹⁰⁴ Genelgeden bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa görevinden alınmıştır.

Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919)

Erzurum Kongresi, merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyat-i Şârkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ile Karadeniz bölgesinde örgütlenmiş olan Trabzon Muhafaza-i Hukuku Millîye Cemiyeti ve Kars Millî Şurası'nın desteğiyle tertip edilmiş; çalışmalar devam ederken Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gitmek için yola çıkmıştır.¹⁰⁵ İstanbul'daki işgal kuvvetleri makamları ile İstanbul Hükümeti, Anadolu'daki hareketi ve Amasya Genelgesi ile ilgili gelişmeleri endişe ile izlediklerinden, Mustafa Kemal Paşa daha yolda iken İçişleri Bakanının emri doğrultusunda görevden alınması için müdahalede bulunulmuş; Padişah'tan da İstanbul'a geri dönmesi yönünde bir telgraf almıştır. Paşa ise tasarladığı işi yapabilmek için üzerinde olan resmî sıfatı bir süre daha taşımasının önemli olduğunu biliyor; rütbesi olmadan hedefine ulaşmada sıkıntı yaşayacağını tedirginliğini yaşıyordu. 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a geldiğinde

¹⁰³ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922), c. II, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966, s. 35-36.

¹⁰⁴ Selim Özcan, "Amasya Genelgesinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı I, Yıl. 2013 s.76-77.

¹⁰⁵ Anadolu ve Rumeli'de gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, C. III, TBMM Yayınevi, Ankara, 1993, s. 25; Sadi İrmak, Atatürk Devrimleri Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1981, s. 99-101.

halkın coşkun gösterileri ile karşılandı. Ancak daha sonra; 7-8 Temmuz gecesi sarayla yaptığı bir telgraf haberleşmesini takiben, müfettişlik görevine son verildi. Hatta 30 Temmuz günü, İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa hakkında tutuklama kararı çıkartır. Bunun üzerine Paşa, Harbiye Nezareti'ne ve Padişah'a gönderdiği telgraflarla resmî görevinden ve askerlik mesleğinden istifa ettiğini bildirdi.

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da toplandı ve delegeler arasından iki kişi kendi yerlerini Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'e bıraktılar. İlk oturumda, birkaç muhalife rağmen, Mustafa Kemal Paşa'yı kongre başkanlığına seçtiler.¹⁰⁶ Paşa, açılış konuşmasını yaptı.¹⁰⁷ 23 Temmuz'da başlayan kongre görüşmeleri, ağustos ayında bitirilerek on maddelik bir bildiri yayınlandı. Bildiride yer alan hükümler şunlardı:¹⁰⁸

1. Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz.
2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti'nin dağılması halinde, millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecektir.
3. İstanbul Hükümeti vatani koruma ve istiklali elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri millî kongrece seçilecektir. Kongre toplanmamışsa, bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.
4. Kuvayı Milliyeyi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.
5. Hıristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez.

¹⁰⁶ Lord Kinross, Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 215-219.

¹⁰⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 4-8.

¹⁰⁸ Atatürk, a.g.e., s. 45-46; Kansu, a.g.e., s. 118-120; Yazıcı, a.g.e., s.23.

6. Manda ve himaye kabul olunamaz.
7. Millî Meclis'in derhal toplanmasını ve hükûmetin yaptığı işlerin Meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışılacaktır.

Erzurum Kongresi kararlarına bakıldığında memleketin bütününü ilgilendiren bölgesel bir kongre olmakla birlikte, teşkilat açısından mahallî, getirdiği siyasî esaslar ve ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle millî karakterli olduğu görülür. Zira sonrasında toplanacak Sivas Kongresinde alınacak kararlar, Erzurum Kongresi kararlarına dayanır. Manda ve himaye reddedilerek millî egemenliğin koşulsuz olarak gerçekleştirilmesine de ilk defa Erzurum Kongresi'nde karar verilmiştir. Erzurum Kongresi, aldığı bütün vatani ilgilendiren cesur kararlar ve meydana getirdiği neticeler itibariyle amacına ulaşmıştır.¹⁰⁹

Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)

29 Ağustos 1919 tarihinde Sivas'a gitmek üzere Erzurum'dan ayrılan¹¹⁰ Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyetiyle birlikte Erzurum-Erzincan yolu üzerinden 2 Eylül 1919 tarihinde Sivas'a geldi. 4 Eylül saat 16.00'da Sivas Lisesi salonunda Kongre açıldı.¹¹¹ Açılış konuşmasını Mustafa Kemal Paşa yaptı¹¹² ve kongre başkanı seçildi.¹¹³ Sivas Kongresi, Amasya Genelgesi'nde millî bir kongre olarak öngörülmüştü. Kongrenin ilk günlerinde, kongrenin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkisinin olup olmadığı tartışılmış, daha sonra manda sorunu gündeme gelmiştir. Kongrede alınan kararlar şöyledir:¹¹⁴

1. Mondros Mütarekesi ile belirlenmiş kabul edilen Türk sınırları içindeki bölgeler bölünmez bir bütündür.

¹⁰⁹ Mustafa Bostancı, "Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015, s. 201.

¹¹⁰ İhsan Ezherli, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920 -1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s.10.

¹¹¹ Yalçın, a.g.m., s.19-21.

¹¹² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 9-11.

¹¹³ Ezherli, a.g.e., s.10.

¹¹⁴ Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s. 82-84; Yazıcı, a.g.e., s.30.

2. Osmanlı topraklarının bütünlüğünün ve millî bağımsızlığın sağlanması, hilafet ve saltanat makamlarının korunması için millî güçlerin etkinliği ve millî egemenliğin üstün kılınması şarttır.
3. Ülkeyi parçalama, üzerinde Rum ve Ermeni devletleri kurma girişimleri karşısında hep birlikte savunma yapılacaktır.
4. Hıristiyan azınlıkların her türlü güvenliği sağlandığından, bunlara siyasî egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar tanınamaz.
5. Osmanlı Hükümeti bir dış baskı karşısında vatanın herhangi bir parçasını terk ve ihmal etmek zorunda kalırsa Hilâfet ve Saltanatın (devletin), vatan ve milletin korunmasını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü tedbir ve karar alınmıştır.
6. İtilâf devletlerinden, ülkemizin bölünmesi düşüncesinden tamamen vazgeçerek, bu topraklar üzerindeki haklarımıza saygı gösteren adaletli bir karara varmalarını bekleriz.
7. Devletimizin ve milletimizin bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, herhangi bir devletin fennî, sınaî ve ekonomik yardımını memnuniyetle karşılıyoruz.
8. Osmanlı Hükümeti'nin, Millî Meclisi derhal toplaması ve bu suretle milletin ve ülkenin geleceği hakkında alacağı bütün kararları Millî Meclisin denetimine sunması zorunludur.
9. Ulusal direnişi gerçekleştirmek için kurulan cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir.
10. Kutsal gayeyi takip ve genel teşkilâtı yönetmek için bir Temsil Heyeti seçilmiştir.

Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi'nde alınan kararların tümü kabul edilmiş, yeni bir Temsil Heyeti oluşturularak bu heyetin

başına Mustafa Kemal Paşa geçmiştir. Ayrıca İtilaf Devletlerine karşı takınılan tavır daha belirgin bir hal almış, yurdun istiklâlini ve milletin haklarını korumak üzere teşekkül etmiş olan bütün dernekleri içine alan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş, Temsil Heyetinin yetkileri genişletilmiştir. Manda ve himaye sistemi de kesinlikle reddedilerek tek hedefin bağımsız yaşamak olduğu bir kez daha belirtilerek, 13 Eylül 1919'da Millî Mücadele'nin yayın organı olmak üzere İrade-i Millîye adlı bir gazete yayınlanmış,¹¹⁵ Sivas Kongresi'nden sonra bütün Anadolu'da millî bir birlik oluşmuştur.¹¹⁶

Diğer Kongreler

Yunanlıların İzmir'e asker çıkarıp Batı Anadolu'yu işgale başladıktan sonra, Ege Bölgesi'nde direniş örgütleri kurulduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bahsi geçen bu örgütleri bir araya getirip düşmana karşı daha düzenli bir savunma gücü oluşturmak gayesiyle 26-31 Temmuz 1919 tarihleri arasında Balıkesir'de bir kongre düzenlenmiştir. Batı Anadolu'da 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan bir diğer kongre ise Alaşehir Kongresi'dir. Bu kongreler dışında Anadolu'da, aşağıdaki kongreler gerçekleştirilmiştir:¹¹⁷

Kars, Ardahan, Oltu ve Trabzon Kongreleri.

İzmir, Nazilli, Muğla, Afyon ve Pozantı Kongreleri.

Edirne ve Lüleburgaz Kongreleri.

Amasya Görüşmesi (20-22 Ekim 1919)

Sivas Kongresi sırasında Damat Ferit Paşa'nın Millî Mücadele hareketini yok etme ve kongreyi engelleme girişimleri sonucunda kongre heyeti, 12 Eylül 1919 tarihinde meşru bir hükümet kuruluncaya kadar Anadolu ve İstanbul arasında her türlü haberleşmenin kesilmesine

¹¹⁵ Yalçın, a.g.m., s.19-21.

¹¹⁶ Ezherli, a.g.e., s.10.

¹¹⁷ Anadolu'da gerçekleştirilen diğer kongreler için bkz: Mücteba İlgürel, Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999; Mustafa Albayrak, Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998; Anadolu ve Rumeli'de gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, c. III, TBMM Yayınevi, Ankara, 1993.

karar vermiştir.¹¹⁸ Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu malî sıkıntılar, Anadolu ile bağlantının kesilmiş olması, kabine içindeki Ali Rıza Paşa ve arkadaşlarının hükümetin istifasını istiyor olmaları sonucu padişah da artık Damat Ferit Paşa ile çalışamayacağını anlamış ve Anadolu ile anlaşma yolları aramaya başlamıştır. 2 Ekim 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa hükümetinin istifası ile yerine Ali Rıza Paşa başkanlığında yeni kabine kurulmuş,¹¹⁹ Ali Rıza Paşa Hükümeti, Heyet-i Temsiliye ile buluşabilmek için Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı görevlendirmiş, Salih Paşa da görüşmeyi gerçekleştirmek için Amasya'ya geçmiştir.

Heyet-i Temsiliye delegeleri Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey, Sivas'tan hareketle 18 Ekim 1919'da Amasya'ya gelmişler ve 20-22 Ekim tarihlerinde Salih Paşa ile görüşmüşlerdir.¹²⁰ Görüşmede Heyet-i Temsiliye'nin, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasının doğru olmayacağı ve mebusların görevlerini hakkı ile yerine getiremeyecekleri görüşünde olduğu uzun uzadıya ifade edilmiş ve barışın sağlanmasına kadar geçici olarak Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'da ve İstanbul Hükümeti'nin uygun göreceği emin bir yerde toplanmasının uygun olacağı söylenmiştir. Salih Paşa bu görüşleri kabul ve tasdik etmiş, ancak kabine adına söz veremeyeceği fakat bu fikri kabul etmeleri için çalışacağına vaadinde bulunmuşsa da Kabine, meclisin İstanbul'da toplanmasında ısrar etmiştir.¹²¹ Yapılan görüşmelere göre seçimlere herhangi bir şekilde karışılmayacaktır. Toplanacak Meclis-i Mebusan tarafından da kabul edilmek şartıyla Sivas Kongresi'nin kararları, hükümet tarafından da benimsenecektir.¹²² Amasya Görüşmeleri Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükümeti tarafından tanınmış olması nedeniyle önemlidir.¹²³

Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Gelişi (27 Aralık 1919)

Millî Meclis'in İstanbul dışında toplanması konusunda arzu edilen

¹¹⁸ Atatürk, a.g.e., s.98.

¹¹⁹ Kinross, a.g.e., s. 302-306.

¹²⁰ Cebesoy, a.g.e, s.319.

¹²¹ Atatürk, a.g.e., s.166-168; Kansu, a.g.e., s. 422

¹²² Tuncer Baykara, Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri, IQ Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.119.

¹²³ Yalçın, a.g.m., s.21.

sonuç alınamamıştır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da meclisin açılışına kadar Sivas'ta beklenerek hareketin yürütülmesinin doğru olmayacağını düşünerek, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya taşınmasını gerekli görmüştür.¹²⁴

Gelinen noktaya bakıldığında, Temsil Heyeti'nin rahat çalışabileceği bir merkeze ihtiyacı olduğu ve Ankara'nın bu açıdan güven telkin ettiği görülmektedir. Zira Ali Fuat Cebesoy'un kolordusuyla burada olup emniyeti sağlaması, Anadolu ile ulaşımda sorun olmaması, Ankara'nın Batı Anadolu'ya yakınlığı ve burada Rifat Börekçi gibi bu hareketi destekleyen kişilerin olması ciddi kazanımlardır.¹²⁵ 18 Aralık 1919 tarihinde Sivas'tan Ankara'ya gitmek üzere hareket eden Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye, Kayseri, Hacıbektas ve Kırşehir üzerinden 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelerek, burayı merkez olarak belirlemiştir.¹²⁶

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanması ve Misak-ı Millî'nin İlanı (12 Ocak 1920)

7 Kasım 1919 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi için seçimler yapılmış, seçimlerde Mustafa Kemal Paşa Erzurum milletvekilliğine seçilmiş fakat güvenlik sorunu nedeniyle İstanbul'a gitmemiştir.¹²⁷ Sivas'tan ayrılmadan bir gün önce 17 Aralık 1919 tarihinde yayınladığı genelgede, Meclis-i Mebusan'a katılacak olan mebuslarla, İstanbul'a gitmelerinden önce, millî bağımsızlık ile vatanın bütünlüğü konularının görüşülmesi ve bu konularda yapılacakları belirlemek üzere Heyet-i Temsiliye'nin bulunduğu yerde bir toplantı yapılacağını bildirmiştir. Heyet-i Temsiliye ile 29 Aralık 1919 tarihinde seçilen mebusların, İstanbul'a gitmeden önce 5 Ocak 1919 tarihinden itibaren Ankara'ya gelmelerini istemiştir.¹²⁸ Ankara'ya gelen mebuslardan mecliste ayrı bir Müdafaa-i Hukuk grubunun oluşturulması ve Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gidememesi halinde meclis başkanlığına

¹²⁴ Atatürk, a.g.e., s.227-229; Kansu, a.g.e., s.492-497.

¹²⁵ Yalçın, a.g.m., s. 21.

¹²⁶ Atatürk, a.g.e., s. 227-229; Kansu, a.g.e., s. 492-497.

¹²⁷ Ezherli, a.g.e., s. 12.

¹²⁸ Atatürk, a.g.e., s. 231-232.

seçilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir.¹²⁹ Bu gelişmelerden sonra, 12 Ocak 1920 tarihinde, İstanbul'da Meclis-i Mebusan açılmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa tarafından telkin edilen ve gerekli görülen hususların bir kısmı, Meclis'in İstanbul dışında toplanması ve Misak-ı Millinin kabulü gerçekleştirilememiştir. Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanlığı'na getirilemediği¹³⁰ gibi Müdafaa-i Hukuk Cemiyet Grubu da oluşturulamamıştır. Bununla birlikte meclisteki milliyetçi üyeler tarafından kurulmuş olan Felah-ı Vatan Grubunda önemli bazı kararlar alınmıştır.¹³¹ Kararlaştırılan Misak-ı Millî metni, 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumda kabul edilmiş, 17 Şubat 1920 tarihinde de dünyaya duyurulmuştur. Misak-ı Millî'de alınan kararlar şöyledir:¹³²

1. Osmanlı Devleti'nin sadece Arap çoğunluğunun yaşadığı ve 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin yapılması sırasında düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceği, halkının serbestçe bildirecekleri oylara göre belirlenmek gerekeceğinden adı geçen antlaşmanın içinde din, anlayış ve amaç bakımından birleşmiş ve birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu ırkî ve sosyal haklarıyla çevre şartlarına bütünüyle saygılı Osmanlı - İslâm çoğunluğunun oturduğu kısımların hepsi gerçekten veya hükme bağlı olarak hiçbir sebeple parçalanamaz bir bütündür.
2. Halkı ilk serbest kaldıkları zamanda halkın oylarıyla anayurda katılmış olan üç sancak (Kars, Ardahan, Batum) için gerektiğinde tekrar serbestçe halkın oylarına başvurulmasını kabul ederiz.
3. Türkiye barışına ertelenen Batı Trakya'nın hukukî durumunun tespiti de oturanların tam bir hürriyetle bildirecekleri oylara bağlı kalarak yapılmalıdır.

¹²⁹ Kansu, a.g.e., s. 518-527.

¹³⁰ Atatürk, a.g.e., s. 256-258.

¹³¹ Yalçın, a.g.m., s. 21.

¹³² Kansu, a.g.e., s. 539-542.

4. İslâm Halifeliğinin, Osmanlı saltanat ve hükümetinin merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin güvenliği her türlü zarardan korunmuş olmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaret ve ulaştırmasına açılması hakkında bizimle öteki bütün ilgili devletlerin ortaklaşa verecekleri karar geçerlidir.
5. İtilâf Devletleri ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan anlaşma esaslarına göre azınlıkların hakları komşu ülkelerdeki Müslüman halkın aynı kaynaklardan faydalanmaları ümidiyle tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.
6. Millî ve ekonomik gelişmelerimizi sağlamak devlet işlerini günün kaidelerine uygun yönetimle çevirmeyi başarabilmek için her devlet gibi tam bağımsızlığa ve hürriyete sahip olmamız, yaşama ve varlığımızın temelidir. Bu yüzden siyaset, adalet, maliye alanları ile öteki alanlarda gelişmemize engel olan bağların karşısındayız. Ortaya çıkacak devlet borçlarımızın ödeme şartları da bu esasa aykırı olmayacaktır.

Olağanüstü şartlarda Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarının temelinde oluşturulan bu kararlar, Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin olduğu bir heyet tarafından kaleme alınmış ve ittifakla bütün Mebusların kabul ve tasdik ettiği Türk Millî Mücadelesinin, yani İstiklâl Harbi'nin temel programıdır. Alınan bu kararlar, millî birlik ve beraberliğin nasıl ve ne şekilde tesis edildiğini ve edilebileceğini ve ancak böylelikle bölünmez bir bütün olunabileceğinin de ifadesidir. Aynı zamanda Şark Meselesini sonuçlandırmak ve Türk Milletinin varlığına kastetmek düşüncesindeki işgalci devletlere karşı da bir cevaptır. Misak-ı Millî, padişaha karşı bir hareket olmanın yanında, Mustafa Kemal Paşa'nın ileri görüş ve gerçekçi tutumunun somut bir örneği olmuştur.

İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sadece iki hafta sonra İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan İtilâf donanması

13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiş, ardından şehre asker çıkartılarak fiili bir işgal durumu yaratılmıştır. Bu fiili işgal sürerken 12 Şubat 1920 tarihinde İtilaf Devletleri temsilcilerinin katıldığı Londra Konferansı açılmış; İngilizler, İstanbul'un resmen işgali meselesini konferansa taşıyarak müttefiklere bu kararı kabul ettirmiştir.¹³³ Ardından 17 Şubat 1920 tarihinde Misak-ı Millî kararlarının ilan edilmesi ile İtilaf Devletleri 16 Mart 1920 günü İstanbul'u işgal etmişlerdir. İşgal ile birlikte İstanbul'un her tarafı denetim altına alınmış, Harbiye Nazırı Fevzi Paşa (Çakmak) süngülü askerler tarafından çalışma odasından dışarı çıkarılmıştır. Takip eden günlerde, 18 Mart'ta, Meclis-i Mebusan basılmış, tutuklanan 150 kadar siyasetçi Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. İstanbul'un işgali, telgraf memuru Manastırlı Hamdi Efendi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. Sadrazam Salih Paşa, İstanbul'un işgalini protesto etmiş, İtilaf Devletlerinin kendisinden Kuvayı Milliye'ye karşı olduğunu ilan etmesini istemeleri üzerine, bu öneriyi reddederek istifa etmiştir. Böylece 5 Nisan'da Damat Ferit Paşa yeniden sadrazam olmuş, padişah da 11 Nisan'da meclisi feshetmiştir.¹³⁴ İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa, işgalci devletlerin İstanbul'daki temsilcileri, Meclis başkanları ile dışişleri bakanlarına 16 Mart 1920 günü bir protesto telgrafı göndermiştir.¹³⁵

Özetlemek gerekirse Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na hazırlıksız girmiş, savaş sırasında Çanakkale Cephesindeki başarısını diğer cephelerde gösterememiş ve 30 Ekim 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Antlaşmanın 7. maddesine dayanarak İtilaf Devletleri ülkeyi işgale başlamış işgal tehlikesi karşısında Anadolu ve Trakya'nın pek çok yerinde yerel ya da bölgesel direnme hareketleri başlamıştır. Özellikle, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Rum ve Ermeni azınlığın ülkenin çeşitli bölgelerindeki faaliyetleri, Anadolu'daki direnişi artırmıştır. Böyle bir ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Samsun'da başlayan **Millî Mücadele hareketi**

¹³³ Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 55-80.

¹³⁴ Tülay Duran, "İstanbul'un İşgali", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 66, Ankara, 1973, s. 16.

¹³⁵ Atatürk, a.g.e., s.285.

Havza ve Amasya Genelgeleri, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi ile yurt geneline yayılarak örgütlenmeye dönüşmüştür. Erzurum ve Sivas Kongre kararlarının temelini teşkil ettiği Misak-ı Millî kararlarının Meclis-i Mebusan'da kabul edilip 17 Şubat 1920 tarihinde de dünyaya duyurulmasının ardından, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul işgal edilmiştir. İstanbul'un işgalinden kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusan dağıtılınca Mustafa Kemal Paşa, gençliğinden beri kafasında olan millet iradesine bağlı bir devlet kurma hayalini gerçekleştirmiş ve 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni açmıştır.

BÖLÜM 5

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN (BMM)

AÇILMASI VE YENİ DÖNEM

Doç. Dr. Halil ÖZCAN

Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) Açılması ve Yeni Dönem Büyük Millet Meclisi

Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarının Mustafa Kemal Paşa'nın kaleminden Misak-ı Millî olarak belirlenmesi ve son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından kabul edilmesi, İtilaf Devletlerinin beklemediği bir gelişmeydi. Ayrıca Maraş'ta Fransızlara karşı direnişin başarıya ulaşması ve İngilizlerin denetimindeki Akbaş Cephaneliğinin basılması bardağı taşırmıştı. Bu dönemde Londra'da toplantı halinde bulunan İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile barış şartlarını belirlemek yerine İstanbul'un işgaline karar verdi.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgal edileceğini daha önceden tahmin ettiği için milletvekillerini, komutanları ve millî teşkilat mensuplarını uyardı. İşgalden dört gün önce de Rauf Bey'e çektiği telgrafla İngilizlerin tutuklama kararına karşı İstanbul'u uyararak milletvekillerini Ankara'ya davet etti ve şunları söyledi: "...Buraya gelecek kimseler arasında, memleketi temsil edebilme niteliğini taşıyanlarla, gerektiğinde hükûmet kurabilecek ve yönetebilecek değerde olanların bulunması önemlidir." Son ana kadar da Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gitmek için hazırlıkların yapıldığı İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi.¹³⁶

İşgalden bir gün önce Ankara'dan Osmanlı Bankası aracılığıyla İstanbul'a 1000 lira gönderilmesi, suretiyle milletvekillerine yol parası sağlanmıştı. Gönderilen bu para, Mustafa Kemal Paşa tarafından Rauf Bey'e "al da gel" şifre telgrafı ile bildirilmişti. Diğer bir ifadeyle, İngilizlerin İstanbul'u işgalinden ve milletvekillerinin esaretinden önce

onlara yol parası da gönderilmişti.¹³⁷ Ancak bu kişiler, İstanbul'un işgali başladığında Ankara'ya telgrafla bilgi vermedikleri ve Ankara'ya gelmedikleri gibi İngilizlere teslim olup Malta'ya gitmişti.¹³⁸ Buradan çıkan sonuç, Mustafa Kemal Paşa'nın sadece işgali öngörmekle kalmadığı, aynı zamanda gerekli tedbirleri aldığıdır.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi üzerine 18 Mart günü Mebusan Meclisi resmî görüşmeleri erteleme kararı aldı.¹³⁹ Devamında 11 Nisan günü Meclis-i Mebusan, padişah iradesiyle kapatıldı. Gelişmelere bakıldığında Osmanlı Devleti'nin, Mondros Mütarekesiyle fiilen, İstanbul'un işgaliyle de resmen sona erdiğini söylemek mümkündür. Akıllara İtilaf Devletleri ve Padişahın İstanbul'da Mebusan Meclisinin toplanmasına neden izin verdiği sorusu gelebilir. Osmanlı Kanun-i Esasi'sine göre yenilenmesi gereken seçimler ertelenmişti ve seçimlerin yapılması gerekiyordu. Ancak asıl önemlisi imzalanacak olan bir barış antlaşmasının Mebusan Meclisinin onayından geçmesi zorunluluğuydu. İtilaf Devletleri ve Padişah, barış antlaşmasını Mebusan Meclisinin onaylaması durumunda Türk milletinin antlaşmayı kabul edeceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta komutanlarla yaptığı toplantıda, seçimlerde Kuvayı Milliye taraftarlarının desteklenmesi kararlaştırılmıştı. Seçilen milletvekillerinin Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünden sonra İstanbul'a gitmesi ve Misak-ı Millîyi kabul etmesi İtilaf Devletleri ile Padişahın hesaplarını bozmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele örgütünü hukukî ve meşru temellere dayandırmak ve İstanbul Mebusan Meclisinin dünyaya ilan ettiği Misak-ı Millîyi hedefine ulaştırmak için Ankara'da olağanüstü yetkili bir kurucu meclis toplamak için harekete geçti.¹⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına yayınladığı bildirimde bu meclisin toplanabilmesi için tutuklanan ve Ankara'ya gelemeyen milletvekillerinin yerine on beş gün içerisinde seçim yapılmasını istedi. Seçimin sonucunda tüm

¹³⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt. 7 (1920), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.103.

¹³⁸ Halil Özcan, Atatürk'ün Özel Şifre Hattı PR Gizli Telgraf Merkezi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. 29-30

¹³⁹ Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, Cilt I-II 1920-1927, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988, s. 12.

¹⁴⁰ Ahmet Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılâp Kitabevi, 23. Baskı, İstanbul, 1996, s. 48.

mebusları Ankara'ya davet etti. Yeni seçilen ve Ankara'ya gelebilen milletvekillerinin katılımıyla 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi törenle açıldı.

Meclisin Yapısı ve İşleyişi

Meclise İstanbul'dan gelebilenler ve yeni seçilen milletvekilleri katıldı. Meclis'in tam vekil sayısı 390 olması gerekirken açılışa 78 milletvekili gelebilmişti. Çünkü milletvekili olan kişiler aynı zamanda askerî ve mülkî görevlerde bulunuyordu. Vatani kurtarmak için açılan meclis, toplumun her kesiminin temsil edildiği asker, memur, din adamı, çiftçi, tüccar ve aşiret liderlerini bir araya getiriyordu.

Meclis, ilk günlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın önergesi doğrultusunda aldığı kararla olağanüstü yetkilerle kurucu ve kurtarıcı olabilmenin gereğini yerine getiriyordu:¹⁴¹

- Mecliste toplanan ulusal iradeyi vatanın geleceğine egemen kılmak esas amaçtır.
- Büyük Millet Meclisinin üstünde bir güç yoktur.
- BMM, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.
- Meclisten ayrılacak bir kurul, meclisin vekili olarak hükümet işlerini görür. Meclis başkanı da bu gücün başıdır.
- Padişah ve Halife baskı ve zordan kurtarıldığı zaman, Meclis'in koyacağı yasal kurallar uyarınca durumunu alır.

Ankara'da kurucu ve kurtarıcı bir meclisin olağanüstü yetkilerle açılması aynı zamanda yeni bir dönemin başlangıcını oluşturdu. Meclis, yönetim biçimini "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" esasına göre oluşturdu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadeleye başlarken vurguladığı "millet iradesi" kavramı kurumsallaştı. Şüphesiz bu durum yeni Türk devletini ve adı konmamış Cumhuriyeti müjdeliyordu.

¹⁴¹ Mumcu, a.g.e., s.49-50.

Meclis, 30 Nisan’da Avrupalı devletlere hem meclisin açılışını hem de İstanbul Hükümetinin yaptığı ve yapacağı antlaşmaları tanımayacağını duyurdu. 3 Mayıs 1920’de on bir kişilik Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuruldu. I. İnönü Zaferinden sonra, 20 Ocak 1921’de yönetim, anayasal bir düzene kavuştuktan sonra birinci madde ile “halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi” esaslı olan halkın devleti yönetmesi ilkesi kabul edildi.¹⁴² Mecliste Mustafa Kemal Paşa’ya yakın olan milletvekilleri Birinci Grup, muhalif milletvekilleri de İkinci Grup olarak adlandırıldı. Meclisin yönetimi, Cumhuriyetin ilanına kadar devam ettiği için bu olağanüstü dönem (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923) TBMM Hükümeti dönemi olarak anılmaktadır.

Meclisin Açılmasına Karşı İstanbul’un Tepkisi

Ankara’da meclisin açılması ile egemenlik yani yönetme yetkisi el değiştirilerek kutsal saltanat makamından, vatanın gerçek sahibi olan millete geçecek ve saltanatın varlık nedeni ortadan kalkacaktı. Onun için İstanbul’un bu duruma tepkisi daha Ankara’da Meclis açılmadan ortaya çıktı. Öncelikle saltanat makamının çok güvendiği Damat Ferit dördüncü defa (5 Nisan 1920) sadrazamlığa atandı. Sadrazamlık dolayısıyla Bâb-ı Âli’de yapılan törene ilk defa bir İngiliz subayı da katıldı. Bu katılım, egemenliğin millete geçmesini İngilizlerin de istemediğinin kanıtı gibiydi. Gerçi İngiltere gibi dünyaya parlamenter sistemi getirmekle övünen bir ülke, Osmanlı Devleti’nin seçilmiş meclisini basıp vekilleri de tutuklayarak millet egemenliği konusundaki samimiyetsizliğini göstermişti.

Damat Ferit, İtilaf Devletleri ile Padişah’ın beklentileri doğrultusunda millî hareketi boğmak ve Meclis’in açılışını engellemek için hemen harekete geçti. 8 Nisan’da İngiliz Yüksek Komiser Robeck’i ziyaret eden Damat Ferit, Millî Hareketi bastırmak için halife-padişahın manevi nüfuzundan başka bir de silah kullanacağını, Bandırma bölgesinde Anzavur’dan başka İzmit, Bolu, Trabzon, Kayseri ve Harput tarafalarında bazı kişilerin isyan çıkaracağını söyledi. Ayrıca, bildiri ve

¹⁴² Mumcu, a.g.e., s.54.

fetvaların uçakla Anadolu'ya dağıtımı, hatta Hindistan'a ulaştırılmasını Robeck'ten istedi. Buna ilave olarak tamamıyla İngilizlere uygun bir siyaset izleyeceğini ifade ederek, Anadolu'ya İngilizlerin "ajan" göndermesini talep etti. Mustafa Kemal Paşa da: "Düşman süngülerine dayanan Damat Ferit Kabinesini tanımıyoruz" diyerek bu duruma sert tepki gösterdi.

Damat Ferit Hükümeti, Ankara'da Meclisin açılmasını önlemek için hükümet bildirisi yayınladığı gibi, Şeyhülislam fetvası çıkarmaktan da geri kalmadı. Bununla da yetinmeyen Damat Ferit, Kuvayı İnzibatiye'yi kurdu ve Anadolu'da isyanlar çıkardı.

Hükümet Beyannameleri

11 Nisan tarihli Takvim-i Vekâyi'de Damat Ferit Hükümetinin yayınladığı beynamede Kuvayı Millîye şu cümlelerle suçlanıyordu: Bir takım fitne-fesat, hırs ve menfaat düşkünü insanlar Teşkilât-ı Millîye adı altında toplanarak, ülkenin siyasi durumunu çok tehlikeli bir duruma soktukları. Bunların harp yıllarında yaptıkları suiistimal ve cinayetlerine mütarekeden sonra da devam ettikleri...devletin başını gövdesinden ayırmaya çalıştıkları... Teşkilât-ı Millîye denilen harekât-ı bagiyânenin (tecavüz edicilerin) Anadolu'yu korkunç bir istilaya sokmaya ve devletin başını gövdesinden ayırmaya çalıştıkları...¹⁴³

Damat Ferit Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart'ta yayınladığı genelgede belirtilen seçimleri engellemek için de bir hükümet bildirisi yayınladı. Bu bildiri ile Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır ve Trabzon gibi yerlerde sivil idare amirleri kararsızlık gösterdi.

Kuvayı İnzibatiye (Hilafet Ordusu)

Damat Ferit Hükümeti, 18 Nisan 1920 kararnamesiyle Kuvayı

¹⁴³ Osman Akandere, "İdam Mahkûm Edilen Bir Hükümet: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkarılan İdam Kararları", SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, 2008, s.201.

İnzibatıye'yi (Hilafet Ordusu) kurdu.¹⁴⁴ Aynı gün çıkarılan ikinci bir kararnameyle bu ordu için 1.250.000 lira ödenek ayrıldı. Ankara'da Meclisin açılmasının ertesi günü (24 Nisan) Kuvayı İnzibatıye Kararnamesi Padişah tarafından onaylandı. Kumandanlığına ise 500 lira ek ödenekle Süleyman Şefik Paşa, kurmay başkanlığına da Tahir Bey getirildi.¹⁴⁵ Damat Ferit Kuvayı İnzibatıye için İngiliz denetimindeki Maçka Silah Deposundan silah ve cephane temin etti. 28 Nisan 1920 tarihli kararname ile Anadolu Fevkalâde Umum Müfettişliği (Anadolu Olağanüstü Genel Müfettişliği) kuruldu. 29 Nisan'da Kuvayı İnzibatıye'nin ilk kafilesi İzmit'e gönderildi.¹⁴⁶ Sadrazam Damat Ferit aynı zamanda Harbiye Nazırı vekili olduğu için, bu ordunun sevk ve idaresi onun elindeydi.

İstanbul Hükümeti ayrıca, Biga yenilgisinden sonra İstanbul'a gelmiş olan Ahmet Anzavur'u da Adapazarı'nda hareket icra etmekte olan Abaza ve Çerkez kuvvetlerinin başına kumandan olarak tayin etti. 13 Nisan'da başlayan isyan, Hendek-Adapazarı yöresiyle, Bolu, Mudurnu ve Beypazarı istikametine yayıldı. Düzce'de başlamış olan isyanın Ankara yakınlarına kadar ulaşması endişe yarattı.

Şeyhülislam Fetvası

İstanbul Hükümeti, Anadolu Müslüman halkını millî harekete karşı kullanmak için en önemli propaganda malzemesi olarak dinî beyannameleri kullandı. Bu beyannamelerde sultan-halife, Hatt-ı Hümayun ve fetva unsurları ön plana çıkarıldı. Hükümet tarafından yayımlanan tüm beyannamelerde halifenin aynı zamanda Müslümanların lideri olduğu ve onun emrine karşı gelmenin dinsizlik anlamı taşıyacağı fikri ayrıntılı bir şekilde işlendi. Bu fetva ve beyannameler köy imamlarına kadar gönderildi. Diğer bir ifadeyle, otoritesinin son kalıntılarının da tamamen yok olacağını düşünen Padişah ve İstanbul Hükümeti, TBMM'nin oluşumunu engellemek

¹⁴⁴ Aybars, a.g.e., s.14.

¹⁴⁵ Adnan Sofuoğlu, Kuva-yı Millîye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.348-350.

¹⁴⁶ Sofuoğlu, a.g.e., s.351-352.

için dini silah olarak kullanmaktan çekinmedi. İstanbul Hükümeti ve işgalci devletlerin desteğiyle harekete geçen padişah, 11 Nisan 1920 günü Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'den Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında fetva yayınlamasını istedi. Bunun üzerine yayınlanan fetvada "Başta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları olmak üzere, Kuvayı Millîye hareketi liderlerinin vatan haini oldukları ve öldürülmelerinin dinen meşru ve farz olduğu" beyan ediliyordu.¹⁴⁷ Bu fetvanın on binlerce suretinin bütün yurttan dağıtılması için bazı yerlerde İngiliz ve Yunan uçakları kullanılıyordu.

İdam Kararları

10 Nisan 1920'de İstanbul'daki 1 Numaralı Divan-ı Harb Başkanlığına Bursa eski valisi olan ve "Kürt-Nemrut" lakabıyla tanınan Mustafa Paşa atandı. Ankara'da Meclisin açıldığı 23 Nisan günü İstanbul'da Hükümet, Divân-ı Harplere olağanüstü yetkiler verdi.¹⁴⁸ Meclisin açılmasından bir gün sonra ise BMM İcra Vekilleri, Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa ve İcra Vekillerinin giyaben yargılamaları, bahsi geçen Divân-ı Harpte başladı. 11 Mayıs'ta yargılama tamamlandı ve 13 Mayıs tarihli Peyam-ı Sabah Gazetesi "Divan-ı Harbi Örfi Riyasetinden" başlıklı haberiyle "İdam Kararı-Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının İdamı" haberini kamuoyuna duyurdu. 24 Mayıs'ta onaylanan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkındaki idam kararına ilişkin İrade-i Seniyye (padişah onayı) 27 Mayıs'ta Takvim-i Vekâyi'de yayınlandı.¹⁴⁹

İç İsyanlar

Kuvayı İnzibatiye ve Anzavur isyanlarıyla yetinmeyen Damat Ferit, Anadolu'nun çeşitleri yerlerinde bulunan Millî Kuvvetleri ortadan kaldırmak ve Meclisi çalışamaz hale getirebilmek için isyanlar çıkardı. 14 Mayıs 1920'de Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan dolaylarında çıkan isyan, Tokat ve Zile'ye kadar yayıldı. 13 Haziran'da Çapanoğulları

¹⁴⁷ Akandere, a.g.m., s.201.

¹⁴⁸ Akandere, a.g.m., s.208.

¹⁴⁹ Fevzi Paşa da I. Divân-ı Harbi Örfi'de yargılanmış ve davası 24 Mayıs'ta sonuçlanmıştı. Divân-ı Harbi Örfi Riyaseti 30 Mayıs'ta yargılamaya başladığı 17 kişinin içerisinde; Miralay İsmet, İsmail Fazıl Paşa, Celaleddin Arif Bey, Bekir Sami Bey, Hakkı Behiç Bey, Yusuf Kemal Bey de vardı: Akandere, a.g.m., s.210-217.

Celal, Edip, Salih ve Halit Beyler ile Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri Yozgat-Sorgun civarında harekete geçti. Zile yakınlarında Kara Nazım, Erbaa yakınlarında ise Çopur Yusuf yeniden faaliyete geçti. 26 Ağustos 1920'de Millî Aşireti, Viranşehir'i işgal ederek bölgedeki bütün telgraf hatlarını kesti. Güneyde Millî Aşireti'nin isyanı bastırılmaya çalışılırken, Afyonkarahisar taraflarında Çopur Musa, bir yandan başına topladığı asilerle askerleri ordudan kaçmaları için kışkırtıyor, bir yandan da halka askere gitmemeleri yolunda telkinler veriyordu. Düzce, Bolu ve Yozgat ayaklanmalarının bastırılması Anzavur'un yenilmesi ve Kuvay-ı İnzibatîyenin başarısız oluşu sebebiyle Ekim ayının başında İstanbul'da Damat Ferit tarafından organize edilen Delibaş Mehmet isyanı başladı. Ayaklanmaların ortak özelliği Meclisi çalışmaz hale getirmek ve kapatmak üzerine kurgulanmasıydı. Vatanın işgal altında olduğu ve henüz düzenli ordunun kurulmadığı bu kritik dönemde ayaklanmalar, Meclisin sınırlı olan gücünü yıprattı.¹⁵⁰

Ankara'nın Karşı Tedbirleri

İstanbul Hükümetinin Büyük Millet Meclisini boğmak üzere başlattığı isyanları durdurabilmek için Meclis, Bursa'da bulunan Batı Anadolu Kuvayı Millîye Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın 28 Nisan'da Gevye'de olmasını sağladı. Ali Fuat Paşa'ya takviye olarak Çerkez Ethem de bölgeye gönderildi.¹⁵¹ 29 Nisan günü Hıyanet-i Vataniye Kanununun kabul edilmesiyle BMM'nin meşruluğu tespit edilirken, ulusun yüksek çıkarlarına karşı davranışların cezalandırılması isteniyordu. Kanunun ikinci maddesiyle isyana katılanlara idamı öngörülüyordu.¹⁵²

5 Mayıs 1920'de Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi, Şeyhülislam Dürriyade fetvasını boşa çıkarmak için harekete geçti. Yayınladığı karşı fetvada, asıl dinen öldürülmesi caiz olanların düşmanla iş birliği yapanlar

¹⁵⁰ Mumcu, a.g.e., s.62.

¹⁵¹ Sofuoğlu, a.g.e., s.348-350.

¹⁵² Aybars, a.g.e., s.27-29.

olduğunu bildirdi. 6 Mayıs'ta Ankara, İstanbul ile resmi haberleşmeyi kesti. BMM, 9 Mayıs 1920'de aldığı bir kararla vatana ihanet edenleri af etmeyeceğini ve af kapsamı dışında tutacağını duyurdu. 17 Mayıs'ta BMM, Damat Ferit Paşa'nın vatandaşlıktan çıkartılmasına karar verdi. 20 Mayıs'ta Damat Ferit ve yandaşları vatana ihanet suçundan gıyaben idam cezasına mahkûm edildi. 24 Mayıs'ta ise Meclis, İstanbul Hükümetinin 16 Mart 1920'den sonraki karar ve düzenlemelerini geçersiz saydı. 18 Eylül 1920'de BMM İstiklâl Mahkemeleri kurmaya karar verdi. Ancak Meclis, aldığı tedbirlerde ve kararlarda padişahı doğrudan karşısına almadı. Padişahın İtilaf Devletlerinin tutsağı olduğunu hatırlatarak onu kurtarmayı amaçladığını açıkladı.¹⁵³

Adapazarı ve İzmit dolaylarındaki isyan, 4 Haziran 1920 gününe kadar üç aydan fazla sürdü. 26 Haziran'da Sıkıyönetim Harp Divanları kuruldu.¹⁵⁴ Fakat aynı bölgede 29 Temmuz'da bir isyan daha olduktan sonra bölgede tamamen asayiş sağlandı.

Ankara'da BMM'nin açılması ile Millî Mücadelenin içerideki boyutu, İstanbul ile Ankara arasında "egemenlik" savaşına dönüştü. Ancak unutulmamalıdır ki Millî Mücadele aynı zamanda işgallere karşı Misak-ı Millî ile belirlenen bir tam bağımsızlık savaşıydı. Ankara Meclisi, sınırları elde etmek için Osmanlı Mebusan Meclisinin kabul ettiği Misak-ı Millîyi hedefine ulaştırmak için savaş verecekti. Bunun önüne geçebilmek için İtilaf Devletleri, BMM'nin açılış haftasında (18-26 Nisan) apar topar İtalya'nın San Remo kentinde toplanarak Osmanlı Devleti'ne dikte edecekleri Barış Antlaşmasının şartlarını belirlemek istiyordu. Kısaca, BMM'nin açılmasını engellemek için İstanbul Hükümeti 18 Nisan'da Kuvayı İnzibatiyeyi kurarken, İtilaf Devletleri de aynı gün İtalya'nın San Remo kentinde toplanıyordu.

¹⁵³ Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 18. Baskı, Ankara, 2014, s. 151.

¹⁵⁴ Aybars, a.g.e., s.30-32.

Sevr Barış Antlaşması

San Remo Konferansı, BMM'nin açılış haftası olan 18-26 Nisan 1920'de Osmanlı delegesi çağrılmadan toplandı. Konferans devam ederken İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti temsilcisini 22 Nisan'da Paris'e davet etti. Bunun üzerine Padişah da 23 Nisan'da eski sadrazamlardan Tevfik Paşa'yı Paris'e gönderdi. Mustafa Kemal Paşa 30 Nisan'da Avrupa Devletleri dışişleri bakanlarına BMM Reisi sıfatıyla genelge göndererek Türk millî iradesini sadece BMM'nin temsil ettiğini bildirdi. Paris'e ulaşan Tevfik Paşa'ya 11 Mayıs 1920'de barış antlaşmasının şartları bildirildi. Tevfik Paşa metni okuduktan sonra İstanbul'a gönderdiği telgrafta, barış şartlarının bağımsız bir devlet anlayışıyla bağdaşmayacağını belirterek böyle bir antlaşmayı imzalamadı. İtilaf Devletlerinin nüfuz bölgelerini belirleyen bu antlaşmaya göre;

1. Doğu Trakya Yunanistan'a veriliyor ve İzmir-Manisa-Ayvalık bölgesinin 5 yıl sonunda Yunanistan'a katılması için önlemler alınıyordu.
2. Ermenistan devleti tanınıyor, Türkiye ile sınırlarının saptanması ABD Başkanı Wilson'a bırakılıyordu.
3. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Ermenistan dışında kalan yerlerinde özerk bir Kürdistan kurulması ve bu devletin isterse bağımsız olabileceği belirtiliyordu.
4. Boğazlar ve Marmara'dan gemilerin geçişi Boğazlar Komisyonu adındaki, Osmanlı Devleti'nin üye olmadığı tüzel kişiliğe sahip uluslararası bir örgütün yönetimine bırakılıyordu.
5. Antalya-Silifke-Niğde-Aksaray-Akşehir-Afyon-Balıkesir-Aydın ve Muğla İtalyan nüfuz bölgesi olarak belirleniyordu.
6. Mardin-Urfa-Antep ve Ceyhan Fransız mandası altındaki Suriye'ye bırakılıyor; Mersin-Adana-Maraş-Diyarbakır-Silvan-Elazığ-Arapkir-Sivas ve Tokat Fransız bölgesi olarak kabul ediliyordu.

7. Saray muhafızları ve jandarma dahil, Osmanlı askerinin sayısının en çok 50.700 olması kararlaştırılıyordu.
8. Kapitülasyonların geri getirilmesine karar veriliyordu.
9. Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilcilerinin katılımıyla oluşturulacak bir maliye komisyonunun Osmanlı bütçesini denetlemesi isteniyordu.
10. Mondros Ateşkes Antlaşmasınının 7. Maddesinin yürürlüğünün sürdürülerek İtilaf Devletlerinin gerektiğinde Anadolu'da istediği yerleri işgal etmesi kabul ediliyordu.¹⁵⁵

İtilaf Devletleri, San Remo Konferansında bu anlaşma şartları kabul edilmezse zor kullanılması yönünde karar almıştı. Anadolu'da İtilâf askeri az olduğu için, Yunanistan Başbakanı Venizelos, 5 Mayıs günü Yunan Meclisinde yaptığı konuşmada Yunanistan'ın Avrupa kararını Türkiye'ye kabul ettirecek en büyük orduya sahip olduğunu açıkladı. BMM de 22 Mayıs'ta San Remo kararlarını kabul edilemez olarak değerlendirdi.¹⁵⁶

Türklerin ve Osmanlı Devleti'nin ölüm fermanı olan bu antlaşmaya Osmanlı Hükümetinin yaptığı hiçbir itiraz sonuç vermedi. Padişahın da bu antlaşmayı imzalama konusunda isteksiz olduğunu değerlendiren İtilaf Devletleri, 22 Haziran'da Yunan ordusunu taarruza geçirerek 8 Temmuz'da Bursa'yı,¹⁵⁷ 29 Ağustos'ta Uşak'ı işgal ettirdiler. Ayrıca Yunan kuvvetleri 20 Temmuz'da Doğu Trakya'yı da işgal etti. Bu durum karşısında İstanbul Hükümeti ve Padişah çaresizlikten antlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı. Ancak Mebusan Meclisi kapandığı için Saltanat şurası bir tek karşı oyla antlaşmayı kabul etti. Bunun üzerine 10 Ağustos 1920'de Osmanlı temsilcileri, Rıza Tevfik, Reşat Halis ve Hadi Paşa tarafından antlaşma Paris yakınlarındaki Sevr banliyösünde imzalandı.

¹⁵⁵ Akşin, a.g.e., s.152-153.

¹⁵⁶ Sofuoğlu, a.g.e., s.372-374.

¹⁵⁷ Bursa'nın işgali BMM'de çok büyük üzüntüye sebep oldu. Meclis kürsüsü siyah bir örtüyle (matem örtüsü ile) kapatıldı.

BMM'nin Sevr Antlaşması'na Karşı Tepkisi

Sevr Antlaşması, Büyük Devletlerin Şark Meselesi (Doğu Sorunu) çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi “Türk milletine asırlardan beri hazırlamış” oldukları büyük bir suikastın hukuki kılıfıydı. Bu sebeple BMM'nin Sevr Barış Antlaşmasına tepkisi çok sert oldu ve meclis Türk milletinin Anadolu'da idam fermanı olan bu antlaşmayı tanımayacağını duyurdu. Ayrıca bu antlaşmayı onaylayan bütün Osmanlı devlet adamları 19 Ağustos'ta TBMM tarafından verilen bir kararla “vatan haini” sayılarak vatandaşlık haklarından yoksun kılındı.

Özetlemek gerekirse; liderinin öngörüsüyle Türk Millî Mücadelesi egemenliği kurumsallaştırarak, Büyük Millet Meclisini açtı. Dünya üzerinde bağımsızlık savaşını meclis açarak yöneten tek millet, Türk milleti oldu. Meclis, egemenliği kurumsallaştırdığı için İstanbul ile içeride egemenlik savaşı verdi. Ayrıca BMM, Misak-ı Millî hedeflerine ulaşmak için savaşırken İtilaf Devletleri de bunun karşısına Sevr ile çıktı. Diğer bir ifadeyle Millî Mücadele saltanata karşı millet egemenliğinin, Sevr'e karşı ise Misak-ı Millînin savaşı idi. Ve bu savaş için düzenli bir orduya ihtiyaç vardı.

BÖLÜM 6

İSTİKLÂL HARBİ (BAĞIMSIZLIK ŞAVAŞI)

Doç. Dr. Halil ÖZCAN

İstiklâl Harbi (BAĞIMSIZLIK ŞAVAŞI)

Kuvayı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş

Mondros Mütarekesinin beşinci maddesi, Osmanlı Hükümetinin sınırlarının korunması, iç güvenliğinin sağlanması için gerekli görülen az miktardaki kuvvetin dışında kalan askerlerinin derhal terhisini ve mevcut birliklerinin sayı ve durumunun galip devletlerle görüşülerek saptanmasını öngörüyordu.¹⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa, Adana'da Yıldırım Orduları Grup Komutanlığını devraldığı ve Havza'daki çalışmalarına başladığında, işgal edilmeyen yerlerdeki birliklerin terhis edilmesini önlemeye çalıştıysa da elde Erzurum'da Kâzım Karabekir'in 15. Kolordusu dışında gerçek savaşa gücü olan birlik kalmamıştı. Meclis açıldığında iç isyanlar başladığı gibi, işgaller de olanca hızıyla genişliyordu. Bu iki temel sorunu çözebilmek ve meclisin varlığını devam ettirebilmek için düzenli ve disiplinli gerçek bir orduya sahip olmak gerekiyordu. Ancak seferberlik ve silahlanmayı sağlayabilecek güç henüz Ankara'da yoktu.¹⁵⁹ Bu sebeple işgallere ve isyanlara karşı oluşturulan güç Kuvayı Milliye (K. Milliye) oldu.

K. Milliye, dar anlamda İstiklâl Mücadelesinin başlangıcından düzenli ordunun oluşumuna kadar, düşmana karşı çetecilik kuralları içerisinde mücadele veren direniş kuvvetlerini tanımlamak için, geniş anlamda ise mücadelenin başlangıcından Cumhuriyet'in ilanına (29 Ekim 1923) kadar düşmana karşı yürütülen asker, sivil, tüm çaba ve faaliyetleri kapsayacak şekilde kullanılır. Yunanistan'ın İzmir'i işgali (işgal

¹⁵⁸ Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 520.

¹⁵⁹ Ahmet Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılâp Kitabevi, 23. Baskı, İstanbul, 1996, s. 62-63.

yöntemi, işgalin genişlemesi ve kalıcı olması tehlikesi), K. Milliye'nin oluşumunu zorunlu kılmıştı. Ayrıca Güney Cephesi'nde Fransa'nın Ermeni gönüllülerle iş birliği yapması, İstanbul'un işgallere kayıtsız kalışı, ordunun terhis edilmesi ve İtilaf Devletlerine karşı askeri birlikleri direnişin dışında gösterilmesi gerekiyordu. Buna karşı Türk milletinin kaderine boyun eğmeyerek kendi istiklâline ve istikbaline sahip çıkması, öz savunma ihtiyacı oluşturması da K. Milliye'yi genişletti. Günümüzde K. Milliye ruhu da saltanata karşı millet egemenliğini, işgallere karşı tam bağımsızlığı vurgulamak için kullanılır. Düzenli orduya geçiş konusunu ele aldığımız için bizim üzerinde duracağımız, dar anlamda K. Milliye oluşumu olacaktır.

İzmir'in işgalinden sonra İstanbul Hükümetinin işgaller karşısındaki aczi üzerine, Albaylar Kazım (Özalp), Bekir Sami (Anday) ve Şerif (Aker) Beyler, birliklerine katılan yiğit ve mert efelerle birlikte, ellerindeki kuvvetleri Yunan işgaline karşı kullanmaya başladı. Kabul etmek gerekir ki direnme güçleri zayıftı ve düşmana karşı gerilla taktikleriyle zarar verebiliyorlardı. Buna karşı Yunan işgal ve zulmünün şiddeti karşısında Batı Anadolu'da daha bilinçli hareket eden K. Milliye birlikleri oluştu. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ile Egeli yurtseverlerin destekledikleri bu birlikleri Mustafa Kemal Paşa şöyle tanımlamıştı: "Bu milli kuvvetler, namuslu bir adamın yastığının altındaki tabancaya benzer. Namusunu kurtarmak umudunu büsbütün yitirdiği zaman, hiç olmazsa tabancasını çekip kendini öldürür." Kısaca, Türk milletinin kaderine ve işgallere boyun eğmeyerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin iradesi ve yurtseverliği ile oluşturduğu K. Milliye, işgallere karşı tüm kutsal dinlerin ve evrensel hukukun tanıdığı meşru savunma hakkını kullanıyordu. Ancak kabul etmek gerekir ki eğitim, disiplin eksikliği, kanun tanımamaları, gelir ve harcamalarda düzensiz davranılması, silahlarının ve kıyafetlerinin farklı oluşu sebebiyle geniş çaplı örgütlenmesinin anarşiye dönüşmesi ihtimali kuvvetliydi. Ayrıca Çerkez Ethem'in Yeşil orduya girmesi örneğinde olduğu gibi, farklı bir siyasi oluşuma girme gibi nedenlerle, bu oluşumun devamına da imkân yoktu.¹⁶⁰ Diğer yandan K. Milliye'yi oluşturan Müdafaa-i

¹⁶⁰ Mumcu, a.g.e., s.63.

Hukuk Cemiyetlerinin liderleri bu oluşumu mecliste temsil etmekte ve haklarını savunmaktaydı.

K. Milliye, önce Heyet-i Temsiliye'nin daha sonra da BMM'nin emrine girdi. Mustafa Kemal Paşa, mevcut askeri kadrolarda bulunan subayları bu K. Milliye birliklerine komutan ya da danışman olarak atamak suretiyle gerilla eylemlerini daha da düzenli hale getirdi. Mustafa Kemal Paşa, aslında bu mücadelenin düzenli ordu ile başarılacağını biliyor ve ona göre hazırlıklarını önceden yapıyordu. Öyle ki İstanbul'dan Ankara'ya Millî Mücadele'ye katılmak için gelen askerî öğrencileri, kurmayı düşündüğü düzenli ordu için hazırlıyordu. Bu konuda Lütfi Güvenç'in tanıklığı önemlidir. Lütfi, Kuleli Askerî Lisesini bitiren arkadaşlarıyla birlikte Millî Mücadeleye destek vermek üzere İstanbul'dan Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal Paşa ise genç subay adaylarına şu tarihi konuşmayı yaptı:

“...Hoş geldiniz. Bize katıldığınıza memnun olduk. Fakat işittim ki, diyormuşsunuz ki, bize birer tüfek versinler biz Kuva-i Milliye'ye katılalım. Efendiler Kuva-i Milliye ile bu memleketin kurtulacağını aklınız kesiyorsa bunu aklınızdan çıkarın. Kuva-i Milliye ile bu memleket kurtulmaz. Düşman çok kuvvetlidir. Biz milli orduyu kurmaya karar verdik. Milli ordu önümüzdeki aylarda kurulacak size sorarım. Milli ordu kuruldu bunun subayı kim olacak. İşte siz olacaksınız. Kuleli'yi bitirmişsiniz. Atışlarınızı yapmışsınız, bir talimgâh görmemişsiniz, 3-5 aylık bir takım komutanlığı eğitimi yaptıktan sonra yeni ordunun mükemmel bir takım komutanı olabilirsiniz. Bu çok daha iyi bir şeydir. Bir tüfekte memlekete hizmet mi faydalıdır. Yoksa 50 kişiyi eğitmek mi memlekete daha faydalıdır?”

Bu konuşmadan sonra, İstanbul'dan gelen 100 kadar askeri öğrenci, Ankara'da 4 ay eğitim aldıktan sonra 1 Kasım 1920'de diplomalarını Mustafa Kemal Paşa'dan aldılar ve düzenli ordunun ilk subayları oldular.¹⁶¹

¹⁶¹ İsmet Görgülü, Sesli Belgelerden Savaş Anıları, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2019, s.122-124.

K. Milliye tüm çabalara rağmen, askerî bir disiplin ve hiyerarşi içerisine sokulamıyordu. Düşmana zarar verip oyalamakla birlikte, düşmanı durdurmada yetersiz kalıyordu. Yunan düzenli ordusunun 22 Haziran 1920’de başlattığı saldırıyı K. Milliye durduramadı ve Balıkesir ile Bursa düştü. Bir de bazı K. Milliye oluşumlarındaki kişilerin kendi yöntemleriyle halkı ve emrindekileri cezalandırmaya kalkması, halktan zorla malzeme alınması gibi olayların da önüne geçilemiyordu. Çerkez Ethem’in Yunan işgaline uğramış olan Gediz’e BMM’nin bilgisi dışında başarısız bir taarruz düzenlemesi de düzenli orduya geçişi hızlandırdı. Yeni düzenlemeye göre Batı Cephesi’nin kuzey kısmına Albay İsmet Bey, Güneyine de Albay Refet Bey atandı. Düzenli ordu emrine girmek istemeyen Çerkez Ethem de düzenli orduya karşı isyan başlattı.¹⁶²

Milli Mücadele Cepheleri

Doğu Cephesi

Sevr Barış Antlaşmasını Türklere kabul ettirebilmek için Anadolu’nun batısında, Yunan kuvvetlerinin taarruza geçmesinden sonra, 24 Eylül 1920’de, Doğu’da Ermeniler, Sevr Antlaşmasında belirtilen Ermeni Devletini kurmak ve Türkleri buna razı edebilmek için harekete geçti. Bunun üzerine BMM’nin kararıyla bölgede seferberlik ilan edildi. Terhis edilmeyen ve savaş gücünü muhafaza eden Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolordu, Ermeni saldırılarını durdurduğu gibi Ermenilerin işgal ettikleri yerleri de vatan topraklarına kattı. Ermeniler, yenilgi sonrası barış istemek zorunda kaldı. 3 Aralık 1920’de Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Sevr Barış Antlaşması’nın Ermenilere bırakmış olduğu doğu illeriyle, 1878’de yitirilen Kars ve dolayları Türkiye’ye katıldı. Ayrıca Ermeniler, Sevr Barış Antlaşması’nda belirtilen Ermeni Devleti kurma hak ve iddialarından vaz geçtiklerini kabul etmek zorunda kaldı. Doğu Cephesinde Ermenilere karşı kazanılan askerî zaferin sonucunda imzalanan Gümrü Antlaşması, BMM’nin uluslararası alandaki ilk diplomatik ve siyasi başarısıydı. Böylece Sevr Antlaşması’nın doğu ayağı çöktü. Doğu sınırları güvenceye alındıktan sonra bu cephedeki bazı birlikler, diğer cephelere

¹⁶² Mumcu, a.g.e., s.64-66.

kaydırıldı. Diğer yandan, Ermeni gönüllülerin işgallere katıldığı Güney Cephesinde yoğun çatışma haberleri geliyordu.

Güney Cephesi

Güney Cephesi Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'nda İngilizlerle savaştığı Kanal Cephesi ve Filistin Cephesi ile Irak Cephesi'nin ortaya çıkardığı sonuçlardan birisidir. Kanal Cephesi ve Filistin Cephesi'nin çökmesi üzerine Osmanlı orduları, Halep'in kuzeyine, Irak Cephesi'nde ise Musul'a kadar çekilmişti. İngiltere I. Dünya Savaşı'nda Arap Yarımadası, Suriye ve Irak'ta savaşın bütün yükünü çektiği iddiası ile savaş sonrası Güneydoğu Anadolu'yu işgal etmişti. Fransa ise bu bölge ile geçmişteki tarihi bağları ve SykesPicot Gizli Antlaşması'nda Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'nun kendilerine ayrıldığı gerekçesiyle bölgeyi işgal edecekti. İngiltere, 3 Kasım 1918'de Musul'u, 9 Kasım 1918'de de İskenderun'u ve devamında Adana, Antep ve Maraş'ı işgal etmişti. Fransızlar da 11 Aralık 1918'de Dört Yol'a, 17 Aralık 1918'de Mersin'e çıkarma yapmışlardı. İngiliz ve Fransızların Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bu işgalleri, 15 Eylül 1919'da yapılan Suriye İtilafnamesi ile yeniden düzenlendi. Buna göre, Musul bölgesini elde eden İngiltere, 1 Kasım 1919 tarihinde Adana, Maraş, Antep ve Urfa'dan çekilerek yerini Fransa'ya bıraktı. Böylece İngiltere petrol bölgesi Musul'u, Fransa ise Musul petrolünün akacağı İskenderun Körfezi ve kendi deyimleriyle "Alp Dağlarına sahip bir Nil deltası" olarak gördükleri Çukurova'yı elde etmişti.¹⁶³ Fransa, Kilikya adı ile anılan Çukurova'yı sömürge haline getirebilmek için bölgede yaşayan ve daha önceden tehcirle bölgeden uzaklaştırılan Ermenilerle iş birliği yaptı. Fransız üniforması ve silahı ile Ermeni birlikleri kurularak işgallere katıldı.

Millî Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına atanmasıyla Güney Cephesinde direniş fikrinin ve

¹⁶³ Yaşar Akbıyık, Milli Mücadele'de Güney Cephesi, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=353510&/Mill%C3%AE-M%C3%BCcadede-G%C3%BCney-Cephesi-/Prof.-Dr.-Ya%C5%9Far-Akb%C4%B1y%C4%B1k-> Erişim: 10.06.2019.

hazırlıklarının oluştuğunu, hatta öngörü ve eylemleriyle mücadelenin liderinin de ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bunun için Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak bulunduğu Adana'daki faaliyetlerine bakmak bile yeterli olacaktır. Çünkü daha işgaller başlamadan hem Mustafa Kemal Paşa'nın öngörü ve eylemlerine hem İtilaf Devletlerinin, özellikle de İngiltere'nin Mondros Ateşkes Antlaşmasının ruhuna aykırı işgallerine ve Osmanlı Hükümetinin ve Padişahın İngiliz yanlısı siyasetine ilişkin çarpıcı örnekler yer almaktaydı. Aslında Güney Cephesindeki on gün, Türk Millî Mücadelesinin kısa bir film tanıtımı gibiydi.

Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından bir gün sonra Adana'da Yıldırım Orduları Grup Komutanlığını devralan Mustafa Kemal Paşa, Alman Komutan Liman Von Sanders'e "Savaş müttefikler için bitmiştir ama bizim İstiklâl Savaşımız yeni başlıyor" diyerek, sadece Güney Cephesi için değil, tüm ülke için bir öngöründe bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı okuduktan sonra, ilgilileri, özellikle de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı uyarmaktan geri kalmıyordu. 3 Kasım 1918 günü Sadrazama çektiği telgrafta ateşkes antlaşmasının bazı maddelerinin açıklığa kavuşturulmasını istiyor, özellikle kendi sorumluluk sahasında bulunan Toros tünellerinin işgaline dikkat çekiyordu. 4 Kasım'da İstanbul'dan verilen cevabi telgrafta Toros tünellerinin İtilaf Devletlerince işgalinin yalnızca koruma amaçlı olacağı bildiriliyordu.¹⁶⁴

Toros tünelleri İç Anadolu bölgesini güneye ve Mezopotamya'ya bağlayan stratejik bir noktaydı ve vatanın bütünlüğü için önemliydi. Mustafa Kemal Paşa durumun ciddiyetini bildiği için Katma'da bulunan Ali Fuat Paşa'yı 5 Kasım'da Adana'ya çağırdı ve bu bölgede direniş yuvalarının oluşturulmasına karar verildi. Millî Mücadelenin bundan sonra Türk milleti ile yapılacağı öngörüsünde bulunarak şu konuşmayı yaptı: "... Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması

¹⁶⁴ Utkan Kocatürk, Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s. 115-116.

ve koruması, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lâzımdır.” Aynı gün Sadrazama çektiği telgrafta, “... orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, ihtiraslarının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır” uyarısında bulundu. Yine 5 Kasım günü, Mustafa Kemal Paşa, emrindeki kuvvetlere, “İskenderun’a asker çıkarılması halinde, gerekirse silâh kullanılarak bu durumun menedileceğini” bildiren emrini verdi. Bu emrin bir suretini de İstanbul’a Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’ya gönderdiğinden, Sadrazam 6 Kasım günü Mustafa Kemal Paşa’ya “İskenderun’a çıkacaklara karşı tarafınızdan silâh kullanılmasının emir verilmiş olması, devletin siyasetine ve menfaatlerine kesinlikle aykırı olduğundan bu yanlış emrin derhal düzeltilmesi tavsiye olunur” diyerek, Osmanlı yönetiminin tutumunu bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım günü Sadrazam’a çektiği gizli telgrafta silâh kullanılması konusundaki emrinin gerekçesini açıkladı. Aynı gün Padişah iradesiyle Yıldırım Ordular Grubu ile 7. Ordu Karargâhı kaldırılarak Mustafa Kemal Paşa İstanbul’a, Harbiye Nezareti emrine tayin edildi. 8 Kasım günü Sadrazam, İngiliz Amiral Calthorpe’tan aldığı yazı üzerine, Mustafa Kemal Paşa’ya, İskenderun’un tesliminde gevşeklik gösterilmesi talimatını verdi. Mustafa Kemal Paşa da Sadrazam Ahmet İzzet Paşaya, aynı gün “... İngilizlerin elde edebilecekleri neticeyi onlara kendi yardımımızla bahşetmek tarihte Osmanlılık için, bilhassa bugünkü hükümetimiz için kara bir sayfa oluşturur... Doğru olduğuna kani bulunduğum ve gerekenlere söylemeyi ve ulaştırmayı memleketin selâmeti gereği kabul ettiğim görüşlerime tâbi olmaktan nefsimi menetmeğe gücüm yetmez” cevabını verdi.¹⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa’ya göre Mondros Mütarekesi ile Osmanlı sadece düşmana kayıtsız şartsız teslim olmaya razı olmamış aynı zamanda işgal için onlara yardımcı olmayı da vaat etmiştir. Onun için bu mütareke derhal reddedilmeliydi. 1-8 Kasım 1918 tarihlerinde Adana’da, bu bölgede ordunun terhis edileceğini bildiği için subay ve erat kadrosunu

¹⁶⁵ Kocatürk, a.g.e., s. 117-118.

jandarmaya kaydırıldı. Bunların silah ve teçhizatını tamamladı. Bölgede direniş yuvaları oluşturdu ve güvendiğı subaylara çete savaşları için hazırlanma talimatı verdi. Adana'da sancaklardan gelen sivillerle Tırpanilerin Evi ile Kırmızı Konak'ta görüşmeler yaptı. Antep, Maraş gibi yerlere silah dağıttı ve bunları gerektiğinde kullanmak üzere gizlice depolara yerleştirtti. Antep'ten ailesini götürmeye çalışan Ali Cenani Bey'den teşkilat kurarak kendilerini savunmalarını istedi ve silahı kendisinin temin edeceğini söyledi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Cephesi ile ilgisi, süreç içerisinde de devam etti. Sivas Kongresi'nde bu cephenin kurtarılması için tedbirler alındı. Bu kapsamda bölgeden Türk göçünün olmaması, arazinin yabancılara satılmaması, jandarma ve polislerin Türklere seçilmesi, kolordu bölgelerinden gönderilecek subayların müfreze komutanı yapılması ve bölgede millî ordu kurulması kararlaştırıldı. Sivas Kongresinden sonra Güneydoğu Anadolu Kuvayı Milliye teşkilatı Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle kuruldu. Maraş ve Antep'e Kılıç Ali, Kilikya mıntıkasında Topçu Binbaşı Kemal ve Yüzbaşı Osman Nuri ile Yüzbaşı Ali Ratip Beyler görevlendirildi.

Cepheyle yakında ilgilenen Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1920'de Fevzi Paşa ile Pozantı'ya gelerek I. Pozantı Kongresine katıldı. Cephe için gerekli silah ve malzemeyi tedarik ettirdi. Kısaca, işgalin ilk günlerinde Mustafa Kemal Paşa Çukurova'da direniş başlattı ve cepheye olan ilgi ve desteğini sürdürdü. Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas da "Atatürk'ün Harp Akademilerinde başlattığı memleketi istiklâline başlatma düşüncesi fiili olarak Halep'te başlamış, Adana ve İstanbul'da devam etmiş, Samsun ve Amasya'da tatbik edilerek Lozan'da hakikate ulaşmıştır" diyerek süreci özetlemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, "Arkadaşlar, gidip Toros Dağlarına bakınız. Eğer orada bir tek Yörük çadırı görürseniz ve o çadırda bir duman tütüyorsa şunu çok iyi biliniz ki bu dünyada hiçbir güç ve kuvvet asla Türk'ü yenemez"¹⁶⁶ diyebilmesi de Millî Mücadelenin örgütlenmesine Güney Cephesinde başladığına işaret etmektedir. Bu cephedeki çarpışmalar ise şehirlerin isimleriyle adlandırılmaktadır.

¹⁶⁶ Bakı Şimşek, "Yörüklerin Sorunlarına İlişkin Gündem Dışı Konuşma", 27.07.2017, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=61252, Erişim: 11.06.2019.

Adana Cephesi

17 Aralık 1918'de çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu 1.500 Fransız askeri Mersin'i; bu işgal kuvvetinden ayrılan küçük müfrezeler de Tarsus, Adana ve Misis'i¹⁶⁷ işgal etti. Bir müddet sonra işgal, İskenderun, Ceyhan, Yenice, Pozantı, İslahiye'yi de içine aldı.¹⁶⁸ Millî Mücadele'nin ilk kurşunu da bu cephede 19 Aralık 1918'de Dört Yol ilçesinin Karakese Köyünde atıldı.¹⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilen Kilikya K. Milliye Komutanı Kemal Bey (General Kemal Doğan), yaklaşık 3.300 kişiden oluşan birliği ile Fransızlara ağır kayıplar verdirmeyi başardı. Bu cephe, Kasım 1919'da Zamantı Irmağı'ndan doğu ve batı olarak ikiye ayrıldı. Doğu Kilikya'ya Tufan takma adıyla Yüzbaşı Osman Nuri, Batı'ya ise Tekelioğlu Sinan takma adıyla Yüzbaşı Ali Ratip atandı. Adana Cephesi'nde uzun süren mücadele 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'na kadar devam etti. Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra İngilizler tarafından işgal edilen, ancak Suriye İtilafnamesi ile Fransa'ya devredilen Antep, Maraş ve Urfa Cepheleri de kanlı mücadelelere sahne oldu.

Maraş Cephesi

İngilizler Maraş'ı işgal ettikten sonra Fransızlara devretti. Fransızlar şehrin işgalinde Ermeni Doğu Lejyon Alayı'ndan bir tabur ve bir süvari müfrezesi de kullandığı için, işgal zulme dönüşmeye başladı. Fransız birlikleri içerisindeki silahlı Ermeniler, kadınlara sarkıntılık yaptıkları gibi depolardaki silah ve cephaneler de yerli Ermenilere dağıtıyordu.¹⁷⁰ Bütün bunların yanı sıra, 1915 yılında Maraş'tan tehcir

¹⁶⁷ Misis, Adana'nın Yüreğir ilçesinde yer alır.

¹⁶⁸ Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 91-92.

¹⁶⁹ Kadir Aslan, Millî Mücadelede İlk Kurşunun Atıldığı Yer Karakese, Karakese Belediyesi, Dört Yol, 1998.

¹⁷⁰ Orhan Doğan, "Millî Mücadele Döneminde Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuvâ-yı Milliye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.164-165.

edilen Ermenilerin şehre dönmelerine izin verilmişti.¹⁷¹ 31 Ekim günü bir kadının peçesini yırtan ve iki kişiyi silahla yaralayan Ermenilerden birisini Uzunoluk Camii İmamı Sütçü İmam'ın silahla öldürmesi, Maraş halkını harekete geçirdi. Buna ilave olarak Maraş Kalesi'ndeki Türk bayrağının indirilerek yerine Fransız bayrağının çekilmesi durumu halkı isyana sevk etmeye yetti.

Kılıç Ali, Sivas Kongresi sonrası oluşan Heyet-i Temsiliye tarafından 12 Ekim 1919'da Elbistan-Maraş K. Milliye Komutanlığına atandı. Kılıç Ali, 21 Ekim günü görev bölgesine gelerek halkı milis kuvvetler olarak örgütlemeye başladı. 3 Aralık 1919'da Maraş-Antep Havalisi K. Milliye Komutanlığına atandı¹⁷² ve halkı örgütlemeyi sürdürdü. Aslan Bey, Kurtoğlu Salim Bey ve Kılıç Ali Bey'in liderliğindeki Maraş K. Milliyesi'nin 21 Ocak 1920'de başlattığı mücadele, 11 Şubat 1920 gecesine kadar devam etti. Kentte tutunabilmek için kuvvetlerini takviye eden Fransız birliklerine karşı Maraş K. Milliye'si ve halkı, kahramanca direnerek şehirlerini kurtarmayı başardı. Maraş halkının bu kahramanlığı TBMM tarafından 1973 yılında unvan olarak bu şehre verildi.

Antep Cephesi

Mondros'tan sonra İngilizler tarafından işgal edilen Antep, 29 Ekim 1919'da Fransızlara terk edildi. 1895'lerde kurulan Cemiyet-i İslamiye, Fransız işgalini takip eden süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dönüştürüldü. Maraş'ta olduğu gibi Fransızlardan yüz bulan Ermenilerin halka zulmü artmaya başladı. Bu gelişmeler üzerine Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye, Antep'te Fransızlara karşı Antep K. Milliye'sinin harekete geçmesine karar verdi. Üsteğmen Said, Antep'li Şahin Bey takma adıyla Antep-Kilis yolu K. Milliye Komutanlığına atanarak yaklaşık bin kişilik Fransız birliğini püskürttü. Ancak 26 Mart 1920'de şehit oldu. Mustafa Kemal Paşa 4 Nisan 1920'de Kılıç Ali'yi millî kuvvetleri örgütlemek üzere Antep'e

¹⁷¹ Ahmet Eyicil, "İşgal Döneminde Fransız ve Ermenilere Karşı Maraş Mücadelesi", Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.60.

¹⁷² İsmail Akbal, "Gazi Antep Mebusu Kılıç Ali", Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.347.

görevlendirdi. Nisan sonu Mayıs başlarında şehirde göğüs göğse çarpışmalar devam etti. Ancak Kilis'ten takviye alan Fransız birlikleri şehre hâkim olmaya başladı. 27 Mayıs 1920'de BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta, şehrin harabeye döndüğü haberi verilerek yardım isteniyordu. 2 Haziran 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Antep'e Milis Yarbay Ali Şefik (Özdemir) de görevlendirildi. Yaklaşık on ay süren çatışmalardan sonra Antep halkı, açlık ve cephane yoksunluğu nedeniyle teslim olmak zorunda kaldı. Ancak direniş devam ederken 6 Şubat'ta TBMM, 93 sayılı kanunla Antep'e "Gazi" unvanı verdi. Daha sonra tüm yöre halkının katıldığı Antep savunması sonucu Fransız birlikleri 25 Aralık 1921'de şehri terk etmek zorunda kaldı.¹⁷³

Urfa Cephesi

Önce İngiliz sonra Fransız işgaline uğrayan Urfa'da Jandarma Komutanlığına atanan Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle, 15 Ocak 1920'de üç bin kişilik K. Milliye teşkilatlanmasını tamamladı. Bölge aşiretlerinin de desteğini alan Ali Saip Bey, 7 Şubat 1920'de şehirdeki Fransız Komutana 24 saat içerisinde Urfa'yı boşaltması için ultiatom verdi. 8-9 Şubat gecesi Ali Saip Bey komutasındaki Urfalı millî kuvvetler, Fransızlara ağır kayıp verdirdikten sonra 11 Nisan 1920'de Fransızlar Urfa'dan çekilmek zorunda kaldı. TBMM, Urfa halkının bu kahramanlığının sonucu 1984 yılında şehre "Şanlı" unvanını vermeyi uygun gördü.¹⁷⁴ Sevr Antlaşması'nın Doğu ve Güney cepheleri çöktükten sonra Türk Millî Mücadelesinin nihaî sonucunu Batı Cephesi savaşları belirleyecekti. Bir başka ifadeyle TBMM için Batı Cephesi Savaşları zafer, Yunanistan için "Küçük Asya Felaketi"¹⁷⁵ olacaktı.

¹⁷³ Zekeriya Türkmen, "Gaziantep'in Millî Mücadele Dönemi Kahramanlarından Milis Kaymakam Ali Şefik (Özdemir) Bey, Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s. 290-294.

¹⁷⁴ Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ed. Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s.132-133.

¹⁷⁵ Damla Demiröz, Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri, İletişim Yayınları, 2007, s.13.

Batı Cephesi

Esas itibarıyla BMM'nin açılmasına ve Misak-ı Milli'nin hedefine ulaşmasına karşı çıkan İtilaf Devletleri, şartlarını kendilerinin belirlemiş oldukları Sevr Antlaşmasını bir an önce uygulayabilmek için, Batı'da Yunan birliklerini Haziran 1920'den itibaren Anadolu'nun içlerine, Ankara istikametine harekete geçirmişti. Bir müddet sonra da Doğu'dan Ermenileri Türklere karşı taarruza geçirerek Sevr Antlaşmasını kabule zorlamıştı. Batı Cephesi'nde 1920 yılının sonunda kurulan düzenli ordu, önce Doğu sonra Güney Cephesinden takviye edilmeye başlandı.

Yunanistan'da oğlu Aleksandros'un ani ölümünden sonra, babası devrik Kral Konstantin, 19 Aralık 1920'de tahta çıktı.¹⁷⁶ Kral Alman yanlısı olduğu için I. Dünya Savaşı içerisinde İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla tahttan uzaklaşarak yerini oğluna terk etmek zorunda kalmıştı. Ancak oğlunun ölümü üzerine tekrar tahtına dönmesinin diyetini İngiltere ve Fransa'ya ödeyebilmek için Anadolu'da kısa sürede kesin sonuç almak istiyordu. Kısaca BMM, Yunanistan ve İtilaf Devletleri ve saltanat makamının hesapları Batı Cephesindeki Türk-Yunan Savaşının sonucuna bağlıydı. Yunan ordusu, Ankara'daki BMM'yi dağıtıp, Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamadan başarılı olamayacak, İtilaf Devletleri de Sevr'i uygulayamayacaktı. Padişah ve İstanbul Hükümeti de BMM ile direniş devam ettiği sürece kendi meşruiyetinin ortadan kalkacağını düşünüyordu. BMM de Yunan ordusunu kesin olarak yenilgiye uğratıp Anadolu'yu boşaltamazsa İtilaf Devletlerini barışa ikna edemeyeceğini ve İstanbul tarafından cezalandırılacağını biliyordu. 1921 yılı başlarında Batı Cephesinde başlayan mücadele, bu işin sonucunu tayin edecekti.

Birinci İnönü Savaşı (06-10 Ocak 1921)

Düzenli ordunun emrine girmek istemeyen Çerkez Ethem ve Kuvayı Seyyaresi'nin isyan etmesini fırsat bilen Bursa'daki Yunan birlikleri, 06 Ocak 1921'de Eskişehir ve Afyon'u ele geçirerek Ankara'ya ulaşmak

¹⁷⁶ Mubahat Erdoğan, Mili Mücadele'de Kütahya ve Çevresindeki Savaşlar, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2006, s.66.

için taarruza kalkıştı. Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet (İnönü) Bey, 6.000 kişilik düzenli birliği ile 20.000 mevcutlu Yunan kuvvetlerini Eskişehir'in batısında İnönü bölgesinde durdurarak büyük bir zafer kazandı. Zaferden sonra da isyan etmiş olan Çerkez Ethem ve Kuvayı Seyyaresi etkisiz hale getirildi.

Batı Cephesi'nde düzenli ordunun kazandığı başarının içeride ve dışarıda siyasi yansıması oldukça etkili oldu. İçeride, BMM'nin ve düzenli ordunun saygınlığı kabul gördü. İstiklal Marşı ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu kabul edildi. Dışarıda, İtilaf devletlerin kendi aralarındaki fikir ayrılıkları daha da arttı. Hatta, İtalya ve Fransa, Yunan ordusunun Türkleri yenerek Sevr'i kabul ettireceklerine olan tereddütlerini dillendirmeye başladı. Sovyetler Birliği (SSCB) ile Moskova Antlaşması imzalanarak ilişkiler geliştirildi. Afganistan ile dostluk antlaşması (1 Mart 1921) imzalandı. Zaferden sonra toplanan Londra Konferansı'na TBMM'yi de davet eden İtilaf Devletleri, böylece BMM ve Misak-ı Milliye de hukuken tanımış oldu.

Londra Konferansı

I. İnönü Zaferinin kazanılmasından sonra İtilaf Devletleri, Londra'da Türkiye'nin de katılımıyla bir konferans toplamaya karar verdi. Ancak konferansta BMM temsilcisinin de bulunmasını İstanbul Hükümetinden istiyorlardı. Sadrazam Tevfik Paşa, durumu Ankara'ya bildirdiğinde Mustafa Kemal Paşa, Sevr'i imzalamış bir hükümetin konferansta Türkiye adına bir sonuç alamayacağını düşündüğünden, İstanbul yerine BMM'nin doğrudan çağrı ile katılmasını düşünüyordu. Bunun üzerine İtilaf Devletleri, BMM'yi doğrudan konferansa çağırdı. 23 Şubat'ta başlayan konferansta İstanbul Hükümeti temsilcisi Tevfik Paşa, söz sırası kendisine geldiğinde, söz hakkının millet temsilcilerine ait olduğunu söyleyerek görüş belirtmedi. Bu durum BMM Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in elini kuvvetlendirdi. Ancak İtilaf önerileri, Sevr'i esas aldığı için Misak-ı Millîye aykırıydı.¹⁷⁷ Gerçekte, İtilaf Devletleri, Yunan kuvvetlerinin eksiklerinin tamamlanması için zaman

¹⁷⁷ Akşin, a.g.e., s.159-160.

kazanıyordu. Ancak BMM Hükümetinin Londra Konferansı'na davet edilmesiyle, İtilaf Devletleri tarafından resmen ve hukuken tanınmış olması bir başarıydı.

Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

BMM açıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920'de Lenin'e yazdığı mektup, Sovyetler Birliği (SSCB) ile resmi ilişkilerin başlangıcı kabul edilir. Bu mektup ile diplomatik ilişkilerin kurulması teklif ediliyor ve SSCB'den bağımsızlık savaşına destek isteniyordu. BMM bununla emperyalist güçlere karşı SSCB ile birlikte mübadele etmeyi öneriyordu. İlişkilere resmîyet kazandırmak için 11 Mayıs 1920'de BMM Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Moskova'ya gönderildi. Sonrasında Kasım ayında Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Moskova'ya büyükelçi olarak atandı. Bu gelişmeler sayesinde SSCB Hükümeti, BMM'nin varlığını tanıdı.¹⁷⁸ Aslında her iki ülkenin de Batı Avrupa'nın yoğun olarak düşmanlığına maruz kalması stratejik açıdan bu ilişkiyi zorunlu kılıyordu.

SSCB ile uzun süren müzakereler sonucu, 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın tarihi özellikle 16 Mart'a denk getirilerek bir yıl önceki İstanbul'un işgaline gönderme yapıldı. SSCB Misak-ı Milli'yi tanıdığı gibi, bu ülke ile iş birliği ve alınacak yardım da resmîyet kazandı. Taraflardan birinin tanımadığı devletlerarası senedi diğerinin kabul etmeyeceği gibi, Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya'sı ile imzalanan antlaşmaların geçersiz olacağı kabul edildi. Bunlara ilave olarak SSCB, kapitülasyonların kaldırıldığını kabul etti. SSCB ile sınır (Batum SSCB'de kalmak kaydıyla) belirlendi. Bu sınır, Sakarya Zaferinden sonra 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile yapılan Kars Antlaşmasıyla yeniden onaylanacaktı.¹⁷⁹ TBMM'nin diplomatik zaferi olan Moskova Antlaşması ile doğu sınırının güvenliği tamamen sağlandığı gibi, SSCB'nin siyasî ve askerî desteği de karara bağlandı.

¹⁷⁸ Aleksandr Kolesnikov, Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 27.

¹⁷⁹ Akşin, a.g.e., s.160-161.

İçerideki Gelişmeler (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve İstiklâl Marşı)

1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye), yapısı ve içeriği itibariyle klasik anayasa tanımını tam karşılamaz. Her şeyden evvel meclisin yapısı ve savaş koşulları, kapsamlı bir çalışmayı olanaksız kılmaktaydı. Ancak 23 Nisan 1920 ile 20 Ocak 1921 tarihleri arasında meclis, kuvvetler birliği, meclisin üstünlüğü ve millet egemenliği esasları üzerinde olağan üstü yetkilerle filli olarak kendi egemenliğinde bulunan bölgeleri yönetmekteydi. Zira Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya çıktığından beri mücadeleyi hukuki ve meşruluk temelinde, kongrelerde şekillendirerek Meclis'e taşımıştı.¹⁸⁰

I. İnönü Zaferinden sonra Meclis, kendi hukuki ve meşru yönetme yetkisini belirleyen 23 madde ile bir de ek maddeden oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu (85 no.lu kanun) 20 Ocak 1921'de kabul etti. Savaş sırasında açılan bir meclisi yetkilendiren bu anayasanın birinci maddesi ile egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu kabul ediliyor, yönetim şeklinin halkın kendi mukadderatını bizzat ve bilfiil yönetmesi esasına dayandığı belirtmek suretiyle adı konmayan bir Cumhuriyet yönetimi uygulanıyordu. Üçüncü Maddesinde, "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur" diyerek yeni bir devletin kurulduğunu haber veriyordu. Diğer maddelerinde Türkiye'yi idari olarak vilayet (il), kaza (ilçe) ve nahiyelere ayırarak yönetme yetkisi tanımlanıyordu. Böylece Meclis'in çalışma biçimi, niteliği ve yönetme yetkisi hukukî bir metne bağlanmış oluyordu.

Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Bey, zaferden sonra millî heyecanı canlandıracak bir millî marş yazılmasını ordu adına hükümetten talep etti. Bu talebi ve genel ihtiyacı değerlendiren Eğitim Bakanlığı da marş için ödüllü bir yarışma açtı. Bu fikirden hoşlanmayan Mehmet Akif (Ersoy) Bey, yarışmaya katılmak istemedi. Ancak Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in de girişimiyle, ödülün bir hayır kurumuna verilmesi koşuluyla Mehmet Akif İstiklal Marşı'nı

¹⁸⁰ Mustafa Kemal Çiçek, 1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 38-39.

yazmaya ikna oldu. 12 Mart 1921’de kabul edilen İstiklâl Marşı, 1930 yılında Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Şefi Zeki Üngör Bey tarafından bestelendi. Unutulmamalıdır ki her ülkenin millî marşının önünde o ülkenin kendi millî kimliği yer almasına rağmen, Türkiye’nin millî marşı İstiklâl Mücadelesinin içerisinde kabul edildiği için bu adla anılmaktadır. Bu durum, bu ülkenin İstiklâl Savaşı ile kurulduğunun bir sonucudur. Ayrıca I. İnönü Zaferinin içeride ve dışarıdaki siyasi sonuçlarının akılda kalması için “MİLAT” kısaltmasını kullanmak yararlı olacaktır:

Moskova Antlaşması

İstiklâl Marşı

Londra Konferansı

Afganistan ile Dostluk Antlaşması

Teşkilatı Esasiye Kanunu.

İkinci İnönü Savaşı (23-31 Mart 1921)

I. İnönü Zaferine rağmen, Yunanistan’ın savaş heyecanı ve Lloyd George’un Yunanistan’a olan umudu ve desteği devam ediyordu. Londra Konferansı’nın toplanmasını ve TBMM’nin barış önerilerini kabul etmemesini fırsat bilen Yunan ordusu, bu süre içerisinde eksikliklerini büyük oranda giderdi. İngiltere’nin isteği ile Yunan ordusu Eskişehir, Afyon ve Kütahya’yı alarak Ankara’ya ulaşmak için İnönü’ye doğru yeniden saldırıya geçti. Amaç Ankara’ya ulaşarak Sevr’i kabul ettirmektir. Bunun için 23 Mart 1921’de, İsmet Paşa komutasındaki yaklaşık 15 bin kişilik Türk ordusu, kuzeyden Eskişehir, güneyden ise Afyon üzerine yürüyen yaklaşık 40 bin kişilik Yunan Ordusunu bir kez daha İnönü önlerinde 31 Mart 1921’de durdurmayı başardı ve II. İnönü Zaferini kazandı.

Zaferin kazanılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Cephe Komutanı Albay İsmet Bey’e, “Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus

(ters) talihini de yendiniz” telgrafını çekti. Albay İsmet Bey’in rütbesi generalliğe yükseltildi. Bu zafer ile TBMM’nin ve Türk milletinin umutları daha da arttı. İtalyanlar Anadolu’dan çekilme kararı alıp uygularken, Fransızlar da TBMM ile görüşmeye başladı.¹⁸¹ İtalya ve Fransa’nın Yunan ordusuna güvenlerinin kalmaması İngiltere’yi Türkiye’yi işgal politikasında yalnız bıraktı. II. İnönü Zaferinin kazanılmasından sonra kuzeyden çekilen Yunan kuvvetleri İnegöl’e girdi. Aslıhanlar ve Dumlupınar’da yapılan savaşlarda askerî alanda üstünlük Yunan ordusuna geçmekle birlikte, 8 Nisan 1921’de Aslıhanlar’da Yunan ordusu ağır bir yenilgiye uğratılarak II. İnönü Zaferi tamamlandı.

Kütahya ve Eskişehir Savaşları (10-24 Temmuz 1921)

İnönü savaşlarında savunmada kalan Türk ordusunun Aslıhanlılar-Dumlupınar çarpışmalarında henüz taarruz gücünün olmadığı anlaşıldığından Yunan Genelkurmay’ı daha güçlü birliklerle İnönü, Eskişehir, Afyon ve Kütahya arasındaki Türk birliklerine karşı 10 Temmuz 1921’de taarruza geçti. 20 Temmuz’a kadar yapılan saldırılarla Türk birliklerini geri çekilmeye zorladılar.¹⁸² Savaş başlamış olmasına rağmen Ankara’da önceden kararlaştırılan Maarif Kongresine (15 Temmuz 1921) katılarak iki cephede birden savaşını sürdüren Mustafa Kemal Paşa, cepheye gelerek durumu yakından gördü. Ordunun daha fazla kayıp vermesini önlemek ve zaman kazanarak eksikliklerini tamamlayabilmek için orduya Sakarya’nın doğusuna çekilme emri verdi. Eskişehir, Kütahya ve Afyon gibi büyük ve stratejik yerler hem de hasatlar tarlalarda kaldığı halde elden çıktı. Bu durum, yurttan ve TBMM’de moral bozuklukları yarattı ve sert tartışmalar başladı.

Başkomutanlık Yetkisi ve Tekâlif-i Milliye Emirleri

Türk ordusu, 25 Temmuz’da, Sakarya’nın doğusuna çekilerek güvenlik altına alındı. Ancak esas tartışmalar cephe gerisinde, kamuoyunda ve Mecliste yaşandı. Cepheye gidip dönen milletvekilleri heyeti, olağanüstü tedbirler alınmasını istiyordu. Fevzi Paşa 23 Temmuz’da

¹⁸¹ Akşin, a.g.e., s.161.

¹⁸² Mumcu, a.g.e., s.78-79.

gizli oturumda, ordunun durumu hakkında verdiği bilgide, “Düşman üç günde geleceği yere on günde geldiği için bütün malzemelerimizi kuvvetlerimizi muntazaman hiçbir şey dağılmaksızın Eskişehir hattına çekebildik... Bu muharebelerde muzaffer olmadık. Fakat muvaffak olduk” dedi.

Mecliste Muhalif Grup, bu durumun sorumlusu olarak Mustafa Kemal Paşa’yı görmekteydi: “Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor, bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır; o nerededir?”, diye soruluyordu. Bu durumdan kurtuluş olmayacağını düşündükleri için bu bahaneyle Mustafa Kemal Paşa’dan kurtulacaklarını ummaktaydılar. Paşayı destekleyenler de bu durumdan kurtuluşun sadece Mustafa Kemal Paşa ile mümkün olacağına inanmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa bu tartışmalar arasında, sorumluluğu üzerine alarak, ordunun çekilmesini askerî stratejinin gereği olarak açıkladı. Paşa’ya göre, Yunan ordusu esas destek üstü olan İzmir’den uzaklaşmasıyla Anadolu içerisinde imhası kolay hale geldi ve Türk ordusu da eksikliklerini gidermek için zaman kazandı. Sorumluluğu üzerine alan Mustafa Kemal Paşa, çabuk ve etkili kararların alınabilmesi için Meclisten Başkomutan yetkisini istedi. 14 saat 5 dakika süren tartışmalardan sonra, Meclis oybirliği ile 5 Ağustos 1921 Mustafa Kemal Paşa’ya savaşı yönetmeye ilişkin yetkileri içeren “Başkomutan” unvanını verdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, millî egemenlik ilkesine bağlılığını gösteren bir önerge verdi:¹⁸³ “... Ömrüm boyunca, milli hakimiyetin en sadık bir kulu olduğumu millete bir defa daha gösterebilmek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süreyle sınırlandırılmasını ayrıca rica ederim.” Türk tarihinde, ilk defa meclis tarafından bir savaşı yönetmesi için kanun ile bir Başkomutan belirlendi. Başkomutan yetkisi, askerî ve siyasî boyutta çok önemli bir gelişmeydi. Çünkü o güne kadar bu unvanın tek sahibi padişah olan devlet başkanıydı. Aslında Başkomutan unvanını almakla Mustafa Kemal Paşa, siyasî olarak tanımlanmamış olan devlet başkanlığı konumunu daha da güçlendirmişti.¹⁸⁴

¹⁸³ Mumcu, a.g.e., s.80.

¹⁸⁴ Esmâ Torun Çelik, “Başkomutanlık Yasası Tartışmaları”, 90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2012, s.134.

Başkomutanın çok hızlı hareket etmesi ve Sakarya'nın doğusundaki Türk ordusunun eksiklerini bir an evvel gidermesi gerekiyordu. Onun için 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde Tekâlif-i Milliye Emirlerini (Ulusal Yükümlülükler Buyrukları) yayımladı. Bu emirlerle bütün millet cephe için fedakârlığa çağrılıyor, il ve ilçelerde birer "Tekâlif-i Milliye Komisyonu" kuruluyordu. Bu komisyonlar, her evden birer çamaşır, birer çift çorap ve çarık alıyordu. Halkın elinde bulunan her türlü bez, kumaş gibi giyim kuşam eşyaları ile bütün yiyecek maddelerinin ve araç gereçlerle taşıt ve binek araçlarının %40'ına bedeli sonradan ödenmek kaydıyla el konuyordu. Taşıma araçları ile halkın ayda bir kez 100 kilometrelik askerî ulaşım yapması ile sahipsiz mallara el konması ve halkın elinde bulunan bütün silah ve cephanenin üç gün içerisinde teslimi ön görülüyordu. Bütün yurttaki demirci, dökümcü ve marangoz gibi el sanatkârlarının ordu emrinde kullanılması isteniyordu. Buyrukların uygulanması için de bazı bölgelere İstiklâl Mahkemeleri görevlendiriliyordu.

Burada bir konunun altı özellikle çizilmelidir: Tekâlif-i Milliye emirleri 7-8 Ağustos'ta yayımlandı ve 23 Ağustos'ta Sakarya Savaşı başladı. O halde 15 gün gibi kısa bir sürede Türk ordusunun eksiklikleri nasıl giderildi ve savaşıma gücüne erişti sorusu akıllara gelebilir. Bu konuda dönemin Ceyhan Askerlik Şubesi Başkanı iken Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dan "dakika tehiri mucibi idamdır" damgalı telgraflar alan Üsteğmen Fethi (Nomer) Bey'in tanıklığına başvuralım: "... Bulabileceğiniz demir parçalarıyla şu şekilde süngü yaptırınız. 24 saat zarfında yapılan süngüler hususi bir vagonla veya lokomotifin arkasına bağlanan bir şeyle hemen Konya'ya gönderiliyor. O zaman Garp Cephesi menzil müfettişi Kâzım büyük rahmetli, Kâzım Dirik Paşa'nın kumandası altında çalışan ustalarla, onlar hemen süngü yapıyor ve cepheye her gün 24 saat zarfında gönderiliyordu. Ceyhan'a gittiğim zaman, dakika tehiri mucibi idamdır, falan güne kadar şu kadar topçeker atın Eskişehir'de bulunması lâzım, telgrafı geliyor. Şu kadar balya otun falan tarihte, falan yerde bulunması; hepsinin üzerinde

dakika tehiri mucibi idamdır” yazıyordu.¹⁸⁵ İşte böylesine olağanüstü gayret ve çabalarla, karınca azmiyle kağıt konvoylarıyla Türk milleti, millî birlik ve bütünlük içerisinde Batı Cephesini takviye ediyordu.

Burada yeri gelmişken Atatürk'ün bütünleyici ilkelerinin Millî Mücadele içerisinde oluştuğunu belirtelim. Şöyle ki mücadelenin lideri, millet egemenliğine dayalı, tam bağımsız bir devlet kurmak amacıyla Samsun'a çıkmıştı. Atatürk'ün bütünleyici ilkeleri de millet egemenliği, tam bağımsızlık ve millî birlik ve bütünlüktür. Mücadele sürecinde millet egemenliği kurumsallaşarak meclis açıldı. İşgallere karşı tam bağımsızlık savaşı başlamıştı. Tekâlîf-i Milliye emirleriyle de millî birlik ve bütünlük sağlanmıştı. Dolayısıyla Atatürk ilkelerinin temelleri Türk Millî Mücadelesi gerçeklerinden doğan kavramlardır ve bu kavramlar ileriki bölümlerde ayrıntılarıyla anlatılacaktır. Yeniden cepheye dönersek; bütün siyasi geleceğini ve kariyerini Yunan ordusunun Anadolu'daki başarısına bağlayan İngiltere Başbakanı Lloyd George, Yunanistan'ın Kütahya-Eskişehir Savaşını kazandıktan sonra artık Sevr Barış Antlaşması'nın hükümleriyle yetinmeyeceğini dillendiriyor, güçlendirilen Yunan ordusunun bir an önce Ankara'ya ulaşmasını istiyordu. Ordusunu motive etmek ve kesin sonucu almak üzere, Yunan Kralı Konstantin de Anadolu'ya gelerek ordusuna Ankara'ya yürüme talimatını veriyordu.

Sakarya Meydan Savaşı (23 Ağustos-13 Eylül 1921)

Sakarya Savaşı başlamadan on bir gün önce (12 Ağustos 1921) Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, otomobil ile cepheye gitti. Arazi incelemesine arazinin olduğu yerde konuşlu bulunan Alay Komutanının getirdiği bir at ile gidilecekti. Paşa, sol ayağını üzengiye sokarken, at ürkererek bir adım sağa fırladı. Mustafa Kemal Paşa'nın sol ayağı üzengide takılı kaldı. Paşa sola doğru yerde bulunan yumruk kadar taşın üzerine düşerek baygınlık geçirdi. Başkomutan önce sıhhiye erlerinin yaptığı beşik ile Alay karargahına, sonra Polatlı'daki Batı Cephesi karargahına getirildi. Burada Dr. Murat (Cankat) Bey tarafından

¹⁸⁵ Görgülü, a.g.e., s. 43.

yapılan muayenede, sesi de kısılan Paşa'nın bir ya da iki kaburgasının kırık olduğu kanaatine varıldı. Kesin sonuç ancak röntgenin Ankara'da çekilmesiyle belli olacaktı. Doktorun ve komutanların ısrarına ve ağrılarına rağmen Başkomutan dört gün cephede kaldı. Ağrıların artması üzerine hazırlanan özel trenle Ankara'ya getirilen Paşa'nın Cebeci'de röntgeni çekildiğinde, sol kaburgalarından birisinin kırık olduğu ve kırılan kaburganın da akciğere baskı yaptığı anlaşıldı. Kaburga alçıya alınamadığı için belden yukarısı kalın bir şekilde sarıldı. Ancak doktorlar kaburganın kaynamasına kadar Paşa'nın yatmasını aksi halde kaburganın ciğeri delme ve hastayı öldürme riskini anlattı. Çankaya'ya çıkan Mustafa Kemal Paşa, kendisini ziyarete gelen arkadaşlarının ısrarına rağmen, "Yaşayacağımız günler koca bir milletin var olma, yok olma günleridir. Koca bir millet yok olduktan sonra ben Mustafa Kemal'in var olmasının ne anlamı var. Başıma bir hal gelecekte orada gelsin" diyerek, 17 Ağustos günü saat 12.50'de Ankara'dan trenle Polatlı'ya hareket etti.¹⁸⁶ Altı gün sonra da bir milletin var olma, yok olma savaşı başladı.

100 kilometre genişliğindeki Sakarya'da Yunan kuvvetleri, 23 Ağustos sabahı taarruza başladı. Cephenin pek çok yerinde Yunan kuvvetleri Türk savunma hatlarını yarıyordu. Başkomutan, "Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça bırakılmaz" emrini verdi. Başta subaylar olmak üzere, bütün ordu bu sistem içerisinde savaştı. 13 Eylül'de Sakarya doğusunda hiçbir Yunan askeri kalmadığı gibi düşman bir daha saldıramayacak kadar yıpranmıştı.¹⁸⁷ Başkomutan sonradan verdiği bir mülakatta, kaburga kemiklerinin kırık olması nedeniyle sancıdan gece uyuyamamasını, geceleri cephe raporlarını değerlendirerek ve ertesi günün emirlerini vererek lehine çevirdiğini söyleyecekti.

¹⁸⁶ Görgülü, a.g.e., s.126-128.

¹⁸⁷ Mumcu, a.g.e, s. 82.

Savaştan önce ordu perişan haldeydi. Başkomutan ordunun ihtiyacını temin edebilmek için tüm Türk milletini millî seferberliğe ortak ederek yukarıda da vurgulanan Tekalif-i Milliye Emirleri yayınlandı. Savaş öncesi Başkomutan talihsiz bir şekilde yaralandı ancak kendi hayatı pahasına ordusunu başsız bırakmadı. Sakarya Savaşı bu anlamda Başkomutanın, ordusunun ve milletin eşsiz bir fedakârlık ve kahramanlık destanıdır. Bu zafer aynı zamanda Millî Mücadelenin kesin zaferinin müjdesidir.

Sakarya Zaferi ile 1683'te Viyana'da başlayan Türk gerilemesi durdurulduğu gibi, Türkleri Avrupa'dan ve Anadolu'dan atmak üzerine kurulu Şark Meselesi ya da Haçlı düşüncesi de kırıldı. TBMM tarafından Başkomutana 19 Eylül günü "Gazi" unvanı ve "Mareşallik" rütbesi verildi. TBMM'nin ve Türk kamuoyunun zafere olan umudu yeniden dirildi. Batılı devletlerin Yunanistan'a olan güveni sarsıldı ve savaşın Türkler tarafından kazanılacağı anlaşıldı. 13 Ekim 1921'de Sovyetler Birliği ile Kars Antlaşması, 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara İtilafnamesi imzalanarak Doğu ve Güney sınırları belirlendi. Fransa Anadolu'yu terk etti. 23 Ekim 1921'de İngiltere ile anlaşarak, Malta'daki Türklerle, Anadolu'da tutuklu bulunan İngilizlerin değişimi sağlandı. Sakarya Savaşı'nın durumuna göre Anadolu'ya gelmeyi bekleyen Enver Paşa, zafer kazanıldığı için şimdilik bekleme kararı aldı. Türk kuvvetlerinin kesin zafer için eksiklerini giderecek zaman kazanıldı.

Bu arada Arnavutluk, Yunanistan işgalinden kurtuldu. Mustafa Kemal Paşa, Arnavutluk'ta ve Türkiye'de ortak işgalci konumunda bulunan Yunanistan'a karşı Arnavutluk ile askerî iş birliği yaptı ve ortak cephe oluşturdu. Arnavutluk'a yapılan askerî destek ile Arnavutlar Yunan işgal bölgesinde ve sınırında direnişini artırdı. Bunun üzerine Yunanistan, Anadolu'ya göndereceği birliklerden bir kısmını Arnavutluk sınırında tutmak zorunda kaldı. Sakarya'da Türk zaferinin kazanılması üzerine İngiltere, Yunanistan'ın Arnavutluk'taki işgal ve iddialarından vaz geçtiğini açıkladı. Gerekçesi Arnavutluk sınırındaki Yunan kuvvetlerinin de Anadolu'ya gönderilmesi ve Anadolu'daki Yunan işgalinin kalıcı

hale gelmesiydi. Yunanistan, İngiltere'nin bu kararına direnemedi ve Arnavutluk'taki işgaline son vermek zorunda kaldı. Dolayısıyla Arnavutluk'un Yunan işgalinden kurtulması Mustafa Kemal Paşa'nın stratejisinin bir başarısı ve Sakarya Zaferinin sonucuydu.¹⁸⁸

Büyük Taarruz (26 Ağustos 1922)

Sakarya Zaferinin utkuyla sonuçlanması, TBMM Hükümetinin gücünü ve Başkomutanın liderliğini perçinlemişti. Yapılması gereken, Yunan kuvvetlerini Anadolu ve Doğu Trakya'dan çıkarmak suretiyle Misak-ı Milli prensipleri esasında barış yapmaktan ibaretti. Bunun için, bir yandan düşmanın Anadolu'dan atılması için hazırlıklar sürdürülürken, diğer taraftan da İtilaf Devletleriyle barış arayışları devam ettirildi. Bu kapsamda 2 Şubat 1922 günü TBMM'de yapılan gizli oturumda Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Yusuf Kemal Bey'in Roma, Paris ve Londra'da temaslarda bulunması kararlaştırıldı. 7 Şubat 1922'de Ankara'dan İstanbul'a hareket eden Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'yla, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Yüksek Komiserleriyle ve 20 Şubat günü padişah ile görüştüktan sonra Avrupa'ya gitti. 14 Mart'ta Londra'da Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile, 22 Mart'ta Paris'te önce Fransa başbakanı sonra İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanıyla görüştü. Bu görüşmeler sonucu İtilaf Devletlerinin ateşkes önerisi, 24 Mart'ta TBMM gizli oturumunda "Yunan emelleri için hazırlanmış bir tuzak" olduğu gerekçesiyle reddedildi. TBMM, Anadolu'nun tamamen tahliye edilmesini ateşkes için şart koştu.

Aradan zaman geçmesine rağmen, Türk ve Yunan cephelerinde bir hareketlenme görünmüyor, süre uzadıkça TBMM üyeleri de Başkomutanı sıkıştırıyordu. Başkomutan da kesin sonuçlu bir saldırı için dikkatli ve hızlı bir şekilde çalışmaya devam ediyordu. Muhalefet ise her fırsatı değerlendirerek bu aşamada bile Mustafa Kemal Paşa'yı zorluyordu. 5 Mayıs 1922'de dolan Başkomutan yetkisini Meclis, kendisinin bulunmadığı bir toplantıda muhalefetin girişimiyle

¹⁸⁸ Halil Özcan, Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.88-89.

uzatmadı. Bu durumda ordu başsız kalmış, Başkomutan da 6 Mayıs günü Meclis'e gelerek yaptığı konuşmada, "Düşmanın karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Binaenaleyh bırakmadım, bırakmam ve bırakamayacağım" diyerek süreyi tekrar uzattırmıştı. Ayrıca 20 Temmuz günü de Başkomutanlık yetkisi süresiz uzatılarak Büyük Taarruz için hazırlık yapıldı.¹⁸⁹

Hazırlıklar kapsamında, doğudan ve güneyden asker ve malzemeler nakledildi. Yeniden asker alma işlemi gerçekleştirildi. Sovyetlerden başka, Fransızlardan, İtalyanlardan ve bazı başka kaynaklardan (İstanbul'da bulunan cephanelik ve silah depolarından gizlice getirilen mühimmat) silah ve cephane getirildi. Ancak bu kadar malzeme demiryolu ve karayolunun pek olmadığı bir ortamda kağnılarla, ya da hayvan, hatta insan sırtında taşınmak zorundaydı. Ayrıca Yunanistan'ın Afyon ve Eskişehir'i işgali nedeniyle var olan demiryolları da büyük ölçüde kullanılamaz haldeydi.¹⁹⁰ Hazırlıklarla birlikte siyasal gelişmeler de devam ediyordu.

Yunanistan, ordusu ile sonuç alamayacağını düşünmüş olacak ki bir oldu bitti ile Batı Anadolu'da 30 Temmuz'da İyonya Devleti'nin muhtariyetini ilan etti. Ayrıca Ankara'yı ele geçirmelerinin mümkün olmadığını anladıklarından olsa gerek, Anadolu'dan acele iki tümen çekerek Trakya'ya geçirdi. Buradaki kuvvetlerini çoğalttıktan sonra Çatalca hattını tehdit ederek İstanbul'a girmek istedi. Ankara, 9 Ağustos'ta bu durumu protesto etti.

Batı Cephesindeki gelişmeleri dikkatle takip eden Mustafa Kemal Paşa, taarruz için komutanlarla görüştü. Başkomutan, temmuz ayında Akşehir'deki Batı Cephesi karargahında komutanlarla yeniden bir araya gelerek ağustos ayı içerisinde taarruz kararını bildirdi. 6 Ağustos'ta Ankara'ya gelerek, 10 günlük sürede meclisi, hükümeti ve kamuoyunu taarruz için (gizlice) hazırladı. Avrupa kamuoyundan taarruzu gizlemek için 14 Ağustos günü İçişleri Bakanı Ali Fethi (Okyar)

¹⁸⁹ Mumcu, a.g.e., s.83-84.

¹⁹⁰ Akşin, a.g.e., s.168.

Bey'i Londra'ya gönderdi. 17 Ağustos'ta gizlice Ankara'dan Konya'ya, oradan da 18-19 Ağustos'ta Akşehir'deki Batı Cephesi karargahına gitti. Bu gidişi kamuoyundan gizlemek için de 20 Ağustos tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: "TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa 21 Ağustos Pazartesi günü saat 16.00'da Çankaya'daki köşklerinde, Ankara'da bulunan diplomatlara bir ziyafet verecektir. Bu toplantıda tüm elçiler hazır bulunacaklardır" haberini veriyordu. 20-21 Ağustos'ta ordu komutanlarına Akşehir'de harita üzerinde kesin taarruz emrini verdi.

Yunan kuvvetlerinin ağırlığı Afyon ile Dumlupınar arasındaydı ve Yunan ordusu saldırıları Afyon'un kuzeyinden Emirdağ ve Eskişehir istikametinden bekliyordu. Buna ilave olarak Yunan ordusunun Afyon'un güneyindeki mevzileri hem doğal engeller nedeniyle korunaklıydı hem de tel örgülerle sıkı tahkim edilmişti. Yunan komutanlar saldırıyı buradan beklemedikleri için Afyon güneyini daha az birliklerle koruyordu. Başkomutan, 14 Ağustos'tan itibaren birlikleri gizlice geceleyin Afyon'un güneyine kaydırma emri verdi. Bu emre komutanlar itiraz etti. Bu planın riski, Türk birlikleri Afyon'un güneyine kaydırılırken, Yunan birliklerinin ağırlıklı konuşlandığı yerler karşısında çok az Türk kuvvetinin kalmasıydı. Böyle bir durumda Türk birliklerinin kaydırıldığı yerler hemen aşılarak Yunan ordusuna Ankara yolu açılabilirdi. Başkomutan tarih önünde sorumluluğu üzerine aldığını söyledi ve emrin uygulanmasını istedi. Gizliliği sağlayabilmek için birliklerin güzergâhları üzerinde gereken yerlerde yollar ıslah edildi, köprü ve geçitler onarıldı. Gece yürüyüşlerinin sonunda ağaçlıklı alanlarda ve köy gibi yerlerde konaklama yapıldı. Düşmanı yanıltmak için bazı birlikler gündüz geriye yürütülerek gece tekrar yerlerine alındı.¹⁹¹

Bu süreç içerisinde birliklerden firarlar için tedbir alınarak karşı tarafa istihbarat bilgisi verilmesi engellendi. Kaydırma işleminin gece yapılması ve gizliliği, Yunan keşif uçaklarının gündüz gözetleme

¹⁹¹ Harp Tarihi Ders Notları-II, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 2016, s. 289.

yapmasına karşı bir önlemdi. On gün süresince her akşam Başkomutan, Türk birliklerinin belirlenen hedeflere ulaşip ulaşmadığı ile Yunan birliklerinde hareketlenme olup olmadığının raporunu alıyordu. Her şey Başkomutanın planladığı gibi büyük bir gizlilik içerisinde gerçekleşti. Büyük Taarruz, Mudanya'dan Afyon'un güneyine kadar geniş bir cephede eş zamanlı yönetilecekti. Birliklerin tüm hedefleri aynı zamanda aşması ve arada gedik açılarak düşman askerinin geriye sarkmaması başarı için önemliydi. Taarruz “baskın” stratejisi üzerine kurulmuştu.

Büyük Taarruz, Türk saldırısının artık beklenilmez olduğu, dolayısıyla kamuoyu dikkatinin başka konulara çekildiği bir zamanda gerçekleştiği için Türkiye ve dünyada büyük bir şok etkisi yaratmaya yetti. Yunan komutanlar da saldırıyı beklemedikleri için Türk askerinin tepelerin yamaçlarından gece gizlenerek gelmelerini bile fark edemedi. Üstelik gece balodan dönmüşlerdi ve yatalı birkaç saat olmuştu. İngilizlerin altı ayda geçilmez dedikleri Yunan mevzilerinin ikisi hariç tümü birkaç saatte aşıldı. Aşılamayan yerlerden birisi Çiğiltepe idi. Albay Reşat Bey, belirlenen saatte tepe alınamadığı için canına kıymış ancak hedef bu elim olaydan birkaç dakika sonra ele geçirilmişti. Sağda Çiğiltepe gibi iyice tahkim edilmiş uçurumlu ve bayır bir yer daha vardı. Bu engellerin aşılacak diğer birliklerin seviyesinde ilerlemesi planın uygulanmasının bir gereği idi. Başkomutan bu tepeyi aşabilmek için Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa ile ön siperde savaşan Mehmetçik'in yanına gitti. Başkomutanın askerlik yaşamının her anı cephenin sıcak ateşiyle iç içe geçmişti. Çanakkale (Anafartalar) bunun tanığıydı. O daima en ön siperlerde kimi zaman Mehmetçiklerin yanında, kimi zaman önündeydi. Kendi kararlığıyla, cesaretiyle, sevgisiyle, bilgisiyle, öngörüsüyle Mehmetçiklerin efsane komutanıydı. Askerlere, “Yunanların kazandığını görmektense gök kubbe başımıza yıkılsın daha iyi” dedikten sonra, “ölüme hazır olan gönüllüler öne çıksın” dedi. Askerlerin hepsi öne atıldı. Onların gözlerinin içine bakarak, sert ve kararlı bir ses tonuyla, “korkaklar, karılarına layık değildir” dedi.

Bu sözler Mehmetçik'i öfkelenlendirmeye yetmişti. Taarruza geçen Türk askeri, tel örgüleri ve bayırları aşarak al kanlarıyla boyadığı tepeyi ele geçirmişti.

Türk ordusu olağanüstü bir gayretle dört günde düşmanın önemli kuvvetini kuzeyden, güneyden, batıdan kuşatmaya ve imhaya uygun bir duruma getirmişti. Bunun sonucu olarak, 30 Ağustos 1922 günü Dumlupınar'da, Başkomutan Meydan Savaşı ile Yunan ordusunun etrafı iki Türk ordusu tarafından sarıldı. Yunan kuvvetlerinin saldırı gücü tamamen ortadan kaldırıldı ve Yunan ordusu bozguna uğrayarak kaçmaya başladı. Başkomutan, cephede dolaşırken binlerce insan ve hayvan cesedi karşısında duygulandı ve dudaklarından şu sözler döküldü: "Bu korkunç manzara bütün insanlığı utandırabilir. Ama bu, meşru bir vatan savunmasının doğal sonucudur. Fakat Türkler başka milletlerin vatanlarına aynı şeyi yapmayacaklardır. Bizi buna zorladılar." Zaferden sonra da "Barışı kanla değil, mürekkeple imza etmek istiyorduk" diyerek diplomatik girişimlerin sonuçsuz kalmasına ve bu savaşın gerekliliğine dikkat çekiyordu.

Yunan ordusunun toparlanmasına fırsat vermemek için Başkomutan, Türk ordusuna üç koldan "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir; ileri!" emrini verdi. 1683 Viyana bozgunu ve geri çekilmesinden sonra Türk ordusu ilk defa "ileri" direktifi alıyordu. Başkomutan, "Sakarya'dan buraya (Dumlupınar-Çalköy) gelmemiz bir yıl sürdü diyecekti".¹⁹² Ancak zafer için hemen sonuç alınmalıydı. Başkomutandan "ileri" emrini alan Türk ordusunun işi hiç de kolay değildi. Silahı, cephanesi ve kumanyası ile savaşarak yaklaşık 400 kilometre mesafedeki İzmir'e ulaşmaya çalışıyordu. Yunan ordusu geçerken tüm, köy, kasaba ve şehirleri yakarak ilerliyordu. Bu ortamda, Türk ordusu cephanesi ve kumanya ağırlığı üzerinde olmak üzere, savaşarak, yaralılarına yardım ederek, düşman esirlerini teslim alarak, dağ bayır demeden günde ortalama 40 kilometre yol alıyordu. Şüphesiz bu durum dünya savaş

¹⁹² "Dumlupınar'da Konuşma" <http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/dumlupinarda-konusma>, Erişim: 03.07.2019.

tarihinde emsaline rastlanmayan bir başarıydı. Ayrıca, bozulan Yunan ordusunun Başkomutanı Trikopis de alınan esirler arasındaydı.

Türk öncü birlikleri olan süvariler 9 Eylül'de; bir gün sonra da Başkomutan İzmir'e girdi. Kuzey'de bulunan Türk birlikleri de 11 Eylül'de Bursa'yı işgalden kurtardı. 18 Eylül 1922'de Batı Anadolu'da bir tek Yunan askeri kalmadı. Sonuçta Başkomutan yönettiği Türk ordusu ile Yunan ordusunu Sakarya Meydan Savaşı ile durdurmuş ve Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı ile Anadolu'dan atmıştı. Sonra da zaferi kendisinin değil milletin başardığını söylemişti:

“Arkadaşlarımız ve milletin bütün fertleri gibi, milli davamızda benim de emeğim geçmiş ise, bu çalışmada iş yapma kuvveti ve başarı varsa, bunu şahsıma atfetmeyiniz. Ancak ve ancak bütün milletin manevi şahsiyetine atfediniz. Ben milletin bu yüksek, manevi şahsiyeti içinde bir naçiz fert olmakla bahtiyarım.

Efendiler, millet bütünüyle manevi bir şahıs halinde ve bir birleşmiş kitle şeklinde belirdi ve bu yüce birliği koruyarak ona düşman olanları ortadan kaldırdı.”

Türk ordusunun kesin zaferinin siyasi sonucunu hukukî temele bağlamak için mücadele devam edecek, Başkomutan da zaferi Türk milleti açısından şöyle değerlendirecekti: “Bu Anadolu Zaferi, tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kadar güçlü ve ne kadar zinde bir kuvvet olduğunun en güzel bir örneği olarak kalacaktır.”

Muzaffer Başkomutan, zaferin sırrını İstanbul'dan gelen öğretmenlere (27 Ekim 1922) Bursa'da yaptığı konuşmada ilim ve fennin rehberliği ile açıklarken, “kuruluş” için de ilim ve fennin gerekliliğine dikkat çekiyor ve geleceğin inşasını müjdeliyordu: “Hanımlar, beyler, memleketimizin en bayındır, en hoş, en güzel yerlerini üç buçuk sene kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmana karşı kazanılan zaferin sırrı nerededir, bilir misiniz? Orduların sevk ve yönetiminde bilim ve fen kurallarını kılavuz

almamızdandır. Milletimizin siyasi ve toplumsal yaşamında, düşünce eğitiminde de kılavuzumuz bilim ve fen olacaktır.”¹⁹³

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da yaptığı konuşmada, Büyük Zaferin önemini ve Cumhuriyete katkısını şu cümlelerle ifade edecekti: “Efendiler, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı ve onun son safhası olan bu 30 Ağustos Savaşı, Türk tarihinin en önemli dönüm noktasını oluşturur. Millî tarihimiz çok büyük ve çok parlak zaferlerle doludur. Fakat Türk milletinin burada kazandığı zafer kadar kesin sonuçlu yalnız bizim tarihimize değil, dünya tarihine yeni bir yön vermekte kesin etkili bir meydan savaşı hatırlamıyorum...Hiç şüphe etmemelidir ki, yeni Türk devletinin, genç Türk Cumhuriyeti'nin temeli burada sağlamlaştırılmış oldu. Sonsuz hayatı burada taçlandırıldı...”¹⁹⁴ Başkomutan Meydan Muharebesinin kazanıldığı 30 Ağustos günü, 1 Nisan 1926'da 795 sayılı yasa ile Zafer Bayramı olarak kabul edildi.

Sonuç olarak, Türk Millî Mücadelesi emperyalist güçler tarafından yok edilmek istenilen bir milletin evlatlarının birer karınca sadakatiyle ve alkanlarıyla toprağa yazdıkları eşsiz bir fedakârlık destanıdır. Bu destan Türk tarihinin en onurlu sayfalarından birisidir ve işgal altındaki mazlum milletlere de esin kaynağı olmuştur. Çünkü zafer sonucunda Türk milleti esaretten, Türk vatani da işgalden kurtarıldı ve sömürge altındaki milletler de Türk milletini örnek alarak mücadeleye başladı. Fakat bu zafer Türk tarihinin aynı zamanda en acı sayfaları arasındadır. Anadolu'da tutunamayacaklarını anlayan Yunan birlikleri Batı Anadolu'yu hızla terk etmeye başladılar. İnsanlar aç, çıplak ve çaresizdi. Ayakta, mezar taşlarından başka dikili bir şey kalmamıştı. Ancak Millî Mücadele başlarken de para, silah, ordu ve meclis yoktu. Mücadelenin liderinin umudu ve milletin ruhu ve cevherine inancı ile yoklar vara dönüşmüş ve zafer kazanılmıştı. Şimdi siyasal ve sosyal

¹⁹³ Halil Özcan, “İstanbul Öğretmenlerinin Bursa Seyahati ve Mustafa Kemal Paşa'nın Başöğretmenliğe Geçiş Konuşması”, DTCF Dergisi, sayı: 52.2. Ankara, 2018, s.1600.

¹⁹⁴ “Dumlupınar'da Konuşma” <http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/dumlupinarda-konusma>. Erişim: 03.07.2019.

alanlarda da aynı umut ve inançla zaferler kazanılacaktı. Ancak henüz Boğazlar, İstanbul ve Trakya işgal altındaydı. Başkomutan muzaffer ordusunu Boğazlar istikametine yönlendirdi. İtilaf Devletlerinde ve özellikle İngiltere’de telaş başladı ve Boğazlar önünde savaşın eşiğine gelindi. Başkomutanın kararlı tutumu üzerine diplomasi devreye girdi. Zaferin hukukî güvencesi olan ateşkes ve barış antlaşmalarının imzalanmasına zemin hazırlandı.

BÖLÜM 7

MUDANYA MÜTAREKESİ VE SALTANATIN KALDIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Sedat ERKAN

MUDANYA MÜTAREKESİ VE SALTANATIN KALDIRILMASI

Mudanya Mütarekesi

Büyük Taarruz, Başkomutan Meydan Muharebesi ve Takip Harekâtı sonrası Türk Ordusu 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girmiş, Bursa'yı kurtarmış, bütün Batı Anadolu düşmandan temizlenmiş, 18 Eylül 1922 tarihinde hiçbir yerde tek Yunan askeri bile kalmamıştı. 4 ve 7 Eylül tarihlerinde Yunanlılar, Anadolu'nun boşaltılması esası üzerinden mütareke yapılmasını bağlaşıklarına bildirmişlerdi. Ancak askerî hareket öylesine hızlı gelişmişti ki bu öneriler üzerinde fazla düşünülmeden Anadolu, Türk ordusu tarafından Yunanlılardan temizlenmişti.¹⁹⁵

Türk Ordusu bundan sonra Boğazlara yöneldi ve bazı birlikler İzmit ve Çanakkale'de bulunan İngiliz kuvvetlerinin karşısına kadar ilerlediler; ateş menziline de aşarak onların tam önlerinde durdular. Durum çok kritikti. Doğu Trakya ve İstanbul'un kurtarılması için ordunun bu birlikleri aşması gerekiyordu. Bunun için de silahlı bir çatışma kaçınılmazdı. İngilizler, Boğazları ve Doğu Trakya'yı Türklere bırakmak istemiyorlardı. Yunan Ordusunun yok edilmesinden sonra, hiç olmazsa bu bölgeleri elde tutmak için direniyorlardı. Özellikle Lloyd George Hükümetinin devrilmekten kurtulması, ortak İngiliz-Yunan çıkarlarının az derecede de olsa korunması, ancak bu yolla mümkündü. İngilizler, sözü geçen yerlerdeki birliklerini kuvvetlendirmeye başladılar. Ancak, yeni bir savaşı istemeyen Fransızlar ve İtalyanlar, İngilizleri yalnız bıraktılar. Çanakkale ve İzmit'teki kuvvetlerini de uzaklaştırdılar. İngiltere'nin dominyonlarından istediği yardım da reddedildi. Böylece, İngiltere ile

¹⁹⁵ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, c. I, TTK Yayınları, Ankara, 1973, s. 61-62.

Türkiye karşı karşıya kalmış oluyorlardı. İngiliz Hükümeti sonuna kadar diretmeye kararlı idi. Kabineleri devamlı olarak topluyor, Londra-Paris-İzmir arasında yoğun diplomatik temaslar oluyordu. İngiliz Hükümeti, Türkiye'deki temsilcisi General Harrington'a kesin emir vererek, kendi kuvvetleri üzerine yürütüp ateş açılırsa hemen karşılık verilmesini istedi. Öte yandan İstanbul'un Türklere bırakılmasına razı oldu. Diğer taraftan Türk Hükümeti de Boğazların serbestliğine karşı olmadığını belirtince, bütün mesele Doğu Trakya üzerinde düğümlendi. Gazi Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları artık kesin barışı sağlamayı istiyorlardı. Zafer kazanılmış ve İngiltere ustalıkla bir siyasetle yapayalnız bırakılmıştı.¹⁹⁶

Fransız kamuoyunun baskısı, Rusya ve İtalya'nın siyasi yardımları ile sonunda, mütareke için görüşülmeye karar verildi. Mondros Mütarekesinin hâlâ yürütülmekte olduğunu iddia eden İngiltere, sonunda yumuşadı. Ancak, aradaki gergin hava henüz ortadan kaldırılmış değildi. Bu gelişmeler üzerine İtilâf Devletleri 23 Eylül'de TBMM Hükümeti'ne askerî harekâtın durdurulması ve bir ateşkes antlaşması imzalanması teklifinde bulundu. Türk Hükümeti verdiği cevapta, Türk kuvvetlerinin İstanbul ve Çanakkale istikametinde ilerlemeyeceğini, ancak Doğu Trakya'nın Edirne de dahil olmak üzere, Meriç Nehri'nin batısına kadar boşaltılmasını koşul olarak ileri sürerek, ateşkes görüşmelerinin 3 Ekim'de Mudanya'da yapılabileceğini bildirdi. Mudanya'da başlayan görüşmelere, Türkiye'yi Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Monbelli temsil etti. Yunan temsilcisi General Mazarakis görüşmelere bizzat katılmadı ve müzakereleri Mudanya açıklarında demirlemiş Yunan Averof zırhlısından takip etti.

Generaller arasında 3 Ekim 1922 tarihinde ve sonraki günlerde Mudanya'da toplantılar yapıldı. Müttefik Devletler Doğu Trakya'nın, Edirne dâhil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne teslimine karar verdi. Konferansın amacı ise şunlardan ibaretti:

¹⁹⁶ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İnkılâp Tarihi, II. Baskı, Ankara,1973, s. 98.

- a. Yunan kuvvetlerinin Doğu Trakya'nın gerisine çekileceği hattı belirlemek,
- b. Yunan askeri kuvvetlerinin ve mülkü idaresinin bu araziye boşaltma düzeniyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti mülkü idare ve jandarmasının bu araziye yerleşmesi tarzını tayin etmek,
- c. Geçiş döneminde bu bölgelerde düzenin ve genel güvenliğin devam ettirilmesi maksadıyla kontrol sağlamaktır.

Çok tartışmalı ve gergin geçen müzakereler sonucunda Mudanya Ateşkes Antlaşması (Mütareke) 11 Ekim 1922 tarihinde imzalandı. Mütareke 14-15 Ekim gecesi yürürlüğe girecek ve bu andan itibaren Türk-Yunan Silahlı Kuvvetleri arasındaki çarpışmalar duracaktı.¹⁹⁷

Bu sözleşme yeni Türk Devleti'nin uluslararası alanda askerî zaferin hemen arkasından kazandığı ilk büyük siyasî ve diplomatik başarıdır. Sözleşme hükümleri ise şu şekildedir:

1. Bu sözleşmenin yürürlüğe konması tarihinden başlayarak Türk-Yunan askeri kuvvetleri arasında muhasamat (çatışmalar) durdurulacaktır.
2. Bu sözleşmenin yürürlüğe girmesi tarihinden başlayarak Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin, gerisine çekilmeye davet edilecekleri hattı, Adalar Denizi'ne döküldüğü yerden Trakya ile Bulgaristan sınırını kestiği noktaya kadar Meriç'in sol kıyısı teşkil edecektir.
3. Barış yapılıncaya kadar, mümkün olabilecek her türlü karışıklığı önlemek için Meriç'in sağ kıyısı (Karaağaç dahil olmak üzere) Müttefik Devletler kıtaları tarafından işgal edilecek ve bu kıtalar Müttefik Devletlerce tayin olunacak noktalara konacaktır.

¹⁹⁷ Ali Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948, s.188.

4. Edirne dolaylarına ulaşmayı sağlayacak demiryolu şebekesinin geçiş serbestliğini tam olarak devam ettirmek maksadıyla Cesri-Mustafa Paşa Sivilingrat'tan Kuleliburgaz'a (Pityon) kadar Meriç'in sağ kıyısını takip eden demiryolu kısmı üç müttefik devletin, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ve Yunanistan'ın birer delegesinden kurulu bir karma komisyon tarafından nezaret altına alınacaktır.
5. Doğu Trakya'nın Yunan kıtaları tarafından boşaltılması, bu sözleşmenin yürürlüğe konmasından itibaren başlayacaktır. Bu boşaltmada, kıtaların kendisi, çeşitli askeri hizmet ve teşkiller ve onların çeşitli taşıt araçları ile harp gerekçeleri stokları, cephaneler ve yiyecek depoları dahildir. Bu boşaltma, ortalama on beş gün içinde yapılacaktır.
6. Jandarmadadahil olduğu halde, Yunan mülkiyememurlarımümkün olduğu kadar çabuk çekileceklerdir. Her idare bölgesinden Yunan memurları çekildikçe mülki hükümet müttefiklerin memurlarına bırakılacak ve onlar da mümkün olduğu kadar aynı günde bunu Türk memurlarına devir ve teslim edeceklerdir. Bu devir ve teslim, Trakya'nın tüm olarak Yunan kıtaları tarafından boşaltılmasının bitiminden sonra, en çok otuz gün içinde sona erecektir.
7. T.B.M.M. Hükümetinin memurlarına, düzen ve mahalli güvenin devam ettirilmesine, kesin olarak yetecek miktarda T.B.M.M hükümetinin jandarma kuvvetleri katılacaktır. Bunun toplamı subaylar dahil olduğu halde 8.000 kişiyi geçmeyecektir.
8. Yunan kıtalarının geri çekilme hareketleri ve mülki idarenin devir ve teslim işi, başlıca merkezlere yerleştirilecek olan müttefikler arası heyetlerin idaresi altında yapılacaktır. Bu heyetlerin görevi yukarıda yazılı geri çekilme ve devir/teslim işini kolaylaştırmaya aracılık etmektedir. Bu heyetler her çeşit taşkınlıklara engel olmaya çalışacaklardır.

9. Bu heyetlerden başka D. Trakya'yı müttefik kıtaları işgal edeceklerdir. Ortalama yedi taburdan kurulu olan bu kıtalar, düzenin devam ettirilmesini sağlayacaklar ve yukarıdaki müttefikleri arası heyetlere yardımcı hizmetini göreceklerdir.
10. Müttefiklerin heyetleriyle kıtalarının çekilmesi, Yunan kıtalarının boşaltması sona erdikten otuz gün sonra olacaktır. Müttefik hükümetler, düzenin devam ettirilmesi ve Türk olmayan halkın korunması için yeteri kadar tedbir alındığı hakkında fikir birliğine vardıkları taktirde bu geri çekilme işi daha yakın bir tarihte olabilir. Bu suretle T.B.M.M hükümeti, idare ve jandarma, bir idare bölgesinde düzenli olarak görevlerini yaptığı anda müttefik heyetler ve kıtalar bu idare bölgesinden, kararlaştan otuz günlük sürenin bitiminden önce geri alınabilirler.
11. Anadolu'da, T.B.M.M Hükümetinin kıtaları aşağıda gösterilen ayırıcı hatlar üzerinde duracaklar ve bu hatları Barış Konferansı'nın açılması ve devamı sürecince geçmeyeceklerdir; yukarıdaki ayırıcı hatlar müttefik ordulardan her birinden birer subayla T.B.M.M.'nin ordusundan bir subaydan birleşik olmak üzere karma komisyonlar tarafından sınırlandırılacaktır.
12. Müttefik hükümetlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti her türlü olayların önünü alacak gerekli ihtiyat tedbirlerine başvurmakla beraber aşağıdaki bölgelerde kendi kuvvetleri miktarını çoğaltmamayı ve tahkimat veyahut askerî faaliyetlere girişmemeyi taahhüt ederler. Çanakkale bölgesi; Bozburnu-Kumburnu hattının boğazdan başlayarak 15 km doğusunda bir mesafeye kadar.
13. İzmit yarımadasında; Boğaziçi'nden başlayarak Şile-Darıca hattının 15 km doğusunda bir mesafeye kadar.
14. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Bozburun (Lapseki kuzeyi) ile Karaburun (Karabiga'nın kuzeyinde) arasındaki kıyının en az 15 km mesafesine kadar topçu tabiye etmemeyi taahhüt eder.

15. Müttefik kıtaları şimdi buldukları arazide kalacaklardır. Bu araziye Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Barış Konferansının kararına kadar riayet etmeyi taahhüt eder. Bu arazi aşağıdadır:
16. İstanbul Yarımadasında; Podima'nın 7 km kuzey-batısının Karadeniz üzerinde bir noktadan İstıranca-Mertekil-Kışağıl-Sinekli Karaşan çiftliği-Kadıköy-Yenice-Filadina çiftliği-Kalokratya (bütün bu mevkiiler dahildir) hattının doğusunda kalan yarımada'nın bütün kısmı.
17. Gelibolu yarımadasında; Baklaburnu (Saros körfezinde) ve Soğukluk mansabı (bütün bu noktalar dahil) hattının güneyinde kalan Gelibolu yarımada'sının bütün kısmı.
18. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, barış antlaşmasının onaylanmasına kadar Doğu Trakya'ya kıtalar geçirmemeyi ve orada bir ordu toplamamayı ve devam ettirmemeyi taahhüt eder.
19. Bu sözleşme imzalandıktan üç gün sonra, yani 14/15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecektir.

İmzalar Büyük Britanya adına General Harrington, Fransa adına Charpy, İtalya adına Monbelli, T.B.M.M Hükümeti adına İsmet Paşa tarafından imza edilmiş, Yunan delegesi imza etmemiştir. Bununla birlikte Yunan Hükümeti devletlerin kararlarına uygun hareket etmek zorunda olduğunu bildirerek mütareke protokolünü imzalamaya mecbur olduğunu ifade edecektir.¹⁹⁸

Mudanya Mütarekesi, yeni Türk Devleti'nin uluslararası alandaki büyük başarısıdır. Osmanlı Devleti'ne Mondros Mütarekesini ve Sevr'i imzalatmış olan İtilaf Devletleri, Türk Ordusunun kısa süredeki bu akıl almaz başarısı karşısında çaresiz Türk tezini kabul etmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 524-525.

¹⁹⁹ Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007.

Mütareke sonrasında, Doğu Trakya'yı tekrar kurtarmak ve bölgeyi kontrol altına almak için, batı cephesindeki kuvvetlerden 400 mevcutlu 16 seçme piyade taburu ile 500 mevcutlu iki süvari taburu hazırlandı. Bu birliklere jandarma birliği işaretleri takılarak tekrar birlik numarası verildi. General Refet (Bele) TBMM olağanüstü temsilcisi olarak sevinç gösterileri ve coşkulu kalabalık arasında 19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a girdi. Refet Paşa müttefik generalleri ile anlaşarak 30 Ekim'den 15 Kasım gününe kadar Trakya'yı teslim aldı. Şimdi en önemli konu, kazanılan bu mütarekeden sonra onurlu bir barış antlaşması yapmaktı.²⁰⁰

Saltanatın Kaldırılması

Mudanya görüşmeleri esnasında Başkomutan adına İsmet Paşa (İnönü), barış konferansının İzmir'de yapılmasını önerdi. Ancak batılı bağlaşıklar devletler tarafsız bir yerde barış görüşmeleri yapılması hususunda direnerek teklifi reddettiler. Yapılacak barış konferansının 13 Kasım'da, İsviçre'nin Lozan şehrinde başlamasını teklif ettiler ve teklif kabul edildi.²⁰¹ Ancak İtilaf Devletleri, Lozan'da yapılması kararlaştırılan barış görüşmelerine TBMM Hükümeti ile birlikte Osmanlı hükümetini de çağırdılar. Amaçları ikilik çıkarmak ve bundan kendi hesaplarına faydalanmaktı. Çünkü İtilaf Devletleri Lozan Antlaşması'nı Sevr Antlaşması'nın bir nevi düzeltilmesi şeklinde düşünüyorlardı. İstanbul Hükümeti'nin başında bulunan Sadrazam Tefik Paşa 17 Ekim 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin temsilcilerinin Lozan'a birlikte gitmelerini teklif etti. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafta 18 Ekim tarihinde cevap vererek TBMM'nin İstanbul'da var olan bir hükümeti tanımadığını, Türk Milleti ve devletin yalnızca TBMM tarafından temsil edilebileceğini bildirdi.²⁰² Görüldüğü gibi, İstanbul Hükümeti'nin barış görüşmelerine çağırılması Ankara'da büyük bir kızgınlık yarattı. Hele Sadrazam Tefik Paşa'nın hiç çekinmeden Lozan'da nasıl bir iş birliği yapılacağını Ankara'dan

²⁰⁰ Belen, a.g.e., s.526.

²⁰¹ Genel Kurmay Harp Tarihi, a.g.e., s.100.

²⁰² Nimet Arsan, Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s. 476.

sorması kızgınlığı daha da artırdı. İtilaf Devletleri Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla ortaya çıkan durumun önem, amaç ve anlamından habersiz görünüyordular. Büyük zaferin kazanılmasından sonra TBMM Hükümeti'nin ulusun tek temsilcisi olduğunu ve İstanbul yönetimiyle hiçbir ilgisinin kalmadığını da anlamak istemiyorlardı.

Tevfik Paşa, 29 Ekim tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf daha çekti. Bu telgrafta İstanbul Hükümetinin barış konferansına katılmaması durumunda Osmanlı Devleti'nin İslam Dünyasındaki tarihi etkisinin kaybolacağını, TBMM Hükümetinin katılmaması durumunda ise barışın tehlikeye gireceğini, bundan doğan olumsuz sonuçların sorumluluğunun da İstanbul Hükümeti'ne ait olamayacağını ifade etti. Tevfik Paşa, Ankara'yı açıkça tehdit ediyordu.²⁰³ Başbakan Rauf Bey, 30 Ekim 1922 günü TBMM'ye İstanbul Hükümeti'nin bu telgrafı hakkında bilgi verdi. İstanbul Hükümeti'nin Millî Mücadeleye ve zafere ortak olmaya çalışması milletvekillerini çok öfkelendirdi. Bunun üzerine meclis başkanlığına, saltanatın kaldırılmasına dair 80 imzalı teklif verildi.²⁰⁴

Barış antlaşmasının Türklerin çıkarlarına uygun olarak yapılabilmesi için sürecin TBMM Hükümetince yürütülmesi gerektiği, Osmanlı Devleti'nin çoktan beri ortadan kalktığı ve bu gerçeğin kanunla tayin edilmesi gerektiği belirtilerek konuyla ilgili yasa meclis komisyonuna sunuldu. Bu sorunun çözümü için öneriler Anayasa, Din İşleri ve Adalet Komisyonlarına verildi. Bu üç komisyon sorunu aynı odada görüşmeye başladılar. Din İşleri Komisyonu (Şer'iyeye) üyesi bazı hocaların Saltanat ve Hilafetin birbirinden ayrılamayacağına dair bazı görüşler ortaya atmaları, tartışmalarda esasın dışına çıkılmaya başlanması ve bu iddiaları çürütecek aydın kimselerin de ortaya çıkmaması üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa aynı odada bir sandalyenin üzerine çıkarak şu söylemde bulundu:

²⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, c.24, s.290.

²⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, c.24, s.293.

“...Egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik, güçle, erkle ve zorla alınır. Türk ulusu...ayaklanarak egemenliğini, saltanatını, kendi eline eylemli olarak almış bulunuyor. Bu bir oldu; bittidir. Söz konusu olan, ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız, sorunu değildir. Sorun zaten gerçekleşmiş bir olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine gerçek yöntemine göre saptanacaktır; ama, belki birtakım kafalar kesilecektir...” ²⁰⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın bu çıkışı üzerine komisyondaki milletvekilleri bir usul tartışması yaptıklarını, millete geçmiş olan egemenliği, hiçbir gücün millettten alamayacağını ifade ederek Meclis Genel Kurul Karar Teklifine son şeklini verdiler ve Meclis Başkanlığına sundular. Ateşli görüşmelerden sonra 1 Kasım 1922'de oy birliğiyle kabul edilen yasa ile 16 Mart 1920 tarihinden geçerli olması kaydıyla saltanat kaldırıldı. ²⁰⁶

Bundan böyle İstanbul'daki Padişah sadece halife sıfatını taşıyacaktı. 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de alınan bir genel kurulu kararı ile Vahdettin için sıkıntılı günler başlamıştı. Canının derdine düşen Vahdettin, İngilizlere 1920 yılında kendisine verilen iltica garantisini hatırlatarak bu kapsamda Yıldız Sarayı ile İngiliz Karargâhı arasında çeşitli görüşmeler yaptı ve bu görüşmelerin bir sonucu olarak Vahdettin'in İstanbul'dan çıkarılmasına ilişkin General Harrington'a hitaben bizzat bir mektup yazdı. Anılan mektup Vahdettin'in kayınbiraderi kaymakam (Yarbay) Zeki Bey tarafından 15 Kasım 1922 tarihinde Pangaltı Harbiye Mektebi binasında bulunan İngiliz Karargâhı'ndaki Harrington'a elden teslim edildi.²⁰⁷

²⁰⁵ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk-Söylev, c.2, 1920-1927, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s.921.

²⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, c.24, s.315

²⁰⁷ Tarık Mümtaz Göztepe, Osmanlıların Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde, Sebil Yayınları, İstanbul,1968, s.15-16.

Vahdettin'in mektubu ve orijinal imzalı belgesi şu şekildedir:

“Dersaadet İşgal Orduları Başkomutanı General Harrington Cenaplarına İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere Devlet-i fahimanesine iltica ve bir an evvel mahall-i ahare naklimi talep ederim efendim. 16 Teşrinisani 1922.

Halife-i Müslimin Mehmed Vahdettin”

Harrington, Vahdettin'in bu isteği üzerine günler süren görüşmeler sonucunda gerekli hazırlıkların yapıldığını, istenilen zamanda Malaya Zırhlısının İstanbul'da hazır olacağını bildirdi. 17 Kasım 1922 tarihinde Yıldız Sarayı'na kadar gelen General Harrington bizzat Vahdettin tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. Vahdettin, beraberinde 10 yaşındaki oğlu Ertuğrul Efendi, yaveri ve kayınbiraderi Yarbay Zeki, Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa, Özel Doktoru Reşat Paşa, Seccadeci başı İbrahim Bey, Esvapçı başı Küçük İbrahim Bey, Tütüncü başı Şükrü Bey, Berber başı Mahmut Bey, İkinci Muhasip Mazhar Ağa ve Üçüncü Muhasip Hayrettin Ağa askerlerinin bulunduğu iki ambulans aracına binerek süratle Dolmabahçe Sarayı'nın rıhtımına geldiler. Buradan İngiliz donanmasına ait bir motora binerek Saray açıklarında istim üstünde bekleyen Malaya Zırhlısına ulaştılar. Burada Vahdettin, İngiltere'nin Akdeniz filosu komutanı Amiral De Robeck tarafından karşılandı; amiral salonunda hazırlanan özel kamarasına alındı ve zırhlı derhal demir alarak İngiliz toprağı olan Malta Adası'na hareket etti.

Vatanından kaçan Vahdettin'in halifeliğı de 18 Kasım 1922'de TBMM tarafından kaldırıldı ve yerine sonuncu Halife Abdülmecid seçildi.

BÖLÜM 8

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Dr. Öğr. Üyesi Sedat ERKAN

Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)

Müttefikleri ile birlikte ağır yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Sevr Antlaşması ile ölüme mahkûm edilmişti. Türk Milleti, millî yeteneklerinin gelişmesini önleyen ve haysiyetini hiçe indiren saltanat rejim ve idaresine isyan etmiş, harbin galiplerini temsil eden Yunan ordusunu denize dökmüş ve Sevr Antlaşmasını kanı ile silmişti. Askerî başarıların sonucu olan Lozan Antlaşması, hür ve egemen yeni bir devletin hukuksal anlamda kuruluşunun belgesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta da ifade ettiği gibi Türk Ulusu aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın çöküşünü gösteren belgedir.²⁰⁸

Bu nedenle 9 Eylül 1922 ve 24 Temmuz 1923 tarihleri arası, yakın dönem Türkiye tarihi açısından çok büyük önem taşımaktadır. Bu tarihlerin birincisi, yok olmanın eşiğine getirilmiş olan Türk milletinin ve batılı devletlerce parçalanıp yutulmak istenilen Türkiye'nin, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlattığı özgürlük ve bağımsızlık savaşı sonunda fiilen kurtulduğu tarihtir. İkinci tarih ise fiilen kazanılan bu zaferin sonunda Türkiye'nin Lozan'da imzalanan uluslararası bir antlaşma ile hukukî alanda meşru varlığını, dünya devletlerine tanıttığı tarihtir.²⁰⁹

Görüldüğü gibi kazanılan askerî zaferler, siyasi başarıları da beraberinde getirmiş, Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve taraflar arasında kısmen sağlanan uzlaşmanın hukukî bir zemine oturtulması için bir konferans toplanması kararlaştırılmıştı.

²⁰⁸ Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi, Türk İstiklal Harbi, c. 6, kısım, Ankara, 1969, s.116.

²⁰⁹ M. Vehbi Tanfer, "9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye'nin Uluslararası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, s. 22, c. 8, Ankara, 1991.

Padişahlık sorunun çözümlenmesinden sonra (Saltanatın kaldırılması) TBMM Hükümeti adına Lozan'daki görüşmelere kimlerin katılacağı konusu karara bağlandı. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf (Orbay) Bey Lozan'a gitmek istiyordu. İsmet Paşa'nın da danışman olarak katılmasını talep etti. Mustafa Kemal Paşa bu talep karşısında İsmet Paşa'nın Lozan'da danışman olarak bir şey yapamayacağını, ondan yararlanılmak isteniyorsa baş temsilci seçilerek gönderilmesini söyledi. Başkomutan İsmet Paşa'nın özellikle Mudanya Mütarekesi görüşmelerinin yürütülmesinde gösterdiği olgunluk ve başarıyı göz önünde bulunduruyordu. Ankara'nın genç kadrosundaki tecrübeli diplomatlar İstanbul'da idi ve bunların yeni Türk Devleti'ni temsil etmeleri uygun olamazdı. Bu durumda Türk Kurtuluş Savaşı'nın bütün sıkıntılı ve acı günlerini tatmış olan İsmet Paşa, 26 Ekim 1922'de Dışişleri Bakanlığı'na seçilerek Türk Temsil Kurulu Başkanlığı'na atandı. Bunun üzerine İsmet Paşa askerlikten ayrıldı ve dışişleri bakanı oldu. İsmet Paşa başkanlığındaki heyet, Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey, eski Maliye vekili Hasan (Saka) Bey ile askerî, malî, hukukî müşavirler (21 müşavir) ile 2 basın müşaviri ve 10 yazman ve çevirmen bulunuyordu.²¹⁰

Lozan'da ele alınması gereken konular üzerinde, TBMM Hükümetinin temel görüşlerini tespit eden Türk tezi 14 maddelik direktif şeklinde özetlenmiş ve delege heyetine verilmişti. Başbakan ve Genelkurmay başkanı ile birlikte altı bakanın da imzasını taşıyan direktif şöyledir:²¹¹

Doğu Sınırı: Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olursa, görüşmelerin kesilmesini gerektirir.

Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Bakanlar Kurulu'ndan talimat alınacaktır. Petrol ve diğer konulardaki ayrıcalıklar sorununda İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir.

²¹⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İnkılap Tarihi, Ankara, 1973, s.101.

²¹¹ Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklal Harbi, s. 117.

Suriye Sınırı: Bu sınırın düzeltilmesine imkân oranında çalışılacaktır. Sınır şöyle olmalıdır: Resi İbni, Hayr'dan başlayarak Harm, Müslimiye, Meskene ve sonra Fırat yolu, Dirizor ve sonunda Musul ili güney sınırına ulaşır.

Adalar: Duruma göre hareket edilecek, kıyılarımıza pek yakın ufak-büyük bütün adalar mutlaka elde edilecek, başarı sağlanamazsa Ankara'dan sorulacaktır.

Doğu Trakya'nın Batı Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır.

Batı Trakya: Misak-i Milli uygulanacaktır.

Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası: Yabancı askerî kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konuda görüşmelerin kesilmesi gerekirse, kesilmeden önce Ankara'ya bilgi verilecektir.

Kapitülasyonlar kabul edilemez. Eğer görüşmelerin kesilmesi gerekirse, kesilir.

Azınlıklar: Esas, değişimdir. (Mübadele)

Düyun-u Umumiye (Devlet Borçları): Bu borçların Türkiye'den ayrılan ülkelere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani savaş tazminatına (tamirat) karşılık tutulması, olmadığı takdirde yirmi yıl ertelenmesi gerekmektedir. Düyun-u Umumiye Yönetimi'nin ortadan kalkması için güçlükler çıkarsa, sorulacaktır.

Ordu ve donanmayı sınırlandıran konu olmayacaktır.

Yabancı Kurumlar: Türk Kanunlarına tabi tutulacaktır.

Türkiye'den ayrılan ülkeler için Misak-ı Millînin özel maddesi yürürlüktedir.

Cemaatler ve İslam Vakıfları Hukuku eski antlaşmalara göre sağlanacaktır.

Direktiften de anlaşılacağı gibi TBMM iki konuda hiçbir pazarlığa girişmek niyetinde değildir. Bunlardan biri Ermenilere toprak bırakılması, diğeri kapitülasyonların kaldırılması idi. TBMM Hükümeti bu iki konuyu ulusal bağımsızlık ilkesiyle bağdaştıramadığı için gerekirse barış görüşmelerinden çekilmeye karar vermişti.

Konferans genel oturumuna 21 Kasım 1922 tarihinde başlanmış, görüşmeler 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başlamış, Barış Antlaşması ve bununla ilgili diğer belgeler 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştı.²¹² Lozan barış görüşmelerine bir tarafta Türkiye, diğer tarafta da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven birliği katılmıştı. Boğazlarla ilgili konuları görüşürken Türkiye'nin ısrarı ve isteği üzerine konferansa, Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmişti. Amerika Birleşik Devletleri konferansta bir gözlemci bulundurmuş, Bulgaristan ise hem boğazlar hem de Trakya sınırına ilişkin konulara taraf olarak katılmış, belirli hüküm ve konularla ilgili olarak da Belçika ve Portekiz devletleri çağrılmıştır. Konferansta ABD bütün oturum ve görüşmelere katılıp düşüncelerini aktarmakla beraber, oy kullanma yetkisine sahip olmadan gözlemci niteliğini sürdürmüştür. Yugoslavya ise, bütün görüşmelere katılmakla beraber anlaşma ve eklerini taraflarla birlikte değil, daha sonra imzalamayı yükümlenmiştir. Sovyet Rusya, Boğazlara ilişkin görüşmelere katılmakla beraber, hükümlerini beğenmediğinden Boğazlara ilişkin sözleşmeyi imzalamamıştır.²¹³

143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması'nın 1-45 maddelerini kapsayan "Siyasal Hükümler" başlığını taşıyan birinci bölümünde, önce toprak sorunları sonra da toprak değişikliği sonucu uyrukluk durumları düzenlenmiştir.

²¹² Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası, c. I, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1977, s. 51.

²¹³ Gönlübol ve Sar, a.g.e., s. 69.

Antlaşmanın 46-63. maddelerini kapsayan “Parasal Hükümler” başlığını taşıyan ikinci bölümünde; Osmanlı Devlet borçlarının paylaşımı ve ödenmesine ilişkin esaslar belirlenerek, genel anlayış olarak Türk tezi kabul edilmiş ve bu çerçevede Osmanlı Devleti borçlarının, Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti’nden toprak almış olan, bu antlaşmanın 12 ve 15. maddelerinde belirtilen Adalar ve Trakya arazisini sınırlarına dahil eden devletler ile Osmanlı Devletinden ayrılarak Asya’da yeni kurulan devletler arasında nasıl paylaşılacağına ilişkin düzenlemeler ve savaş zararları gibi çeşitli konuları içeren hükümlere yer verilmiştir.

Antlaşmanın 64-100. maddelerini kapsayan “Ekonomik Hükümler” başlığını taşıyan üçüncü bölümünde ise, kişi ve ortakların ilgili devletlerle savaş nedeniyle ortaya çıkan ekonomik sorunları ve bunların çözüm yollarına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca Türkiye ve bağıtılı devletler arasında yeniden düzenlenecek ekonomik ve teknik nitelikteki uluslararası antlaşmalar ile sözleşme ve süre aşimleri, yaşam sigortaları, borçlar ve sanat yapıları mülkiyetleri gibi konuları içeren hükümlere yer verilmiştir.

Antlaşmanın 101-118. maddelerini kapsayan “Ulaşım Yolları ve Sağlık Sorunları” başlığını taşıyan dördüncü bölümünde ise, ulaşım yollarına ilişkin uluslararası sözleşmeler, ulaşım ve haberleşme araçlarının düzenlenmesi, sular rejimine ilişkin ilkeler ve sağlık işlerine ilişkin tedbir ile düzenlemelere yer verilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması metninin beşinci ve son bölümü olan “Çeşitli Hükümler” başlığını taşıyan bölümünde ise, savaş tutsakları, mezarlıklar, antlaşmanın yürürlüğe girme koşulları, Türkiye ve Yunanistan arasındaki 30 Ocak 1923 tarihli nüfus mübadelesine ilişkin sözleşmenin, bu antlaşmanın içindeymiş gibi taraflarca kabulü, savaş ganimet ve buluntularına yapılacak işlemler gibi konulara yer verilmiştir.

Uzun ve ayrıntılı biçimde yazılmış bu metinlerin hepsinin sonucu şöyle özetlenebilir:

Sınırlar:

Güney Sınırı: Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşmasında (1921) gösterilen sınır kabul edildi.

Irak Sınırı: Irak sınır sorunu çözümlenmedi. Bu konuda en önemli nokta olan Musul Sorununun dokuz ay içinde İngiltere ile Türkiye arasında dostça çözümleneceği kararlaştırıldı.

Batı Sınırı: Misak-ı Milliye göre kabul edildi. Ayrıca Karaağaç ve yöresi, Yunanistan'dan alınacak savaş tazminatı bedeline karşılık elde edildi. İmroz ve Bozcaada ile Tavşan adaları Türkiye'de kaldı. Diğer yandan Yunanistan, Midilli, Sakız, Nikarya ve Sisam adalarını askersizleştirecekti.

Kapitülasyonlar:

Antlaşma ile adlî, malî, ekonomik ve yönetsel alanlarda yüzlerce yıl sürüp giden bütün kapitülasyonlar, tüm sonuçları ile toptan kaldırıldı. Türkiye'deki yabancı ticari kurumlar da Türk kanunlarına kayıtsız-şartsız uyacaklardı.

Azınlıklar:

Bütün azınlıklar Türk uyruklu olarak kabul edildi. Doğu Trakya ile Anadolu'daki Rumlarla, Yunanistan'daki Türkler yer değiştirecekti. Ancak İstanbul'un yerlisi Rumlarla Batı Trakya'daki Türkler bu değişime tâbi tutulmayacaklardı.

Savaş Tazminatları:

Birinci Dünya Harbi dolayısı ile istenen tazminat, geleceğe bir borç bırakılmadan ve hiçbir şey ödemedi, büyük bir başarı ile yok sayıldı.

Yunanistan ise, Kurtuluş Savaşı dolayısı ile Türkiye'ye büyük yakıp-yıkımlar ve zulüm yaptığını, bunların askerlik kurallarına ve

uluslararası geleneklere uymadığını, bu nedenle yaptığının tazmin edilmesi gerektiğini resmen ve açıkça kabulleniyordu. Ancak Türkiye, Yunanistan'ın çok güçsüz ve iktisaden çökmüş durumda olması sebebiyle savaş tazminatı hakkında Karaağaç yöresini almakla vazgeçiyordu.

Devlet Borçları Sorunu:

1854 yılından başlayarak, Birinci Dünya Harbi sonuna kadar Batı ülkelerinden alınan borçlar büyük bir toplam tutuyordu. Bu borçlar, Osmanlı Devleti'nin parçalanması ile ortaya çıkan yeni devletlere, gelirleri oranında bölüştürülüyordu. Türklere kalan bölüm ise, düzenli taksitlere ayrılmıştı. Bu taksitlerin altın veya sterlin olarak ödenmesini isteyen Batılı devletlerin önerisi kabul edilmemiş, Türk parası veya Fransız frangı olarak verilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece borç toplamı bir hayli azalıyordu. Borçların ödenmesi üzerinde her türlü yabancı denetim ve gözetimine son verildi. Bu borçları her yıl düzenli bir şekilde ödemeye devam eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 25 Mayıs 1954'te tüm borçlarını temizlemiş, böylece vadesinden 29 yıl önce yükümlülüğünü yerine getirmişti.

Boğazlar Sorunu:

Dünyanın en önemli siyasal ve ekonomik konularından biri olan bu sorun, uzun ve şiddetli tartışmalara yol açmış, hatta görüşmelere katılan Rus temsilcisinin gizlice öldürülmesine bile varmıştı. Bu soruna geçici bir çözüm bulunmuş olup Boğazlardan geçiş şu şekilde olacaktır:

Askerî olmayan gemi ve uçaklara barış zamanında geçişler serbest; savaşta, Türkiye tarafsız ise yine serbesttir. Türkiye savaşta ise, tarafsız gemi ve uçaklara, düşmana yardım etmemek şartı ile serbest geçiş hakkı vardır. Ancak düşman gemilerine ve uçaklarına karşı, Türkiye istediği gibi davranabilir.

Askeri gemiler ve uçaklar ise barış zamanında, Karadeniz'e doğru geçişte, Karadeniz'de sahili olan devletlerden en güçlü donanmaya

sahip bulunanından daha fazla gemi geçmeyecektir. Bunun dışında, savaş gemi ve uçaklarına geçiş serbest olacaktır. Ancak bu geçişlerden doğacak sonuçlar, Türkiye için sorumluluk doğurmayacaktır. Savaş sırasında ise, Türkiye'nin tarafsız ya da savaşçı olması durumuna göre, ticaret taşıtları gibi ancak barış zamanındaki savaş taşıtları hakkındaki sınırlanmaya göre hareket olunacaktır.

Boğazların savunulmasında şu yol izlenecekti:

Uluslar Kurumunun garantisi altında, Boğazların iki yakası askersizleştirilecek ve Boğazlardan geçişleri düzenlemek üzere bir uluslararası kurul oluşturulacaktır. Bu önemli sorun da böyle çözümlendi. Rusya, Lozan Antlaşmasının yalnız bu bölümünü imzalamıştır. Bu barışla çözümlenmeyen Musul sorunu ile Boğazlar konusu, başka sorunlarla birlikte, Cumhuriyet devrinde kısım kısım düzeltilmiştir.

Sonuç olarak, Lozan Antlaşması, Türk Devleti için büyük bir başarıdır. Türk Milleti I. Dünya Savaşından sonra kendisine hiçbir hayat hakkı tanımayan Sevr Barış Antlaşmasını kabul etmemiş ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Millî Mücadeleye başlamıştır. Lozan Antlaşması ile çökmüş Osmanlı Devlet yıkıntısı üzerinde kurulu genç Türk varlığı, uluslararası düzende eşit haklara sahip, tam bağımsız ve özgür olma niteliğini, gururla kazanmıştır. Birinci Dünya Harbini bitiren antlaşmaların hepsi yeniklere dikte ettirildiği halde, Lozan Antlaşması, bütün umutlarını yitiren, savaşı en ağır şartlarla bitirmiş Türk ulusunun dört yıl gibi kısa bir süre sonunda nasıl onurlu bir antlaşma yaparak varlığını kabul ettirdiğinin tarihte tek örneğidir. Bu antlaşma ile bütün büyük devletler karşısında eşit şartlarla konuşarak, tam bağımsızlığın kazanıldığı ispat edilmiştir. Lozan Antlaşması Millî Mücadelenin siyasî ve hukukî alandaki büyük başarısı olarak yeni, bağımsız, genç Türk Devleti'nin kurulmasını sağlayan bir antlaşmadır.²¹⁴

²¹⁴ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İnkılap Tarihi, s.105-108.

BÖLÜM 9

CUMHURİYET YÖNETİMİNİN KURULMASI

Dr. Öğr. Üyesi Sedat ERKAN

Cumhuriyet Yönetiminin Kuruluşu

Cumhuriyetin İlanını Hazırlayan Gelişmeler

Millî Mücadele kazanılmış; kazanılan bu büyük zaferin siyasal alandaki ürünlerini almanın zamanı gelmişti. Diğer yandan, halk egemenliğine dayanan yeni bir devlet kurmayı hedefleyen ve Mustafa Kemal'in etrafında toplanan bir kısım milletvekillerine karşı, çağdaş düşünceye sahip olmayan ve devrim fikirlerini kavrayamayan diğer bir grup milletvekili de muhalefet yapıyordu. Bunlar halife ve padişahın yeniden millet ve memleketin kaderine hâkim olacağı eski düzen içinde yaşamak istiyorlardı. Saltanatın kaldırılması üzerine hilafet ve saltanat yanlısı tutucu bazı İstanbul gazetelerinin de desteği ile karşı bir mücadeleye girişmişlerdi. Devrim karşıtları Mustafa Kemal Paşa'nın bir köşeye çekilmesini ve politika dışında kalmasını istiyorlardı. Bu sebeple Cumhuriyetin ilanı hakkındaki düşüncelerini bir süre erteleyen ve devrim fikrinden asla taviz vermeyen beyanlarda bulunmaya devam eden Mustafa Kemal Paşa'nın bir daha milletvekili seçilip meclise girememesi için bir yasa önerisi bile hazırladılar. Lozan Konferansı'nın birinci döneminde en kritik müzakerelerin yapıldığı bunalımlı bir anda 2 Aralık 1922'de Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Selahattin ve Canik (Samsun) Milletvekili Emin (Gevecioğlu) Meclis'e şu talihsiz önergeyi verdiler:

“Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak veya kendi seçim bölgesi içinde yerleşmiş bulunmak şarttır. Ondan sonra göç ederek gelenler, yerleştikleri tarihten itibaren beş yıl geçmiş ise seçilebilirler.”²¹⁵

²¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Kozan Ofset, Ankara, 2008, s.579

Bu kanun teklifinin doğrudan doğruya Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı hedef aldığı belli idi. Bu önergeye Mustafa Kemal Paşa, Mecliste yaptığı konuşmada şu karşılığı verdi:

“Maalesef, benim doğduğum yer, bugünkü sınırların dışında kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi bir seçim bölgesinde beş sene oturmuş değilim. Doğum yerim, bugünkü milli sınırların dışında kalmıştır. Fakat bu böyle ise, bunda benim en küçük kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun nedeni; bütün memleketimizi milletimizi batırıp yok etmek isteyen düşmanların işgal ve istila hareketlerinin kısmen önlenememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar tamamıyla amaçlarına ulaşmayı başarsalardı, Allah korusun buraya imza atan efendilerin dahi memleketleri sınır dışında kalabilirdi. Bundan başka, bu maddenin istediği koşulu taşıyamıyorsam, yani beş sene devamlı olarak bir seçim bölgesinde yerleşememişsem, nedeni bu vatana yaptığım hizmetler yüzündedir. Eğer bu maddenin istediği koşulu kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'da savunmalarımı yapmamam gerekirdi. Eğer ben bir yerde beş sene oturmaya mahkûm olsaydım Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır doğrultusunda genişleyen düşman karşısına çıkmamam gerekirdi. Bu efendilerin aradığı koşulları kazanmak isteseydim Suriye'yi boşaltan orduların döküntülerinden Halep'te bir ordu teşkil ederek düşmana karşı savunma yapmamam ve bugün ulusal sınırı fiili olarak tespit etmemem gerekirdi. Zannediyorum ki, ondan sonraki çalışmalarım herkesçe bilinmektedir. Hiçbir yerde beş yıl oturamayacak kadar çalışmış bulunuyorum. Ben zannediyorum ki, bu hizmetlerimden dolayı milletimin sevgi ve saygısını kazandım. Belki bütün İslam dünyasının sevgi ve saygısını da kazanmış bulunuyorum. Fakat bu haklarımdan yoksun bırakacağımı asla hatırıma getirmezdim. Tahmin ediyorum ki, yabancı düşmanlar bana suikast yapmak suretiyle, beni memleket hizmetinden alıkoymaya çalışacaklardır. Fakat hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, yüce Meclis'te iki üç kişi bile olsa, aynı zihniyette kimseler bulunabilsin. Bu bakımdan ben anlamak istiyorum, bu efendiler, gerçekten kendi seçim bölgelerinin duygu

ve düşüncelerini mi aksettiriyorlar? Yine bu efendilere karşı söylüyor ve soruyorum: Milletvekili oldukları için elbette bütün milletin vekili sıfatını taşıyorlar. Yalnız, bu efendiler, acaba milletin de kendileri gibi düşündüğünü söyleyebilirler mi? Efendiler, bu vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak yetkisi, bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen yüce heyetinize, bu efendilerin seçim bölgeleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!”²¹⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sert ve etkili konuşması üzerine öneri reddedildi. Ancak bu olay Gazi'ye karşı olanların ne kadar ileriye gidebileceklerini ve kinlerini gösteriyordu. Bu arada saltanatın kaldırılmasından sonra yeni hükümet şeklinin nasıl olacağı tartışılıyordu.

Gazi'nin, mücadelesini her bakımdan destekleyecek, güçlü ve devrim fikirlerine yatkın yeni bir siyasi partiye ihtiyacı vardı. Ancak bu yolla siyasal yapılanmasını tamamlayabilirdi. Bu nedenle “Halk Fırkası” adıyla bir partinin kurulacağını açıkladı. Mustafa Kemal Paşa kafasında planladığı yeni stratejiyi ve devlet şeklini uygulamaya koymak, aydınları yoklamak, askeri birlikleri denetlemek, ülke sorunlarını yerinde incelemek için uzun yurt gezilerine çıktı. Her gittiği yerde ulus egemenliğinden kadın haklarına, ekonomiden kanun ve mahkemelerin düzeltilmesine kadar her konuda milletini aydınlatıyordu. Kendisine bağlı ve yenilik fikrini benimsemiş milletvekillerinden ve aydınlardan oluşan kişilerin, kurulacak yeni partide toplanması için çalışıyordu. 1923 yılı yazının ortalarında bu konudaki çalışmalar yoğunluk kazandı. Üstelik, 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Antlaşmasının imzalanması yurttan büyük bir sevinç yaratmış; yıllarca süren savaşlar da bitmişti. Bu gelişme Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının saygınlığını daha da artırmıştı. Hâl böyleyken, yeni seçimler yapılmış, 11 Ağustos 1923'te TBMM'nin İkinci Dönemi başlamış ve Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa 13 Ağustos 1923'te tekrar seçilmişti. Seçimlerde yine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları ve bu cemiyeti destekleyenler çoğunluğu almıştı.²¹⁷

²¹⁶ Atatürk, a.g.e., s. 580.

²¹⁷ Ahmet Mumcu, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-I, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2009, s. 236-237.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İsmet Paşa ile aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf (Orbay) Bey görevinden ayrıldı ve yerine İçişleri Bakanı Ali Fethi (Okyar) Bey 13 Ağustos 1923'te aynı zamanda Hükümet başkanlığına seçildi. Bir süre sonra, 24 Ekim 1923 tarihinde Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da Meclis İkinci Başkanlığı'ndan çekilerek, kendisinin ordu müfettişliğine atanmasını istemesi üzerine karargâhı Konya'da bulunan İkinci Ordu müfettişliğine atandı. Kazım Karabekir Paşa daha önce aynı düşüncelerle Meclisten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak Birinci Ordu'nun başına geçmişti.²¹⁸ Millî Mücadelenin öncüsü olarak adlandırılan bu kadro Mustafa Kemal Paşa'ya aynı desteği Cumhuriyetin ilanı konusunda ne yazık ki vermemişlerdi.

Cumhuriyetin İlanı

Bütün güçleri ve yetkileri üzerinde toplamış olan meclis, hükümet üyelerini de doğrudan doğruya kendisi seçiyordu. Kurtuluş savaşının bunalımlı günlerinde TBMM içinde, bakanlıklar arasında ve idari faaliyetlerde sen-ben kavgası pek göze çarpmıyordu. Ama zafer kazanılınca durum değişti. Saltanatın kaldırılması, Lozan Barış Antlaşmasının imzalanması, Halk Fıkrasının kurulması gibi olaylar, milletvekilleri arasında çok çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Meclis içinde gruplaşmalar tekrar ortaya çıktı. 1923 yılı Ekim ayı sonlarına doğru bir hükümet bunalımı doğdu. Üstelik bazı siyasal gelişmelerden dolayı Bakanlar Kurulu, görevinden ayrılmıştı. Meclis yeni hükümeti bir türlü kuramıyordu.²¹⁹

Hükümet'in istifasının belli olmasıyla birlikte Meclis üyeleri, Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak yeni hükümet listeleri düzenlemeye başladılar. Bu durum 28 Ekim 1923 günü geç vakitlere kadar sürdü. Hiçbir grup, meclisin tamamı tarafından kabul edilebilecek ve millet kamuoyunca iyi karşılanacak isimleri içine alan bir aday listesi tespit edemiyordu. Karmaşık ve içinden çıkılmaz bir durum

²¹⁸ Atatürk, a.g.e., s. 636.

²¹⁹ Mumcu, a.g.e., s. 238.

ortaya çıkmıştı. Bu durumu iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa 28 Ekim akşamı bazı bakan ve milletvekillerini Çankaya'daki evine davet etti. Bu kişiler **İsmet İnönü, Kazım Özalp, Fethi Okyar, Ruşen Eşref Ünaydın (Afyonkarahisar milletvekili), Fuat Bulca (Rize milletvekili), Kemalettin Sami ve Halit Karsıalan idi.**

Bundan sonraki gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır:

Yemek sırasında, "Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz" dedim. Orada bulunan arkadaşlar, derhal düşünceme katıldılar. Yemeği bıraktık. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği konusunda kısa bir program yaparak arkadaşları görevlendirdim. Yaptığım programın ve verdiğim talimatın uygulanışını göreceksiniz! Efendiler, görüyorsunuz ki, Cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davet ederek onlarla görüşüp tartışmaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü onların da aslında ve tabii olarak benim gibi düşündüklerinde şüphe etmiyordum. Hâlbuki o sırada Ankara'da bulunmayan bazı kişiler, yetkileri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden, düşünce ve rızaları alınmadan Cumhuriyet'in ilan edilmiş olmasını bize gücenme ve bizden ayrılma sebebi saydılar. O gece birlikte olduğumuz arkadaşlar erkenden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da misafirdi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde değiştirmiştım: Birinci maddenin sonuna "Türkiye Devleti'nin Hükümet şekli Cumhuriyettir" cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu yolla değiştirdim: "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin ayrıldığı idare kollarını Bakanlar vasıtasıyla yönetir." Bundan başka Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerinden olan sekizinci ve dokuzuncu maddeler de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddelerle yazıldı:

Madde: Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir.

Madde: Türkiye Cumhurbaşkanı, devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder.

Madde: Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar, Başbakan tarafından ve yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclis'in onayına sunulur. Meclis, toplantı halinde değilse, onaylama, Meclis'in toplantısına bırakılır.²²⁰

Yapılan çalışmalar 29 Ekim 1923 tarihinde TBMM Kanun-i Esasi Encümeni tarafından son şekli verilerek Meclis Genel Kuruluna sunuldu. Genel kurulda söz alan Saruhan milletvekili Vasıf (Çınar) Bey Cumhuriyet'in ilan gerekçesini şu veciz sözlerle açıkladı:

“Arkadaşlar! Dört sene evvel güzel vatanımızın dört tarafı batıyordu. Memleketi istila etmek, esir etmek isteyen bu istilacı kuvvet, bu güzel diyarın garp tarafını, müthiş bir ihtirasla yakıp yıkıyordu. Memleket inliyor, millet inliyordu. Herkesin kalbi kan ağlıyordu, yalnız bu feci manzara karşısında hissiz kalan ve memlekete karşı hiçbir bağlılık göstermeyen bir şey vardı. O da Saray ve Saltanat idi... O Saray ve Sultan; kendisine verilen, millet tarafından verilen tahtı kurtarmak için gözünün önünde çiğnenmiş namuslar karşısında duyulan feryatlara karşı kulaklarını tıkamıştı. O Sultan, gözünün önünde Kuran'ın, dinin, mabedinin çiğnendiği vakit gözünü kapamıştı, vicdanını tıkamıştı. O Sultan; gözünün önünde genç Türk kızlarının ismeti parçalanırken kalbi susmuştu. Ancak tahtını kurtarmak, yalnız kendi hayatını kurtarmak için bütün kutsal değerleri feda etmişti. Fakat arkadaşlar! Bu güzel Türk diyarının içinde; ağlayan, inleyen, ezilen bir Türk milleti vardı. Bu millet; asırlardan beri tarihte harikalar, iftihar dolu işler yaratmış ve

²²⁰ Atatürk, a.g.e., s.642-643.

daima efendi olarak yaşamıştır. Sultan; ona ihanet etmişti. Bu millet altı asırdan beri kendi haşmetini yükseltmek için, kanını, canını, malını verdi. O Sultan ve Saray vermedi. Fakat bunun karşısında milletin imanı sarsılmamıştı, ölmemişti. İmanın doğurduğu kuvvet, O ruhun doğurduğu kuvvet; nihayet Ankara'da teşkil ettiğiniz Meclisin temelini kurdu.

Arkadaşlar! Yeni Türkiye Devleti, herhangi bir kabile serdarının, herhangi bir kabile reisinin taca mazhar olmak için kurduğu bir devlet değildi. İstiklalini kurtarmak isteyen, hür yaşamak isteyen, Türk milletinin doğrudan doğruya ruhundan doğan bir devlettir. Türk milleti, asırlardan beri kendi ruhuna, kendi karakterine uyan bir devlete ilk defa kavuşuyor. Bununla daima iftihar edeceğiz....

Türk milleti bundan sonra başında tacidar kabul etmez, Türk milleti bundan sonra hiçbir şahsın hâkimiyetini kabul etmez. Türk milleti bundan sonra hiçbir ferdin esiri olamaz. Bundan sonra kendisi hâkim, kendisi efendidir. Geleceğine kendisi egemendir.” (Alkışlar)²²¹

Bu veciz sözler sonrası aşağıdaki değişiklik teklifleri görüşülmeye başlandı:

“Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir.”

“Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin ayrıldığı idare kollarını Bakanlar vasıtasıyla yönetir.”

“Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir.”²²²

Bu teklifler TBMM tarafından oylanarak ve oy birliği ile **“Yaşasın Cumhuriyet!”** diye üç kez bağırılarak büyük bir coşku içinde kabul

²²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, c.3, s. 93-94.

²²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, c.3, s. 96

edilmiştir.²²³ Meclis, Cumhuriyet'in ilanını, aynı gece her şehirde 101 adet top atışı ile kutlama kararı aldı. Kutlama kararı gece yarısından sonra uygulandı.

Cumhurbaşkanı Seçimi

Anayasanın değiştirilmesi ile rejimin adı “**Cumhuriyet**” olarak belirlendikten sonra cumhurbaşkanlığı seçimine geçildi. Toplanan oyların sonucunu başkanlık kürsüsünde oturan İsmet Bey (Paşa) Genel Kurula şu şekilde bildirdi.

“Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı seçimi için yapılan oylamaya yüz elli sekiz (158) üye katılmış ve Cumhurbaşkanlığı'na, yüz elli sekiz üye, oy birliği ile Ankara milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni seçmişlerdir.”

Ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa alkışlar ve yaşasın sedaları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Cumhurbaşkanı olarak seçildi.²²⁴ Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi nedeniyle Meclis'te şu konuşmayı yaptı.

“Efendiler, asırlardan beri Doğu'da haksızlığa ve zulme uğramış olan milletimiz, Türk milleti, gerçekte soydan sahip bulunduğu yüksek kabiliyetlerden yoksun zannediliyordu. Son yıllarda milletimizin fiili olarak gösterdiği kabiliyet, istidat ve kavrayış, kendi hakkında kötü düşünenlerin ne kadar gafil ve ne kadar gerçeği görmekten uzak, görünüşe aldanmış insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz kendisinde var olan vasıfları ve değeri, Hükümetin yeni adıyla, medeniyet dünyasına çok daha kolay gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünya devletleri arasında tuttuğu yere layık olduğunu eseriyle ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu yüksek rejimi yaratan Türk milletinin son dört yıl içinde kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere

²²³ Atatürk, a.g.e., s. 650

²²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, c.3, s. 99; Atatürk, a.g.e., s. 650

kendini gösterecektir. Bendeniz, kazandığım bu güven ve itimada layık olmak için, pek önemli gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, yüce heyetinizin şahsıma karşı gösterdiği sevgi, güven ve desteğin devamıdır. Ancak bu sayede ve Tanrı'nın yardımıyla, bana verdiğiniz ve vereceğiniz görevleri en iyi şekilde yapabileceğimi ümit ediyorum. Daima sayın arkadaşlarımla ellerine çok samimi ve sıkı bir şekilde yapışarak, kendimi onların şahıslarından bir an bile uzak görmeyerek çalışacağım. Daima milletin sevgi ve güvenine dayanarak hep birlikte ilerleyeceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır.”²²⁵

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesi, aslında dar anlamda “Türkiye Devleti” ifadesinin arasına birinci maddede yer alan tanımın kavramsal karşılığını koymaktan ibarettir. Nitekim Cumhuriyet'in ilan edildiği anayasa görüşmeleri sırasında kürsüye gelen Abdurrahman Şeref Bey, “Hükümet şekillerinin teker teker sayılmasına gerek yoktur Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir” dedikten sonra, “Kime sorarsanız sorun bu Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin” sözüyle Cumhuriyet'in esasen 20 Ocak 1921 tarihinden itibaren (İlk Anayasa) var olduğunu veciz bir şekilde ifade etmiştir. Çocuk, yani Cumhuriyet 20 Ocak 1921 tarihinde doğmuş, vatanın kurtuluşunu sağlayarak rüştünü ispat etmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde yapılan, doğmuş ve rüştünü ispat etmiş olan çocuğa adını koymaktır.²²⁶

Türkiye’de cumhuriyet, Atatürk’ün millî bir sır olarak yıllarca kalbinde sakladığı, uğruna bütün hayatını fedaya hazır olduğu ve büyük mücadeleler neticesinde elde ettiği bir sonuçtur.

Türkiye’de cumhuriyet, ırk, dil, din ve cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların paylaştıkları ve faydalandıkları bir siyasi rejimdir. Bu rejimin özünü de eşitlik ilkesi teşkil etmektedir.

²²⁵ Atatürk, a.g.e., s. 651-652

²²⁶ Kara Harp Okulu, Türk Devrim Tarihi ve Atatürkçülük, Ankara, s. 227.

Cumhuriyet en gelişmiş ve en ileri devlet şekli olarak Türk İnkılâbının hem ürünü hem de başarısıdır.²²⁷

Sonuç olarak Cumhuriyet idaresi, egemenliğin ulusa ait olduğu ve halkın kendi kendini yönettiği, insanların kulluktan yurttaşlığa geçtiği, katılımcı demokrasi anlayışının olduğu bir yönetim şeklidir.²²⁸

Bakanlar Kurulunun Teşkili (Cumhuriyetin İlk Hükümeti)

Başbakanlığa İsmet Paşa'nın atanması Meclis Başkanlığına bildirilince, atama ve ilk Bakanlar Kurulu listesi öğleden sonra Meclis'te okundu. Böylece İsmet Paşa Cumhuriyetin ilk başbakanı; Fethi Okyar da Meclis Başkanı oldu. İsmet Paşa'nın 30 Ekim 1923 günü kurduğu Cumhuriyet'in ilk hükümeti bu şartlar altında aşağıdaki bakanlardan oluştu:

Başvekil ve Hariciye Vekili: **İsmet İnönü** (Malatya Mebusu)

Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekili: **Müşir M. Fevzi Çakmak** (İstanbul Mebusu)

Şer'îye Vekili: **Mustafa Fevzi Bilgili** (Saruhan Mebusu)

Dâhiliye Vekili: **A. Ferit TEK** (Kütahya Mebusu)

Maliye Vekili: **Hasan Fehmi ATAÇ** (Gümüşhane Mebusu)

Adliye Vekili: **Seyit Bey** (İzmir Mebusu)

Müdafaa-i Milliye Vekili: **Kazım Özalp Paşa** (Karesi Mebusu)

Maarif Vekili: **İsmail Safa Özler** (Adana Mebusu)

Nafia Vekili: **A. Muhtar Çilli** (Trabzon Mebusu)

Sıhhiye Vekili: **Dr. Refik Saydam** (İstanbul Mebusu)

²²⁷ Nejat Tüzün, Mustafa Safran, Atatürk İlkelerinde Devletçilik ve Cumhuriyetçilik, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara,1988, s. 12.

²²⁸ Ali Nazmi Çora, Atatürkçü Düşünce Sistemi, 2015, s.194.

Mübadele, İmar ve İskân Bakanı: **Mustafa Necati** (İzmir Mebusu)

İktisat Vekili: **Hasan Saka** (Trabzon Mebusu)

Mecliste 166 milletvekilinin oy birliği ile güvenoyu alan bakanlar kurulu akşam valilikte toplandı. Bakanları tek tek tebrik eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, özeti aşağıda belirtilen şu konuşmayı yaptı.

“Efendiler;

Cumhuriyetimiz daha yeni doğmuş bir çocuk. Cumhuriyeti kolayca boğuverirler. Bu nedenle çok dikkatli, uyanık olun. İş arkadaşlarınızı özenle seçiniz.

Yunan ordusu Sakarya’dan çekilirken çoğu ahşap olan köy camilerini yakıp yıkmıştı. Bunların sayısı birkaç bindir. Camilerimizi nutuk atmadan, gösterişe kaçmadan, siyasete alet etmeden yeniden inşa edeceğiz.

Devlette görevli memurlar ilgisiz, tembel, heyecansız olmasın. Kötü bir memur vatandaşı devletinden soğutur.

Anadolu’da kim varsa hepimiz bir milletiz. Yurt ve kader kardeşiyiz. Millî Mücadele’yi böyle yürüttük, Cumhuriyeti de bu anlayışla yöneteceğiz. Bu anlayışın bozulmasına izin vermeyeceğiz

İlkokulun zorunlu, eğitimin yükseköğretim bitene kadar parasız olması temel ilkemizdir.

İsteyen herkesi, kız erkek ayırmadan okutacağız.

Halkın geçimini kolaylaştırmak, güven içinde yaşamasını da sağlamak zorundayız.

Bütçesi denk, borcuna sadık, parası sağlam bir devlet olmalıyız.

Devletimiz artık kesin olarak padişahın, bir ailenin devleti değil, halkın

devletidir. Hepimiz halkın hizmetindeyiz. Efendimizin, sahibimizin halk olduğunu hiç unutmayacağız.

Ulus egemenliğine dayalı çağdaş bir toplum ve devlet yaratmak hedefimiz olacaktır.

Devletin halk için, halkın bu ihtiyaçlarını karşılamak için var olduğunu unutmayalım.

Halkı saymak, eğiterek aydınlatmak, sağlığını korumak, güven içerisinde yaşamasını sağlamak başlıca ilkemiz olacaktır.

Başarılar diliyorum.”²²⁹

Yıllarca süren harpler sonucunda iyi eğitim görmüş genç nüfus erimişti. Ülkenin yeniden imar edilmesi ve çağdaş düzeye ulaşması için Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında, önünde çözüm bekleyen yığınlarca sorunla karşı karşıya bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa ve onunla birlikte yürüyen Türk milleti, vatanı işgalden ve ulusu esaretten kurtarmayı nasıl başarmışsa, akılcı, dürüst ve planlı bir yaklaşımla genç Türkiye Cumhuriyetin sorunlarını da zaman içinde teker teker çözecekti.

Halifeliğin Kaldırılması

Gelişmelere bakıldığında halifeliğin kaldırılması artık genç Türkiye Cumhuriyeti için bir zorunluluktan ibaret değildi. Cumhuriyet ilan edilmişti. Esasında dinsel değil, siyasal bir anlam taşıyan bir makamda Osmanlı ailesinden birisinin oturması devletin geleceği için de zararlı idi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, halifeliğin kaldırılması gerektiğini biliyor ve bunu planlıyordu. Ben kişisel saltanatın kaldırılmasından sonra, başka unvanla aynı nitelikte bir makamdan ibaret kalması gereken halifeliğin de ortadan kalkmış olduğunu kabul ediyorum. Bunun elverişli zaman ve fırsatta söylenilmesini doğal buluyorum şeklinde durumu ifade eden Mustafa Kemal Paşa, her zamanki gibi olayların gelişmesini

²²⁹ Turgut Özakman, Cumhuriyet Türk Mucizesi,13.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s.14-15.

bekledi. Nitekim saltanatın kaldırılıp cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra bütün tutucu çevreler halifenin etrafında toplanmaya başladı.²³⁰

Bazı devlet adamlarının ve bir kısım İstanbul basınının kışkırtmasıyla Halife, ilk günler kuşkulu iken, yavaş yavaş kendisine güvenmeye başlamıştı. Ankara'nın uyarı ve tavsiyelerine uymuyor, hazinesini az buluyor, artırılmasını istiyor, ayrıca yetkilerini genişletmeye çalışıyordu. İstanbul'daki yabancı elçiliklerle ilişki kuruyor, hükümete hiçbir bilgi vermiyordu. Ayrıca Ankara'da bir temsilci buldurmak istiyordu. İngilizlerin etkisiyle Hindistan Müslümanları halifeye bağlılıklarını bildiriyorlardı. Halife TBMM'nin tavsiyelerine uymayarak gösterişli merasimler düzenliyor, Cuma namazlarını değişik camilerde kılarak gösteriler yapıyor ve basına iddialı demeçler veriyordu.²³¹ Cuma selamlıklarında hilat yetkisi (Padişahlar, önemli hizmetler görenleri mükâfatlandırmak için hilat/kaftan hediye ederlerdi) ve Fatih Sultan Mehmet'in kullandığı biçimde sarık takma talebinde bile bulunuyordu.²³²

Eski rejimi isteyenlerin dayanak noktası olan halifeliğin, siyasal bakımdan güçlendirilmesi için Meclis içinde de etkinlik başladı. Bazı milletvekilleri yayınladıkları broşürde, Halife Meclis'in, Meclis de halifenindir fikrini işleyerek, TBMM'yi Halifenin bir danışma kurulu ve Halifeyi, Meclis'in ve dolayısıyla devletin başkanı gibi görmek istediklerini belirtiyorlardı. Onlara göre, Türk Devleti bir İslam devleti idi. Dinsel kurallara uygun olarak yönetilecek devlet işlerinin başında bir halifenin bulunması zorunlu idi.

Hem halifenin tutumu hem de gericilerin etkinliklerinin yoğunlaşması üzerine 15 Şubat 1924'te İzmir'de bir harp oyunu düzenlenmiş ve harp oyununa Atatürk ile birlikte Başbakan İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa, ilgili Ordu Komutanları, ilgili Kolordu Komutanları ve kurmay

²³⁰ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İnkılâp Tarihi, Ankara, 1973, s. 122.

²³¹ Turgut Özakman, Cumhuriyet Türk Mucizesi, 13. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s. 30.

²³² Cüneyt Akalın, Halifelik Neden Kaldırıldı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 52.

subaylar katılmıştı. Gazi bu toplantıda, Halifeliğin kaldırılmasını bütün komutanlar ile görüşmemiş konuyu sadece Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa ve Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa ile görüşmüş, bu dördümlü toplantıda Halifeliğin kaldırılması zamanının geldiği kararına varılmıştı. Mustafa Kemal Paşa bütün komutanları bu konunun dışında tutarak orduyu siyasetin içine sokmamıştı.²³³

Daha önce bahsedildiği üzere Halifenin tutumu çok aşırı bir hal almıştı. İzmir’de verilen karar hemen yürürlüğe konuldu. Atatürk 1 Mart 1924 günü Meclis’in yıllık açılışında Halifeliğin ve dinsel düzenle ilgili önemli kurumların da kaldırılmasının gereği konusunda şu söylevi verdi:

“Millet, cumhuriyetin bugün ve gelecekte her türlü saldırılardan kesinlikle ve sonsuza dek korunmuş bulundurulmasını istemektedir. Milletın isteği, cumhuriyetin denenmiş ve olumlu olan bütün kurallara bir an önce ve tamamen dayandırılması şeklinde açıklanabilir. Yüce Meclis’in tam bir önemle uğraştığı Anayasa’da milletin istediğini hareket yolu kabul etmek, hepimizin görevidir. İslam dinini, yüzyıllardan beri gelenek haline getirilmiş olduğu üzere siyasi bir araç olmaktan kurtarmanın ve yükseltmenin gerekli olduğu gerçeğini görüyoruz. Kutsal ve tanrısal inanışımızı ve vicdanımızı karışık ve türlü renge giren ve her türlü çıkar ve ihtirasların tecelli sahnesi olan politikadan ve politikanın bütün kötülüklerinden bir an önce ve kesinlikle masun bulundurmak, milletin dünya ve ahiret mutluluğu için bir zarurettir. Ancak bu suretle İslam dininin yücelikleri ortaya çıkar.”²³⁴

2 Mart’ta Parti grubunda, bu konuda hazırlanan tasarılar kabul edildi. 3 Mart 1924 tarihinde ise ateşli tartışmalardan sonra 429 sayılı Kanunla Şer’iye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vekillikleri kaldırıldı. Yerlerine; Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Genelkurmay Başkanlığı oluşturuldu. 430 sayılı Kanunla Tevhid-i

²³³ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap Birinci Bölüm, 2.baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 56.

²³⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Söylev ve Demeçler, Yayına Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak ve Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 590, 591, 594.

Tedrisat kabul edildi. 431 sayılı Kanunla da Halifelik kaldırılarak Osmanlı ailesinin erkek-kadın bütün üyelerinin ve damatlarının da bir daha dönmemek üzerine yurt dışına çıkarılmaları kararlaştırıldı. Bu kişiler 32 erkek, 36 hanım üye, 16 damat, 100 civarında sultan çocuğu idi.²³⁵

Halifeliğin kaldırılmasıyla padişahlık etmiş kişilerin taşınır-taşınmaz bütün malları ulusa geçti. Aile üyelerinin kişisel mallarının bir yıl içerisinde tasfiye edilmesi, aksi halde hükümetin bu malları satarak bedellerini onlara yollayacakları, hükme bağlandı. Ertesi gün Halife ve ailesi yurt dışına çıkarıldı. Diğer hanedan üyeleri de en geç on gün içinde yurttan ayrıldı. Böylece, kesin bir hamle ile Osmanlı Devleti'nin son kalıntısı ve Cumhuriyet yönetimi için tehlike haline gelmiş halifelik tarihe karıştı. Osmanlı soyundan hiçbir kişi yurt içinde kalmadı. Böylece inkılâbın siyasal yanının en önemli perdesi de kapanmış oldu. Halifeliğin kaldırılması ile laik devlet düzenine geçişin ilk önemli safhası gerçekleştirilmiş oldu. Halifeliğin kaldırılmasından sonra, yurt içinde ve dışında bazı çevreler Atatürk'ün bu makamın başına geçmesini istediler. Oysa, Atatürk'ün halife olması, büyük inkılâbı durdururdu.

Öte yandan halifeliğin bütün İslâm âleminin başı olma iddiası dış ilişkilerde Türkiye'nin başına pek çok dert açabilecek bir durumdu. O sıralarda İran ve Afganistan dışındaki Müslüman ülkeler şu ya da bu biçimde sömürge durumundaydılar. Netice olarak İslâm âleminin başı olmak demek, emperyalist devletlerin (İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda, bir bakıma SSCB vb.) işlerine karışma olanak ve olasılığı demektir. Bu da bu devletlerin karşılık olarak, Türkiye'nin işlerine karışma hakkını kendilerinde görmelerine yol açacaktı. Oysa Mustafa Kemal Paşa, ihtiyatlı ve sağduyulu, ulusçu ve barışçı dış siyasetiyle ne başka ülkelerin iç işlerine karışmak, ne de onların Türkiye'nin işlerine karışmalarını istiyordu.²³⁶

Özetle, Cumhuriyet yönetimi önünde önemli bir engel olan ve çağdaşlaşmayı engelleyen Halifeliğin kaldırılmış olması laik devlet

²³⁵ Özakman, a.g.e., s. 36.

²³⁶ Sina Akşin, Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012, s.172.

düzenine geçişin en önemli safhalarından birini oluşturdu. Diğer yandan, Cumhuriyetin ilanı ile Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, parti başkanlığını 19 Kasım 1923 tarihinde İsmet İnönü'ye bıraktı. Parti daha sonra Müdafaa-i Hukuk Derneği kuruluşlarını da kendisine katarak ülkenin her yerinde teşkilatlanmaya yöneldi.²³⁷

²³⁷ Ş. Turan, a.g.e., s. 96.

BÖLÜM 10

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEMELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Sedat ERKAN

Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri

Halk Fırkası (Partisi)

TBMM'nin 1 Nisan 1923'te seçimleri yenileme kararı almasının ardından Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olarak 8 Nisan'da bir seçim bildirisi yayınladı.²³⁸ Seçimlerden sonra alınacak önlemleri, devletin örgütlenmesini tamamlamak ve ekonomiyi canlandırmak için uygulanacak esasları dokuz bölümde topladığı için 9 Umde/ülke diye adlandırılan bu bildiri de şu hususları ifade etti:

1. Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Yönetim, halkın doğrudan doğruya kendi kendisini yönetmesi temeline dayanır. Ulusun gerçek ve tek temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dışında hiçbir kimse, hiçbir güç ve hiçbir makam ulusun kaderine egemen olamaz. Bu nedenle bütün yasaların düzenlenmesi, her çeşit örgütler, yönetimin genel ayrıntıları, genel eğitim ve ekonomi konuları, ulusal egemenlik esasları içinde yürünecektir.
2. Saltanatın kaldırılmasına ve egemenlik hükümlerinin terk edilmez, ayrılmaz ve vazgeçilmez olmak üzere Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Türkiye Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde toplanmış bulunduğu dair 1 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oy birliğiyle verdiği karar değişmez bir ilkedir.

²³⁸ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İnkılap Tarihi, Ankara, 1973, s. 118.

3. Ülkede güven ve asayişin kesinlikle korunması en önemli görevdir. Bu amaçla ulusun istek ve gereksinmesine uygun olarak sağlanacaktır.
4. Mahkemelerin özellikle gecikmeden adalet işlerini yapabilmesi sağlanacaktır. Bundan başka kanunlarımızın tümü ulusal gereksinmelere, hukuk biliminin anlayışına uygun olarak sağlanacaktır.
5.
 - a. Aşar usulünde halkın yakındığı ve zarar gördüğü noktalar temelden düzeltilmelidir.
 - b. Tütün tarım ve ticaretinde ulusun yararına uygun biçimde önlem alınacaktır.
 - c. Malî kurumlar çiftçilere, sanayici ve tüccarlara ve bütün diğer iş adamlarına kolaylıkla borç verecek durumda düzenlenecek ve çoğaltılacaktır.
 - d. Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırılacak, çiftçilere daha kolay ve daha geniş yardım edilebilmesi sağlanacaktır.
 - e. Ülkemiz çiftçiliği için tarım makineleri geniş ölçüde yurt dışından getirilecek ve çiftçilerimizin tarım araç ve gereçlerinden kolaylıkla yararlanabilmeleri sağlanacaktır.
 - f. Ham maddeleri ülkemizden bulunan mal ve sanat ürünlerinin ülke içinde yapılabilmesi, koruma ve teşvikte bulunulması ve ödüller verilmesi için her türlü önlem alınacaktır.
 - g. Hemen gereksinme duyduğumuz demiryolları için gerekli girişimler ve uygulamalar yapılacaktır.
 - h. İlköğretimde, öğretimin birleştirilmesi ve bütün okullarımızın gereksinmelerimize ve çağdaş temellere oturtulması öğretmen ve profesörlerimizin hizmetlerinde yükselmeleri ve ilerlemeleri sağlanacaktır.

- i. Genel sağlık ve sosyal yardımla ilgili kurumlar düzeltilip çoğaltılacak, çalışanları için koruyucu yasalar yapılacaktır.
 - j. Ormanlarımızdan bilimin gelişmesine uygun biçimde yararlanmayı, madenlerimizin en verimli biçimde işletilmesi ve hayvanlarımızın soylarının iyileştirilip çoğaltılmasını sağlayacak esaslar konulacaktır.
6. Askerlik süresi kısaltılacaktır. Bundan başka okuyup yazmasını bilenlerin, orduda okuyup yazmasını bilenlerin, orduda okuyup yazmasını öğrenenlerin hizmet süresi bir derece daha azaltılacaktır.
 7. Yedek subayların yaşam ve geleceklerini kendilerine ve ülkeye en yararlı bir biçimde güven altına almak temel amaçlarımızdandır.
 8. Halkın işlerinin en kolay biçimde sonuçlandırılması, çalışkan, yetenekli, dürüst memurlar zincirinin tam bir düzenle, yöntemlere ve yasalara uygun olarak iş görmesine bağlı olduğundan, memur sınıfı, bu anlayışla tamamlanacak ve bütün devlet hizmetleri aralıksız denetim ve gözetime tabi olacaktır. Öte yandan memurların atanması, görevden alınması, rahat ve huzur içinde yaşamaları, dokunulmazlıkları, sorumluluk, emeklilik ve ödüllendirilmeleri bir yönetime bağlanacaktır. Yurt aydınlarından ve çeşitli mesleklerden devletin hizmet ünitelerinde en yararlı biçimde yararlanılması kararlaştırılmıştır.
 9. Harap olan ülkemizin çabucak onarılıp yeniden yapılanması için devlet tarafından alınacak tedbirlerden başka inşaat ve tamirat, yer yer şirketler kurulması teşvik edilip sağlanacak ve bireysel girişimleri korumayı sağlayan hükümler konulacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal²³⁹

Ayrıca, Meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu'nun Halk Partisi'ne dönüştürüleceği de belirtilmişti. Böyle bir parti

²³⁹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri 1917-1938, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları 1, Ankara, 1964, s. 488-490.

kurmada güdülen amacın Meclisin çoğunluğunu bu ilkeler etrafında toplamak ve ülkeyi “Ulusal Egemenlik” doğrultusunda bir siyasal kuruluşa kavuşturmak olduğu da eklenmişti.

Müdafaa-i Hukuk Gurubu’ndan aday olmak isteyenler söz konusu ilkeleri kabul ettiklerini belgelemek koşuluyla seçime girebilmişlerdi. **28 Haziran 1923** tarihinde gerçekleşen seçimde mebusların büyük kısmını **Birinci Grup** olarak adlandırılan Müdafaa-i Hukuk Grubu elde etti. (İşgalin henüz yaralarının sarılmadığı bir ortamda gerçekleştirilen seçimler Ankara’dan yönlendirilmeye çalışılmış olsa da seçim mevzuatından kaynaklanan bazı sorunlar nedeniyle uzun sürdü.)

1919’dan beri mecliste önemli bir kısmı oluşturan İkinci Grup ise meclisin, o dönemin anayasası sayılan Kanun-i Esasi’ye uygun olarak feshedilmediği gerekçesiyle seçimleri protesto etti. Bağımsız olarak seçilen birkaç milletvekilinin dışında tüm milletvekilleri Birinci Grup’tandı. Muhalif olarak seçilmeyi başaran tek aday Gümüşhane mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) oldu.

11 Ağustos 1923’de açılan ikinci TBMM, Birinci Meclise göre birbirleriyle daha uyumlu ve yakın görüşe sahip milletvekillerinden oluşuyordu. Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa yeniden TBMM Başkanı seçildi. Seçimlerden sonra Ankara’da toplanan milletvekilleri, 106 madde ve bir ekten oluşan Halk Partisi Tüzüğü’nü hazırladılar. Tartışmaya açılan parti tüzüğü 9 Eylül 1923’te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu’nca onaylandı. Böylece yeni Türk devletinin ilk siyasal partisi kurulmuş oldu. Halk Partisi’nin Genel Başkanlığına 11 Eylül’de Mustafa Kemal seçildi. Genel Sekreterliğine de Recep Peker getirildi.²⁴⁰

Halk Fırkasının, Cumhuriyetin ilanından önce açıldığı göz ardı edilmemelidir. Zira zaman içinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

²⁴⁰ Şerafettin Turan, Türk Devrimi Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 95-96; İhsan Güneş, Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Milletvekili Genel Seçimleri, 1919-1935, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2017, s. 214.

Hukuk Grubu dışında kalan ve ikinci grup diye adlandırılan, içinde Rauf Orbay'ın ve Kazım Karabekir'in de bulunduğu grubun açıktan olmasa bile hilafet ve saltanata bağlı kalmayı tercih ederek devrimci çalışmalara Cumhuriyet'in ilanı dâhil karşı çıkarak bir muhalefet hareketi başlattığı görülecektir.²⁴¹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (17 Kasım 1924- 3 Haziran 1925)

Yeni yasama döneminin ilk günlerinde gündemin en önemli maddesi, kuşkusuz Musul sorunu olmakla birlikte, üyelerden bazıları hükümete önergeler vermeye devam etmekteydi. Örneğin, 20 Ekim 1924'te Menteşe Milletvekili Hoca Esat Efendi, Lozan Antlaşması uyarınca Yunanistan'dan mübadele sonucu Türkiye'ye yerleştirilmeye başlayan mültecilerin durumları ve sayısına ilişkin bir dizi soru önergesi verdi. Yunanistan'dan gelen göçmenlerin (Müslümanların), Rumların terk etmek zorunda kaldıkları taşınmazlarına yerleştirme şeklindeki yanlışlıklara değiniyor ve yolsuzluklar yapıldığını iddia ediyordu.²⁴²

Diğer yandan Birinci Ordu Müfettişi Kazım Karabekir, 26 Ekim 1924'te kendisine yöneltilen tutuculuk suçlamalarından yorgun düştüğü ve rapor ve tavsiyelerinin Genel Kurmay Başkanlığınca görmezden gelindiğini ileri sürerek ordu kumandanlığından istifa etti.²⁴³ Bu istifayı 30 Ekim tarihinde Ali Fuat Paşa'nın istifası izledi. Musul bunalımındaki gelişmeler açısından, ordunun alarında bulunması gereken bir anda görevlerini terk etmeleri, Mustafa Kemal Paşa'ya eski silah arkadaşları tarafından bir komplo kurulduğu izlenimi yarattı. Rauf Bey milletvekilleri arasında destek bulmaya çalışırken, onlar ordudaki kumandanları kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Kazım Paşa'nın istifasının ertesi günü Hoca Esat, göçmen sorununa ilişkin soru önergesine eski Mübadele (Değişim), İmar ve İskân Vekili Refet Bey'den almış olduğu yanıtlardan tatmin olmadığını bildirerek gensoru istedi. Başbakan İsmet İnönü konuların hükümet hakkında artık bir güven sorunu haline

²⁴¹ Refik Turan, Mustafa Safran, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Siyasal Kitabevi Ankara, 2000, s. 223.

²⁴² Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 245.

²⁴³ Erik Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 65.

geldiğini belirterek, tartışmayı bir bütün halinde hükümet hakkında bir gensoruya dönüştürmeye karar verdiğini açıkladı.²⁴⁴

Muhafif grubun devrimciliğe karşı tutumu ile ilgili Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bir yıl öncesinde, yani Rauf Bey'in Hükümet Başkanlığı'ndan çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve diğerleri arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda başarı sağlayabilmek için orduyu ele almak gerekli görülmüştür. Kazım Karabekir Paşa,1'inci Ordu Müfettişliğine atandıktan sonra eski komutanlık bölgesi olan doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hoşlanmadığını ve bundan sonra kendisini askerlik mesleğine vermek istediğini ileri sürdü. Rütbesi yükseltilerek 2'nci Ordu Müfettişliğine gitti. 3'üncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişliğe bağlı Kolordunun Komutanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da bu tertibe katılabileceğini düşündüler. Bir yıl ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi görüşlerine çekip kazandıklarını sandılar. İstifalarından önce, bazı komutanların kendileriyle birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalıştılar. Bu bir yıl içinde, Cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması gibi işlerimiz ortak tertip sahiplerini birbirine daha da yaklaştırarak birlikte hareket etmelerine yol açtı. İşe politikadan başlayacaklardı. Bunun için uygun an ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasi alandaki ve ordudaki hazırlıklarını yeterli görüyorlardı. Gerçekten de Rauf Bey ve benzerleri, Parti içinde korunmayı başardıkları durumlarıyla Meclis'in tatil dönemine rastlayan aylarda, üyeler üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci grup mensupları aracılığı ile bütün memlekette, milleti aleyhimize kışkırtmak üzere çalışma fırsatı buldular. İstanbul'da Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Adana'da Abdülkadir Kemal Bey tarafından çıkarılan Tok, Söz gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazeteleri, bize karşı imzasız yazılarla saldırıya geçtiler. Memleket, kamuoyunda genel bir karışıklık yarattılar.”²⁴⁵

²⁴⁴ Zürcher, a.g.e., s.69.

²⁴⁵ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Kozan Ofset, Ankara, 2008, s. 682.

8 Kasım 1924 tarihinde Meclise iki önerge getirildi. Feridun Fikri (Düşünsel) tarafından sunulan birincisi, yedi üyeli bir soruşturma komisyonu kurulmasını talep ediyor; Ali Çetinkaya'nın önergesi yani ikincisi ise, hükümete duyulan güveni dile getiriyordu. Yapılan oylamada Hükümet bir kişinin yokluğuyla, 19 hayır oyuna karşılık 148 evet oyuyla güvenoyu aldı. Oylamadan hemen sonra Rauf Bey ve on arkadaşı Halk Fırkasından istifa ettiler. Cumhuriyet Halk Fırkasında başlayan bu ayrılıklar 17 Kasım 1924 tarihinde yeni bir partinin yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (İlerici Cumhuriyet Partisi) kurulmasına sebep oldu. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin 27 Kasım'da yapılan toplantısında Başkanlığa Kazım Karabekir, İkinci Başkanlıklarına Rauf Orbay ile Dr. Adnan Adıvar, Genel Sekreterliğine de Ali Fuat Cebesoy seçildiler. Daha sonra bazı katılımlarla partiye giren milletvekillerinin sayısı 28 oldu.²⁴⁶

Şeyh Sait İsyanı (Ayaklanması) (13 Şubat 1925 - 31 Mayıs 1925)

Lozan Barış Antlaşması'nda çözülemeyen önemli sorunlardan birisi de Musul'du. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, **petrolün önemli bir enerji kaynağı olarak ortaya çıkmasına paralel bir şekilde önem kazanan Musul Vilayetini İngiltere, Türkiye'ye bırakmak istemiyordu.** Diğer bir neden de Musul Bölgesini ele geçirerek hem bölgedeki etkinliğini sürdürebilmek hem de en önemli bir geçiş noktası olan Hindistan yolunun emniyetini sağlayabilmek idi. İngiltere bölgedeki Türk halkının Türkiye ile birleşmesini istemiyor ve Türkiye'nin Ortadoğu'da kendisi aleyhine bir durum yaratmasını önlemeye çalışıyordu. Bunu sağlamak için, Türkiye içinde karışıklıklar çıkarmak istiyor ve karşı devrim hareketlerini destekliyordu.²⁴⁷

Bu arada Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında devrimlerden hoşnut olmayanların toplanması iç politikada gerginlik yaratıyor, devrim ve cumhuriyet karşıtlarının cesaretlerini arttırıyordu. 1922 yılından

²⁴⁶ Ş. Turan, a.g.e., s. 99.

²⁴⁷ Turan ve Safran, a.g.e., s. 227.

başlayarak üç yıl içinde gerçekleştirilen ve amacının laikliği uygulamak olduğu görülen düzenlemeler pek çok çevrede Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı büyük bir direncin doğmasına neden olmuş ve Terakkipverciler de bu karşı tepkinin bayraktarlığını yapmışlardı. Özellikle doğu bölgelerindeki propagandaları çok daha etkili olmuştu. Bazı aydın geçinenlerin bile doğuda parti örgütünü kurarlarken “Halk Fıkrası dini batırıyor; Terakkipvererler buna mâni olacak ve dinimizi yeniden canlandıracaktır” şeklindeki dini siyasete alet eden söylemleri doğal olarak bölge insanı üzerinde etkili oluyordu.²⁴⁸

Bu çerçevede, Genç İline bağlı Piran Köyünde (1925 yılında şimdiki Bingöl ilinin ilçelerinden olan Genç ildi) on kişilik eşkıyayı (bunlardan dördü cinayetle aranıyordu) yakalamak isteyen jandarmaya ateş açılması sonucu 13 Şubat 1925 Cuma günü ikinci vakti doğunun bu küçük köyünde Şeriat ve Halifelik yanlısı bir ayaklanma başladı. Ateş açılmasının sebebi Şeyh Sait’in yanında olan kişileri jandarmaya teslim etmek istememesi idi. Doğuda, o tarihlerdeki (1925) şeyhler, tekkelerde oturan, sadece müritlerinin getirdikleri hediyelerle geçinen yaşlı başlı kişiler değildi. Şeyhler ata binen, silah ve kılıç kullanan, kavgacı ve gözü pek derebeyleri idi. Halkın üzerinde tam bir egemenliğe sahiptiler ve dini etkileri vardı. Fakir ve cahil olan halktan hediye şeklinde bir çeşit vergi de toplarlardı. Üç karısı ve beşi kız, beşi erkek on çocuğu ile Şeyh Sait, bir hanedanın başında gibiydi.²⁴⁹

Olay günü halk Şeyh Sait’in Cuma namazı öncesi verdiği vaazın etkisi altındaydı:

“Medreseler kapatıldı. Din ve Vakıflar Nezareti (Bakanlıkları) kaldırıldı. Gazetelerde bir takım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, Peygamber Efendimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün, elimden gelse bizzat dövüşmeye başlar ve dinin kurtarılmasına yardımcı kesilirim.”

²⁴⁸ Metin Toker, Şeyh Said ve İsyanı, Ka kitap, Mayıs, 2015, s.73.

²⁴⁹ Toker, a.g.e., s. 36.

Kendisini dinleyen eşraf ve civar köy ağaları onaylayarak başlarını sallıyorlar, halk ve müritleri tekbir getiriyorlardı. Aslında bu propaganda bölgede bir yılı aşkın bir süredir Şeyh Sait de dahil birçok kimse tarafından yapılıyordu.²⁵⁰

Şeyh Sait kalabalık bir grup ve silahlı atlılarla birlikte 12 Şubat 1925 günü Piran köyündeki kardeşi Şeyh Abdürrahim'in evine geldi. Gelişi tekbirlerle karşılandı. Ancak kendisiyle birlikte gelen atlılar arasında kaçak katiller ve asker kaçakları da bulunmakta idi. Eşkiya olarak adlandırılan bu kişileri yakalamak için görevlendirilen jandarmalar da köye gelmişti. Jandarma birliğinin başında bir üsteğmen ile bir teğmen bulunuyordu. Jandarma müfrezesi 13 Şubat 1925 günü Şeyh Abdürrahim'in köyünü sardı. Etrafının sarıldığını gören Şeyh Sait, Jandarma komutanına şu haberi gönderdi: "İstediğiniz adamlar benim yanımdadır. Şimdi bunları yakalarsanız benim şerefim ve haysiyetimi çiğnemiş olursunuz. Hükümetin kolu uzundur, bu suçluları istediği zaman yakalayabilir." Jandarma komutanının buna cevabı "Bizim görevimiz de bunları yakalamaktır. Bu iş için buraya geldik, yakalayıp götürmek zorundayız" şeklinde oldu. Bu yanıt üzerine Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdürrahim devreye girerek jandarmalara "İstediğiniz adamların hepsi de suçlu değiller. Bunların içerisinde suçlu olmayanlar da vardır. İzin verin bunlar dışarı çıksınlar. Ne yaparsanız yapın" dedi. Tartışma uzadı ve hava iyice gerginleşti. Aslında bu bir tuzaktı. Buna inanan jandarma komutanı askerleri evden uzaklaştırırken Şeyh Abdürrahim adamlarına, askerlerin üzerine ateş açtırdı. Askerlerden biri hayatını kaybederken, birkaçı da yaralandı. Teğmenler ve Bucak Müdürü esir alındı. Artık ok yaydan çıkmıştı. 13 Şubat 1925 Cuma günü kış sürerken başlayan bu isyan 2,5 ay sürdü.²⁵¹

Şeyh Sait daha önceden nabzını yokladığı ve aynı fikir ve düşüncede olduğu şeyh ve ağalara, "Emir-ül Mücahidin" (Din uğruna savaşanların lideri) imzasıyla ilk bildirisini yayınladı. Cumhuriyet tarihine "1925 Şeyh

²⁵⁰ Toker, a.g.e., s. 42.

²⁵¹ Turgut Özakman, Cumhuriyet Türk Mucizesi, 13. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s. 108.

Sait İsyanı” diye geçecek gerici, bölücü hareket başlamıştı.²⁵²

İngiliz Büyükelçisi Lindsay’in 3 Mart 1925 tarihli telgrafına eklediği Askeri Ataşe Binbaşı Harenc’in raporunda isyanla ilgili şunlar yazıyordu:

Şeyh Sait ayaklanması dinci, milliyetçi ve Cumhuriyet karşıtıdır. Bu etkenlerden hangisinin sonucu belirleyeceği şimdiden anlaşılabilir. Şu anda Halep’te yaşayan Abdülhamit’in oğullarından Selim Efendinin Kürtler tarafından ayaklanmanın başı olarak ya da gelecekteki Kürdistan’ın kralı olarak kabul edildiği söyleniyor.

Diğer taraftan Bağdat’ta bulunan Fransız Yüksek Komiserliği’nin kendi Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği raporda da şu ifadeler yer verilmekte idi:

Kürt ayaklanması, kendiliğinden birdenbire meydana gelmedi. Kürdistan dağları, yabancıların kışkırtması ve desteği ile ayaklandı. Ayaklanma işareti İstanbul’daki Kürt yanlısı çevrelerden geldi. Bu bölgede ortaya çıkan olaylar, İngilizlerin uğradıkları yenilgiden sonra hiç affetmedikleri Mustafa Kemal’e ve Ankara’daki Meclis’e karşı yürüttükleri siyasetin bir parçasıdır... Kürt ayaklanması bundan daha iyi koşullarda patlak veremezdi. Ayaklanma, Türklerin Musul üzerindeki iddialarını araştırma komisyonu da Türklerin kendi topraklarındaki Kürtler arasında bile huzur sağlayamayacağını gösterecektir.

Bu iki rapordaki söylemler ve isyanın İngilizlerle Musul sorununun henüz çözülmediği bir zamanda ortaya çıkmış olması, İngilizlerin ayaklananlarla yakın ilişki içerisinde olduğunun bir göstergesi idi.²⁵³

Sevr projesi ile kurulmak istenen Kürdistan, Lozan Antlaşması ile suya düşmüş ama özellikle İngilizlerin bu yoldaki niyetleri son bulmamıştı. İngiltere Türkiye’yi içeriden vurabilmek ve petrol bölgesi olan Musul ve Kerkük’ü ele geçirebilmek için bu isyanı destekliyordu.

²⁵² Toker, a.g.e., s. 44.

²⁵³ Ş. Turan, a.g.e., s.112.

“Din elden gidiyor” sloganıyla başlatılan isyan kısa sürede genişlemeye başladı. Olayları Ankara’da izleyen Fethi Bey olayın yerel bir çatışma olduğunu, olağanüstü önlemlere gerek olmadığını söylüyordu. Tartışmalar sürerken 19 Şubat’ta isyancılar Lice önlerine vardılar. 20 Şubat’ta nüfusu 20.000 civarında olan Palu isyancıların eline geçti. 21 Şubat’ta doğu illerinde sıkıyönetim ilan edildi. Aynı gün 14. Süvari Alayı Hani’de, 11. Süvari Alayı ise Cudi’de pusuya düşürülüp esir alındı. Üzerlerine gönderilen askeri birlikleri bozguna uğratan Palu’lu Şeyh Sait, irili ufaklı kasabaları ele geçirdikten sonra 24 Şubat’ta şafakla birlikte Elâzığ’a saldırdı ve ele geçirdi. “Halife sizi bekliyor. Hilafetsiz Müslümanlık olmaz. Hiçbir halife memleketten çıkarılamaz. Şiarımız dindir. Şeriat isteyiniz” şeklinde bildirimler dağıttı. Köyler, şehirler işgal ediliyor, ele geçirilen yerlerdeki devlet memurları hapsediliyordu. İsyancıların hedefleri Diyarbakır’ı ele geçirmektir. Bunun iki büyük sebebi vardı. Birincisi Diyarbakır’a daima Müstakil Kürdistan Emirliği’nin doğal başkenti gözüyle bakılmasıydı. İkincisi ise İngilizlerin İstanbul’da Kürt lideri Seyit Abdulkadir’in kuvvetlerinin kullanacağı bir kısım silah ve cephaneyi Diyarbakır’a gönderecek olmasıydı.²⁵⁴

Ayaklanmanın ele başı Şeyh Sait’in İngilizlerden silah ve para yardımı aldığı daha sonra belgelerden anlaşıldı. Bir İngiliz silah fabrikasının gönderdiği ve 9 Mart günü Diyarbakır postanesine ulaşan zarfın üzerinde “Kürdistan Hükümeti Harbiye Nazırlığı” yazıyordu. Zarfın içinden İngiliz silah fabrikalarının katalogları çıktı.²⁵⁵ Ayaklanma başarıya ulaşıyorsa, Halifelik yeniden kurulacak, Saltanat geri getirilecekti. Bu duruma yurt dışında sürgünde bulunan son Osmanlı Padişahı Vahdettin de sevinmiş ve ümitlenerek yabancı basına beyanat vermişti.²⁵⁶

İsyan hareketi ilk zamanlarda bazılarının zannettikleri gibi münferit, bölgesel ve özellikle bazı hükümet üyelerinin ifade ettikleri şekilde,

²⁵⁴ Toker, a.g.e., s.45.

²⁵⁵ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar, Ankara, 1972, s.120.

²⁵⁶ Suna Kili, Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2007, s. 211.

adi bir eşkıya (yol kesicilik, haydutluk) hadisesi değildi. Aksine bütün memleketi içine almak isteyen ve iki yıldan beri çeşitli kollardan hazırlanan büyük bir karşı hareketin başlangıcı idi. Büyük Zaferden sonra bir İngiliz zırhlısı ile ülkesini terk eden son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve İstanbul'da bulunan Kürt İstiklal Komitesi Reisi Seyit Abdülkadir ve arkadaşları ile yabancıların, özellikle de İngilizlerin bu işte parmağı vardı. Amaç, bölge halkını din sömürüsü ile ayaklandırıp doğu ve güneyde güya bağımsız bir Kürt Hükümeti kurmak, memleketin diğer bölgelerinde de müstakil ve devrimci Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak yabancıların boyunduruğu altında padişahlığın geri getirilmesini sağlamaktı.²⁵⁷

Takrir-i Sükûn Kanunu (Huzurun Sağlanması Kanunu) (04 Mart 1925)

Bu olaylar süregelirken, Halk Fırkası Grubu 02 Mart 1925 günü Gazi'nin başkanlığında toplanmış, Başbakan Fethi Okyar'ın daha geniş önlemler alınmasını isteyenlere "Gereksiz şiddetlerle ben elimi kana bulayamam" demesi üzerine hükümet sert eleştirilerle karşı karşıya kalmıştı.²⁵⁸ Uzun süren tartışmalardan sonra kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, "Milletin elinden tutmaya lüzum vardır. Devrimi başlatan tamamlayacaktır"²⁵⁹ diyerek çok sert konuşmuştu. Görüşmeler sonunda yapılan oylamada hükümet güvensizlik oyu aldı. Oylama sonucuna göre Başbakan Fethi Okyar 3 Mart 1925'te başbakanlıktan istifa etti. Gazi Paşa İsmet Paşa'ya, Fethi Bey Hükümeti'nin istifası haberini verdi ve yeni hükümeti kurmasını kendisinden istedi. İsmet Paşa, başbakanlık için iki şart ortaya sürdü. İlk olarak, isyan bölgesinde bir kolorduyu sefer durumuna sokup harekete geçirecekti. İkincisi ise İstiklal Mahkemelerinin kurulmasıydı. Gazi, bunların ikisini de kabul etti.²⁶⁰

²⁵⁷ Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 303.

²⁵⁸ Özakman, a.g.e., s.129.

²⁵⁹ Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, Um:Ag Vakfı Yayınları, 25. Baskı, Ankara, 1999, s.70.

²⁶⁰ Toker, a.g.e., s.73.

Bölgeye gönderilecek birliklerin savaş mevcutlu olması gerekiyordu. Bu nedenle kısmi seferberlik ilan edildi. 7. Kolordunun tamamında; 5, 6, 8 ve 9. Kolorduların ise bir bölümünde seferberlik uygulandı. Kurulan Kolordunun askerlerinin çoğu Milli Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve muharebede uzun yıllar geçirmiş tecrübeli askerlerdi. Tam terhis edildikleri, huzur devrine girdikleri, ailelerine kavuştukları, işlerinin başına geçtikleri böyle bir dönemde bu gericiler ve dini kullananlar ortaya çıkmış, her şeyi altüst etmişlerdi. Cahil bölge köylüsü üzerinde etki yapan dini telkin ve söylevler bu askerleri etkilemiyor, hatta onların kızgınlığını daha da artırıyordu.²⁶¹

İsmet Paşa, Cumhuriyeti ve devrimleri selâmete çıkarmak için sert tedbirler alacağını bildirdi. Bu programı ile 4 Mart 1925'te meclisten güvenoyu aldı. Aynı gün Takrir-i Sükûn Kanunu'nu da (Huzurun sağlanması) Meclis'ten geçirtti. Bu kanunla inkılâba karşı çıkanların seslerinin kesilmesi sağlanıyordu. Takrir-i Sükûn Kanununa göre; irtica, isyan ve ülkenin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozmak yolunda olan bütün örgütleri, tahrikleri, kışkırtmaları, girişimleri ve yayınları hükümet yasaklayabilecekti. Bu kanun iki yıl yürürlükte kalacaktı. Böylece, anayasanın "Hürriyetlerin sınırını kanun belirtir" hükmünden yararlanılarak, gericilerin her türlü etkinlikleri boğulabilecekti. Çünkü kanun, hükümete gazete kapatmaktan, partileri dağıtmaya kadar her türlü yetki veriyordu.²⁶² Aynı gün, ayaklanma bölgesi ile Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı. Böylece mahkemenin idam hükümleri ayaklanma bölgesinde hemen yerine getirilecekti.

Diğer yandan doğudaki 3. Ordu da tenkil (yok etme, cezalandırma) harekâtına başladı. Mustafa Kemal Paşa, 8 Mart'ta yayınladığı bir bildiri ile ulusu göreve, Cumhuriyet'i korumaya çağırıyordu. Onun bu çağırısına her yandan olumlu cevap geldi. İsyân artık bastırılma yoluna girmişti. Kurtarılan şehir, kasaba ve köylerde devlet otoritesi

²⁶¹ Toker, a.g.e., s.103.

²⁶² Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İnkılâp Tarihi, s.131.

derhal kuruluyordu. İsyancıların yaptıkları zulüm ve yağmadan bıkan halk, hükümet kuvvetlerine destek oluyordu.²⁶³ Gelişmeler karşısında canının derdine düşen Şeyh Sait, elebaşları ile İran'a kaçmaya çalışırken 14-15 Nisan 1925 gecesine Murat suyu üzerindeki Abdurrahman Paşa Köprüsü'nde 12. Tümen tarafından çatışma çıkmadan sağ olarak ele geçirildi. Heybesinden birçok önemli evrak ve belgelerle birlikte 4.500 altın çıktı.²⁶⁴

Alınan tedbirler sonucu ayaklanma 15 Nisan 1925'te hemen hemen her tarafta bastırıldı ve 31 Mayıs'ta bölgede asayiş ve güven tamamen sağlandı. Bu ayaklanma sonunda **Millî Mücadeleden yeni çıkmış olan ordu tekrar yıprandı**. Böylece Musul ve Kerkük bölgesine yapılacak askerî harekât riske girdi. Dolaylı olarak İngilizler amaçlarına ulaştılar. Hükümet Diyarbakır ve Ankara İstiklâl Mahkemelerinin yaptığı soruşturmaları dikkate alarak ve Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak 03 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (Partisi) bütün şube ve merkezlerinin kapatılmasına karar verdi. Bu nedenle, kurulduğu günden beri Atatürk'ün karşısında olan parti 5 Haziran 1925'te kapatılmış oldu.²⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa'ya Suikast Girişimi (17 Haziran 1926)

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) içinde toplanan tutucu ve devrim karşıtı kişiler ve eski İttihatçılar, Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince partilerinin kapatılmasından sonra kendi menfaatlerini korumak için başvurabilecek her yolu değerlendiriyorlardı.

Fırkanın kapatılmasından sonra cumhuriyeti ve devrimleri ortadan kaldırmak ve eski günlere dönmek isteyenler yeni bir çareye başvurdular. Mustafa Kemal Paşa bir suikast ile öldürülecekti. Suikastçılar uzun süredir Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmayı ve hükümeti devirmeyi düşünüyorlardı. Onlara göre rejim Mustafa Kemal Paşa ile birlikte yaşıyordu. Onun ortadan kaldırılması neticesi

²⁶³ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İnkılap Tarihi, s.132.

²⁶⁴ Soyak, a.g.e., s. 321.

²⁶⁵ Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, s. 120.

amaçlarına ulaşabilirlerdi. Bu hain suikast planını yapanlar arasında TCF'nin bazı ileri gelenleri ile eski İttihat ve Terakki Fırkasına mensup kişiler vardı. En önemli rolü oynayan kişiler ise TCF İzmit milletvekili Şükrü Bey ile eski İttihat ve Terakki Partisi üyesi Kara Kemal'di.²⁶⁶ Suikasttan önce Ankara'da yapılması planlanmış, daha sonra Erzincan milletvekili Sabit Bey ve Faik Bey'in girişimi ile Bursa'ya alınmış ancak en sonunda, İzmir'de olmasına karar verilmişti.²⁶⁷ Batı Anadolu'yu kapsayan bir geziye çıkan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa 1926 yılının haziran ayı ortalarında İzmir'e gelecekti. Ancak çeşitli sebeplerle İzmir'e gelişini bir gün erteleyince, 17 Haziran 1926 tarihinde İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı suikast düzenleyen eski millet vekili Ziya Hurşit, Rizeli İsmail, Batumlu Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi'den oluşan grup, silahları ile birlikte yakalandı. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e gelişinin gecikmesi üzerine tedirgin olan ve suikastçıları Sakız Adası'na kaçırarak olan motorcu Şevki, olayı Vali Kazım Dirik'e çoktan ihbar etmişti.²⁶⁸

İstiklal Mahkemelerinin ilk soruşturmalarında, bu hain komplo ile uzaktan ilgili başkalarının da bulunduğu anlaşıldı ve bunların hepsi tutuklandı. Verilen karar sonucunda, İzmir'de suikastı hazırlayanlar ölüm cezasına çarptırıldı ve hüküm yerine getirdi.

Mustafa Kemal Paşa kendisine İzmir'de düzenlenmeye çalışılan suikast girişimini şu sözlerle değerlendirdi:

Alçak girişimin benim kişiliğimden çok, kutsal Cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüce ilkelerimize yönelmiş bulunduğu kuşku yoktur. Bu nedenle, genelde gösterilen duygularla Cumhuriyet ve İlkelerimize olan bağlılığın ne derece sonsuz olduğu bir kez daha inandım. Temeli büyük Türk milletinin ve onun kahraman çocuklarından oluşan büyük ordumuzun vicdanında akıl ve bilincinde kurulmuş olan Cumhuriyetimiz ve millet ruhundan doğmuş ilkelerimizin bir vücudun yok edilmesiyle

²⁶⁶ Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, MEB Yayınları, İstanbul, 1980, s. 200.

²⁶⁷ Kara Harp Okulu, Türk Devrim Tarihi, Ankara, s. 240.

²⁶⁸ Turan, a.g.e., s. 137.

*bozulabileceği görüşünde bulunanlar, çok zayıf dimağlı talihsizlerdir. Bu talihsizlerin, Cumhuriyetin adet ve kudreti hak ettikleri davranışla karşılaşmaktan başka kismetleri olamaz. Benim naçiz (değersiz) vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar olacaktır (sonsuzluk dek yaşayacaktır) ve Türk milleti güven ve mutluluğuna kefil bu ilkelerle uygarlık yolunda tereddütsüz yürümeye devam edecektir.*²⁶⁹

Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930-17 Kasım 1930)

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri, Mustafa Kemal ve devrim fikrini taşıyan arkadaşlarına karşı muhalefet uygulamak, eleştirmek ve yönetimi ele geçirerek eski düzenin bir çeşit devamını istiyorlardı. Din ve dince kutsal sayılan şeyleri istismar ettiği gerekçesiyle Terakkiperver Parti kapatılmış, tekrar tek parti yönetimine dönmüştü. Diğer yandan dışarıdan bakılınca tek parti yönetimi yanlış değerlendirmelere imkân veriyor ve sanki Türkiye diktatörlükle yönetiliyormuş gibi bir havanın yayılmasına sebep oluyordu. Mustafa Kemal ise, Türkiye ile ilgili böyle yanlış bir değerlendirmenin yapılmasından rahatsız oluyor ve Türkiye’de çok partili rejimi gerçekleştirebilmek için yeniden teşebbüse geçilmesi gerektiğini düşünüyordu.²⁷⁰

Çok sesli demokrasiden yana taraf olan Mustafa Kemal Paşa, parlamento içerisinde dürüst ve çalışkan bir muhalefetin olması gerektiğine inanıyordu. 1930 yılına gelmiş, genç cumhuriyet 7 yaşına ulaşmıştı. Türk Milletini çağdaş uygarlıklar seviyesine getirmek için yapılan devrimler millete yeni ufuklar açıyordu. Öte yandan 1929’da başlayan dünya ekonomik bunalımı dünyaya yayılıyordu. Bu bunalım, savaştan yoksul ve ekonomik kaynaklarından yoksun çıkan ve bu yoksulluk ve yıkıntıları onarmaya çalışan Türk ekonomisini de etkilemiş ve halkın sıkıntıları artmıştı.²⁷¹ Hükümet ise, prensip olarak özel teşebbüse taraftar olduğunu ifade etmekle birlikte, takip ettiği

²⁶⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 706.

²⁷⁰ Turan ve Safran, a.g.e., s. 229.

²⁷¹ Kili, a.g.e., s. 176.

ekonomik siyaset ile dar bir devletçi görüşü benimsemiş idi. Bu sebeple Mustafa Kemal, devletçi olan Cumhuriyet Halk Fırkasının karşısında, serbestçe eleştiri yapabilecek liberal ekonomiden yana bir muhalefet grubunun bulunmasını lüzumlu ve faydalı görüyordu. Dolayısıyla hem dışarıdaki yanlış değerlendirmeyi ortadan kaldırmak hem de içerideki sıkıntıları gidererek rejimin sağlıklı yürümesini temin edebilmek için, yeni bir muhalefet partisinin kurulması gerekli idi.²⁷²

Gelinen noktayı değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, o günlerde Paris Büyükelçiliği görevinde bulunan Ali Fethi (Okyar) Bey'i yurda çağırarak ona yeni bir siyasi parti kurma görevi verdi. Ali Fethi Bey, özel girişimden taraf, ekonominin sıkı devlet denetiminde olmasına karşı liberal görüşlere sahipti. Mustafa Kemal Paşa ise bu yeni muhalefet partisinin kuruluşuna her türlü desteği vereceğini açıklamış, fakat devrim uygulamalarından kesin olarak ödün verilmemesini şart koşmuştu. İki şeyi özellikle istemekteydi: Laiklik ilkesine bağlılık ve Cumhuriyetin devamlılığı. Ayrıca kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanımı, çocukluk arkadaşı Nuri (Conker) Bey'i de partiye üye yapmıştı. Yakın arkadaşlarını da bu partiye girmeye özendiriyordu. Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine bir parti kurma görevi verilen Fethi Bey hemen çalışmalara başladı. Onun bu yöndeki çalışmalarının tamamlanmasıyla da 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti kuruldu. İlk merkezini İstanbul Taksim'de açan Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla Türkiye'de çok partili hayata geçiş için ikinci adımı atılmış oldu. Başkanı Fethi Okyar, Genel Sekreter ise Nuri Conker'di. CHP karşısına cumhuriyetçi, laik, kadınlara siyasi haklar verilmesini savunan liberal ekonomik görüşe sahip bir parti olarak çıkıyorlardı. Fakat parti kurulduktan sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası zamanında amaçlarına ulaşamayan cumhuriyeti ve devrimleri hâlâ içine sindiremeyen laiklik karşıtı gerici ve tutucu grup, özgür ortamı fırsat bilerek bu partiye üye olmaya başladı. Bunlar arasında cumhuriyet rejimine, laik düşünceye karşı kişiler, eski kırgınlar, tarikatçı çevreler ve benzerleri bulunuyordu. Serbest Cumhuriyet

²⁷² Sadi Irmak, Atatürk Devrimleri Tarihi, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 98.

Fırkası, kuruluşundan hemen sonra özellikle Ege Bölgesi'nde büyük bir taraftar kitlesi bulmuş ve önemli ölçüde teşkilatlanmıştı. Bu sebeple, Fethi Bey'in yerel seçimler öncesinde propaganda maksadıyla Ege Bölgesine gerçekleştirdiği ziyaret ve burada yapılan toplantılara büyük katılımlar olmuştu. Bu toplantılar sırasında halk, alınan bütün tedbirlere rağmen inkılâplar aleyhine gösteriler yapmıştı. Bu durum, inkılâpların hayatiyetini temin bakımından henüz bir muhalefet partisi teşkili açısından zamanının erken olduğunu açıkça gösteriyordu. Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasında en sert tartışma 1930 yılında yapılan belediye seçimlerinde yaşandı. Bu tartışmaların tutucu çevreleri cesaretlendirmesi sonucu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in fotoğrafları yırtılmış, devrim karşıtı davranışlara başvurulmuştu. İzmir'de Cumhuriyet Halk Fırkası binası taşlanmış, camları kırılmıştı. Anadolu gazetesinin etrafı sarılmış, ancak güvenlik güçlerinin müdahalesi ile halk dağıtılabildi.²⁷³ Bütün bu olaylar karşısında Fethi Bey, bütün iyi niyetine rağmen partiyi kontrol edemez hale gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya kalmıştı. Çünkü olaylar açıkça laiklik karşıtıydı. Fethi Bey'in, 17 Kasım 1930 tarihinde İçişleri Bakanlığına verdiği dilekçede Fırkanın Gazi Hazretleriyle siyasi alanda karşı karşıya gelebileceği anlaşılmış, bu nedenle partinin feshine karar verilmiştir sözü üzerine Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucuları fesih kararı alarak partiyi feshettiklerini ilan ettiler.²⁷⁴ Böylece cumhuriyetin kurulmasından itibaren çok partili hayata geçiş için atılan ikinci adım da başarısızlık ile sonuçlandı.

Menemen Olayı (23 Aralık 1930)

Görüldüğü gibi çok partili yaşama geçmek için Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin kapatılmasından sonra ikinci bir deneme olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da cumhuriyet ve devrim karşıtlarının yuvalandığı bir parti haline gelmiş ve 17 Kasım 1930 tarihinde kendini feshetmişti (dağıtmıştı). Parti tüzüğünde laiklik

²⁷³ Kili, a.g.e., s. 177.

²⁷⁴ Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 273.

prensibi yer almasına rağmen bir takım tutucu, bağnaz ve devrim karşıtı kişiler bu partide yer aldı. Hurafelerle dolu eski bilgilere dayanarak yeniliklerin durdurulmasını isteyen bu kişiler her fırsatta Türkiye'deki değişimi sonra erdirecek bir arayış içine girmişlerdi. Bunların yarattığı ortamda İzmir'in Menemen ilçesinde bir başka kanlı olayın çıkmasına neden oldu.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının, Genel Başkanı Fethi Bey (Okyar) tarafından kapatılmasını izleyen günlerde, 23 Aralık 1930 sabahı erkenden Menemen'e gelen Nakşibendi tarikatına mensup Giritli Derviş Mehmet adlı biri, çevresine topladığı yandaşları ile birlikte "Şeriat isteriz" bağırıtları ile olay çıkardı ve halktan bazıları da kendilerine katıldı. Olay yerine gönderilen askeri birliğin başındaki yedek subay Asteğmen Kubilay²⁷⁵ vuruldu ve bu yetmiyormuş gibi başı bıçakla kesildi.²⁷⁶ Menemen'e dışarıdan gelen bu grup daha sonra Kubilay'ın kesik başını yeşil bayrak asılı sopanın ucuna geçirerek halkı ayaklanmaya davet etti ve tekbir getirerek zikre başladı. Aynı grup halka, Ey Müslümanlar! Ne duruyorsunuz? Halife Abdülmecit sınıra geldi, sancak-ı şerif çıktı, gelin altında toplanalım, şeriat isteyelim diye seslendi. Bunun yanında, Şapka giyenlerin kâfir olduğunu, yakında yine fes giyileceğini de öne sürdü.²⁷⁷

Olay yerine gelen yeni birlikler kısa sürede isyanı bastırdı ve suçlular yakalandı. İsyancılar kurulan İstiklal Mahkemelerinde yargılandı ve gerekli cezaları aldı. Yargılama sırasında, bu gerici hareketin yalnız Menemen ile sınırlı olmayıp, teşkilatlı bir şekilde bütün memlekette taraftarlarının bulunduğu anlaşıldı.²⁷⁸ Kamuoyunda da sert tepkilerle karşılanan bu Cumhuriyet karşıtı olay karşısında Mustafa Kemal Paşa, 28 Aralık'ta orduya yayımladığı başsağlığı bildirisinde, isyancılara ve onları alkışlayan kişilere duyduğu kızgınlığı şöyle ifade etti:

²⁷⁵ Asteğmen Kubilay: 1906 doğumlu olan Kubilay'ın asıl adı Mustafa Fehmi'dir. Öğretmen olmayı istemiş ve 1926 yılında Bursa öğretmen okulundan mezun olmuştur. Atatürk'ün öncülük yaptığı devrimin ateşli savunucularından bir Türk genciydi.

²⁷⁶ Kili, a.g.e., s.178.

²⁷⁷ Ş. Turan, a.g.e., s.312.

²⁷⁸ Irmak, a.g.e., s.248.

“Kubilay şehit olurken, gericilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen’deki halktan bazılarının alkış tutarak olayı uygun bulduklarını belli etmeleri, bütün cumhuriyetçiler ve vatanseverler için utanılacak bir durumdur... Büyük ordunun kahraman genç subayı ve cumhuriyetin ülkücü öğretmen topluluğunun kıymetli üyesi Kubilay’ın temiz kanı ile Cumhuriyet, canlılığını tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır.”²⁷⁹

Menemen olayı ülkede demokratik ortamın şartlarının henüz oluşmadığını bir kez daha gösterdi. 1946 yılına kadar yeni bir partinin kurulmasına da izin verilmemesine sebep oldu.

Bu olumsuz atmosfer Mustafa Kemal Paşa’yı umutsuzluğa sürüklemiyordu; tam tersine hal böyleyken, devrimler ardı sıra gerçekleşiyordu.

²⁷⁹ Ş. Turan, a.g.e, s. 313.

BÖLÜM 11

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DEVRİMİ

Doç. Dr. Evrim ŞENCAN

Atatürk Dönemi Türk Devrimi

Olumlu olumsuz bütün hadiseler süregelirken, modern bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaç duyduğu çağdaş kurum, kanun ve uygulamalara, ancak kuruluşu esnasında yapılan düzenlemeler ve kuruluşunun ardından yapılan devrimlerle kavuşacağı su götürmez bir gerçektir. Diğer bir ifadeyle, eski ve yeni kurumlardan eski olanın kaldırılması ve yeni olanın üzerinde düzenlemeler yapılarak, yeni devlette yaşamaya devam etmesi sağlanacak; Osmanlı döneminde yapılan ıslahatlar yani iyileştirmeler, Cumhuriyetle beraber devrime yani değişime dönüşecektir.

Bahsi geçen bu değişim izlenirken ıslahat ve devrim arasındaki keskin çizgi göz önünde bulundurulmalıdır. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan yenileşme ve değişim, Cumhuriyet rejiminin kabulüyle birlikte, Atatürk önderliğinde "çağdaşlaşma" kavramına evrilir. Diğer bir ifadeyle, yeni kurulan çağdaş Türk devletinde yaşayan Türk toplumunun yeni ihtiyaçlarını, çağın gerekliliklerine uygun hale getirmek üzerine derinlemesine çalışmalar başlamıştır. Böylece, Atatürk önderliğinde gerçekleşen millî ve çağdaş Türk Devrimine imza atılmıştır.

Devrimler, felsefî düzeyde, kalkınma düzeyinde ve ideolojik çerçevede incelenebilir.²⁸⁰ Felsefî düzeyde bakıldığında bir aydınlanma devrimi, kalkınma düzeyinde bakıldığında ekonomik devrim, ideolojik çerçevede bakıldığında ise Atatürk ilkelerinin uygulanması olarak sınıflandırılabilen Türk devrimi, Atatürk'ün "tam bağımsızlık" hedefinin

²⁸⁰ Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 25. Basım, Ankara, 2018, s. 222.

gerçekleşmesi için her adımın tek tek atılması olarak tanımlanabilir. Bu yol izlendiğinde, Kurtuluş Savaşı'nın sadece kılıçla değil, aynı zamanda kalem ve sabanla yapıldığı da görülür.²⁸¹ Diğer bir ifadeyle, Atatürk devrimi sadece emperyalizmi değil, aynı zamanda cehaleti ve geri kalmışlığı da yenmiştir.

Bu anlamda Türk devrimi, eğitimin, ekonominin ve gündelik hayatın çağın gerekliliklerine uygun hale getirilmesi ve bütün bunların hukuk devrimiyle taçlandırılması olarak tanımlanabilir ve hatta bu dört başlık altında incelenebilir.

Eğitim Alanında Türk Devrimi

Cumhuriyet Öncesinde Eğitim:

Osmanlı'nın klasik dönemindeki Enderun, sıbyan (mahalle) mektepleri ve medreseler gibi geleneksel eğitim kurumları, 19. yüzyıla gelindiğinde, modernleşen Osmanlı devleti ve toplumunun ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiştir. Orduda bozulmalar ise eğitim alanındaki yeniliklerde önceliğin askeriye verilmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda, Mühendishane-i Berri Hümayun, Mühendishane-i Bahri Hümayun, Tıbbiye, Harbiye, Mızıkacı Hümayun gibi modern askeri okullar açılır. Bunu, modernleşen devletin yeni ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılamak üzere üst düzey bürokrat ve memur yetiştirmek için açılan sivil eğitim kurumları takip eder.²⁸² Ardından, günümüzdeki ortaokulların temeli olan rüşdiye mekteplerinin açılması, 1838 yılında sivil eğitimde başlayan reform hareketlerini, 1860'lara kadar kız rüşdiyeleri, ebe okulları, erkek öğretmen okulları, orman, ziraat, baytar, telgraf ve mülkiye mekteplerinin açılmasıyla eğitim kurumları zenginleşir.²⁸³ Görüldüğü gibi Tanzimat sonrasında, kızların yetişmesini sağlayan sivil okullar, sanayi ve öğretmen okulları açılarak, kızları gündelik

²⁸¹ Sinan Meydan, 1923 Kuruluş Ayarlarına Geri Dönmek, İnkılap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 303.

²⁸² Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Akademi, 2014, s. 144-147.

²⁸³ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 213, 214; Necdet Sakaoğlu, "Eğitim Tartışmaları", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 1985, s. 478.

hayata kazandırmanın adımları atılır.²⁸⁴ Islahat Fermanı'yla (1856) meslekî eğitime ağırlık verilirken, geleneksel mekteplerin de ıslah edilmesi yoluna gidilir.²⁸⁵ Aynı dönemde, Osmanlı ülkesinde bir süredir varlığını sürdüren azınlık ve yabancı okullarının sayısı giderek artmaya başlar.²⁸⁶ Müslüman öğrencilerin eğitiminin, bahsi geçen yabancı okulların yanında yetersiz kalacağı anlaşıldığından, askeri okullara gitmek isteyen gençlere hazırlık eğitimi de verecek olan idadilerin ve idadinin bir sonraki aşaması ve günümüzün lisesi olan sultanilerin açılması gündeme gelir. Galatasaray Lisesi (1868) yani Mekteb-i Sultani'nin açılması bu döneme denk gelir. Bir yıl sonra, 1869 yılında çıkarılan ve ilk kapsamlı eğitim kanunu olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitimin temel amacını pozitif bilginin aktarımı olarak kabul eder.²⁸⁷ Diğer yandan, 20. yüzyıla geçerken, dönemin padişahı II. Abdülhamid'in eğitim alanında gerçek bir reformcu olduğu göz önünde bulundurularak ve bahsi geçen nizamnamenin etkileri göz ardı edilmeyerek, meslek, maliye, hukuk, sanayi ve sanat okullarıyla, engelliler için açılan okulların açıldığı döneme imza atıldığı söylenebilir.²⁸⁸ Böylece, nizamname ile Tanzimat döneminden beri düzene sokulmaya çalışılan Osmanlı eğitim sistemi, yeni bir düzen ve ruh kazanırken, Cumhuriyet döneminin modern eğitim kurumlarının da temeli atılmış olur.²⁸⁹

Cumhuriyet Döneminde Eğitim Devrimi:

Hayatın her alanında köklü yeniliklere giden Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun, en çok yatırım yaptığı alanlardan biri şüphesiz eğitim alanıdır. Eğitimin, kurulan yeni ulus devlete uygun olması ve ülkenin ihtiyacı olan nitelikli neslin yetişmesi için, millî, çağdaş ve laik olmasına önem verilir ve Cumhuriyet, eğitim politikasını bu yönde

²⁸⁴ Ekrem Işın, İstanbul'da Gündelik Hayat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 112, 113.

²⁸⁵ Sakaoğlu, a.g.m, s. 479, 480.

²⁸⁶ Selçuk Akşin Somel, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 67.

²⁸⁷ Somel, a.g.e., s. 215, 335.

²⁸⁸ İlhan Tekeli, "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişimler", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 1985, s. 471.

²⁸⁹ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 237.

belirler. Bu politika, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce, 15-21 Temmuz 1921 tarihinde yapılan Maarif Kongresi'nde dile getirilir.²⁹⁰ Bu kongre sonrasında, eğitim eksikliğinin milletlerin ilerlemesinde en büyük engel olduğu, Atatürk tarafından, 1923'te Konya'da, 1924'te Samsun'da ve 1927'de İstanbul'da, halkı ve öğretmenleri bilgilendirmek amacıyla gerçekleştirilen eğitim kongrelerinde de vurgulanır.²⁹¹ Bu bilgilendirmeler süregelirken, 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılır, laik eğitime yol açılırken, eğitimde birliğe gidilir ve eğitimle ilgili konular, kurumlarıyla birlikte Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanır. Bu kanun, Türkiye'yi modern ve laik bir devlet olma yoluna götüren en önemli kararlardan biridir. Kısa bir süre sonra kabul edilen Maarif Teşkilatı Hakkındaki Kanun ile çağdaş eğitim sisteminin temelleri sağlamlaştırılır. 1928 yılında anayasa değişikliğiyle laikliğin yolu açılarak, aynı yıl, bir taraftan okuma-yazma oranının artırılması, bir taraftan da Türkçe'nin dil yapısına uymadığı için alfabe değişikliğine gidilerek, 1 Kasım 1928'de Yeni Türk Harfleri, Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanunu ile kabul edilir. Yeni harflerle okuma yazma öğretmek için 1929 yılında millet mektepleri açılır ve okur yazar oranında yükseliş başlar. 1932 yılında Türk Dil Kurumu kurulur ve Türkçeye verilen önem vurgulanarak Türk dilinin araştırılması adına çalışmalar başlatılır. 1931 yılında Türk tarihinin araştırılması için kurulan Türk Tarih Kurumunda yapılan çalışmaların yüksek eğitimde öğretilmesi gerektiğinden, 1933 yılında, 1900 yılında eğitim öğretime başlayan Dar'ül Fünûn, Cumhuriyetin hedeflediği eğitim standardına yetersiz olduğu ileri sürülerek kapatılır ve üniversite reformu yapılarak, yeniden İstanbul Üniversitesi adıyla açılır. Yeni üniversitenin öğretim kadrosu da yeni sisteme uygun olarak değiştirilir;²⁹² eksik olan öğretim kadrosunun tamamlanması için Almanya'dan öğretim elemanı getirilir. Ardından 1935 yılında Ankara Üniversitesine bağlı olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulur.

²⁹⁰ İhsan Sungu, "Tevhid-i Tedrisat", Belleten, Ankara, 1938, s. 422.

²⁹¹ Akyüz, a.g.e., 2014, s. 340.

²⁹² Celal Şengör, Dahi Diktatör, Ka Kitap, İstanbul, 2015, s. 82, 83.

Cumhuriyet, eğitim seferberliğini ve politikasını, Osmanlı döneminde açılan ve yukarıda vurgulanan azınlık ve yabancı okulları üzerinde de uygular. Lozan Barış Antlaşması'nın (1923) 40. ve 41. maddeleri yabancı okullarla ilgili olup, dinî propaganda yapmamaları şartıyla, bu okulların devamına karar verilir. Diğer yandan Müslüman öğrencilerin, gayrimüslimlerin dinî törenlerine katılması yasaklanır; bu kurala uymayan yabancı okulların birçoğu ise kapatılır.²⁹³ 1925 ve 1926 yıllarında, yabancı okullarla ilgili üst üste tamimler yayınlanarak okulların denetim esasları belirtilir. 1925 yılı tamiminde, yabancı okullarda Türkiye Cumhuriyeti aleyhine yapılan bildirimler yasaklanır; öğretmenlerinin, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından seçileceği belirtilir ve Türkçe, tarih ve coğrafya dersleri, müfredatlarına konulur.²⁹⁴ 1926 tamimiyle, o güne kadar belirlenen bütün kurallar bir kez daha vurgulanarak, okulların hepsi Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak, Tanzimat'tan beri süre gelen ikilik ortadan kaldırılır. Aynı tamimle, okullara ruhsat zorunluluğu ve okulların kayıtlarının Türkçe tutulması şartı getirilir.²⁹⁵ Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde, yabancı okulların doğrudan kapatılması yerine, Türk kanunlarına ve Cumhuriyet'in milli eğitim politikasına uyarlayarak, okulların ıslah edilmesi tercih edilmiştir. Bu ıslah çalışmaları, 1931 yılında, ilkokul düzeyindeki Türk öğrencilerin, yabancı okullara girmesinin yasaklanmasıyla devam eder. 1935 yılında çıkarılan Yabancı Okullar Yönergesi ile okullarda ders verecek öğretmenlerin nitelikleri ve tarih, coğrafya ve yurt bilgisi derslerinin içerikleri belirlenir, tatil günleri düzenlemeye sokulur, Türkçe ve Türk kültürü dersleri daha sıkı tutulmaya başlanır.²⁹⁶ 1938 yılında çıkarılan tamim ile yabancı uyruklu öğrencilerin, Türkçe sınavına tâbi tutulması ve hiçbir yabancı okulun yeni şube açmaması kararı alınır.²⁹⁷

²⁹³ Ayten Sezer Arıç, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, TTK Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 32.

²⁹⁴ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, MEB Yayınları, İstanbul, 2005, s. 19, 20.

²⁹⁵ Kenan Okan, *Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 1971, s. 7.

²⁹⁶ Sezer Arıç, a.g.e., s. 44-49.

²⁹⁷ Vahapoğlu, a.g.e., s. 227.

Ekonomi Alanında Türk Devrimi

Cumhuriyet Öncesinde Ekonomik Durum:

19. yüzyıl süresince geleneksel kurumları düzenleyerek yenileşmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğu, bu çabalarını ekonomi alanında da gösterir. Dönemin ekonomik yapısını şekillendiren iki önemli kırılma noktası, 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Antlaşması (Baltalimanı Antlaşması) ve Kırım Harbi'dir (1854-1856). 1838 Antlaşması ile ihrac yasakları kaldırılınca, İngiltere, Osmanlı sınırlarında iç ticaret yapacak duruma gelir.²⁹⁸ Bu durumda, Osmanlı'nın, ekonomik açıdan bir açık pazar haline gelmeye başladığı söylenebilir. Bozulan iktisadî durum, antlaşmadan on altı yıl sonra çıkan Kırım Harbi'nin ekonomik açıdan olumsuz getirileriyle eklenip büyüyerek, 1860'lı yıllara devrolur. Osmanlı, ekonomi sahasında Avrupa'ya yetişmekten ziyade, açık ve bağımlı hale gelir.²⁹⁹ Antlaşmadan sonraki on yıl boyunca, yerli sanayiye geliştirmek için İstanbul banliyöleri, Zeytinburnu, Bakırköy ve Boğazdaki köylere imalathaneler, madeni eşya üreten dökümhaneler, şeker, cam, porselen ve kâğıt fabrikaları kurulur.³⁰⁰ Ancak, bir yandan bu ilk girişimlerle ülke ekonomisini kurtarma çalışmaları devam ederken, diğer yandan, imalathanelerde çalışacak nitelikli ve uzman işçiler Avrupa'dan getirilerek batının iş uzmanlarına bağımlı hale gelinir. Avrupa'nın Osmanlı ekonomisine günbegün daha çok nüfuz etmesi neticesinde³⁰¹ ticaret dengesi bozulur ve Osmanlı ekonomisi çöküşe doğru yol alır.³⁰²

Batının ekonomiye müdahalesi ve artan harcama yüküne rağmen Osmanlı, Kırım Harbi'ne kadar hiç dış borç almamıştır. Ancak, devleti iflasa sürükleyen bu harpten sonra alınan ilk dış borç, zaten bozuk olan iktisadî duruma eklenerek, Osmanlı'yı Avrupa'nın hâkim olduğu kapitalist dünya ekonomisine daha bağımlı hale getirir.³⁰³ 1859 ve

²⁹⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 63.

²⁹⁹ Berkes, a.g.e., s. 246.

³⁰⁰ Zeynep Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 42, 43.

³⁰¹ Çelik, a.g.e., s. 42-46.

³⁰² Doğan Kuban, İstanbul Bir Kent Tarihi, Emlak Bankası Yayınları, İstanbul, 1996, s. 348, 349.

³⁰³ Suraiya Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 267.

sonrasındaki malî bunalım sonucu hazinenin boş kalışı ve asker maaşlarının ödenememesi³⁰⁴ gibi sebeplerle İngiltere ve Fransa'dan alınan borçlarla geçici bir ferahlık sağlanır. Ancak bu borçlara, ödenemeyen faizler de eklenince, 1861'de bir malî bunalım daha doğar. Bunun sonucunda devlet, borçlarını düzenlemek ve dengede tutmak için, 1863 yılında Osmanlı Bankası'nı kurmak durumunda kalır. Ancak banka, Londra'da, İngiltere sermayesiyle kurulduğundan, yani yönetimi yabancıların elinde olduğundan, İngiltere'nin, imparatorluğa iktisadî nüfuzu daha da hızlanır. Bu gelişme sonrasında, Osmanlı bankacılık sistemi, dış devletlere bağımlılıkla ayakta durmaya gayret edecek³⁰⁵ ve II. Meşrutiyet'e (1908) kadar Osmanlı'nın ekonomik durumunu belirleyen bankaların çoğu yabancılara ait olacaktır.³⁰⁶ Padişah Abdülaziz'in Avrupa sermayesine yatırım ve işletme imtiyazları tanınması, var olan iktisadî sıkıntılara eklenince borç üstüne borç birikir ve devlet ekonomisi Avrupalı bankerlerin ve sermaye şirketlerinin eline geçer.³⁰⁷

İmparatorluğun ekonomi alanında batıya bağıllığı, doğrudan sanayiye de etkiler. Yukarıda bahsedilen Baltalimanı Antlaşması (1838) sonrasında başlayan sanayi girişimleriyle açılan imalathanelerin işletmeleri, Kırım Harbi sonucunda yabancıların kontrolüne verilmiş olsa da bir deneme daha yapılarak İstanbul'da yeni önlemler alınır. Gıda, dokuma endüstrisi ve yün imalathanesi Haliç'te, tabakhaneler Yedikule'de, tersaneler ise Kasımpaşa'da boy göstermeye başlar. Fatih ve Eyüp'te fabrikalar açılmaya başlanır. Bu çırpınışlar süregelirken, iş makineleri, işletmeciler, mühendisler ve işçiler Avrupa'dan ithal edilince, yabancı sermayenin Osmanlı sanayindeki rolü iyice büyür.³⁰⁸ Bunun yanında, klasik dönemde iktisadî hayatın bel kemiği olan geleneksel çarşı sistemi, temellerinden sarsılır. İstanbul'da Kapalıçarşı gibi kozmopolit yapıların yanında, Galata-Pera (Beyoğlu) bölgesinde

³⁰⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 119, 120.

³⁰⁵ Işın, a.g.e., s. 94.

³⁰⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 257, 257.

³⁰⁷ Berkes, a.g.e., s. 364, 365.

³⁰⁸ Kuban, a.g.e., s. 439; Lewis, a.g.e., s. 447.

yabancı etiketli tüketim mallarının satıldığı bonmarşeler (büyük mağazalar) iktisadi hayatı eline almaya başlar.³⁰⁹

Kısaca Osmanlı, son döneminde, kendi ekonomik kalkınma programını yönetemediğinden iktisadî sahada yarı sömürge halini alır.³¹⁰ Bu olumsuz gelişmeler, 1875 yılında büyük bir ekonomik bunalıma sebebiyet verecek ve borçlar ödenemeyince devleti, Düyûn-u Umumiye'nin (dış borçlar idaresi) açılmasına kadar sürükleyecektir.

Cumhuriyet Döneminde Ekonomi Devrimi:

Bir toplumun ekonomik hayatı yer altı ve yer üstü kaynaklarının ihtiyaca göre kullanılmasına ve üretim yapılmasına göre şekillenir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki hafif sanayi girişimlerinin yanında devam eden kapitülasyonlar, Cumhuriyet'in temel yapısına uymamaktadır.

Atatürk modeli ekonomik kalkınma süreci, önce 1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi kararlarının, ardından devletin ekonomik hayata egemen olduğu devletçilik ilkesinin, Millî Ekonomi Politikasının ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulamaya konulduğu dönemi kapsar. Dolayısıyla, Cumhuriyet, tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşümünde önemli kırılma noktaları geçirir. Bu süreç devam ederken, 1929 yılında ortaya çıkan dünya ekonomik bunalımından olumsuz etkilenen genç Cumhuriyet, devletçilik planına bağlı kanunları yürürlüğe sokarak, ekonomik alanda ilk sınavını verir. Buna bağlı olarak, planlı sanayileşme adına sunulan, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934), çoğunlukla Anadolu'da uygulanır. Böylece, Türkiye'de birçok alanda ekonomik bağımsızlık temeliyle kalkınma projeleri başlatılır.

Bu sıra izlendiğinde, ülkenin o dönemki şartlarına uygun kararlar verme amacıyla toplanan ve Atatürk'ün, askeri zaferlerin kalıcı olması için iktisadî zaferle taçlanması gerektiğini vurguladığı Türkiye İktisat Kongresinde millî iktisat politikası izlenerek ekonomik kalkınma için

³⁰⁹ Işın, a.g.e., s. 91-93, 95.

³¹⁰ Berkes, a.g.e., s. 258.

yeni yöntemler bulunması kararları alınmıştır. Diğer yandan, karma ekonomi modeli benimsenerek özel sektörün gelişmesi için devletin destek sağlaması aynı zamanda yerli üretimin teşvik edilmesi uygun bulunmuştur.³¹¹ Osmanlı döneminde köylüyü zor durumda bırakan ve 1925 yılında kaldırılan Aşar vergisiyle köylünün rahatlaması sağlanır. Bu yeniliğe bağlı olarak kurulan Tarım Kredi Kooperatifleri, köylüye ucuz tohum sağlanması için açılan ve ileriki yıllarda fakülteye dönüşecek Yüksek Ziraat Enstitüsü ise tarıma yapılan yatırımların en somut örnekleridir. Bu yatırımlara bağlı kurulan çiftlikler (Atatürk Orman Çiftliği, Yalova Çiftliği-Yürüyen Köşk), toprak reformu kanunu ve ülkenin iklim şartlarına göre yetiştirilecek ürünlere yapılan devlet desteği yadsınamaz öneme sahiptir. Ekonomik alanında yapılan bu yenilikler eğitime yansıtılmış ve Ankara'da Tarım Enstitüsü, İstanbul'da ise Halkalı Ziraat Mektebi yeniden yapılandırılmıştır. Üretilen malların kullanımı, diğer bir ifadeyle Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin elinde bulunan ticaret ağının millileştirilmesi için 1924 yılında kurulan İş Bankası; 1925 yılında ise Sanayi ve Maadin Bankasının kurulmasını aynı yılda Ticaret ve Sanayi Odaları Kanununun; 1926 yılında ise Kabotaj hakkının kabulü izlediğinde, tarım-ticaret-sanayi üçlemesinin son adımına gelmiş olunur. 1927 yılındaki Teşvik-i Sanayi Kanunu, ileride hazırlanacak sanayi planına temel oluştururken, 1925 yılında çıkarılan bir yasa ise ilki Uşak ve Alpullu'da olmak üzere açılan Şeker Fabrikaları, Gemlik'teki İpek, Nazilli'deki Dokuma, İstanbul'daki Paşabahçe Cam ve Bakırköy'deki Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın ve 1925 yılında açılan Türk Tayyare Cemiyetinin (Türk Hava Kurumu) kuruluşuyla kendini gösterir. 1933 yılında açılan Sümerbank, Karabük Demir Çelik Fabrikaları ve Kayseri Uçak Fabrikaları sanayileşmenin sembolü olan kuruluşlar olmuştur.³¹² Tüm bu atılımlar 1935 yılında

³¹¹ Seyfi Yıldırım, "Atatürk Önderliğinde Türk İnkılabı", Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, ed. Fatma Acun, 11. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010, s. 197.

³¹² Atatürk'ün havacılık konusundaki çalışmaları tarihimize ilk %100 yerli uçağı üreten Vecihi Hürkuş ve Uçak Fabrikası ve Uçuş Okulunu açan Nuri Demirağ gibi isimleri kazandırmıştır. Ayrıca, TOMTAŞ, Eskişehir Tayyare Mektebi, Devlet Hava Yolları (1933), Türk Kuşu (1935), Hava Harp Akademisi (1937) ve Gök Okullarının açılmasıyla geliştirilmiştir: Sinan Meydan, Aklı-ı Kemal, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015, s. 805-842.

Maden Tetkik Arama ve Etibank ile taçlanmış, bu kurumlar Türkiye'nin yer altı zenginliklerini kullanarak sanayileşmesinde merkez kurumlar olmuşlardır.³¹³ Osmanlı'nın son döneminde başlayan ulaşım ağının geliştirilmesi hususunda Cumhuriyet, ilk yıllarında, ağırlığı demir yollarına verir. Osmanlı döneminde işletmesi yabancıların elinde olan demir yolu ağı, 1927 yılında Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresinin kuruluşu ile millileştirilir ve bu ağa eklemeler yapılır.³¹⁴

Osmanlı dönemindeki girişimlerle Cumhuriyet dönemi atılımları karşılaştırıldığında, Osmanlı döneminde yapılanların yabancıların tekelinde olduğunu; Cumhuriyet dönemindeyse hem ekonomik bağımsızlığın kazanılmış olması hem de millî ekonominin benimsenmiş olması sebebiyle, yerli yatırıma ve yerli çalışana ağırlık verilerek ilerlemeye çalışıldığı söylenebilir. Bununla birlikte Osmanlı döneminde yabancılara satılmış olan yer altı zenginlikleri ve işletmesi yabancıların elinde olan büyük limanlar ve elektrik şebekeleri millileştirilirken;³¹⁵ 1931 yılında açılan Merkez Bankasıyla Türk paraları Türkiye'de basılmaya başlanır.

Diğer yandan, 93 Harbi, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları süresince tifo, tifüs, kolera, trahom, verem, sıtma ve frengi yaygın hale gelmiştir. 1865, 1871 ve 1893 yıllarındaki facialar başta olmak üzere belirli aralıklarla başta tifo ve kolera olmak üzere salgın hastalıkların olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet, her sahada olduğu gibi sağlık alanında da atılımlarda bulunmuş, 1920 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı kurulmuştur. 1925-1937 yılları arasında 150 dispanser, İstanbul'da da Sıhhiye Memuru okulu açılmıştır. Aynı yıllarda seyyar trahom teşkilatı kurulmuş ve trahomla mücadeleye başlanmıştır. İstanbul başta olmak üzere 8 ayrı ilde verem, sıtma ve trahomla savaş dispanserleri kurularak, bulaşıcı hastalıklara karşı savaş başlatılmıştır.³¹⁶

³¹³ Akşin, a.g.e., s. 220.

³¹⁴ Akşin, a.g.e., s. 218.

³¹⁵ Oğuz Kalelioğlu, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Pelikan Yayınları, Ankara, 2015, s. 164.

³¹⁶ Meydan, a.g.e., s. 1285-1299.

Gündelik Hayatta Türk Devrimi

Cumhuriyetten Önce Sosyal ve Kültürel Hayat:

Osmanlı döneminde Tanzimat'la başlayan ve yukarıda işaret edilen çok yönlü modernleşme, aynı dönemde günlük hayatta da kendini gösterir ve geleneksel mahalleden farklı biçimde, sosyal sınıf ayrımına göre şekillenmeye başlayan yaşam alanlarını ortaya çıkarır.³¹⁷ Dolayısıyla büyükşehirlerde ekonomik duruma ve mülkiyete bağlı olarak farklı sosyal tabakalar meydana gelir. Diğer bir ifadeyle, klasik dönemdeki din esaslı mahalle oluşumları, sosyal sınıf tabanlı semtlere dönüşür. Bu değişim, yönetim sistemindeki değişikliği de beraberinde getirerek, İstanbul'da Altıncı Daire-i Belediye Bölgesi adıyla Avrupa tarzı belediyelerin kurulmasıyla atılır.³¹⁸ Bu sisteminin uygulanması için semtler arası ulaşım planları eklenerek, demiryolu ve köprüler yapılır. Bu planlar, Avrupa tipi yeni projelerdir ve projelere, tünel ve metro da eklenerek, ulaşımı zor bölgeler birbirine bağlanır. İstanbul'un ilk metro projesi olan tünel ve atlı tramvay sistemleriyle kara ulaşımı düzenlenirken; deniz ulaşımında kayıktan vapura geçilir.³¹⁹ İmparatorluğun ekonomisini bozuk olduğu, kapitülasyonların hali hazırda devam etmesi ve yukarıda vurgulanan 1838 Ticaret Antlaşması sonucunda, tüccar İngiliz ve Fransızların İstanbul'a göçleri gözle görülür halde artar. İngiltere'den sonra sırasıyla, Fransa, İsveç, Norveç, Hollanda, Belçika ve Portekiz ile de benzer şartları taşıyan antlaşmaların imzalanmasıyla, bu ülkelerdeki zengin tüccarlar da başkente göç etmeye başlarlar.³²⁰ Göçlerle beraber sadece tüccarlar değil, imalathanelerde çalışmak üzere İngiliz, Belçikalı, Fransız, İtalyan ve Avusturyalı işçiler de başkente getirilir.³²¹ Önce büyükşehirlere nüfuz etmeye başlayan batılı yaşam tarzları, kültürel yaşantıda kendini gösterir. Böylece, Osmanlı modernleşmesinin temeli olan, batılı kültür

³¹⁷ Adalet Bayramoğlu Alada, Osmanlı Şehrinde Mahalle, Sümer Yayınları, İstanbul, 2008, s. 193, 194.

³¹⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 189, 190; Çelik, a.g.e., s. 41.

³¹⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 288, 289.

³²⁰ Mübahat Kütükoğlu, "Baltalimanı Muahedesi", İslam Ansiklopedisi, 1988, s. 40.

³²¹ Çelik, a.g.e., s. 44.

unsurlarını aktarma süreci³²² işlemeye başlar. Ancak, dönemin aydın ve elit kesimi, bu sürecin, ileride Cumhuriyet döneminde görüleceği şekilde, top yekûn bir “kültür değişmesi” ile neticelenmesi taraftarı değildirler.³²³ Bu sebeple, kültür teması sonucu batıdan gelen yeni yaşam biçimi, gelenekselin ortadan kalkmasıyla değil, geleneksel ile yan yana durarak hayat bulur. Diğer bir ifadeyle, geleneksel olan ortadan kalkmaz/kaldırılmaz, yeni olanla beraber günlük hayata yerleşir. Büyükşehirlerde insanların eğlence şekilleri de değişmeye başlar. Geleneksel dönemdeki mesire yeri, kahvehane ve sünnet düğünü gibi eğlence merkezlerini geride bırakmaya başlar.³²⁴ Pera’daki Levanten kahvehaneler pastaneye, Galata’dakiler ise meyhane ve kumarhanelere dönüşürken, Üsküdar’daki Türk kahvehaneleri de giderek geleneksel yapısından çıkarak, birer eğlence mekânına dönüşür.³²⁵ Bunların yanında, yabancı müzik dinletileri ve Avrupa mobilyaları evlere girerken, yemek yeme kültüründe kaşıktan, çatal ve bıçağa geçilir.³²⁶ 19. yüzyılın değişen çehresiyle insanlar, özellikle kadınlar, içe dönük yaşantıdan dışarıya çekilirler.³²⁷ Zira modernleşmenin sembolü olan ve o zamana kadar pasif olan kadının yeni beliren ihtiyaçlarına, ev içindeki geleneksel hayat tarzı cevap veremez. Tanzimat döneminin getirdiği yeniliklerle, kadının dolaşım alanları genişler. Kadınlar modern kimliğini tamamlamaya yönelir. Bu kimliğin taçlanması Cumhuriyetle olacaktır.

Görüldüğü gibi 19. yüzyılda yaşanan değişimlerin ve yapılan reformların tamamı, batıdan kültür unsurlarının aktarılması yoluyla gerçekleşmiştir.³²⁸ Cumhuriyet ise önceden başlayan bu değişimi millî bir düzeye çıkaracak ve kurumlarıyla birlikte çağdaş, tam bağımsız bir Türk toplumu yaratacaktır.

³²² Fatma Acun, “Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne: Değişme ve Süreklilik”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1999, s. 165.

³²³ Acun, a.g.m., s. 57.

³²⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 281; Işın, a.g.e., s. 89.

³²⁵ Francis Marion-Crawford, 1890’larda İstanbul, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 72; Işın, a.g.e., s. 88.

³²⁶ Marion-Crawford, a.g.e., s. 50.

³²⁷ Işın, a.g.e., s. 89.

³²⁸ Fatma Acun, “Osmanlı’nın Torunları, Cumhuriyet’in Çocukları”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2007, s. 57.

Cumhuriyet Döneminde Gündelik Hayat Devrimi:

Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet olarak 29 Ekim 1923 tarihinde dünya devletler sahnesine çıktığında her sahada çağı yakalamak, ulus egemenliğini sağlamak, zor şartlarda kazanılan topraklar üzerinde yaşayan Türk halkının refahını, çağdaşı toplumlardan geri kalmamayı ve gelişimini sağlamayı hedeflemektedir. Özellikle kadının toplumsal alandaki yerini sağlamlaştırmak amacıyla, İttihat ve Terakki döneminde başlayan, kadının eğitimi, kamusal alana girişi ve giyim-kuşamı konuları üzerine tartışmalar, Ziya Gökalp'in de önderliğinde cumhuriyetin ilk yıllarına da yansır.³²⁹ Sadece kadınların değil, bütün toplumun kılık ve kıyafetinde değişikliğe gidilmesi, şapka devrimi, Osmanlı'dan kalan aşar vergisinin kaldırılması, doğuda çıkan Şeyh Said İsyanı sebebiyle tekke ve zaviyelerin kapatılması, soyadı kanununun çıkarılması ve miladi takvime geçilmesi, bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu çerçevede bakıldığında, tekke ve zaviyeler, şeyhlerin halkın dinî duygularını sömürmesi sebebiyle kapatılırken; toplumda kıyafet birliğine gidilmesi için kılık kıyafet devrimi yapılarak II. Mahmut'tan beri süregelen giyim kuşam değişikliklerine son nokta konulmuştur. Arap geleneği olduğu gerekçesiyle çarşaf ve peçe yasaklanırken, 1925 yılında Kastamonu'da şapkanın tanıtılması ile bu alandaki değişiklikler tamamlanır. Bilinçlendirilerek devrimlerle öz Türk kültürüne döndürülen Türk halkının toplum içindeki yaşamının düzenlenmesi ve günlük yaşantıdaki sıkıntıların ve karışıklıkların giderilmesi için 1934 yılında Soyadı Kanunu çıkarılır. Toplumsal ayrıcalık ifade eden unvanlar kaldırılırken, çağdaşlaşan Türk toplumunun dünya ile ilişkilerinin düzenlenmesi için kullanılan takvim ve ölçülerde de değişikliğe gidilir. 1925 yılında çıkarılan bir kanunla takvim ve saatte birliğe gidilirken, 1931 yılında ise metre ve kilogram sistemine geçilir.

Vatandaşlara birey olma bilincinin yerleştirilmesiyle Türk kadınının öz Türk kültüründe zaten sahip olduğu haklar Türk kadınına yeniden verilir. II. Meşrutiyet (1908) ile başlayan kadın hareketleri, 1923 yılında kurulan Kadınlar Halk Fırkası (sonraki adıyla Türk Kadınlar Birliği)

³²⁹ Doğan Avcioğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, s. 1340.

ile taçlanır. Diğer yandan, karma eğitime geçilmesi, kızların yüksek öğrenime katılmaları, 1929 yılı itibarıyla yapılan güzellik yarışmaları Türk kadınının topluma karışması için önemli adımlar olur. Türk kültüründe siyasi alanda kadının veya Hatunun yeri ve önemi iyi bilindiğinden, Avrupa'nın birçok ülkesinden önce Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı birkaç aşamada verilir. 1930 yılında belediye seçimlerine katılma, 1933 yılında muhtar olma, 1934 yılında ise milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınır.

Atatürk, Sanatsız kalmış bir toplumun can damarlarından biri kopmuş demektir sözüyle Türkiye Cumhuriyeti'nde güzel sanatlara ne denli önem verdiğini net ifade etmiştir. Müzik alanında, 1924 yılında Musiki Muallim Mektebi kurulmuş, aynı yıl Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, Mızıkai Hümayun'dan dönüştürülerek kurulmuştur. 1935 yılında açılan Milli Musiki ve Temsil Akademisi, ileriki yıllarda konservatuvar olacaktır. Tiyatro alanında, 1934 yılında Darülbeydi düzenlenerek İstanbul Şehir Tiyatrosu olmuş; 1931 yılında kurulan Halkevlerinden sahne sanatlarında istifade edilmiştir. Halk evleri, güzel sanatların gelişimi için en önemli mekânlardan olup, dil, edebiyat, tarih, güzel sanatlar, temsil, spor, toplumsal yardım, kurslar, kütüphane, müze ve sergi gibi eksikliklerin hissedildiği alanlardaki boşluğu doldurmuş merkezlerdir.³³⁰ Resim ve heykel sanatının ilerlemesi için Avrupa'dan hocalar getirilmiş; 1926 yılında Gazi Eğitim Enstitüsünde resim bölümü faaliyete geçirilmiş, 1937 yılında İstanbul Resim ve Heykel Müzesi açılmıştır.³³¹

Hukuk Alanında Türk Devrimi

Cumhuriyetten Önce Hukuk:

Hak kelimesinin çoğulu olan hukuk, toplumsal hayatı, bireylerin birbirleriyle ve devlete olan ilişkilerini düzenler. Osmanlı klasik döneminde şer'i ve örfi olmak üzere iki kısımdan oluşan bir hukuk sistemi vardı. Değişimlerin gözlendiği 19. yüzyıla kadar da işleyişini

³³⁰ Akşin, a.g.e., s. 206.

³³¹ Dilek Yüksel, "Güzel Sanatlar Alanındaki Gelişmeler", Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, ed. Fatma Acun, 11. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010, s. 245-248.

sürdü. Yenileşmelerle birlikte hukuk anlayışı da değişti ve 1868 yılında dinî kuralları esas alan Mecelle hazırlandı. Takip eden yıllarda vatandaşlık haklarının verildiği Tanzimat Fermanının (1839) ardından düzenlemeler yapılarak Osmanlı vatandaşlarına can güvenliği verildi, ticaret ve arazi kanunları çıkarıldı. Islahat Fermanı (1856) sonrasında ise Müslümanlar ve gayrimüslimler için ayrı kanunlar çıkarıldı ve bu anlamda toplumda ikilik doğdu.³³² Diğer bir ifadeyle hukuk birliği yoktu. Kanun-i Esasi ile (1876) gelen Meşrutiyet, yani güçlü bir hukukî reformun anayasal düzenin başladığını gösterdi; bu durum da Cumhuriyet döneminde yapılacak hukuk devrimine zemin hazırladı.

Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi:

1876 Kanun-i Esasi'si, Türk tarihinde ilk anayasa olarak kabul edilmektedir. Büyük Millet Meclisi açıldığında ise 1921 Teşkilat-ı Esasiye'si yazılmış, Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 Teşkilat-ı Esasiye'si (anayasa) kabul edilerek, rejime uygun biçimde Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir hükmü koyulmuştur. Türk milletini BMM'nin temsil ettiği, Türkiye devletinin bir cumhuriyet olduğu, devletin resmi dilinin Türkçe; dinin ise İslam olduğu, başkentinin ise Ankara olduğu hükümleri konularak kurulan yeni ulus devletin özellikleri hükümlerle belirtilmiştir.³³³ (1924 Anayasası üzerinden 1928 yılında değişiklik yapılacak ve "devletin dini İslam'dır" ibaresi kaldırılacak; 1937 yılında laiklik anayasaya konulacaktır.) 1924 yılı aynı zamanda, Halifeliğin ve Şeriye Vekaletinin kaldırıldığı ve Diyanet İşlerinin Kurulduğu yıl olup hukuk devleti kurulmasındaki en önemli yıldır. 1925 yılında Ankara'da açılan Adliye Hukuk Mektebi, yüksek öğrenimde hukuka verilen önemi gösterirken; bir yıl sonra, 1926'da İsviçre Medeni Kanunundan esinlenilerek oluşturulan ve kadın ve erkeğe aile, miras vb. konularda eşit haklar tanıyan Medeni Hukuk Kanununun, İtalya'dan esinlenilerek oluşturulan Ceza Kanununun Kabulü ile çağdaş hukuk devleti kavramı sağlamlaştırılır. Aynı yıl ticaret, borçlar, icra ve iflas ve deniz ticaret

³³² Fatma Acun, "Hukuk Alanında İnkılaplar ve Çağdaş Hukukun Kurulması", Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, ed. Fatma Acun, 11. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010, s. 216, 217.

³³³ Ayten Sezer Arıç, "Siyasi İnkılaplar ve Tepkileri", Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, ed. Fatma Acun, 11. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010, s. 207.

kanunları yürürlüğe konular. Böylece kişinin toplumla veya kişilerin birbirleriyle olan ilişkileri düzenlenerek Tanzimat ve Jön Türkler döneminde başlatılan hukuk reformları, cumhuriyet döneminde nihai halini alır; vatandaşların din, dil, cinsiyet ayırımı olmadan toplumsal alanda eşitliği sağlanır.³³⁴

Özetle; Atatürk Türk milletini muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için kısa zamanda köklü devrimler yapmış ve çağdaş, millî ve tam bağımsız bir toplum yaratmıştır. Yaptığı yeniliklerle güneş gibi doğan Türkiye Cumhuriyeti'ni batıya tanıtmak için Türkiye'yi dünyaya tanıtacak bir proje hazırlayın diyerek bahsi geçen projenin hayat bulacağı Karadeniz Vapurunun fuara dönüştürülmesi için çalışmalarını başlatmıştır. Önce beyaza boyanan, ardından içi halıyla kaplanıp ışıklandırılan vapurun içi Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencileri tarafından yapılmış resim, heykel ve biblolarla süslenmiştir. Kütahya çinisinden Bursa kumaşına kadar birçok ürün sergilenmiş olan fuarın temel amacı küllerinden doğmuş genç Cumhuriyetin çağdaş yüzünün Avrupa'ya tanıtılmasıdır. Fuar Barcelona'dan Londra'ya 16 limana uğrayarak Türkiye'yi tanıtmıştır.³³⁵

Görüldüğü gibi Atatürk, akıl ve bilim yoluyla, tam bağımsızlık ülküsünden vaz geçmeyerek Türk milletini muasır medeniyetler seviyesine çıkarmıştır. Üstelik, bütün bu köklü yenilikler gerçekleştirilirken, aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer ülkelerle olan ilişkilerinin de düzenlenmesi için uğraşmaktadır.

³³⁴ Lewis, a.g.e., s. 271.

³³⁵ Meydan, a.g.e., s. 1082-1086.

BÖLÜM 12

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Dr. Emine KISIKLI

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)

Devrimlerle Türkiye Cumhuriyeti, modern bir çehre kazanırken Atatürk, Türk Milleti'nin bundan böyle güçlü, mutlu ve huzurlu yaşamasını istemiş; Lozan'dan sonra fikirleriyle Türk dış politikasına da yön vermiş ve millî bir dış politika izlemiştir. Kitabın bu bölümünde 1923-1938 Atatürk dönemi Türk dış politikası, 1923-1932 ve 1932-1938 döneminde yaşanan olaylar ve bu olayların Türk dış politikasına etkisi bağlamında anlatılacaktır.

Atatürk'ün dış politikada ulaşmak istediği hedef Türkiye'nin siyasî bağımsızlığından taviz vermemek ve devletler arası anlaşmazlıkları barış yoluyla çözmektir. Bu hedefe ulaşmak için Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyulmasını isteyen Atatürk, Türkiye'nin iç işlerine karışmayan devletlerle karşılıklı dostluk ilişkileri kurmaya özen göstermiştir.

Atatürk dönemi Türk dış politikasının esasını Lozan'dan geriye kalan sorunların çözümü belirlemiştir. Lozan'da çözülemeyen ve çözümü ikili görüşmelere bırakılan en önemli konu Musul sorunudur. Hatay ve Boğazlar konusu Lozan'da Misak-ı Millîye uygun olmayan şekilde karara bağlanmıştır. Türkiye bu sorunları çözmek için Batı dünyası ile iyi ilişkiler kurmak durumundadır. Değişen şartlar çerçevesinde 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olmak suretiyle Batı dünyasına yakınlaşan Türkiye, uyguladığı barışçıl politika sayesinde Lozan'dan

geriye kalan sorunlarının çözümü konusunda önemli bir avantaj elde etmiş, sadece kendisini ilgilendiren dış sorunlar ile değil, dünya barışının korunması başta olmak üzere, genel dünya meseleleriyle de meşgul olabilecek güce kavuşmuştur.

Diğer yandan, 1929 ekonomik krizinin yarattığı olumsuzluk tüm devletlerin dış politikalarını yeniden gözden geçirmesine neden olmuş, I. Dünya Savaşı sonucunda oluşan durumu değiştirmek isteyen Almanya, İtalya ve Japonya gibi devletler bir araya gelerek Revizyonist grubu oluşturmuş, mevcut statükoyu korumak isteyen İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği gibi devletler de anti revizyonist grubu oluşturmuştur. Bu gruplar ayrıntılı olarak ileriki bölümlerde II. Dünya Savaşı konusunda incelenecektir. Türkiye bu gruplaşmada anti revizyonist grupta yer almıştır. Türkiye'nin bu tercihe yönelmesine etkin rol oynayan en önemli sebep, kendi güvenliğini sağlamak, dünya barışına katkıda bulunmak ve Sovyetler Birliği ile birlikte hareket etmek arzusudur. 1923-1938 Atatürk dönemi Türk dış politikası bu gelişmeler kapsamında değerlendirilmelidir.

1923-1938 Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri

Bu dönemde İngilizler ile en önemli sorun, sahip olduğu zengin petrol kaynakları nedeniyle 19. asır sonlarından itibaren batılı devletlerin ilgisini çekmeye başlayan Musul sorunudur. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı topraklarının paylaşımını esas alan gizli antlaşmalar yapılırken Musul'a özel ilgi gösteren İngiltere, Mondros Mütarekesi'nin imzasının hemen ardından Türk birliklerinin kontrolünde olan Musul ve civarını mütareke ruhuna aykırı bir biçimde işgal etmiştir. Musul'u elinde tutabilmek için her türlü çabayı gösteren İngiltere, Sevr Antlaşması ile Musul'u, kurulması düşünülen Kürt Devleti'nin sınırları içine dahil etmiştir. Ancak Ankara Hükümeti Sevr Antlaşmasını tanımayarak başlattığı Millî Mücadele hareketini zaferle sonuçlandırmış, Musul'u Misak-ı Millî sınırları içine almıştır. Türklerin Millî Mücadele'de elde ettiği başarı sonucu Mudanya görüşmelerinde Türklerle masa başına oturma kararı alan İngiltere, Musul sorununun çözümünü Lozan Barış

Görüşmelerine bırakmıştır. Lozan'da tarafların Musul konusundaki uzlaşmaz tavrı yüzünden Musul sorunu çözümlenememiş, Lozan Antlaşması'nın imzalanması tehlikeye girmiştir. Türk tarafı Lozan Antlaşması'nın imzalanabilmesi için İngilizlerin önerisini kabul etmiş, antlaşmaya eklenen 3. maddenin 2. fıkrası uyarınca Musul konusu Lozan'ın gündeminden çıkarılmıştır. Musul konusu Lozan'dan sonra taraflar arasında yapılacak ve 9 ay sürecek ikili görüşmeler yoluyla çözülecek, buradan da bir sonuç çıkmaması durumunda sorun Milletler Cemiyeti'nce çözüme kavuşturulacaktır.³³⁶ İkili görüşmeler 1924 yılı mayıs ayında Haliç Konferansı adıyla İstanbul'da başlamıştır. Bu görüşmelerde Türkiye Lozan'da olduğu gibi Musul'un referandum suretiyle Türkiye'ye katılması tezini savunmuş, İngiltere ise Musul'un kendi mandası altındaki Irak yönetimine bırakılmasında ısrar etmiş ve Türkiye'den Hakkari'ye kadar uzanan toprakları talep etmiştir. İkili görüşmeler Lozan'ın devamı olmaktan öteye gitmediği için 5 Haziran 1924'te sona ermiştir. Türkiye henüz üyesi olmadığı Milletler Cemiyeti'nden Musul konusunda kendisini tatmin edecek bir karar çıkmayacağından emindir. Bu yüzden sorunu Milletler Cemiyetine götürmede tereddüt yaşayan Türkiye, sonunda Musul konusunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesine razı olmuştur. 30 Eylül 1924'de Musul konusunu görüşmeye başlayan komisyon, Milletler Cemiyeti'ne Musul'un İngiliz mandası altındaki Irak'ın bir parçası sayılması gerektiğini ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırın Brüksel'de belirlenmiş olan çizgiden geçeceğini bildiren kararını iletmiştir. Türkiye Musul komisyonunun kararını tanımadığını, komisyonun böyle bir yetkisi olmadığını belirtse de Milletler Cemiyeti, Musul Komisyonu'nun kararını benimsemiştir. Bu sırada doğu illerinde baş gösteren Şeyh Sait isyanını bastırmakla meşgul olan Türkiye'nin elinde Musul'u topraklarına katabilmek için kuvvet kullanmaktan başka bir seçeneği kalmamıştır. Ancak Şeyh Sait isyanı Türkiye'yi bu imkândan mahrum bırakmıştır. Bu şartlar karşısında Türkiye, 5 Haziran 1926 Ankara Antlaşması ile Musul'u İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakmıştır.

³³⁶ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", Atatürk Yolu, Ankara, 2003, s. 515.

Ankara Antlaşması ile Türkiye'ye Musul petrollerinden elde edilen gelirin 25 yıl süreyle %10'unun verilmesi teklif edilmiştir. Ancak Türkiye antlaşmanın yürürlüğe girmesini takip eden bir yıl içinde isterse %10'luk hisse yerine 500.000 sterlin alabilecektir. Ancak Türkiye toplu para seçeneğini tercih etmemiş, %10'luk hisseyi kabul etmiştir.³³⁷

1923-1932 arasında Musul sorunu yüzünden oldukça gergin geçen Türk-İngiliz ilişkileri, 1932-1938 döneminde daha dostane ve karşılıklı anlayış çerçevesinde gelişmiştir. Bu dönemde yaşanan olaylar Türk-İngiliz yakınlaşmasını artırmıştır. Bu olayların başında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması gelmektedir. Bu saldırı üzerine 1936'da Türkiye-İngiltere-Yunanistan-Yugoslavya arasında Akdeniz Paktı adıyla bir antlaşma imzalanmıştır. Bu yakınlaşma sayesinde İngiltere, 1936 Montrö Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'yi desteklemiştir. 1936'da İngiltere Kralı VIII. Edward'ın İstanbul'u ziyareti iki ülke arasındaki siyasi dostluğun, ekonomik iş birliğine yansımaları sağlamıştır. 1937'de İngilizlerin yardımıyla Karabük Demir-Çelik Fabrikası kurulmuş, 1938'de İngiltere'nin Türkiye'ye kredi vermesini öngören bir antlaşma imzalanmıştır.³³⁸ Ayrıca yine bu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönem açılmış, 1937 Nyon Konferansı'nda İngiltere Türkiye ile birlikte hareket etmiş, 1939'da Türkiye-İngiltere-Fransa arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalanmıştır. Bu olay Türkiye'nin yolunu kesin olarak çizdiğinin, uluslararası meselelerde barışı korumak için İngiltere, Fransa gibi Batılı ülkelerin yanında yer aldığına göstergesidir.

1932-1938 döneminde yaşanan Türk-İngiliz yakınlaşmasını iyi değerlendiren Türkiye, Lozan'da Misak-ı Milliye uygun çözüme kavuşturamadığı Boğazlar sorununu çözmüş ve Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesini imzalamıştır. Lozan'da boğazların asker ve silahtan arındırılması, boğazlardan geçişleri kontrol etmek ve geçişlerle ilgili Milletler Cemiyeti'ne bilgi vermekle yükümlü bir Boğazlar Komisyonu kurulması yüzünden Türkiye önem verdiği boğazlar

³³⁷ Hikmet Uluğbay, İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik, Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1995, s.187.

³³⁸ Mehmet Gönübol, Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF Yayınları, Ankara, 1982, s.125.

konusunda tam yetkili hale getirilmemiştir. Gerçi Türkiye aleyhinde ortaya çıkabilecek bir tehlike durumunda boğazların kullanımı ile ilgili Milletler Cemiyeti, özellikle de İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Türkiye'ye garanti vermiştir. Ancak bu garanti yetersizdir. 1923'te şartlar uygun olduğu için Türkiye Lozan'da boğazlar konusunda böyle bir çözüme razı olmuştur. Ancak 1930'lardan itibaren şartlar değişmiş, İtalya ve Almanya'nın dünya barışını tehdit edecek ölçüde yayılmacı politika uygulamaya başlaması, silahtan arındırılmış olan boğazların geleceğini ve güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Türkiye 1936'da Şartlar Değişmiştir ilkesinden hareket ederek, Lozan Boğazlar Sözleşmesini imzalayan devletlere birer nota göndermiş, mevcut sözleşmenin değiştirilmesini istemiştir. İngiltere, bu isteği haklı görerek Türkiye'yi desteklemiştir. İngiltere'nin bu açıklamasının ardından Balkan Antantı Daimî Konseyi de bu yönde bir karar almıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesine imza atan diğer devletlerin de Türkiye'nin bu isteğine sıcak bakmaları üzerine İsviçre'nin Montrö şehrinde bir konferans düzenlenmiştir. Görüşmeler sonucunda 20 Temmuz 1936'da Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme ile Lozan'da oluşturulan Boğazlar Komisyonu kaldırılmış, Türkiye boğazlarda asker ve silah bulundurma hakkını elde etmiştir. Böylece Boğazlar konusunda Türkiye'nin kısıtlanmış olan hakları iade edilerek, Milletler Cemiyeti'nin yetersiz garantisi yerine, Türkiye'nin kendi gücüne dayanarak, Boğazlarda kendi savunmasını yapması imkânı sağlanmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlarda tam hakimiyet sağlanması, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde prestijini artırmıştır. Bu sözleşme Türk-İngiliz ilişkilerinde yakınlaşma sağlarken, Türk-Sovyet ilişkilerinde ayrılığa neden olmuştur.

1923-1938 Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri

Türk-Sovyet ilişkileri cumhuriyetin ilk yıllarında dostluk havası içinde geçmiştir. Ancak bu dostane ilişkiler, Türkiye'nin 1930'lardan itibaren

Batılı Devletlerle iş birliğine girmesinden olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuzluğa rağmen dönemin Türkiye Başbakanı ve Dışışleri Bakanı 1932'de Sovyetler Birliğini ziyaret etmiş, iki ülke ilişkilerine canlılık kazandırmıştır. Türkiye yaşadığı bu olumlu havayı bozmamak düşüncesiyle 1932'de Milletler Cemiyetine girerken Sovyetlerin görüşünü almıştır. 1933 yılında iki ülke arasında zaman zaman görüş ayrılıkları yaşanmasına rağmen ilişkiler sıklaşarak devam etmiş, ancak 1934 yılında kopukluk yaşanmaya başlamıştır. Ancak bu kopukluğa rağmen Türkiye, Sovyetler Birliği ile dostluğu sürdürmeye özen göstermiştir. 1933'de Almanya'da Nazilerin işbaşına gelmesinden büyük rahatsızlık duyan Sovyetlerin İngiltere ile ilişkilerini artırması, Türkiye'nin işini kolaylaştırmıştır. Sovyetler Birliği'nin de 1934'de Milletler Cemiyetine girmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde rahatlatma sağlamıştır. Sovyetler, bu dönemde imzalanan Balkan Antantından rahatsızlık duymuş, Türkiye'nin kendisine gerekli güvenceyi vermesinden sonra 1936 yılına kadar ilişkiler olumlu bir seyir izlemiş, ancak Montrö Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra iki ülke arasındaki dostluk havasını sürdürme imkânı kalmamıştır. Ancak Sovyet dış politikasındaki bu değişiklik sadece Türkiye ile ilişkilerine yönelik bir tavır değildir. Sovyet Rusya bu dönemde can düşmanı kabul ettiği Almanya ile ilişkilerinde de değişiklik yapmış, Almanya ile 1939'da bir antlaşma imzalamıştır. Ancak 1945'den itibaren yayılmacı bir politika izleyen Sovyetler, Türk topraklarına göz dikmiş ve bunu da açıkça ifade etmekten çekinmemiştir.

1923-1938 Türk-Yunan İlişkileri

Lozan'da Nüfus Mübadelesi konusunda 30 Ocak 1923'te Türkiye ve Yunanistan arasında bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre Türkiye'de yaşayan Rumlarla, Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türkler yer değiştirecek, ancak 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'un belediye sınırları dahilinde yerleşmiş bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacaktır. Yani İstanbul Rumları ve

Batı Trakya Türklerine dokunulmayacak, bunlar etabli (yerleşik) kabul edilecek, değişimi gerçekleştirmek amacıyla uluslararası bir komisyon kurulacaktır. Ancak Yunanistan'ın Türkiye'de daha fazla Rum bırakma çabası yüzünden etabli kavramının kapsamı yüzünden anlaşmazlık yaşanmıştır. Türkiye bu kapsamın Türk kanunlarına göre belirlenmesi görüşündedir. Yunanistan ise Türkiye'nin bu isteğine karşı çıkmakta, 30 Ekim 1918'den önce herhangi bir şekilde İstanbul'da bulunan her Rum'un yerleşik sayılması gerektiğini ileri sürmektedir. Taraflar arasında yaşanan gerginlik 1 Aralık 1926'da bir antlaşmanın imzalanmasıyla nispeten yumuşasa da bu antlaşmanın uygulanması kolay olmamıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında savaş havası esmeye başlamış, fakat Türkiye ile bir savaşın Yunanistan'a getireceği sıkıntıları göze alamayan Venizelos, tutumunu yumuşatmış, Ankara'nın da buna karşılık vermesi üzerine 10 Haziran 1930'da imzalanan Dostluk Antlaşması ile doğum yerleri ve tarihleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi etabli kapsamı içine alınmıştır. Böylece Lozan'dan beri süren bu anlaşmazlık çözümlenmiştir.

Etabli sorunu ile bağlantılı olarak ortaya çıkan bir başka sorun da Patriklik konusudur. Lozan'da Türk temsilcilerinin Patrikliğin Türkiye dışına çıkartılması konusundaki ısrarlı istekleri Batılı ülkeler tarafından kabul edilmemiştir. Lozan'da sadece Patriğin siyasetle uğraşmaması konusunda sözlü bir anlaşmaya varılmıştır. 1924 yılında, boşalan Patriklik için yapılan seçimi kazanan kişinin mübadele (değişim) kapsamında yer alması üzerine Türkiye itiraz etmiş ve 1925 yılında yapılan seçim ile mübadele kapsamına girmeyen bir Patrik seçilmiştir.

1930'da etabli sorununun çözülmesinden sonra Türk-Yunan ilişkileri iyileşmeye başlamış ve Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Ekim 1930'da Türkiye'yi ziyareti sırasında, ilişkileri geliştirmek maksadıyla üç yeni antlaşma daha imzalanmıştır. 1931'de İsmet İnönü'nün Yunanistan'a yaptığı iade ziyareti ile Türk-Yunan ilişkilerinde Kıbrıs meselesinin ortaya çıkışına kadar süren bir bahar dönemi yaşanmıştır.

1923-1938 Türk-İtalyan İlişkileri

Lozan'dan sonra Millî Mücadele yıllarındaki dostça tutumları göz önüne alınarak İtalyanlarla iyi ilişkiler kurulması yoluna gidilmiştir. İtalyanların, Millî Mücadele sırasında işgal ettikleri Türk topraklarında bir işgal gücü gibi davranmaması, Türklere karşı dostça davranıyor görüntüsü yaratması aslında 1917'de kendilerine vaat edilen İzmir'in, 1919 Paris Barış Konferansı kararı ile Yunanlılara verilmesinden duyulan kırınglıktan kaynaklanmış bir durumdur. Türklere dost görüntüsü sergileyen İtalya aslında Türkiye'de savaş sonrasında ortaya çıkacak yeni yönetimi ekonomik açıdan kendilerine bağlı hale getirme politikası gütmüştür. Ancak 1922'de İtalya'da iktidara gelen Mussolini yönetiminin yayılmacı politikasının hedeflerinin şekillenmeye başlamasıyla birlikte Türkiye'de İtalya'ya karşı bir endişe doğmuştur. Çünkü Mussolini yönetimi Roma İmparatorluğunu canlandırmak için sömürgecilik ve yayılmacılık politikasına yönelmiş, Doğu Akdeniz'i kontrolü altına almaya çalışmıştır. Bu da doğal olarak Türk-İtalyan ilişkilerinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. 1925'de İtalya, Türkiye'nin Musul'u kurtarmak için kuvvet kullanmaya kalkışması halinde, kendilerinin de İzmir'e asker çıkaracakları tehdidinde bulunmuştur. 1926'da Musul sorununun Türkiye aleyhinde çözümü, Türk-İtalya ilişkilerinin değişmesinde önemli rol oynamıştır. Musul sorununun çözümünden sonra 1928'de İtalya ile Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Ancak 1930'dan itibaren İtalya'nın takip ettiği yayılmacı politikayı artırması Türkiye'yi endişelendirmiş ve İtalya'nın bu tavrı Türk-İngiliz yakınlaşmasında, belirleyici olmuştur. 1935'de İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ikili ilişkilerde yeniden güvensizlik yaşanmasına yol açmıştır. Bu saldırı üzerine Milletler Cemiyeti İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri almış, barışın korunmasından yana olan Türkiye de bu tedbirlere destek vermiştir. İtalya'nın kendisine karşı zorlama tedbirleri uygulayan ülkelerle siyasî ilişkileri keseceği tehdidi 1936-1945 yılları arasında Türk-İngiliz yakınlaşmasını doğurmuş ve bu durum doğal olarak Türk-İtalyan ilişkilerinin zayıflamasına neden olmuştur.

1923-1938 Türk-Fransız İlişkileri

Fransa, Millî Mücadele sırasında kendi kamuoyunun da baskısıyla Türkiye ile 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesini imzalamış ve TBMM Hükümeti'nin varlığını tanımıştır.³³⁹ Ancak Lozan Antlaşması'nın ardından Osmanlı borçları, Türkiye-Suriye sınırının tespiti, Türkiye'deki Fransız Misyoner Okulları gibi konular iki ülke arasında çözüm bekleyen sorunlar olarak kalmıştır. Bu nedenle bu dönemde Türk-Fransız ilişkileri bu meselelerin çözümü ekseninde gelişmiştir. Bu çerçevede ele alınan ilk konu, Türkiye-Suriye sınırının çizilmesi meselesidir. 1921 Ankara İtilafnamesinde, anlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra Türkiye-Suriye sınırını çizmek üzere bir karma komisyon kurulması öngörülmüştür. Bu komisyon ancak 1925 yılı eylül ayında toplanabilmiştir. Sınır tespiti konusunda taraflar arasında yaşanan gerginlik iki tarafın da olumlu tutumu sonucu aşılmış, 18 Şubat 1926'da parafe edilen antlaşma ile sorun çözümlenmiş, ancak Fransa Musul sorunu çözülmeden bu antlaşmayı imzalamaya yanaşmamıştır. Musul konusunun Türkiye'nin aleyhinde çözümü kesinleşince Fransızlarla 30 Mayıs 1926'da İyi Komşuluk ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile taraflar aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollardan çözecek ve taraflardan birine yöneltilen silahlı saldırıda diğeri tarafsız kalacaktır.

Fransızlarla bir diğeri sorun da Türkiye'deki Fransız Misyoner Okulları meselesidir. Türk hükümetinin bir yönetmelik hazırlayarak yabancı okullarda okutulan tarih ve coğrafya ve Türkçe derslerinin Türkçe olarak ve Türk öğretmenler tarafından okutulması esasını kabul ettiğini Türk Devrimini anlattığımız bölümde vurgulamıştık. Fransız okulları bu yönetmeliğe uymak istememiş, bunun üzerine Fransa ve Papalık duruma müdahale etmeye kalkışmıştır. Türk Hükümeti ise sadece bu okulları kendisine muhatap aldığını belirterek, sorunu Fransız okul yöneticileri ile çözmüş ve Türkiye'nin isteklerini okul yöneticilerine kabul ettirmiştir. Ancak bu olay Türk-Fransız ilişkilerini zayıflatmıştır.

³³⁹ Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), TTK Basımevi, Ankara, 1975, s.141.

Borçlar meselesi ise daha şiddetli bir çekişmeye sebep olmuştur. Fransa, Osmanlı Devleti'nden en fazla alacağı olan ülkedir. Lozan Antlaşmasına göre Osmanlı borçlarının Türkiye tarafından ödenmesi, ödeme şeklinin taraflar arasında Lozan'dan sonra yapılacak ikili görüşmeler yoluyla belirlenmesi kararlaştırılmıştır. 1925 yılında toplanan komisyon 1928'de bir borç ödeme plânı yapmıştır. Fakat çok ağır ödeme şartları içeren bu antlaşmaya Türkiye ancak 1929 yılına kadar uyabilmiştir. 1929'da dünya ekonomik krizi patlak verince Türkiye ödeme sıkıntısı yaşamış ve Hoover Moratoryumuna dayanarak ödemeyi geciktirmek istemiştir. Alacaklıların itirazı üzerine yapılan görüşmeler sonunda 1933'te Paris'te daha hafif ödeme şartları taşıyan yeni bir antlaşma imzalanmış, borçlar konusu böylelikle hal yoluna girmiş, 1954 yılında Fransa'ya olan borçların tamamı ödenmiştir.

1928'de Deyun-u Umumiye'nin tarihe karışmasından sonra Fransa ile yaşanan bir diğer sorun da Adana-Mersin demiryolunun satın alınması meselesidir. Osmanlı döneminden kalan kapitülasyonları tümüyle kaldırmaya kararlı olan Ankara Hükümeti, Türkiye'deki Fransız işletmelerinin millileştirilmesinde ısrar etmiştir. Başlangıçta buna karşı çıkan Fransız Hükümeti, Türkiye'nin ısrarı karşısında fazla direnmemiş ve 1929'da Adana-Mersin demiryolunu Türkiye'ye satmıştır.

Bu dönemde Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen bir başka konu da Bozkurt adlı bir Türk gemisiyle, Lotus adlı bir Fransız gemisinin 1926'da Midilli adası yakınlarında çarpışmasıyla ortaya çıkan durum üzerine başlayan Bozkurt-Lotus davasıdır. Bu dava 1927'de Milletlerarası Adalet Divanı'nda Türkiye lehinde çözümlenmiştir.

1923-1932 yılları arasında Türkiye ile Fransa arasında yaşanan sorunlar küçük ve önemsiz gibi görünmekle birlikte bu sorunların hepsinin temelinde Fransızların kapitülasyonların kaldırılmasına gösterdiği tepkinin yattığı göze çarpmaktadır. 1932 sonrasında Türk-Fransız ilişkilerinin en önemli konusunu, Hatay (İskenderun sancağı) meselesi oluşturmuştur. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Hatay

(İskenderun), 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi ile Suriye sınırları içinde bırakılmış ve bu sancağa özel bir yönetim şekli tanınmıştır. 1936'da Suriye'nin bağımsızlığını tanıma kararı alan Fransa, manda yönetimi altındaki bölgede Suriye ve Lübnan devletlerini kurup, özel bir statüye sahip olan İskenderun sancağını Suriye'ye dahil etme politikasını uygulamaya koymuştur. İskenderun sancağının Suriye sınırları içine alınmasına Türkiye şiddetle karşı çıkmış, bu sancağa da bağımsızlık verilmesini istemiştir. Fransa, bu konuda karar verme yetkisi olmadığını bildirerek, Türkiye'ye konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmesini önermiş, Türkiye de bu öneriyi kabul etmiştir. Böylece İskenderun sancağı meselesi 1936 tarihinden itibaren Milletler Cemiyeti'nde ele alınmaya başlamıştır. İngiltere'nin de desteği ile Milletler Cemiyeti 1937'de Türkiye'nin tezini benimseyerek, sancağa ayrı bir statü tanınmasını kabul etmiştir. Buna göre Sancak içişlerinde serbest, dışişlerinde Suriye'ye bağlı bir hale getirilirken, resmî dili Türkçe olacak ve ayrı bir anayasası bulunacaktır. Ayrıca sancağın resmî dilinin Türkçe olması ve toprak bütünlüğünün korunması hususunun Türkiye ile Fransa arasında daha sonra yapılacak bir antlaşma ile garanti altına alınması öngörülmüştür. 29 Mayıs 1937 günü imzalanan antlaşma ile hem Türkiye-Suriye sınırı çizilmiş hem de söz konusu hususlarda garanti verilmiştir.³⁴⁰ Sancak anayasasının çalışmaları sırasında Fransızlar, Türkiye'ye bazı zorluklar çıkarmışlarsa da 1938 yılında Almanya'nın Avusturya'yı ilhaki Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatmasında etkili olmuştur. Bu anlayış içerisinde iki ülke arasında 1938'de gerçekleştirilen Askerî Antlaşma ile sancağın statüsü korunmuş, 4 Temmuz 1938 Dostluk Antlaşmasıyla İskenderun sancağı sorununun çözümü biraz daha kolaylaştırılmıştır. İskenderun Sancağı Meclisi, 1938 Ağustos'unda yapılan seçimlerin ardından 2 Eylül 1938 tarihinde açılmıştır. Meclis, İskenderun Sancağına Hatay Devleti adını vermiş, yönetim şeklini de Cumhuriyet olarak belirlemiştir. Böylece Türkiye'nin çabaları sonucu ilk aşamada Hatay Devleti kurulmuştur. Aslında Türkiye'nin nihai hedefi, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıdır. En

³⁴⁰ Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi (1918-1938), TTK Basımevi, Ankara, s. 622.

sonunda Türkiye'nin bu isteği, iki ülke arasında 23 Haziran 1939'da imzalanan bir antlaşma ile Fransa tarafından da kabul edilmiştir. Hatay Meclisi de 23 Haziran 1939 tarihli son toplantısında oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararı almıştır.³⁴¹ Böylece Hatay Cumhuriyeti anavatana katılırken, Türkiye'nin bu yöndeki politikası da olumlu sonuç vermiştir. Bu politikanın başarıyla sonuçlanmasında şüphesiz bu dönemde Avrupa'nın içinde bulunduğu durum, İngiltere'nin Türkiye'ye sağladığı destek ve en önemlisi Türkiye'nin dış politikadaki kararlılığı etkin rol oynamıştır.

Türkiye'nin İslâm Ülkeleriyle İlişkileri

Cumhuriyetin ilanı sonrasında batılılaşma hareketleri çerçevesinde laiklik ilkesine uygun inkılâplar gerçekleştiren Türkiye, İslam dünyasıyla da dostluk ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu doğrultuda önce Afganistan ile yakın ilişki kurulmuş, 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. 1928'de bu antlaşmayı tamamlayan yeni bir Türk-Afgan Dostluk Antlaşması daha hayata geçirilmiştir.

Türkiye'nin bu dönemde İran ile sınır meselesi yüzünden sorunları vardır. Bu sorunlara son vermek amacıyla iki ülke arasında 1926'da Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmış, ancak bu antlaşma problemleri çözmeye yetmemiştir. Bunun üzerine 1928'de ek bir protokol imzalanarak, 1926 antlaşması daha etkin hale getirilmiştir. 1932'de İran ile bir Dostluk Antlaşması daha imzalanarak hem sınır sorunları çözülmüş hem de dostluk ilişkilerinin gelişmesi sağlanmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin diğer İslâm ülkeleriyle ilişkileri, İngiltere ve Fransa'nın etkisi altında kalmıştır. Batılı devletlerin sömürgeci durumunda olan İslam dünyası, Halifeliğin kaldırılmasına ve yapılan inkılâplara sıcak bakmamış, bu da ilişkilerde kopukluk yaşanmasına yol açmıştır. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen, Türkiye'nin İslâm dünyası ile ilişkileri zaman içinde gelişmiş, özellikle İslâm ülkelerinde bağımsızlık mücadelelerinin başlaması ile birlikte Atatürk, bu mücadeleyi veren aydınlar için örnek oluşturmuştur.

³⁴¹ Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu İçim Harcanan Çabalar, TTK Basımevi, Ankara, 1978, s. 105.

Türkiye bu dönemde Ortadoğu'da bulunan devletlerle de ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. İki kez İran, üç kez Irak, bir kez de Mısır ile dostluk ve çeşitli konularda iş birliği imkânı sağlayan anlaşmalar imzalayan Türkiye, 2 Ekim 1935'te de İran ve Irak ile Ortadoğu'da bölgesel iş birliğini geliştirmek amacıyla üçlü bir anlaşma imzalamıştır. Daha sonra bu iş birliğine Afganistan da dahil edilmiştir. Ortadoğu'da barış havasının estiği 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı İtalyan tehlikesine karşı önlem alınması zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bu zorunluluğun doğal sonucu olarak Türkiye-İran-İrak-Afganistan arasında 1937 yılında Sâdâbat Paktı imzalanmıştır. Birliğe dahil olan devletler aralarındaki dostluk ilişkilerini devam ettirmeyi, Milletler Cemiyeti'ne ve Kellogg Paktı'na bağlı kalmayı, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, birbirlerine karşı herhangi bir silahlı saldırıda bulunmamayı taahhüt etmişlerdir.³⁴²

Türkiye'nin takip ettiği dünya barışının korunması çerçevesinde Balkanlar da özellikle barışın korunması açısından en faydalı bölgeler olarak görülmüştür. Türkiye zaten hem dünya barışının korunması hem de Balkan ülkeleriyle olan dostluk ilişkilerine verdiği önemin göstergesi olarak 1923'te Arnavutluk, 1925'de Bulgaristan ve Yugoslavya ile birer Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmaların Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmesi ve 1930 yılında Türk-Yunan iş birliğinin gerçekleşmesi Balkan Antantının kurulmasına giden yolda önemli mesafe alınmasını sağlayan unsurlar olmuştur. Ayrıca Türkiye ile Yunanistan arasındaki yakınlaşmanın bir sonucu olarak 1933'te Dostluk ve Sınır Güvenliği Antlaşması'nın imzalanması, Balkanlar'daki olumlu havayı geliştirmiş, 1930'larda ortaya atılan Balkan Antantı fikrini güçlendirmiştir. Özellikle 1933 yılında Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi bu fikrin, uygulamaya dönüştürülmesini sağlamıştır. Balkan Antantı oluşturulurken, Balkan meselelerine büyük ilgi gösteren İngiltere, Fransa, İtalya, Sovyet Rusya gibi büyük devletlerin onayı alınmış, ancak Bulgaristan ve Arnavutluk sonradan politikalarını değiştirerek, bu birliğe katılmama kararı almışlardır. Balkan Antantı

³⁴² Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Ankara, 1994, s. 347.

Türkiye-Yunanistan-Romanya-Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934'de imzalanmıştır. Bu antlaşmanın 6 Mart 1934'de TBMM tarafından onaylanması ile Türkiye resmen Balkan Antantının üyesi olmuştur. Birliğe katılan ülkeler, Balkanlar'daki sınırlarını bölgedeki revizyonist güçlere karşı korumak amacıyla tedbirler alacak, Balkanlar'da barışın korunması ve güçlendirilmesi konusunda birbirlerine yardım edeceklerdir. Bu birlik Türkiye'nin batı dünyası ile, özellikle de İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini güçlendirmesinde etkili olmuştur.

BÖLÜM 13

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk Dış Politikası (1931-1939)

Görülüşü gibi Türkiye, 1931 yılına kadar, Lozan'dan kalan pürüzleri çözmüş, Sovyet Rusya ile devam eden dostluk ilişkilerinin yanı sıra diğer büyük devletlerle de normal münasebetler kurmuştu. Bu sebeple 1931'den itibaren daha aktif bir politika uygulayarak hem Batı dünyasına yakınlaşmaya başladı hem de bölgesel barış ve güvenliğin gelişmesi yönünde adımlar attı.

Musul sorununun çözüme kavuşmasından sonra Türkiye-İngiltere ilişkileri zamanla normale dönmeye başladı. Bu süreçte Türkiye'nin 1929'da Briand-Kellog Pakti'na, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılması, 1934'de Balkan Antantının oluşturulmasında girişimci tutumu, 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi kapsamında yürüttüğü uzlaştırıcı ve akılcı politika ile 1937'de Sâdâbat Pakti'nin kurulmasında oynadığı rol iki ülke arasında ilişkilerin gelişmesini olumlu etkiledi. Bununla birlikte ilişkilerde dönüm noktasını 1936'da Türkiye'nin katıldığı Akdeniz Pakti oluşturdu.³⁴³ Böylece siyasal iş birliğinden sonra iki ülke arasında ittifak ilişkisi de doğdu. Bu yakın ilişkiler neticesinde, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında Üç Taraflı Yardım Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Türkiye, uluslararası ilişkilerde yönünü kesin olarak Batı dünyasına çevirdiğini gösterdi.

³⁴³ Akdeniz Pakti, 1935'de Akdeniz'de ortaya çıkan İtalya tehdidi karşısında İngiltere tarafından Fransa'nın da desteğiyle Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye bir İtalyan saldırısı karşısında verilen garantiden oluşan bir savunma sistemi idi. Türkiye bu sisteme 22 Ocak 1936'da katıldı. Bkz. İlhan Uzgel, Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Avrupa ile İlişkiler", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yayınevi, İstanbul 2001, s. 273; İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, c. I, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 489-492.

Bir önceki bölümde de ifade edildiği gibi, Türkiye'nin Batı Avrupa ile ilişkilerini geliştirmesi, Sovyetler Birliği'ne dayalı dış politikasında denge sağladı. Bu suretle Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'daki bloklaşma karşısında çok yönlü politika uygulama olanağını buldu. Doğal olarak Sovyetler Birliği Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmesini hoş karşılamadı. Buna rağmen iki ülke arasında 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 1945 yılına kadar uzatıldı. Türkiye'ye yönelik Sovyet tehdidi İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru belirginleşti.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye-Almanya ilişkileri, her iki devletin de kendi iç ve dış sorunlarıyla uğraşmalarından dolayı fazla gelişmemişti. 1933'de Nazi Partisi'nin Almanya'da iktidara gelmesi Türk-Alman ekonomik ilişkilerini olumlu yönde etkiledi, Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı giderek arttı.³⁴⁴ Ancak ekonomik ilişkilerdeki gelişme siyasi ilişkilere yansımada. Zaman içerisinde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması Türkiye-Almanya siyasi ilişkilerini olumsuz etkiledi.

Türkiye ile iyi ilişkiler kuran ilk İtilaf devleti İtalya idi. Ancak 1922'de Mussolini liderliğinde faşist yönetim kurulunca İtalya yeniden saldırgan politikaya yöneldi. Özellikle 1930'lardan itibaren Doğu Akdeniz'i de içine alan yayılcı politika izlemesi ile iki ülke ilişkileri zayıfladı. İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye ve bölge ülkeleri (Balkanlar ve Akdeniz) için en önemli tehdit İtalya oldu.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi

Milletler Cemiyeti görünürde, Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletler tarafından savaştan hemen sonra uyuşmazlıkları barışçı yollardan çözmek, uluslararası iş birliğini geliştirmek, böylece barış ve güvenliği koruyarak yeni savaşları önlemek amacıyla kurulmuştu. Gerçekte ise, savaşı kazanan devletlerin savaş sonrasındaki statükolarını

³⁴⁴ Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), 11. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul, 2012, s. 353.

korumak, kazançlı konumlarını sürdürmek amacıyla kurdukları bir örgüttü. Bununla beraber, evrensel nitelikte uluslararası böyle bir örgütün ilk kez oluşturulması önemliydi.³⁴⁵ Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan devletler kuruluş aşamasında teşkilata alınmamıştı. Bununla beraber milletlerarası münasebetlerde değişmeler sebebiyle zamanla Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen devletler de birer birer teşkilata alınmaya başlandı.³⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa, Mart 1924'deki bir konuşmasında Milletler Cemiyeti'ne üye olmaktan söz etmişti.³⁴⁷ Ancak Türkiye iki sebepten dolayı Milletler Cemiyeti'ne girmekte acele etmedi. Birincisi, cemiyetin Musul sorununun çözümündeki taraflı tutumuydu. İkincisi, iyi dostluk ilişkisi sürdürdüğü Sovyetler Birliği'ni gücendirmek (Sovyetler Birliği cemiyete girme taraftarı değildi) istemiyordu.

Cemiyete girmese de Türkiye, yürüttüğü barışçı politika gereği 1928'den itibaren silahsızlanma faaliyetlerine katıldı, 1929'da uluslararası ilişkilerde savaşı reddeden Briand-Kellog Paktını imzaladı.³⁴⁸ Bu gelişmeler, uluslararası iş birliğinin önemini daha açık ortaya koyduğundan 1930'dan sonra Milletler Cemiyeti'ne ilgisi arttı.³⁴⁹ Fakat Atatürk Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kendi başvurusuyla değil, davet edilmek suretiyle girmesini istiyordu. Nitekim Türkiye, İspanya ve Yunanistan'ın önerisi sonucu Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun daveti üzerine 18 Temmuz 1932'de üye ülkelerin oybirliği ile cemiyete katıldı. Üyeliği boyunca Türkiye, örgüt içinde aktif rol oynadı. 1935-1937 yılları arasında Konsey üyeliği ve 1937'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Konsey Başkanlığı yaptı.³⁵⁰

³⁴⁵ Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, Türk İnkılâp Tarihi, 19. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 278.

³⁴⁶ William Hale, Türk Dış Politikası (1774-2000), Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.

³⁴⁷ Mustafa Turan vd., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016, s. 357; E. Semih Yalçın vd., Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 263-291.

³⁴⁸ Refik Turan vd., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, 16. Baskı, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 229.

³⁴⁹ Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 323.

³⁵⁰ Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", Türk Dış Politikasının Analizi, der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, 1994, s. 72-74.

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin kendisinden uzaklaşarak Batılı devletlerle iş birliğine girişmesinden memnun kalmamakla birlikte, o da gerek Nazi Almanya'sının doğuşu gerekse Japonya'nın Mançurya'ya saldırması karşısında 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne girdi.³⁵¹

Balkan Antantı

Bir önceki bölümde ifade edildiği gibi Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi ve İtalya'nın Balkanlara yönelik yayılmacı emelleri, mevcut statükodan memnun olmayan Bulgaristan ve İtalya baskısındaki Arnavutluk hariç diğer Balkan devletlerini birbirine yaklaştırdı. Bunun sonucunda Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı imzalandı. Antanta göre taraflar bölgede barışın korunması için birbirlerine yardım etmeyi öngörüyorlardı. Antant, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte işlevini yitirdi. Bununla birlikte Balkan Antantı, Türkiye'yi Batı ülkelerine daha da yakınlaştırarak, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerinin geliştirilmesine olumlu katkı sağladı.

Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Barış Konferansı'nda ticaret gemilerinin serbestçe geçişini kontrol etmek üzere bir Boğazlar Komisyonu kurulmuştu. Ayrıca İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı (Marmara adaları dâhil) asker ve silahtan arındırılarak askersiz bölgelere dönüştürülmüştü. Bölgenin güvenliğini İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya garanti ediyordu. Bu durum Türkiye'nin güvenliği için tehdit teşkil ediyordu. Zamanla bu uygulamanın mahzurları ortaya çıkmaya başladı. Japonya'nın oluşumdan çıkması ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırması Lozan'da alınan kararların işlevsiz olduğunu gösterdi.³⁵²

Türkiye, Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini ilk olarak 23 Mayıs

³⁵¹ Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, Türk İnkılâp Tarihi, 19. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 279.

³⁵² Yusuf Hikmet Bayur, Türk Devletinin Dış Siyaseti, TTK Yayınları, Ankara 1973, s. 178; Alper Bakacak, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası", Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ed. Temuçin Faik Ertan, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016, s. 226.

1923'de talep etti, Sovyetler Birliği dışında diğer Batılı devletler tarafından olumlu karşılanmadı.³⁵³ Ancak Türkiye'nin yürüttüğü barışçı politikalar ve 1930'lı yılların başından itibaren İngiltere ile yakınlaşması semeresini gösterdi. Batılı devletler de güçlü bir Türkiye'nin bölgedeki barış ve istikrarın sağlanması yönünde önemini kavramaya başladılar. Bunun üzerine Türkiye, 11 Nisan 1936'da sözleşmede taraf olan ülkelere Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik teklifini bir kez daha önerdi. İtalya hariç diğer devletler Türkiye'nin teklifini kabul ettiler. Bunun üzerine İsviçre'nin Montreux kentinde toplanan konferansta, bir ay süren çalışmalar sonunda 20 Temmuz 1936'da yeni sözleşme imzalandı.³⁵⁴ Yeni sözleşme ile Boğazlar Komisyonu kaldırılarak Boğazlar üzerinde Türkiye'nin tam egemenliği kabul edildi. Türkiye Boğazları istediği şekilde askeri hale getirdi. Ticaret gemileri için yine tam serbestlik sağlanırken, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi ile ilgili düzenlemeye gidildi. Herhangi bir savaş halinde Türkiye savaş içerisinde değilse, savaşan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçemeyecekti. Türkiye savaşın içinde ise veya kendisini savaş tehlikesi karşısında görürse, geçiş kararı kendisine bırakılıyordu.³⁵⁵

Türkiye'nin Montrö Sözleşmesiyle Boğazların statüsünü değiştirerek burada tam hâkimiyetini kurması, uluslararası ilişkilerde saygınlığını da arttırdı. Bu olay, aynı zamanda Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde de yeni bir dönem başlattı. Özellikle Türk-İngiliz ilişkilerinde yakınlaşma sağlanırken, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ise ayrılığın başlangıcını teşkil etti.³⁵⁶

Sâdâbat Paktı

Bir önceki bölümde altı çizilen Sâdâbat Paktı; 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Tahran'da imzalanan bir saldırmazlık paktıdır.

³⁵³ Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XXIII, 1968/II, s. 262; Mehmet Gönübol, Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1938), C. I, 5. Baskı, AÜSBF Yayını, Ankara, 1982, s. 127.

³⁵⁴ Mustafa Turan vd., a.g.e., s. 376-378.

³⁵⁵ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), s. 496-497.

³⁵⁶ Refik Turan vd., a.g.e., s. 232-233.

Birinci Dünya Savaşı'nın arkasından kurulan düzen Avrupa'da rekabet ve uyumsuzluklara yol açtı. Mağlup devletler mevcut düzeni yıkma çabasına giriştiler. Savaşın arkasından kurulan düzenden memnun olmayan İtalya 1935'de Habeşistan'ı işgal etti. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan İtalyan tehdidi Ortadoğu'nun güvenliğini de tehlikeye soktu. Bu durum Türkiye'yi bir yandan İngiltere'ye yaklaştırdı, öte yandan Ortadoğu devletleriyle iş birliği yapmak ve bazı savunma tedbirleri almak zorunda bıraktı.

Ortadoğu'ya yönelen İtalyan tehlikesine karşı iş birliği oluşturmak, Ortadoğu'nun güvenliği için zorunlu görünüyordu. Bu çerçevede İran'ın girişimi ile Cenevre'de 1935'de Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir antlaşma yapıldı. Fakat bu anlaşmayı uygulamak hemen mümkün olmadı. Çünkü İran ile Irak'ın, yine Türkiye ile de İran'ın sınır meseleleri bulunmaktaydı. Ancak İtalya'nın takındığı sert tutum ve Habeşistan'ı işgali bu devletleri birbirine yaklaştırdı. Anlaşmazlıklar ortadan kaldırıldı ve Sâdâbat Paktı imzalandı. Antlaşma ile taraflar birbirlerinin iç işlerine karışmamayı, ortak çıkarlarını ilgilendiren hususlarda birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı saldırıda bulunmamayı ve sınırlarının korunmasına saygı göstermeyi taahhüt ediyorlardı.³⁵⁷

Pakt, Ortadoğu devletleri arasında yapılan çok taraflı bölgesel ilk anlaşmadır. Atatürk'ün barışçı dış politikasını, ülkenin etrafında oluşturmaya çalıştığı dostluk çemberini yansıtmaktadır. Balkan Antantı ve ardından Sâdâbat Paktı, Türkiye'nin batı ile doğu arasında bir barış köprüsü olma misyonunun da göstergesi olmuştur.³⁵⁸ Pakt, İkinci Dünya Savaşı sonrasında işlevini kaybetse de 1979'da İran'daki yeni rejim paktı feshettiğini ima edene kadar hukuki varlığını sürdürmüştür.³⁵⁹

³⁵⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 349.

³⁵⁸ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri 1936-1939", Bellekten, C. XLIX, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 80.

³⁵⁹ Baskın Oran, Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 369.

Hatay'ın Anavatana Katılması

Osmanlı Devleti'nde nüfusun büyük çoğunluğu Türk olan ve Sancak adı verilen İskenderun ve Antakya bölgesini, Mondros Antlaşması'nın yedinci maddesine dayanarak Fransızlar işgal etmişti.³⁶⁰ Millî Mücadele sırasında, TBMM Hükümeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması'nda (Ankara İtilafnamesi), Fransa ile savaşı bir an önce sona erdirmek için, Misak-ı Millî sınırları içinde olmasına karşın İskenderun ve Antakya, bölgede özel bir yönetim rejimi kurulması şartıyla ile Fransız mandasındaki Suriye sınırları içinde bırakılmıştı.

Fransa, 1936'da Suriye ve Lübnan üzerindeki manda yönetimini kaldırarak bağımsızlık vermeyi kararlaştırdı. Fransa Suriye'den çekilince İskenderun ve Antakya Suriye yönetimine girmiş olacaktı. Bu yeni durum Türkiye'de kaygı uyandırdı. Bölgede ise Türk halkı ile Fransız polisler arasında çatışmalar başlayarak giderek yoğunlaştı.³⁶¹

Fransa ile Lozan'dan kalan pürüzleri büyük oranda ortadan kaldıran Türkiye, Sancak meselesini çözüme kavuşturmak için Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması sonrası harekete geçmeye hazırlanırken³⁶² bu gelişme meseleye öncelik kazandırdı. "Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz" diyen Atatürk, İskenderun ve Antakya'yı anavatana katmakta kararlıydı. Türk hükümeti önce 1936'da Milletler Cemiyetine, ardından Fransa'ya nota vererek Suriye ve Lübnan'a verilen bağımsızlığın İskenderun ve Antakya'ya da tanınmasını istedi. Fransa Türkiye'nin bu isteğini kabul etmedi fakat meselenin Milletler Cemiyetine sevk edilmesini teklif etti. Türkiye teklifi kabul etti.³⁶³ Bundan sonra Milletler Cemiyeti meseleye el koydu. Cemiyet aracılığı ile Fransa ve Türkiye arasında başlayan görüşmeler

³⁶⁰ İsmail Soysal, "1937 Sâdâbat Paketi", X. Türk Tarih Kongresi, C. VI, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 3153-3154.

³⁶¹ Bilal Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları ile Görüşmeleri", Belleten Atatürk Özel Sayısı, TTK Yayınları, Ankara, 1981, s. 166-168.

³⁶² Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandığı gün Atatürk Afet İnan'a "Şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var" demiştir; A. Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, TTK Yayınları, Ankara 1973, s. 135.

³⁶³ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 347.

sonrası iki ülke, 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de anlaşarak Hatay'ın toprak bütünlüğünü ortak garanti altına alan anlaşmayı imzaladılar. Yeni statüye göre, İskenderun ve Antakya içişlerinde tam bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı kalacak, ayrı anayasası ve resmî dili Türkçe ve Arapça olacaktı.³⁶⁴ Ne var ki yeni sistem birtakım yeni sıkıntılara sebep oldu. Suriye'deki Araplar yeni sistemi gösterilerle protesto ettiler.³⁶⁵ Fransızlar da Sancak'taki Arapları ve diğer azınlıkları kışkırtma yoluna gittiler ve seçimleri ertelediler. Fransız vali ve memurların yarattığı gerginlik üzerine Türkiye Hatay sınırına 30.000 kişilik asker yığdı.³⁶⁶

Bu sırada Avrupa'da savaş tehlikesi gittikçe daha belirgin hale geliyordu. Almanya'nın 1938 Mart'ında Avusturya'yı ilhakı karşısında Fransa, Almanya ve İtalya'ya karşı Ortadoğu'da kuvvetli bir Türkiye'ye ihtiyaç duyuyordu. Boğazların da Avrupa'da artan kriz ve uyuşmazlıklar sebebiyle önemi artmıştı. Türkiye'ye yanaşmak zorunda kalan Fransa Hatay meselesinde tutumunu değiştirdi. 4 Temmuz 1938'de Türkiye ile Fransa arasında Dostluk Antlaşması imzalandıktan sonra Hatay sorununun çözümü nispeten kolaylaştı.³⁶⁷ Türk-Fransız yakınlaşmasından sonra gerçekleşen seçimler sonucunda İskenderun Sancağı Meclisi 2 Eylül 1938'de açıldı. İlk toplantıda meclis, İskenderun Sancağına Hatay Devleti adını verdi.³⁶⁸

Bağımsız Hatay Devleti'nin kurulması yeterli değildi. Çünkü Hatay idarecileri ve halkı Türkiye'ye katılmak istiyorlardı. Türkiye bu kararı sempati ile karşıladı. Bununla birlikte 29 Mayıs 1937 antlaşması ile Hatay, Türkiye ile Fransa'nın ortak garantisi altında bulunuyordu. Bu sebeple Hataylıların anavatanına katılma istekleri iki devlet arasında yeniden sorun oldu. Ancak 1939 Mart'ından itibaren Avrupa'da

³⁶⁴ Gönlübol ve Sar, a.g.e., s. 137.

³⁶⁵ Soysal, "Hatay Sorunu...", s. 80.

³⁶⁶ Mustafa Turan vd., a.g.e., s. 384.

³⁶⁷ Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 622.

³⁶⁸ Tayfur Sökmen, Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar, TTK Yayınları, Ankara 1978, s. 110-116.

meydana gelen olaylar Fransa'yı Türkiye'ye bir parça daha yaklaştırdı. Fransa, Türkiye'nin ve Hataylıların isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. 23 Haziran 1939'da iki devlet arasında yapılan antlaşma ile Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti.³⁶⁹ Hatay Türk Devleti Meclisi'nin oy birliği ile aldığı karar gereği Hatay 7 Temmuz 1939'da Türkiye'ye katıldı.

Hatay'ın Türkiye'ye katılması Atatürk'ün dış politikada gerçekleştirdiği son büyük başarıdır. Hatay'ın bağımsızlığı ve Türkiye'ye katılması için büyük çaba gösteren Atatürk, hayatının son aylarında sağlığını bile dikkate almadan vaktini bu sorunun çözülmesine ayırmış ve mücadele etmiştir. Onun dâhice siyaseti neticesinde Hatay sorunu Türkiye'nin lehine çözülmüştür. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında; Avrupa'nın o dönemde içinde bulunduğu durumun etkisi, İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesi ve en önemlisi güçlü bir Türkiye'nin varlığı ile dış politikadaki kararlığı önemli rol oynamıştır.³⁷⁰

³⁶⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 351.

³⁷⁰ Refik Turan vd., a.g.e., s. 237.

BÖLÜM 14

ATATÜRKÇÜLÜK VE BÜTÜNLEYİCİ İLKELER

Doç. Dr. Halil ÖZCAN

Atatürkçülük ve Bütünleyici İlkeler

Atatürkçülük ya da Kemalizm, Türk devrimlerinin fikrî yönü yani ideolojisidir. İdeolojiler, toplumsal ihtiyaçları karşılanan kimselerce benimsenen, kendi içerisinde tutarlı fikirlerdir. Özü aynı kalmakla beraber değişen koşullarda yenilenebilen, yeniliğe açık olan ideolojiler güncelliğini koruyabilir, geleceğe yön verebilir.³⁷¹ Atatürk'ün akıl ve bilim temelinde Millî Mücadeleyi gerçekleştirdiği ve Cumhuriyeti kurduğu bilinmektedir. Cumhuriyetin Atatürklü yıllarında da akıl ve bilim rehberliğinde “topyekûn kalkınma” hedeflenerek başarı sağlanmıştır. İşte bu sebeple, akıl ve bilimi rehber edindiği için Atatürkçülük, günümüz sorunlarına çözüm bulabilecek ve geleceği şekillendirecek bir düşünce sistemidir. Atatürkçülük altı ilkeden ve bu altı ilkeyi bütünleyen ilkelerden oluşmaktadır.

Millî Mücadele'yi anlatırken, Atatürk ilkelerinin bütünleyici ilkelerinin mücadele içerisinde oluştuğunu belirtmiştik. Anımsayacağımız gibi Millî Mücadele, İstanbul Hükümetine ve Saltanat makamına karşı egemenlik savaşıydı. Aynı zamanda Millî Mücadele, işgallere karşı tam bağımsızlık savaşıydı. Bu iki savaşı başarıya ulaştırmak için mücadelenin lideri, millî birlik ve bütünlük içerisinde tüm milletini (Tekalif-i Millîye Emirleri) örgütlemeyi başardı. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte bu üç temel ilkeye (millet egemenliği, tam bağımsızlık, millî birlik ve bütünlük) dinamik ideali de ekledi.

³⁷¹ Ahmet Taner Kışlalı, Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.15.

Aşağıda önce, bahsi geçen bütünleyici ilkeler anlatılacak, ardından altı ilke üzerinde durulacaktır.

Millet Egemenliği

Millet egemenliği kavramı, dünyada Fransız Devrimi (1789) sonucu millî devletlerle ortaya çıkarken, Türkiye’de Millî Mücadele ile beraber doğup gelişmiştir. Bu kavram, yurttaşı, devletin ve vatanın tüm maddi ve manevi değerlerinin sahibi kılmaktadır.³⁷² Millî egemenlik ile yurttaş, sahip olduğu vatanın ve devletin aslî unsurudur. Diğer bir ifadeyle aslî unsur olan milletin, seçtiği temsilciler aracılığı ile kendi kendisini idare etmesi, kendisini yönetecek heyeti belirli kurallara göre seçmesi ve değiştirebilmesidir. Ancak milletin kendini yönetebilmesi bağımsız bir vatana sahip olabilmesine ve bireyin özgür olmasına bağlıdır.

Osmanlı döneminde saltanat makamı Tanrı adına ülkeyi yönetmekteydi ve gerçekte ülkenin sahibi Tanrıydı. Türk Millî Mücadelesiyle oluşmaya başlayan ve zafere ulaşan egemenlik gökten yere indi. Zaferin sonucunda millet, egemenliği üzerindeki sınırlamayı, kaydı ve şartı ortadan kaldırdı ve siyasi rejimi belirleyebildi. Hal böyleyken Atatürk ilkelerinin uygulanabilmesi için egemenliğin üzerinde hiçbir güç, kayıt ve şart bulunmaması gerekmektedir.

Türk Millî Mücadelesinin her aşamasında millî egemenlik kavramı, mücadelenin lideri ile birlikte adım adım Anadolu’yu dolaştı. Lider, Samsun’a çıktığında ülkenin içerisinde bulunduğu olumsuzlukları sıraladıktan sonra kendi çözüm önerisini “Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulusal egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!”³⁷³ olarak açıkladı. Samsun’dan İstanbul’a gönderdiği ilk resmî rapor 22 Mayıs 1919 tarihliydi ve bu raporda da millet egemenliği vurgusu şu cümleyle dikkat çekmekteydi: “Millet yekvücut olup hâkimiyet (egemenlik) esasını, Türklük duygusunu hedef ittihaz etmiştir (kabul etmiştir).”

³⁷² İsmet Görgülü, Atatürk Atatürkçülük Türkiye, Kilit Yayınları, Ankara, 2017, s.66.

³⁷³ Kemal Atatürk, Nutuk, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2018, s.9.

Türk Millî Mücadelesinin ihtilal beyannamesi olarak da kabul edilen 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamiminde “Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”³⁷⁴ ibaresinde de millî egemenlik haykırışı vardı. Daha sonrasındaki Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında yer alan “Kuvayı Millîyeyi âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır” ibaresi ise kararların uygulanma gücünü göstermekteydi. Yeri gelmişken şu hususun da altını çizmek gerekir: Sivas’ta çıkarılan gazete; İradeyi Millîye, Ankara’da çıkarılan ise Hâkimiyeti Millîyedir. Tüm bu gelişmeler ışığında, BMM açıldığında duvarda yer alan “Hakimiyet Kayıtsız artsız Milletindir” ibaresi ise 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanununa girdi. Görüldüğü gibi, millet egemenliği kavramı lider tarafından sihirli bir söz olarak kullanırken aynı zamanda bu kavramın bir gereği olarak **önce** milletin temsilcileriyle kongreler toplandı. Sonra da millet egemenliği kurumsallaşarak **Millet Meclisi açıldı**.

Millî Mücadelenin zafere ulaşmasından sonra Atatürk, “Efendiler, bu büyük zaferin çeşitli unsurları üstünde en önemlisi ve büyüğü, Türk milletinin kayıtsız şartsız egemenliğini eline almış olmasıdır” diyerek millet egemenliği kavramının Millî **Mücadele ile elde edilmiş olduğunu vurgulamış**; hatta millet egemenliğinin aynı zamanda İstanbul’daki Saltanat ve Hilafet makamına karşı yapıldığını da zaferden sonra, “Efendiler, millî egemenlik öyle bir ışıktır ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, yok olur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş olan kurumlar, her tarafta yıkılmaya mahkûmdurlar” sözünü ifade etmiştir.

Tam Bağımsızlık

Egemenlik kavramı, hükmeden, buyruğunu yürütebilen bir gücü ifade eder ve kendisinden daha üstün başka bir güce ya da otoriteye (içeride ve dışarıda) izin vermez.³⁷⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere

³⁷⁴ Atatürk, a.g.e., s.22.

³⁷⁵ Turhan Feyzioğlu, “Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği”, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s.182.

tam bağımsızlık olmadan millî egemenlik olamaz. Millî egemenlik kavramının siyasi rejim olarak belirlenebilmesi için ise Türk vatani işgalden, Türk milleti esaretten kurtarılmalıydı. Türk Millî Mücadelesi işgallere karşı zafere ulaştığında, vatanın bağımsızlığı sağlandı. Bunun bir sonucu olarak saltanat kaldırıldığında da milletin egemenliği önündeki tüm engeller ortadan kalkmış oldu. Böylece tam bağımsızlık içte ve dışta sağlanmış oldu.

Tam bağımsızlık dış dünya ile ilişkilerde, karşılıklılık esasında, eşit koşullarda iş birliği yapmayı, tek taraflı ödün vermemeyi ve ülkenin kararlarını kendi iradesiyle almasını gerektirir. Dış ilişkilerde tam bağımsız devlet, saygın ve onurlu olduğu için yurttaşına da saygınlık ve onur kazandırır. İç politikada da tam bağımsızlık millet egemenliği üzerinde herhangi bir güç tanımaz.

Sonuç olarak, Atatürk'e göre tam bağımsızlık, ülkenin ve hayatın her alanında geçerli olmalıdır ve tam bağımsızlık olmadan millet egemenliği geçerli olamaz: "İstiklâl-i tam, denildiği zaman, bittabi siyasi, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve her hususta istiklâl-i tam ve serbest-i tam demektir..." "Bir devlet, tam bağımsızlığına ve bir millet kayıtsız, şartsız egemenliğine sahip bulunmadıkça, o devlet ve millet için hayat, refah ve şeref olamaz."³⁷⁶

Millî Birlik ve Bütünlük

Hatırlanacağı gibi Amasya Tamiminin birinci maddesi, "vatanın tamamı ve milletin istiklâli tehlikededir" durum tespitini içeriyordu. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin kararlarında vatanın bütünlüğüne vurgu yapılıyordu. Misak-ı Milli ile de vatan sınırı tespit ediliyor ve bunun için İstiklâl Savaşı veriliyordu. Mustafa Kemal Paşa Başkomutan olarak biliyordu ki "savaş ve özellikle meydan savaşı yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir; milletlerin çarpışmasıdır." Onun için Başkomutan, Sakarya Savaşı öncesi Teklif-i Millîye emirlerini yayınladı. Bu emirler doğrultusunda bir millet topyekûn olarak kendi

³⁷⁶ Görgülü, a.g.e., s.66-67.

egemenliği ve bağımsızlığı için çalıştı ve zafer kazandı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, millî birliğin zafere etkisini “Bu Anadolu Zaferi, tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kadar güçlü ve ne kadar zinde bir kuvvet olduğunun en güzel bir örneği olarak kalacaktır” diyerek ifade etti.

Millî birlik ve bütünlük sadece Millî Mücadele için gerekli değildi. Türkiye Cumhuriyeti bir imparatorluk bakiyesi üzerine kurulmuştu. Komşu ülkeler, imparatorluktan ayrıldığı için akrabalar birbirlerinin sınırları içerisinde yaşamaktaydı. Sınırlar sonradan oluşmuştu. Sınırlar değişmeden (vatanın bütünlüğü) milletin birlikteliği korunarak Atatürk devrimlerinin ve Cumhuriyetin başarıya ulaşması ülkenin huzuru ve güvenliği için bir gereklilikti. Onun için millî birlik ve bütünlük milletçe, bu vatan üzerinde bir arada yaşamayı ifade eden en güçlü bağdı. Bu bağ, Türk devletini oluşturan kişilerin sevgi ve saygı ile birbirlerine bağlandığı eşit anayasal bir durumu ifade etmekteydi. İşte bu sebeple Cumhuriyetin ilanı ile bu ülkenin kurtuluşundaki millî birlik ve bütünlük geleceğe taşınarak her bir birey, “dil, din ırk farkı gözetmeksizin eşit yurttaş” olarak kabul edildi.

Özetle, millî birlik ve bütünlük, ülkenin milletiyle ve vataniyle bölünmezliğini ifade eder. Savaş sonucu zaferle elde edilen ülke sınırının korunmasını ve vatan toprakları üzerinde yaşayan insanların birlikte yaşama ideal ve ülküsünü gerçekleştirir.

Dinamik İdeal

Dinamik ideal, dur noktası olmayan, her alanda sürekli ilerleme ve gelişmeyi ön gören millî hedeftir.³⁷⁷ Dinamik ideal için Atatürk'ün bıraktığı manevi miras, akıl ve bilim; hedef ise çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine çıkmaktır. Çağdaş medeniyet seviyesine çıkmak da “bütünsel kalkınma”³⁷⁸ yani dinamik idealidir. Bunun sonucu olarak teknoloji ve sanayi ile birlikte, bilim, felsefe, sanat, spor ve kültür alanlarında da akıl ve bilimin çağcıl gerekleri ve ülkenin imkân

³⁷⁷ Görgülü, a.g.e., s.68.

³⁷⁸ Sina Akşin, 25 Soruda Atatürk Devrimi, Atatürkçü Düşünce Derneği, Ankara, ty, s.20.

ve gerçekleri göz önüne alınarak evrensel düzeye taşınmalıdır. Her alanda sürekli gelişme ve yenileşme ile dinamik ideale ulaşma ve onu aşma çabası sürmelidir. Atatürk dinamik ideali şu sözleriyle ifade etmektedir: “Büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektedir. Bu büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi, beraber yürütmek mecburiyetindeyiz.”³⁷⁹

Akıl, bilim ve dinamik ideal hedefini ortaya koyan Atatürkçü düşünce, dünün değil, bugünün ve yarının da rehberidir. Atatürk de “Doktrin istemem, donar kalırız. Biz yürüyüş halindeyiz” sözü ile donmuş, dondurulmuş, dogmatik bir sistemi değil günün koşullarına ve ihtiyaçlarına göre geliştirilen dinamik bir ideali işaret etmektedir.³⁸⁰

Sonuç olarak, Atatürkçülük ya da Atatürkçü düşünce, Türk ulusunun dinamik idealine ulaşmasını, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü, ulusun egemenliğini ve tam bağımsızlığını sağlayan, aynı zamanda devletin, ulusun ve yurttaşın düşünce ve uygulamalarına yön veren ve verecek olan görüşlerdir.³⁸¹ Bu görüşler, altı ok olarak adlandırılan Atatürk ilkeleriyle bir araya geldiğinde bir bütünü oluşturmaktadır.

Atatürk İlkeleri

Cumhuriyetçilik^{382*}

Cumhuriyet dilimize, Arapça “cumhur” kelimesinden gelmektedir. Cumhur, kelime olarak ahali, halk, büyük insan kalabalığı, topluluğu anlamındadır.³⁸³ Cumhuriyet veya cumhuriyet yönetimi ise, egemenliğin millete ait olduğunu öngören devlet şekli veya yönetim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Siyasi bir rejim olarak Cumhuriyet geniş anlamda egemenliğin millete ait olduğunu belirtirken, dar anlamda

³⁷⁹ Görgülü, a.g.e., s.68.

³⁸⁰ Görgülü, a.g.e., s.65.

³⁸¹ Görgülü, a.g.e., s.63.

^{382*} Bu kısım, Dr. Öğr. Üyesi Derya Çini Şimşek tarafından yazılmıştır.

³⁸³ Hamza Eroğlu, Atatürk ve Cumhuriyet, Ankara, 1989, s. 1-2.

sadece devlet başkanının halk tarafından belirli bir süre için seçilmesi anlamına gelmektedir. Bir devlet biçimi olarak “Cumhuriyet” sistemini benimsemiş olan Mustafa Kemal Atatürk, daha 13 Ağustos 1923’te halk egemenliğini açıkça şu şekilde ifade etmiştir:³⁸⁴ “Yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir. Geçmişteki yönetim ise bir kişinin devleti idi, kişilerin devleti idi”.

Demokrasi prensibini en çağdaş ve mantıklı olarak tatbik eden sistem olan Cumhuriyet rejiminde son söz halkın temsilcisi olarak seçilen meclisindir.³⁸⁵ Cumhuriyetin nasıl bir yönetim olduğunu Atatürk şu sözlerle tanımlamaktadır:³⁸⁶ “Bugünkü hükümetimiz, devlet örgütümüz, doğrudan doğruya milletin kendi kendine ve kendiliğinden yaptığı bir devlet örgütü ve hükümettir ki, onun adı cumhuriyettir. Artık hükümet ile millet arasında geçmişteki ayrılık kalmamıştır. Hükümet millet ve millet hükümettir.” Ona göre Cumhuriyetin nitelikleri şu şekilde olmalıdır:³⁸⁷ “Cumhuriyette son söz, millet tarafından seçilen meclistedir. Cumhuriyet, milletvekillerinden meydana gelen meclisi ve sınırlı bir zaman için seçilen devlet başkanıyla milli egemenliği korumanın en iyi yoludur. Cumhuriyette, meclis cumhurbaşkanı ve hükümet, halkın özgürlüğünü, güvenliğini ve rahatını düşünmek ve sağlamaya çalışmaktan başka bir şey yapamazlar. Cumhuriyet, son çağlarda büyük uygar milletlerin hesapsız ıstırap ve kandan sonra vardıkları en sağlam devlet şeklidir. Cumhuriyet, son dört yüzyıllık yönetimler içinde insanlığın çarpına çarpına bulduğu son çaredir.”

Cumhuriyetçilik cumhuriyetten hareket ederek, devletin siyasi rejimi olarak cumhuriyeti benimsemek ve onu en iyi yönetim biçimi olarak kabul ederek cumhuriyetin ilke ve uygulamalarını gerçekleştirmektir. Aynı zamanda cumhuriyete sahip çıkmak ve onu korumak demektir.

Cumhuriyetin özelliklerinin bütün vatandaşlar tarafından bilinmesi ve

³⁸⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 569.

³⁸⁵ Afet İnan, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Ankara, 1969, s. 32.

³⁸⁶ Utkan Kocatürk, Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1999, s. 72.

³⁸⁷ Kocatürk, a.g.e., s.229.

ona her zaman koşulsuz olarak sahip çıkılması anlamı taşımaktadır.³⁸⁸ Cumhuriyetçilik ilkesinde, devlet yönetimi sınıfların, kişilerin, ailelerin ya da bir zümrenin eline bırakılmaz. Milletın bütün bireyleri yönetimde söz sahibi olur. Atatürk bu konudaki fikrini “Efendiler, halkın kendi eliyle kendini idare etmesi ilkesini ortaya koyan bizdik. Fakat bununla, asla her ilin veya her bölgenin ayrı ayrı birer yönetim birliği kurmasını kastetmedik” demektedir. Demokratik yönetim, bilimsel düşünce, özgürlük ve her alanda tam bağımsızlık ilkeleri, cumhuriyetçilik ilkesinin Türk milletine kazandırdığı temel kavramlar olmuş ve Cumhuriyetçilik, yeni kurulan Türkiye Devleti’ne demokratik bir devlet olma özelliğini de kazandırmıştır³⁸⁹sözleriyle ifade etmektedir.

Milliyetçilik³⁹⁰

Fransızca “nation” kelimesinin karşılığı olarak aynı kökten, aynı soydan gelme anlamında kullanılan millet; her şeyden önce ortak bağları olan insan topluluğudur. Fransız İhtilâline kadar dünyada millet tanımında objektif unsurlar önem taşımaktaydı. Objektif anlayışa göre millet; aynı ırktan gelen, aynı dili konuşan ve aynı dine inanan insan topluluğu olarak görölmekteydi. Ancak millet olgusunu bu üç faktöre indirgemek, her milleti sadece objektif benzerlikle açıklamak Fransız İhtilâli ile yetersiz kalmış; millet oluşumunda sübjektif veya kültürel unsurların önemli olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Gerçekten de bir topluluğun millet olarak anılabilmesi için her şeyden önce milliyet bilincinin bir his olarak kalplerde yaşatılması lazımdır. Bu gerçek, birçok düşünürü, millet kriterini sübjektif veya manevî unsurlarda aramaya yöneltmiştir. Sübjektif millet anlayışını ilk defa en güçlü şekilde ortaya koyan ünlü Fransız düşünür Ernest Renan’dır. Ernest Renan 1892’de milleti; fertleri arasındaki birlikte yaşama duygusu, ortak kültürü ve ruh birliği olan topluluk olarak tanımlamıştır. Ernest Renan’ın millet anlayışına sıcak bakan Atatürk de milleti; dil, kültür ve mefkure birliği ile

³⁸⁸ Sait Dinç, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Nobel Kitabevi, Adana, 2004, s. 272; Refik Turan, Mustafa Safran, Necdet Hayta, M. Ali Çakmak, Cengiz Dönmez, Muhammet Şahin, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 259.

³⁸⁹ Refik Turan, Mustafa Safran, vd., a.g.e, s. s.256-257.

³⁹⁰ Bu kısım, Dr. Emine Kısıklı tarafından yazılmıştır.

birbirine bağlı insanların oluşturduğu siyasî ve sosyal bir heyet olarak tanımlamıştır.³⁹¹ Atatürk, Türk milletini tanımlarken millet tanımını biraz daha genişletmiş, siyasî varlıkta, dil, yurt, ırk ve menşede bir, tarihî ve ahlâkî yakınlığı olan, zengin geçmişi olan, beraber yaşama arzusunda samimi, ortak iradeye sahip Türk insanların meydana getirdiği topluluk olarak görmüştür.³⁹²

Millet gerçeğinden hareket eden milliyetçilik, kişilerin mensubu olduğu millete karşı duymuş olduğu bağlılık duygusudur. Dolayısıyla milliyetçilik, millet ile milleti oluşturan unsurlara veya değerlere olan bağlılığı ifade eder.³⁹³ Türk milliyetçiliğinin kendine has bazı özellikleri mevcut olup, Atatürk milliyetçiliği bu esaslar üzerine şekillenmiştir. Atatürk milliyetçiliğinde millet esastır. Atatürk milliyetçiliği herhangi bir millete düşmanca tavır beslemeye izin vermez. Bölücülüğü reddeder, birleştirici bir nitelik taşır. İlericidir. Din ve vicdan özgürlüğünü savunur. Türk Milletini sevmeyi ve onun menfaatleri için çalışmayı öngörür. İrkçılığa karşıdır.

Halkçılık^{394}**

Halkçılık Halkçılık, zaman zaman milliyetçilikle karıştırılsa da aynı anlama gelmemekte; fakat milliyetçilikle iç içe olmakta, ondan beslenmektedir. Amaç, ulus bilinci yerleşmiş halkın, vatan toprakları üzerindeki yaşam düzeyini belirlemek ve eşitlikten taviz vermeyerek uyum içinde yaşamasını sağlamaktır. Bununla birlikte halkçılık, halkın halk tarafından halk için idaresidir. Bu çerçeveden bakıldığında ve Atatürk devrimlerinin yapılış amaçları incelendiğinde, devrimlerin temelinde Halkçılık ilkesinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Sina Akşin halkçılığı, “halktan yana siyaset gütmek” olarak tanımlamış; halkçılığın, düşük gelirli kesimin gelişmesini hedeflediğini belirtmiştir. Bu durumda, Atatürk halkçılığı ve devrimlere beraber

³⁹¹ Afet İnan, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara, 1998, s. 15-16.

³⁹² İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Saray, Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller, İstanbul, 1983, s. 68.

³⁹³ Sadri Maksudî Arsal, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, İstanbul, 1955, s. 52-53.

^{394**} Bu kısım, Dr. Öğr. Üyesi Evrim Şencan Gürtunca tarafından yazılmıştır.

bakıldığında “halk” kavramının öncelikli olduğu, halkın refahının sağlanması için çaba gösterildiği ve halkın bir kısmının değil, bütünlüğünün nazarı dikkate alındığı ortaya çıkmaktadır.

Halk kavramı, ayrıcalıkları olmayan toplum kesimlerinin toplamını karşılamaktadır. Bu açıdan bakıldığında halkçılık ilkesi özünde, halkın sınıflara göre ayrılmaması gerektiğini savunur. Diğer bir ifadeyle, belli bir kesime ayrıcalık tanımaz. Böylece, ayrıcalıksız ve sınıfsız bir toplum hedeflenir. Fakat bu hedef doğrultusunda, sınıfları ortadan kaldırma amacı da güdülmemektedir. Halkın yararına ve halkın ihtiyaçlarının karşılandığı işlerin yapılması gerektiği savunulmaktadır. Böylece halkın eksiklikleri giderilecek, buna bağlı olarak halk refah içinde yaşayacaktır. Bunların gerçekleşmesi için vatandaşlar birbirine destek olacak ve en nihayetinde uyumlu bir toplum ortaya çıkacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi Halk Fırkası, isminde halk kelimesini barındırmanın yanı sıra, siyasal demokrasi, yasalar önünde eşitlik ve sınıf çatışmalarının kabul edilmemesi şeklindeki üç ögeyi programına alarak halkçılığı özetlemektedir.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil fakat ferdi ve sosyal hayat için iş bölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir topluluk telakki etmek gerekir diyerek, toplumu sınıflara ayırmadan (eşitlik), sosyal ve ekonomik hayatın sağlıklı devam etmesi için meslekî alanlara göre iş bölümü yapılması gerektiğini savunmaktadır. Amaç, toplumu bir arada tutmaktır. Daha açık ifade edilirse, düşük gelirli kesimin güçlenmesi sağlanacak, bu sağlanırken hiçbir zümreye ayrıcalık tanınmayacak; bu gereklilikler gerçekleşince meslekî alanlara göre iş bölümleri yapılarak vatandaşlar birbirine destek sağlayacak ve bir dayanışma ruhu oluşacaktır. Böylece sınıf mücadelesini bir kenara bırakmış ve ihtiyaçları karşılanmış toplum, demokratik çerçevede güçlü ve refah içinde olacak ve sosyal düzen sağlanacaktır.

Laiklik^{395*}

Laik kelimesi, aslı Latince “laicus”dan alınmış Fransızca bir kelimedir. Kiliseye mensup olmayan, ruhban sınıfından olmayan anlamına gelmektedir. Dolayısıyla laiklik, kökü itibarıyla dinsizlik veya din karşıtlığı demek değildir. Genel anlamda laiklik; din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinsel otorite ve inançların devlet yönetimine karışmaması esasına dayanır.

Laiklik Avrupa’da Katolik Kilisesi’nin ekonomik, siyasi ve sosyal baskısına karşı yürütülen bir mücadelenin sonunda ortaya çıkmıştır.³⁹⁶ Avrupa Rönesans ve Reform hareketlerinden itibaren din ve dünya işlerini birbirinden ayırmaya başlamış, düşünce ve bilim hayatını din kurallarının baskısından kurtarmış, devlet yönetimine akılcı ilkeleri hâkim kılmıştır. Bu değişimlerin etkisiyle Batı toplumları yeniçağda büyük bir hızla gelişip güçlenirken, Osmanlı Devleti bu gelişime ayak uyduramadığı için her alanda geri kalmış, nihayet 19. yüzyılda varlığını koruyabilmek için büyük devletlerin kendi aralarındaki denge hesaplarından ve menfaat çatışmalarından medet umar hale gelmiştir. Batıda bilimsel buluşlar, keşif ve icatlar birbirini kovalarken, Osmanlı Devleti’nde en basit bir yeniliğin kabulü bile, onun şeriata uygun olup olmadığı konusunda uzun tartışmalar gerektirmiş, sonuçta bazen yüzyıllar süren gecikmeler ortaya çıkmıştır. Örneğin 1450’li yıllarda icat edilen matbaa, Osmanlı’ya ancak 1727’de girebilmiştir.³⁹⁷

Osmanlı Devleti’nde laiklik, modernleşmenin bir parçası olarak kendisini göstermiştir. Batı karşısında devleti güçlendirme çabalarının sonucu olarak laik eğitim kurumları açılmış, Batı’dan ceza ve ticaret kanunları alınmış, mahkemeler kurulmuştur. Böylece Osmanlı Devleti’nin yıkılışına dek sürecek olan ve hayatın her alanında görülecek olan bir ikilik başlamıştır. Cumhuriyete dek süren bu ikilik, dinî değer

^{395*} Bu kısım, Dr. Levent Ünal tarafından yazılmıştır.

³⁹⁶ Temuçin F. Ertan, Atatürk İlkeleri, Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 4. Baskı, ed. Temuçin F. Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, s. 245.

³⁹⁷ Turhan Feyzioğlu, Türk İnkilâbının Temel Taşı: Laiklik, Atatürk Yolu, Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 12-13.

ve kurumlar ile laik değer ve kurumların yan yana ve genelde kavga halinde olması sonucunu doğurmuştur. Bu durum devleti zayıflatmış, toplumdaki birlik ve beraberlik duygusunu zedelemiştir.

Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında geri kalmasının nedenlerini iyi tahlil eden Atatürk, akli ve bilimi geri plana atan toplumların çağın ne derece gerisinde kaldıklarını ve Batı'nın sömürgesi haline geldiklerini görmüştür.³⁹⁸ Bu nedenle Türk inkılâbının temelinde laiklik ilkesini yerleştirmiştir. Laiklik anlayışının boyutunu “Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz; kasta ve fiile dayanan taassupkâr (bağnazca) hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz” sözleriyle ortaya koymuştur.³⁹⁹

Özetle laiklik;

Din özgürlüğünün sağlanması; (Din özgürlüğü; ibadet ve vicdan (inanç) hürriyetini gerektirir. İbadet hürriyeti, kişinin ibadetlerini özgürce ve kendini herhangi bir baskı altında hissetmeden yerine getirebilmesidir. Vicdan hürriyeti ise her ferdin istediği inanca sahip olması, dininin icaplarını yapmak veya yapmamak hürriyetine sahip olmasıdır.)

Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması;

Devletin resmi dininin olmaması (Devletin belli bir dinin kurallarını vatandaşlarına uygulamak için zorlayıcı kurallar koymaması);

Devletin din ayrımı gözetmemesi (Çeşitli dinlerin mensuplarına kanunların eşit uygulanması);

Devlet yönetiminin din kurallarına bağlı olmaması;⁴⁰⁰

³⁹⁸ Ertan, a.g.e., s. 245- 246.

³⁹⁹ Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, ATAM Yayınları, Ankara 1999, s. 228.

⁴⁰⁰ Feyzioğlu, a.g.e., s. 75-77, Ertan, a.g.e., s. 247.

Dinsel otorite ve inançların devlet yönetimine karışmaması;

Devletin, toplumun ihtiyaçlarına göre akıl, bilim ve evrensel hukuk kurallarına göre yönetilmesi;

Dinin siyasete alet edilmemesi, sömürülmemesi ve yobazlığa, gericiliğe karşı durulması;

Toplum yaşamında gerçeğe ve araştırmaya dayalı bilimsel zihniyetin hâkim kılınması;

Serbest düşünmenin önündeki engellerin ortadan kaldırılması, düşüncenin harekete geçirilerek toplumu ileri götürecek yeni buluşlara, gelişmelere imkân sağlanması, bunun için akli hür, vicdanı hür nesillerin yetiştirilmesidir.

Günümüzde Türkiye, devlet ve hukuk düzenini laik esaslara dayandırmış, üstelik laikliği devletin temel niteliklerinden biri olarak ilan etmiş tek İslam ülkesidir.⁴⁰¹ Bu nedenledir ki en çağdaş, en gelişmiş ve İslamiyet'in en doğru şekilde yaşandığı yegâne İslam ülkesi de Türkiye'dir.

Laiklik ilkesi 1937 yılında Anayasa'ya girmiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarında da laiklik ilkesini korumak için özen gösterilmiş, ilkeyi zedelemeye yönelik doğrudan veya dolaylı girişimlere set çekilmiştir. Dolayısıyla laiklik ilkesinin uygulanması anayasal bir zorunluluktur.

Sonuç olarak laiklik, çağdaş bir devlet ve çağdaş bir toplum yaratma çabalarının genel niteliğidir. Laiklik olmadan diğer ilkelerin uygulanması mümkün değildir.⁴⁰² Laiklik gerçekleşmezse, çağdaş, demokratik ve bağımsız millî cumhuriyetin varlığı tehlikeye düşeceği gibi Türk toplumunu çağdaşlaştırma çabası da iflasa uğrar ve toplum

⁴⁰¹ Ergun Özbudun, Atatürk ve Devlet Hayatı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Yayın No: 5, s. 73.

⁴⁰² Özer Ozankaya, Atatürk ve Laiklik- Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981, s. 33.

yeniden ortaçağın karanlığına gömülür.⁴⁰³ Çağdaşlaşmanın, hukuk devleti olmanın ve demokrasinin yegâne yolu laiklik ilkesine sahip çıkmaktır.

Devletçilik^{404*}

Düyun-u Umumiye idaresinin (Gelirler idaresi) ve kapitülasyonların da etkisiyle ekonomik bağımsızlığını yitiren Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye borçtan başka bir şey kalmamıştı. Özellikle XIX. yüzyıl içinde imzalanan ticaret sözleşmeleri ile önce İngiltere, daha sonra diğer Avrupa ülkelerinin açık pazarı haline gelen Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı da çökmüştü.

Çok zor şartlarda sürdürülen ve sonunda zaferle çıkılan Millî Mücadeleden sonra, devletin ve milletin içinde bulunduğu ekonomik durum daha da kötüleşmişti. Yeni kurulan genç Cumhuriyet'in devraldığı zor koşulları ancak ekonomik kalkınma ile ortadan kaldırması mümkündü. Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte eldeki bütün imkânların kullanılması gerekiyordu. İşte bu noktada, günün şartları içerisinde devletçilik, bir kalkınma modeli olarak ortaya konuldu.⁴⁰⁵ Ülke çapında birçok sahada eksikler olduğu görüldü ve devlet öncülüğünde ülke ekonomisinin, çağdaş milletler seviyesine getirilmesine çalışıldı.⁴⁰⁶ Çünkü özel sektörün gücünün ve birikiminin yetmediği veya kârlı olmadığı alanlarda devletin yatırım yapması gerekiyordu. Demir-çelik, petrol, madencilik, dokuma gibi büyük yatırım alanları yeterli sermayeden yoksun özel teşebbüsün eline bırakılırsa geç kalınabilirdi. Atatürk, devletçiliği tamamıyla demokrasi ve hürriyet rejimi içerisinde değerlendirmiş; devletin, ekonomik alanda rehberliğini ön planda tutmuştur.⁴⁰⁷ Diğer bir tanımla devletçilik; devletin, daha önce kendi faaliyet alanına girmeyen konulara da kamu menfaati sebebiyle

⁴⁰³ İsmet Giritli, *Kemalist Devrim Stratejisi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 89.

^{404*} Bu kısım, Dr. Öğr. Üyesi Sedat Erkan tarafından yazılmıştır.

⁴⁰⁵ R. Turan, M. Safran vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Sözkese Matbaacılık, Ankara, 2011, s.264.

⁴⁰⁶ İ. Kafasoğlu, M. Saray, *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller*, Kazanç Matbaacılık, İstanbul, 1983, s. 100.

⁴⁰⁷ Mümtaz Turhan, "Atatürk İlkeleri ve Kalkınma", İstanbul, 1965, s. 54.

katılması ve müdahale etmesi demektir. Bu bağlamda Atatürk, devleti ekonomik hayatı destekleyen itici bir güç olarak düşünmüş ve devletin bizzat ekonomik faaliyetlerde bulunmasını istemiştir.⁴⁰⁸

Devletin öncülüğünde planlı sanayileşme uygulaması, demokrasi olarak adlandırılan açık rejim ortamında ilk defa Atatürk Türkiye'sinde gerçekleşmiştir.⁴⁰⁹ Devletçilik ilkesi 5 Şubat 1937 yılında diğer temel ilkelerle birlikte bir anayasa ilkesi haline gelmiştir.

İnkılâpçılık^{410*}

İnkılâp; kelime anlamı itibariyle yenileşme, değiştirme, köklü bir değişime uğratma demektir. Arapça “kalp” kelimesinden türeyen inkılâp, Türk Milletini son asırlarda çağın gerisinde bırakmış olan kurumları yıkmayı, yerine milletin en yüksek medenî icaplarına cevap verecek, ilerlemesini sağlayacak yeni kurumlar inşa etmeyi öngörür.⁴¹¹ İnkılâpçılık ise, modern toplum hayatında ilerleme ve gelişmelere imkân hazırlamaya yönelik bir düşünceyi benimser. Bu nedenle İnkılâpçılık, Atatürk'ün diğer ilkelerini de içine alan genel bir ilkedir. Aynı zamanda yapılan bütün inkılâplara sahip çıkmayı gerektirir. Atatürk bu ilkeyi, Türk Milleti'nin ilerlemesini devam ettirmesi, bunu sağlayacak yeniliklerin güvence altına alınması amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel prensiplerinden biri olarak görmüş ve anayasaya koydurmuştur.

Atatürk'ün inkılâpçılık anlayışının temelinde Türk milletini dünya kültür ve medeniyetinden yararlandırma düşüncesi hâkimdir. Atatürk'ün zaman ve şartlara çok dikkat ederek gerçekleştirdiği inkılâplar sayesinde Türk milletini çağdaş medeniyet seviyesine çıkaracak adımlar atılmıştır. Bu inkılâplar sayesinde siyasi toplumun temeli, ümmet esasından millet esasına dönüştürülmüş, kişisel egemenliğe son verilerek millet egemenliği esas kabul edilmiş, dine bağlı (teokratik) devlet yapısının yerine laik devlet yapısı egemen olmuş,

⁴⁰⁸ N. Tüzün, M. Safran, “Atatürk İlkelerinde Devletçilik-Cumhuriyetçilik”, Ankara, 1988, s.3.

⁴⁰⁹ Erdiç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, 1914-1999, 5. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi, 1999, s. 66.

^{410*} Bu kısım, Dr. Emine Kısıklı tarafından yazılmıştır.

⁴¹¹ Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Haz. Utkan Kocatürk, Ankara, 1999, s. 87.

modernleşme ile geleneksellik arasında bocalayan Türk toplumu ikilemden kurtarılmış ve Türkiye'nin yüzünü geri dönülmeyecek şekilde çağdaş batı medeniyetine döndürmesi sağlanmıştır. Üstelik bu değişiklikler yirmi yıldan kısa bir süre içinde gerçekleştirilmiştir.

İnkılâpçılık, inkılâbın temel ilkelerinden taviz vermemeyi gerektirir. Çünkü her köklü değişim, toplumun bir kısmını memnun ederken, elbette ki başka bir kesimin yerleşik menfaatlerine veya inançlarına zarar verecektir. Hele Türk inkılâbı gibi yüzyıllardır süre gelmiş ve modern devlet hayatıyla bağdaşması mümkün olmayan bazı değer, inanç ve geleneklerin tasfiyesine yönelik bir kültür inkılâbında, yapılan yeniliklerin başlangıçta benimsenmemesi, hatta bu değişikliklere karşı aktif direnişe geçilmesi kaçınılmazdır. Bu doğal tepkilere karşı inkılâbı kararlılıkla korumak, inkılâbı yapanların tarihi görevidir.

1937 yılının ilk aylarında mecliste yapılan görüşmeler sonucunda Atatürk ilkeleri anayasaya eklendi. Bundan yaklaşık 1,5 yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ve kurtarıcısı Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde Dolmabahçe Sarayında hayata gözlerini yumdu. O tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti bambaşka bir döneme girdi.

BÖLÜM 15

ATATÜRK SONRASI TÜRKİYE
Doç. Dr. Derya ÇİNi ŞİMŞEK

Atatürk Sonrası Türkiye İsmet İnönü Dönemi

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatı ile Türkiye'de yeni bir dönem başlamış, 11 Kasım 1938 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi acilen toplanmış ve İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.⁴¹² İnönü 26 Aralık'ta toplanan CHP'nin olağanüstü kurultayında, Genel Başkanlığın yanında Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan unvanlarını almış,⁴¹³ Cumhurbaşkanı olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni 12 yıl temsil etmiş ve 1945 yılına kadar olan süreç içerisinde devleti tek partili rejim ile yönetmeye devam etmiştir.⁴¹⁴ İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra Celal Bayar'ı hükümeti kurmakla görevlendirirken, İçişleri Bakanlığına Şükrü Kaya yerine Refik Saydam'ı, Dış İşleri Bakanlığına Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Şükrü Saraçoğlu'nu getirmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından, iki buçuk ay sonra Celal Bayar, istifa etmiştir.⁴¹⁵ İsmet İnönü, Celal Bayar Hükümeti'nin istifasının ardından önceki dönemlerde siyasetin dışında kalmış Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy gibi kırgın isimleri yönetime katmak istemiştir. Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın ve Refet Bele, 1938'in son günü yapılan ara seçimlerde milletvekili seçilmiş ve kurulan yeni hükümete eski dönemi temsilen Ali Fuat Cebesoy ile Fethi Okyar dâhil

⁴¹² Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 127.

⁴¹³ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, c. II, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s.37-39.

⁴¹⁴ Derya Çini Şimşek, Süleyman Sami Demirel'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri, Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken, 2015, s.5.

⁴¹⁵ Mahmut Goloğlu, Millî Şef Dönemi (1939-1945), Kalite Matbaası, Ankara, 1974, s.3-4.

edilmiştir.⁴¹⁶ İnönü'nün 1938-1950 yılları arasında 12 yıl sürecek olan Cumhurbaşkanlığı döneminde iç ve dış politikada önemli sorunlar gündeme gelmiş, ancak en ciddi sorun II. Dünya Savaşı'nın getirdiği gelişmeler olmuştur.⁴¹⁷

İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı

İnsanlık tarihinin en büyük savaşlarından birisi olan, 62 ülkenin dâhil olduğu II. Dünya Savaşı, üç kıta ve dört okyanusun sularında gerçekleşmiştir.⁴¹⁸ Birinci Dünya Savaşı sonucunda Almanya'da 1933 yılında Nasyonal Sosyalizm hareketinin başına Adolf Hitler gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Versailles (Versay) Antlaşmasından memnun olmayan Hitler önderliğindeki Almanya'nın yanı sıra aynı savaştan istediği payı alamadığını düşünen İtalya'da da hoşnutsuzluk baş göstermiştir.⁴¹⁹ Hitler Eski Roma İmparatorluğu topraklarına sahip olma hayalleri kuran Mussolini ile Berlin-Roma mihverini kurarak İngiltere ve Fransa'ya karşı güç birliği oluşturmuştur. Savaşın başlamasından sonra Asya'da güç olmak amacıyla Japonya'nın da savaşa katılmasıyla Mihver, Üçlü Pakta dönüştürülmüş⁴²⁰, Akdeniz'de sular ısınmaya başlamıştır.⁴²¹ 1937'de Japonya Çin'e savaş ilan etmiş, 1938'de Almanya önce Avusturya'yı, hemen arkasından Çekoslovakya'nın Südet Bölgesi'ni işgal etmiştir ve Çekoslovakya bu bölgeyi Münih Antlaşması ile Almanya'ya bırakmıştır. Savaş öncesi yaşanan bu gelişmeler dünya devletlerini yavaş yavaş Dünya Savaşı'na doğru sürüklemiştir.⁴²² İngiltere ve Fransa'nın Çekoslovakya saldırısında Hitler'i engelleyemediğini gören İtalya 1939'da Arnavutluk'a girmiş; ardından Hitler 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırınca, İngiltere ve Fransa daha önceden Polonya ile imzalamış

⁴¹⁶ Aydemir, a.g.e., s. 46.

⁴¹⁷ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s.294-295.

⁴¹⁸ İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sarraahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, İstanbul, 2016, s.6.

⁴¹⁹ Aydemir, a.g.e., s.92-94.

⁴²⁰ Şerafettin Turan, İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 247.

⁴²¹ Aydemir, a.g.e., s.92-94.

⁴²² Oral Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Yayınevi, Ankara, 2003, s.123-125.

oldukları yardım anlaşması gereği 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmiş⁴²³ ve 6 yıl sürecek İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştır.⁴²⁴

Polonya'nın Almanya ve Sovyetler arasında paylaşılmasını takiben Sovyetler; Letonya, Litvanya ve Estonya'yı Ekim 1939'da işgal ederek Finlandiya'ya saldırmıştır. Hitler, Polonya'nın ardından Danimarka ve Norveç'i ele geçirmiş; ardından 10 Mayıs'ta Belçika ve Hollanda'ya saldırarak 10 Haziran'da Fransa'ya girmiş ve 14 Haziran'da Paris'i ele geçirmiştir. Fransa'yı ele geçiren Almanya, İngiltere'ye hava gücü ile saldırmış, 7 Eylül 1939 tarihinde ise Londra'yı bombalamış fakat istediği sonucu alamamıştır. Britanya Adası'nda başarılı olamayan Almanlar, ardından İtalya ile Kuzey Afrika Cephelerini açarak savaşın alanını genişletmiştir.⁴²⁵ Almanya birçok cephede savaşırken aynı anda Sovyetlere savaş açmayı planladığından 1940'tan 1941 yılı ortalarına kadar saldırı hazırlıkları yapmış ve Barbarossa Harekâtı ile 22 Haziran 1941 günü Sovyet işgali başlamıştır.⁴²⁶ Diğer yandan uzak doğuda yayılmak isteyen Japonya'nın çıkarları ise bu bölgede ABD ve Sovyetler ile çatıştığından 7 Aralık günü Japonların ABD'nin Pearl Harbour üssünü bombalaması ABD'nin savaşa girmesine ve Almanların da 11 Aralık'ta ABD'ye savaş açmasına sebep olmuştur.⁴²⁷ Birçok cephede savaşan ve savaşın ilk yıllarında başarı elde eden Alman ordusunun 1943 yılında Stalingrad'da yenilmesi⁴²⁸ ile savaşın seyri Mihver ittifakı aleyhine değişmeye başlamış ve ABD'nin de uzak doğuda Japonya'nın tahrikleriyle savaşa dâhil olması, savaşın tüm seyrini değiştirmiştir. Mihver Devletleri'nin (Almanya-İtalya-Japonya) yayılmacılığına karşı ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği ittifak yapmışlardır. Savaş sırasında

⁴²³ Sander, a.g.e., s.123-125; Ahmet İlyas, Orhan Turan, İnönü Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, C.I, 2012, s. 293-294.

⁴²⁴ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1995), c. 1-2, Alkım Yayınevi, Ankara, 2004, s. 361.

⁴²⁵ Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Editör: Baskın Oran, c. I, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 409-412.

⁴²⁶ Süleyman Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", Osmanlı'dan İki binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009. s. 276.

⁴²⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 379-380.

⁴²⁸ Oran, a.g.e, s. 413-414.

ABD yönetiminin İngiltere ve Sovyetler Birliği başta olmak üzere müttefik devletlere yaptığı büyük ekonomik yardımlar sayesinde cephelerde Mihver Devletlerine karşı üstünlük sağlanabilmektedir.⁴²⁹ ABD'nin Japonya'nın Hiroşima şehrine 6 Ağustos 1945'te ve ondan üç gün sonra 9 Ağustos 1945 tarihinde de Nagazaki'ye atom bombası atması üzerine Japonya teslim olmuş⁴³⁰ ve Mihver Devletlerinin tüm cephelerde teslim olmasıyla, dünyaya beş buçuk yıl felaket yaşatan İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir.⁴³¹

Kırk ülke toprağında çatışmaların yaşandığı bu savaşta 27.000.000'u cephede olmak üzere yaklaşık 65.000.000 insan hayatını kaybetti. Askerî harcamalar 4.000.000.000.000 Doları aştı; binlerce şehir ve köy yerle bir edildi. Nükleer silahın kullanılması, savaşta kayıp ve zararı daha da fazla arttırdı. Savaş sonucunda uluslararası arenada önemli gelişmeler yaşandı, güç dengeleri büyük ölçüde değişti. Dünya siyasetinde Batı Avrupa ve İngiltere'nin etkisi azalırken SSCB ile ABD ön plana çıktı.⁴³² Savaş sonrasında bu iki ülke etrafında ideolojik, siyasi ve ekonomik bir kamplaşma meydana geldi. Soğuk savaş dönemi denilen bu dönemde her iki ülkenin etrafında yer almak istemeyen ülkeler Bağlantısızlar Hareketini oluşturdu.

Busavaştan enkarlı çıkan devlet SSCB olmuş, Avrupa ile arasında tampon niteliği taşıyan Polonya, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan ile Doğu Blokunu oluşturmuştur. Yugoslavya, Arnavutluk ve Çin komünist yönetim biçimini benimsemiştir. NATO kurulmadan önce Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD şemsiyesi altında yer alan ülkelere yardıma yönelik politikalar uygulanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında dünya hakimiyetini İngiltere'den devralan ABD, Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikasına karşı tavır almıştır.⁴³³

⁴²⁹ Musa Özdemir, Sadık Çalışkan, Fatih Öztürk, "Yalta Konferansı: Soğuk Savaşa Giden Yol", Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, s.66-67.

⁴³⁰ Oran, a.g.e., s. 414.

⁴³¹ Özdemir ve diğerleri, a.g.m., s. 66-67.

⁴³² İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, s. 6.

⁴³³ Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, s. 50-51.

Soğuk savaşın başlaması, BM, NATO ve Varşova Paktı'nın kuruluşuna sebep olmuş; bu da savaşı dolaylı olarak etkilemiştir. Böylece Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmında Sosyalist rejimler kurulurken Batı Avrupa'nın Orta Doğu ve Afrika'daki kolonileri bağımsızlık elde etmiştir.⁴³⁴

İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Türkiye'nin Dış Politikası

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen Kurtuluş Savaşı'nın zor koşullarından büyük bir başarı ile çıkmış yeni Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde savaşa hazırlıklı değildi. Bu koşullarda, İkinci Dünya Savaşı başladığında, İnönü'nün Türkiye'yi olası bir savaşın içine sokmak istememesi ile Türkiye, tam bir tarafsızlık politikası izledi. Savaş sırasında Mihver Devletler ve Müttefik Devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokma girişiminde bulunsalar da Türkiye tarafsızlığını korudu. Türkiye'nin çıkarlarını tehdit eden Almanya ve İtalya tehlikesine karşı, 19 Ekim 1939'da Ankara'da, Türkiye-İngiltere ve Fransa arasında karşılıklı güvenceler içeren **Üçlü İttifak** Antlaşması imzalandı.⁴³⁵ Bu antlaşmanın imzalanmasında; Almanya ve İtalya tehlikesinin yanı sıra, Sovyetlerin, Boğazların savaş gemilerine açık tutulmasını istemesi, 29 Ağustos 1939'da Almanya ile imzalanan saldırmazlık paktına tavır alışı etkili olmuş, bu tavır Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yollarını ayırmasında belirleyici rol oynamıştır.⁴³⁶ Türk-Fransız-İngiliz İttifak Antlaşmasının imzalanması ile Türkiye'nin durumu güçlenmiş⁴³⁷ bu antlaşma Türkiye'ye hem İtalya hem de Almanya'ya karşı toprak garantisi getirdiği gibi, İngiltere ve Fransa Türkiye'ye çeşitli maddi ve aynî yardımda bulunmayı garantilemiştir.⁴³⁸

⁴³⁴ İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, s. 6.

⁴³⁵ Selim Deringil, Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 263-267.

⁴³⁶ Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, İkinci Dünya Savaşı Türk Dış Politikası (1939-1945), Olaylarla Türk Dış Politikası, c.1, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s.141-142.

⁴³⁷ Oran, a.g.e., s. 422.

⁴³⁸ İlyas, Turan, a.g.m., s. 322.

Üçlü İttifak Antlaşmasının ardından İtalya'nın savaşa girmesi ve 1941 Nisan ayında Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal edip Türkiye sınırına dayanması, Türkiye için yeni bir dış politikanın kapısını açmıştır.⁴³⁹ Japonya'nın Pearl Harbour'da bulunan Amerikan deniz donanmasına saldırmasının ardından Aralık 1941'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya ve İtalya'ya harp ilan etmesiyle, II. Dünya Savaşı yeni bir döneme girmiş; Müttefikler, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda baskılarını arttırmış, Türkiye ise tarafsızlığını bir kez daha vurgulamıştır.⁴⁴⁰ Aynı yıl Bulgaristan'ın Almanya'nın yanında savaşa girmesi ile Türkiye, Trakya bölgesinde güvenliği sağlamak için bölgeye askeri yığınak yaparken, diğer taraftan 17 Şubat 1941'de Bulgaristan'la saldırmazlık protokolü imzalamıştır.

Türkiye Müttefikler ile ilişkilerini iyi boyutta tutarken diğer taraftan Almanya'nın Sovyetlere savaş açması sonucunda Türk ve Alman yetkililerin iyi ilişkiler kurulması yönünde karşılıklı verdikleri demeçler sonuç vermiş; yapılan müzakereler sonucu 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.⁴⁴¹ 1943 yılında Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki durumunu görüşmek için Müttefik güçler birçok kez bir araya gelmiş ve konferanslar düzenlemiştir. Bu konferansların en önemlilerini Kazablanka, Adana, Quebec, Tahran, Moskova ve Kahire Konferansları oluşturmuş; İnönü sadece Adana ve Kahire konferanslarına katılmıştır.⁴⁴² 14-26 Ocak 1943 tarihleri arasında Roosevelt ve Churchill arasında gerçekleşen Kazablanka Konferansında Türkiye'nin de savaşa katılmasıyla bir Balkan Cephesi'nin açılmasına karar verilmiştir. Bu kararla Almanya, 4 taraftan sarılmış olacaktır. Bu durumu açıklamak için Adana'ya giden İngiliz Başbakanı Churchill, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihleri arasında görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁴⁴³

⁴³⁹ Hasan Ayhan, "İnönü Dönemi Basını 1938-1950", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2013, s. 122.

⁴⁴⁰ Esmer, Sander, a.g.e, 1987: 162; Armaoğlu, a.g.e, 379-382.

⁴⁴¹ Seydi, a.g.e., s.276; İlyas, Turan, a.g.m., s. 299.

⁴⁴² Oran, a.g.e., s.450-464; Aydemir, a.g.m., s. 255.

⁴⁴³ Aydemir, a.g.e., s. 258-262.

Adana'da yapılan görüşmede Churchill, Türkleri İngiltere ve Amerika yardımı alarak Almanya'ya saldırmaya ikna etmeye çalışırken⁴⁴⁴ İnönü, Türkiye'nin savaşa hazırlıksız olmasından dolayı Almanya'nın saldırısı karşısında savunmasız kalacağını söyleyerek, tarafsız kalmayı tercih ettiğini bildirmiştir.⁴⁴⁵

Savaşın sonlarına yaklaşırken Türkiye, Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile tüm ilişkileri kesme kararı aldı. 4-11 Şubat 1945 tarihinde yapılan Yalta Konferansında Stalin; Montreux Boğazlar Sözleşmesinin günün şartlarına göre yeniden düzenlenmesini ve bu düzenlemenin Sovyetlerin Boğazlardan serbest geçiş hakkı isteme rejimine göre oluşturulmasını istedi. Konferans, San Fransisco Konferansı'na katılabilmenin ön koşulu olarak 1 Mart 1945 gününe kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olmayı ve Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamış olmayı koşul olarak öne sürülmesiyle dağıldı. Konferanstan sonra Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan ederek müttefiklerin yanında savaşa girdi.⁴⁴⁶ İnönü'nün iktidarı döneminde en önemli başarılarından birisi, uygulamış olduğu diplomatik oyunlarla son ana kadar Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmemesi için mücadele etmesidir.⁴⁴⁷

Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesinden kısa bir süre sonra 19 Mart 1945 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye ile Rusya arasında imzalanmış olan 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini açıklaması Türkiye'de büyük tedirginlik yarattı.⁴⁴⁸ Molotov ayrıca yaptığı açıklamada 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'ndaki "haksızlıkların" giderilmesini isteyerek Boğazlar konusunda da ortak savunma ve üs talep ediyordu. Ardından 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanılan

⁴⁴⁴ Oran, a.g.e., s. 452.

⁴⁴⁵ William Hale, Türk Dış Politikası, 1774-2000, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 92, Oran, a.g.e., s.452-453.

⁴⁴⁶ İlyas, Turan, a.g.m., s. 334-336.

⁴⁴⁷ Deringil, a.g.e., s. 1-5.

⁴⁴⁸ Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974, s. 305; Hale, a.g.e, s. 100; Oran, a.g.e, s. 472.

Potsdam Konferansı'nda Sovyetlerin Boğazlar konusundaki üs talebi İngiltere ve Amerika tarafından çok da olumlu karşılanmadı.⁴⁴⁹

1947 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman, Türkiye ve Yunanistan'ın askerî ve malî sıkıntılarının giderilmesi için kongreye bir teklif sundu. Kongrenin bu teklifi kabul etmesiyle Türkiye-ABD askeri yardım anlaşması yapıldı.⁴⁵⁰ Bu sırada Avrupa Devletleri ciddi bir ekonomik sıkıntı yaşamaktaydı. ABD'nin Avrupa'ya yapacağı yardım için bir formül arayan ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın Türkiye de dahil 16 Avrupa ülkesi için öngördüğü Avrupa Kalkınma Planı 1947 Eylül ayında ABD Kongresi'ne sunuldu. Kongre, bu ortak planı finanse etmek üzere 3 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanunu'nu çıkardı. Bu kanunla 16 Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İş birliği Teşkilatı'nı kurdular. Türkiye, 3 Nisan 1948 tarihli Ekonomik İş birliği Kanunundan yararlanabilmek için 4 Temmuz 1948'de ABD ile Ekonomik İş birliği Antlaşması'nı imzaladı. Bu çerçevede 1948-1952 yılları arasında Türkiye; ABD'den "hibe, borç, dolaylı yardım ve teknik yardım" olarak toplam 350 milyon dolar civarında bir kaynak sağlamış oldu. Birleşmiş Milletlere üye olan, Truman ve Marshall yardımlarından yararlanan Türkiye; 1949'da batılıların oluşturdukları Avrupa Konseyi'ne katıldı ve aynı yıl kurulan Kuzey Atlantik Paktı üyeliğine doğru girişimlere başladı.⁴⁵¹

İsmet İnönü Dönemi Türkiye'nin İç Politikası

Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihine kadar II. Dünya Savaşına katılmamış olsa da⁴⁵² savaş Türkiye ekonomisini etkilemiştir. Yeni kurulan Cumhuriyetin büyüyen ekonomisi bu dönemde düşüşe geçmiş ve yeni kurulmaya başlayan sanayi, ham maddenin gelmemesi ve üretilenin normal fiyatın altında satılması nedeniyle giderek zayıflamış, yoksulluk artmıştır. İktidar, giderek artan yoksulluk karşısında önleyici

⁴⁴⁹ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Kitabevi, Ankara, 1995, s. 196.

⁴⁵⁰ Armaoğlu, a.g.e, s. 441-443.

⁴⁵¹ İlyas Turan, a.g.m., s. 338-339.

⁴⁵² Oran, a.g.e, s. 387-388.

ve kısıtlayıcı bazı tedbirler almaya çalışmıştır.⁴⁵³ Devlet bütçesinde gelirler sabit kalırken, giderler olağanüstü bir artış göstermiş, yaşanan kıtlık ortamı ve Millî Korunma Kanununun iyi işletilememesi sonucu karaborsacılık ortaya çıkmıştır. Hükümet karaborsayı önlemek için tedbirler alsa da çok başarılı olamamıştır.⁴⁵⁴ Devlete kaynak bulmak ve enflasyonu frenlemek için 11 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu ile servetler bir defa için vergilendirilmiş, vergisini ödemeyenler bedensel olarak çalışmak zorunda bırakılmıştır. Bu kanun büyük tepkilerin ardından Mart 1944 tarihinde uygulamadan kaldırılmıştır.⁴⁵⁵

İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte artan kamu giderlerinin finansmanı için uygulanan önlemlerden birisi de Toprak Mahsulleri Vergisi olmuştur. 1925 tarihinde yürürlükten kaldırılan Aşar Vergisinin benzeri olan Toprak Mahsulleri Vergisi, 4 Haziran 1943 tarihinde getirilmiştir. Uygulamada bir defaya mahsus olarak zenginlerden alınan Varlık Vergisi'nin tamamlayıcısı niteliğinde olan bu vergi, köylü üzerinde büyük olumsuzluğa sebep olmuştur. Türkiye'nin o yıllarda elindeki en büyük avantajını silah sanayisi açısından büyük önem taşıyan krom madeni oluşturmaktadır ve Türkiye bu dönemde savaşan ülkelere krom satarak döviz elde etmiştir.⁴⁵⁶ Bunların dışında İnönü döneminde Toprak ve Tarım reformu çalışmalarına hız verilmiş, Ocak 1945 tarihinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu getirilmiştir.⁴⁵⁷ Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşadığından, bu dönemdeki eğitimin köylere yönelik olması kaçınılmaz görünmektedir. Bu amaçla köylere göre öğretmen yetiştirilmesi için 17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilen 3803 Sayılı Yasaya göre Köy Enstitüleri kurulmuştur.⁴⁵⁸ Aynı

⁴⁵³ Tefik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Yayınları, İstanbul, 1995, s.218.

⁴⁵⁴ Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin tarihi, İletişim Yayınları, 2003, s.301; Oran, a.g.e., s.491-492; Ayhan, a.g.t., s.123-128.

⁴⁵⁵ Aydemir, a.g.e, s.228-234; Oran, a.g.e. s. 391-392; Zürcher, a.g.e., s.301; Oran, a.g.e., s. 491-492; Ayhan, a.g.t., s. 123-128.

⁴⁵⁶ Ayhan, a.g.t., s.120; Zürcher, a.g.e, s. 301- 303.

⁴⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.116, Oran, a.g.e, s. 392.

⁴⁵⁸ Pakize Türkoğlu, Tonguç ve Enstitüleri, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.153-157.

dönemde kültür değişimleri içinde sanat önemli yer tutmuş, batılı sanat dallarının halka benimsetilmesi için yoğun çalışmalar yapılmıştır.

İsmet İnönü döneminde Türkiye’de yaşanan önemli gelişmelerden birisi de çok partili siyasi hayata geçilmesidir. 1946-1950 yılları arası, dünyada ve Türkiye’de yaşanan iktisadî ve siyasî gelişmelerin etkisiyle bir geçiş dönemi yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonunda Dünya’da ve Türkiye’de gelişen olaylar karşısında 6 Mart 1939’da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İstanbul Üniversitesinde yapmış olduğu konuşmasında yeni bir idare sistemine yer verileceğinden bahsetmiş ve bu konuda çalışmalar yapılmıştır. Değiştirilen bu sistemde milletvekilliğinin ölçüleri değişmiş, 1945 yılından sonra çok partili siyasal rejime geçilmiştir.⁴⁵⁹ Türkiye’nin çok partili düzene geçişinde, içerde yaşanan ekonomik ve sosyal problemlerin olduğu kadar, dış konjonktürde yaşanan uluslararası gelişmelerin de etkisi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda, Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Anayasası’nı kabulü, Batılı devletlerle siyasal ve ekonomik yakınlaşmaya; bu da siyasal sistemin tartışılabileceği ortamın hazırlanmasına neden olmuştur.⁴⁶⁰

Savaş sırasında içte uygulanan ekonomik politikalar ve tek parti anlayışının bazı uygulamalarından dolayı halkta memnuniyetsizlik artmış; bu da muhalefeti hızlandırmıştır. CHP’nin içinde bu uygulamalara karşı olan milletvekilleri seslerini yükseltmeye başlamışlardır. 7 Haziran 1945 tarihinde Fuat Köprülü tarafından CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığı’na Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan’ının da imzaladığı ve tarihe “Dörtlü Takrir” olarak geçen bir önerge verilmiştir.⁴⁶¹ Ardından Adnan Menderes ve Fuat Köprülü basında yazdıkları muhalif yazılar üzerine partiden ihraç edilmiş, Refik Koraltan da bu durumu eleştiren bir basın demeci verince aynı akıbete uğrayınca bu durum Celal Bayar’ın istifasını getirmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945’teki Meclisi açış konuşmasında, çok partili hayata geçiş konusundaki fikirlerini açıklamış ve bu konuşmadan birkaç ay sonra,

⁴⁵⁹ Şimşek, a.g.e., s. 6; Oran, a.g.e., s. 387-388.

⁴⁶⁰ Şimşek, a.g.e., s. 6.

⁴⁶¹ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, C. IV-I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 214.

7 Ocak 1946'da Demokrat Parti, Dörtlülük Takririn sahipleri tarafından resmen kurulmuştur.⁴⁶² Parti liderliği görevine Celal Bayar gelirken, Parti Sözcülüğü görevine Adnan Menderes getirilmiştir.

Parti kurulduktan sonra 26 Mayıs 1946'da gerçekleşen belediye seçimlerinde, CHP ülke genelinde seçimlere katılırken, Demokrat Parti ve Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi belirli yerlerde aday göstermişlerdir. Aynı gün açıklanan seçim sonuçları hem iktidar hem de muhalefet partileri çevrelerince beklenildiği gibi CHP lehine sonuçlanmıştır.⁴⁶³ 21 Temmuz 1946'da tek dereceli ilk seçim olma özelliğine sahip milletvekili seçimleri yapılmıştır. Ayrıca bu seçimler iktidar ve muhalefet arasında tartışmaların odağında yer alacak olan "açık oy-gizli tasnif" yöntemiyle gerçekleşmiştir.⁴⁶⁴ Seçim sonuçlarına göre CHP'den 395, DP'den 64, bağımsızlardan 4 milletvekili seçilmiştir. Seçimlerin hemen ardından, muhalefetten seçimlerde usulsüzlük ve baskı yapıldığı yönünde itirazlar gelmiş⁴⁶⁵ ve iktidar ile muhalefet arasında anlaşmazlık artmıştır.⁴⁶⁶

Dört yıl sonra 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde Demokrat Parti 408, Cumhuriyet Halk Partisi ise 69 milletvekili ile yeni meclisi oluşturmuş, yirmi yedi yıl sonra Halk Partisi iktidarı devretmiş⁴⁶⁷ ve Türk siyasi tarihinde ilk kez bir muhalefet partisi demokratik yolla iktidara gelmiştir. 22 Mayıs 1950 tarihinde toplanan TBMM'de, Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiş, Refik Koraltan Meclis Başkanlığına, Fuat Köprülü ise Dışişleri bakanlığına getirilmiştir. Cumhurbaşkanı aynı gün Adnan Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Böylelikle Menderes hem Başbakan hem de DP genel başkanı olmuştur.⁴⁶⁸ 22

⁴⁶² Taner Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayat Geçiş, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 11-20.

⁴⁶³ Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Yayınları, Ankara, 2003, s. 30-35.

⁴⁶⁴ Metin Toker, DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 9.

⁴⁶⁵ İbrahim Şahin, "İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes'in Siyaset Dili", Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, c.1, 2017, s. 195-200.

⁴⁶⁶ Eroğul, a.g.e., s. 30-35.

⁴⁶⁷ Aydemir, Menderes'in Dramı, s. 133.

⁴⁶⁸ Feroz Ahmad, Bedia Ahmad Turgay, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Bilgi Yayınları, Ankara, 1976. s.70; Şahin, a.g.m., s.200-201.

Mayıs'ta kabineyi ilan eden Adnan Menderes, 29 Mayıs'ta TBMM'de hükümet programını açıklamıştır.⁴⁶⁹ Demokrat Parti Dönemi on yıl sürmüş, 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanarak ülkenin kaderinde etkili olmuştur.⁴⁷⁰

Demokrat Parti Dönemi

Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin İç Politikası

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerle iktidara gelen Demokrat Parti'nin iktidarda kaldığı ilk yıllarda ekonomi alanında önemli gelişmeler olmuş, uluslararası ortamın uygunluğunun etkisiyle tarım ihracatı artmıştır. DP'nin seçmen tabanının önemli bir kısmını oluşturan tarımla uğraşan kesime verdiği destekler ve tarımda makineleşmenin artması ile sağlanan ek gelir sayesinde, köylü ve çiftçinin yaşam seviyesi yükseltmiştir. Böylece, kırsalda yaşayan vatandaşların gelirleri artmış, karayolları yapımı hızlanmış ve ulaşımdaki kolaylıklar iç ticareti ve haberleşmeyi hızlandırmıştır.⁴⁷¹ İktidarının ilk yıllarında millî gelirin %15 oranında artmış olması, 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan seçimlerde etkisini göstermiş; DP tüm oyların %56,6'sını alarak 541 milletvekilliğini kazanırken, CHP %5 oranında oy kaybına uğrayarak oyların %34,8'ini alabilmiştir.⁴⁷² DP iktidarının siyasi açıdan ilk yedi yıllık yükseliş grafiği 1957 seçimlerinde devam ettirilememiş, sosyal, toplumsal, ekonomik ve kendi içinde yaşadığı parti içi sıkıntılardan dolayı düşüşe geçmiştir. 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimlerde DP 424 milletvekilliği kazanırken; CHP 178 milletvekilliği kazanmıştır. DP'nin 1954 seçimlerine göre oy kaybı %10,72'dir. Bu seçimlerde, DP'nin 1954 seçimlerine göre kaybettiği milletvekili sayısı 79'u bulurken, CHP aynı seçimlere göre kazandığı milletvekili sayısını 147 sayı artırmıştır.⁴⁷³ 1957 seçimlerinde gerilemeye neden olan ekonomik ve bazı antidemokratik uygulamalar

⁴⁶⁹ Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı. 41, Mayıs 2008, s. 36; Aydemir, Menderes'in Dramı, s. 130-131

⁴⁷⁰ Aydemir, Menderes'in Dramı, s. 248-293.

⁴⁷¹ Turan, a.g.e., s. 49-50.

⁴⁷² Eroğul, a.g.e., s.141-144.

⁴⁷³ Eroğul, a.g.e., s. 201-206.

ise ileriki yıllarda artarak devam etmiştir. 1957 seçimlerinden sonra siyasi ortam, Türk siyasi hayatında görülmedik ölçüde hareketlenmiştir.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ilk dönemde Arapça ezan yasağı kaldırılmış, genel af kanunu çıkarılmıştır. Dış ticarete ithalata yönelik sınırlamalar kaldırılmış ve Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası kurulmuştur. Kibrit, bira, rakı, kanyak, likör ve av malzemeleri devlet tekelinden çıkarılmış, özel girişim desteklenmiş, tarım üzerine özel çalışmalar yapılmıştır. Amerika ve Batı ile ilişkilerin arttırılması, yabancı sermaye yatırımları teşvik kanunları hükümet tarafından uygulamaya sokulmuştur.⁴⁷⁴

Demokrat Parti iktidarı ekonomide ilk yıllarda gösterdiği gelişmeleri demokratik yapılanmada devam ettirmemiş, Halkevleri kapatılmış, 8 Ağustos 1951'de CHP'nin mal varlığına haksız elde edilmiş kazanç gerekçesiyle el konmuştur. Kırşehir'in 1954 genel seçimlerinde Demokrat Parti'yi desteklememesinden dolayı 30 Haziran 1954'te çıkarılan bir kanunla, Kırşehir ilçe haline getirilmiş ve Nevşehir iline bağlanmıştır. Ayrıca basına getirilen sınırlamalar ve ağır koşullar muhalefetin tepkisine yol açmıştır.⁴⁷⁵

DP'nin iktidarı döneminde bir başka konu, söylemlerde ve basında, seçim yasasının düzenlenmesi ve basın özgürlüğünün kısıtlanması gerektiği hususları olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde DP'nin basın ve muhalefet üzerindeki baskısı daha da artmış, bu da toplumda DP'ye karşı tepkileri büyütüştür. DP'nin CHP'ye karşı restleştirdiği ve gitgide muhalefet politikasını artırdığı dönem olması itibarıyla 1957- 1960 dönemi önemlidir. DP, CHP hakkında meclis soruşturması isteyince, Demokrat Parti Meclis Grubu, Halk Partisi hakkında meclis tahkikatı açılmasına karar vermiştir. Mecliste önerenin kabul edilmesinin ardından bir "Tahkikat Komisyonu" oluşturulmuş; bu sırada DP iktidarına karşı İstanbul'da ve Ankara'da öğrenci olayları gerçekleşmiş

⁴⁷⁴ Şimşek, a.g.e., s. 9-11.

⁴⁷⁵ Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960), Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s. 211-266.

ve sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁴⁷⁶ İktidar ve muhalefet gerginlikleri, ekonomik ve siyasal yanlış uygulamalar⁴⁷⁷ Adnan Menderes'in üzerinde istifa etmesi yönünde baskıları arttırmış, Menderes'in istifa etmemekte direnmesi ile direnmesi ile gelişen olaylar 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime müdahalesi ile sonuçlanmıştır.⁴⁷⁸

Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dış politikaya hâkim olan en önemli mesele, Avrupa'yı olduğu kadar Türkiye'yi de endişelendiren Sovyet tehdidine karşı duyulan güvenlik endişesi olmuş, Türkiye için NATO üyeliği önemli bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Bundan dolayı DP, dış politikada Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla Türkiye'nin barışçı siyasetini destekleyen Birleşik Amerika ve büyük müttefikler İngiltere-Fransa ile siyasî, iktisadî ve kültürel ilişkileri gün geçtikçe kuvvetlendirmek gerektiğini önemle vurgulamıştır. Bundan dolayı CHP döneminde başlayan batı ile ilişkilerin geliştirilmesi ve NATO'ya üye olma misyonu Demokrat Parti tarafından büyük bir coşkuyla devam ettirilmiştir.⁴⁷⁹ Menderes Hükümeti'nin 1950 tarihinde Kore'ye asker göndermesi konusunda aldığı karar ülke çapında büyük yankı uyandırmış ve tartışmalara sebep olmuştur. Kore Savaşı sırasında Türk birliklerinin sergilemiş olduğu performans⁴⁸⁰ Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında yalnız bırakılmaması yönünde Amerikan kamuoyunda bir görüşün oluşmasına yol açmıştır. Bu olumlu görüş ile Türkiye ve Yunanistan 18 Şubat 1952 tarihinde resmen NATO üyesi olmuş,⁴⁸¹ 19 Şubat 1952 tarihinde de TBMM, iktidar ve muhalefetteki milletvekillerinin oybirliği ile Türkiye'nin NATO üyeliğini onaylamıştır.⁴⁸²

⁴⁷⁶ Şimşek, a.g.e., s. 9-11.

⁴⁷⁷ Aydemir, Menderesin Dramı, s. 422-428.

⁴⁷⁸ Şimşek, a.g.e., s. 9-11.

⁴⁷⁹ Bulut, a.g.m., s. 37-57.

⁴⁸⁰ Mehmet Sedat Erkan, "Kore Savaşı ve Kore'de Türk Tugayı (25 Haziran 1950-6 Temmuz 1953)", Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, 2013, s. 65-70.

⁴⁸¹ Oran, a.g.e., s.554-550.

⁴⁸² Eroğul, a.g.e., s.116.

DP döneminde Batıyla yaşanan bu yakın ilişkiler, Doğuyla yaşanmamış; Arap dünyasından uzak durulmuş, hatta DP, imzaladığı Balkan-Bağdat ve Çevresel Paktlarla Arap dünyasının tepkisini üzerine toplamış ve bu durum İsrail'i tanımasıyla da büsbütün çıkmaza girmiştir. Böylece bu olaylar Arap dünyasının ileride, Türkiye'nin Yunanistan'la yaşayacağı Kıbrıs Meselesinde Türkiye'ye karşıt bir politika izlemesine neden olmuştur.⁴⁸³ Bağdat Pakti, İsrail devletinin tanınması, Süveyş Krizi, Ürdün Olayları ve Suriye Bunalımı gibi olaylar Türkiye'nin bölgede yalnızlaşmasına yol açmıştır.⁴⁸⁴

27 Mayıs 1960'tan 12 Eylül 1980'e Türk Siyasal Yaşamı

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askerî müdahaleden sonra iktidarı ele geçiren cunta, kendisine Milli Birlik Komitesi adını vermiş, oluşturulan Kurucu Meclis, demokratik rejime geçilmesi için yeni anayasanın hazırlanması çalışmalarına başlamıştır. Tasarı halinde hazırlanan anayasa, 27 Mayıs 1961'de Kurucu Meclis tarafından kabul edilerek tamamlanmış ve 9 Temmuz 1961'de yapılan halk oylaması sonucunda %65 oranında kabul oyu alarak yürürlüğe girmiştir. 27 Mayıs müdahalesinin ilk günü söz verilen seçimler, bir buçuk yıl sonra 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmıştır.⁴⁸⁵ Yapılan seçim sonucunda yeni meclis açılmış, seçim sonuçlarına göre hiçbir parti çoğunluğu alamamış,⁴⁸⁶ Cumhuriyet tarihinde ilk kez "Koalisyon Hükümetleri" dönemi başlamıştır. 1961'den 1965'in sonuna kadar Türkiye sırasıyla, CHP-AP (20 Kasım 1961-25 Haziran 1962); CHP-YTP-CKMP (25 Haziran 1962-25 Aralık 1963); CHP-Bağımsızlar (25 Aralık 1963-20 Şubat 1965); AP-YTP-CKMP-MP (20 Şubat 1965-27 Ekim 1965) Hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Türk siyasetine bu dönemde merkez sağda

⁴⁸³ Olcay Özkaya Duman-Haktan Birsal, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler", Atatürk Dergisi, 2012, c.1, sayı.1, s.316.

⁴⁸⁴ Hasan Duran, Ahmet Karaca, "1950 -1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c.14, sayı. 1, 2013, s.125.

⁴⁸⁵ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, 12 Mart, İmge Kitapevi, Ankara, 1994, s.20

⁴⁸⁶ Kurtuluş Kayalı, Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs- 12 Mart, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.102.

Demokrat Partinin devamı niteliği taşıyan Adalet Partisi; merkez solda ise Cumhuriyet Halk Partisi hâkim olmuş, diğer siyasal partiler de kendi düşüncelerine uygun olarak siyasal kanatlarda yer almıştır.⁴⁸⁷

1960 sonrası siyaset bir önceki on yılın tam tersi özellikler göstermeye başlamıştır. Türkiye, tamamen siyasallaşmış; 1961 Anayasasının sağladığı yeni özgürlükler ilk kez ideolojik siyasete izin vermiştir. Artık ülkede, özellikle üniversite öğrencileri arasında, siyasal derneklerle örgütlenmeler baş göstermeye başlamıştır.⁴⁸⁸

1965 genel seçimlerinden sonra iktidara, Demirel'in liderliğini yaptığı Adalet Partisi Hükümeti gelmiş, 1969 Genel Seçimleri 12 Ekim'de yapılmıştır. Bu seçimde AP, oyların yarısından azını almış, fakat meclisteki sandalyelerin çoğunluğunu kazanmıştır. Diğer yandan, 1965-1969 döneminde toplumun tabanında huzursuzluklar ortaya çıkmıştır. Bu huzursuzluklar öğrenci olayları, derslerin boykot edilmesi, sağ ve sol grupların gösterileri şeklinde kendisini göstermiş, bu durum ülkede yeniden kaos ve iç karışıklıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Demirel başkanlığındaki AP Hükümeti bunları önlemekte yetersiz kalmıştır.⁴⁸⁹ Bu gelişmelere bağlı olarak özellikle 1967 yılından sonra genel bir askeri darbe beklentisi güçlenmeye başlamıştır.⁴⁹⁰ 1969 seçimlerinde ise AP, yine tek parti çıkararak hükümeti kurmuş⁴⁹¹ fakat ülkede iktisadî durum tıkanma noktasına gelmiştir. 9 Ağustos 1970 tarihinde 1958'den sonraki ilk devalüasyon yapılmış, doların karşılığı 9 TL yerine 16 TL olmuştur.⁴⁹² 1969 seçimlerinin galibi olan Demirel'in siyasal durumu 1970'lere doğru zayıflasa da⁴⁹³ 12 Mart 1971 Muhtırası ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin sıkıyönetim ilan edip, yeniden yönetime el koymasına dek iktidarda kalmıştır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁷ Zürcher, a.g.e., s. 370-375.

⁴⁸⁸ Ahmad Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.166.

⁴⁸⁹ Zürcher, a.g.e., s.370-375.

⁴⁹⁰ Çavdar, a.g.e., s.202.

⁴⁹¹ Ahmad, a.g.e., s.256.

⁴⁹² Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, C.II, Yenigün Haber Ajansı Basım ve Yayınları, İstanbul, 1997, s.143.

⁴⁹³ Ahmad, a.g.e., s.170.

⁴⁹⁴ Bektaş, a.g.e., s. 35; Zürcher, a.g.e., s. 370-375.

12 Mart 1971 muhtırasından sonra ülkede kaos ve karmaşa bitmemiş, ülkenin yakın geleceğine dair iç ve dış politikada büyük belirsizlik söz konusuyken; siyasal alanda yaşanan bu durum ekonomiyi de etkilemiştir. Siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan bu bunalımlarla birlikte ülkede 1973 seçimleri yapılmıştır. 1973'te yapılan seçimin sonuçlarından ülke adına istikrarı sağlayacak bir sonuç çıkmamış, CHP-MSP Koalisyon hükümeti kurulmuştur.⁴⁹⁵ CHP-MSP Koalisyon hükümeti döneminde Türkiye Kıbrıs'a asker çıkarmıştır. 1974 tarihinde gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı sonucunda Türkiye'ye ambargo uygulanmış, bu durum ekonomik kırılganlığı daha da arttırmıştır. Kıbrıs fatihi olarak alkışlanan Ecevit, birdenbire “kuyruklar döneminin” mimarı olarak suçlanmaya başlamıştır.⁴⁹⁶ Ülkede Kıbrıs Harekâtı ile oluşan olumlu hava, ekonominin kötüleşmesi ile yeniden yerini olumsuz bir atmosfere bırakmıştır. Siyasal alandaki istikrarsızlık bunun en temel nedeni olarak kabul edilmiştir. Şiddet olayları giderek çoğalmaya başlamış, sağ ve sol kutuplaşmalar hız kazanmıştır. 1974 yılında yaşanan hükümet bunalımı, Adalet Partisi'nin öncülüğünde kurulan ve Cumhuriyetçi Güven Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin desteklediği Milliyetçi Cephe Hükümeti formülü ile aşılmıştır. Birinci Milliyetçi Cephe ittifakı, 12 Nisan 1975'te TBMM'den güvenoyu alarak koalisyon hükümetini kurabilmiş, Süleyman Demirel, hükümetin başına geçmiştir. Bu dönemde hükümet, siyasal ve sosyo ekonomik istikrarsızlığın yanı sıra hayat pahalılığı ve şiddet olayları ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1977 tarihinde gerçekleşen seçimler sonucunda, Mecliste çoğunluğu yakalayan Ecevit'in liderliğinde bir azınlık hükümeti kurulsa da bu hükümet uzun süre varlık gösterememiştir. Bunun üzerine 21 Temmuz 1977'de Demirel liderliğinde AP, MSP ve MHP ortaklığında İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde ülkede var olan sağ sol çatışması daha da derinleşmiştir. Özellikle 1977 yılı siyasi kavga ve anarşinin zirveye taşındığı bir yıl olmuştur. 5 Ocak 1978'de Üçüncü

⁴⁹⁵ Zürcher, a.g.e., s.383.

⁴⁹⁶ Mehmet Ali Birand, Hikmet Bilâ, Rıdvan Akar, 12 Eylül Türkiye'nin Miladı, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 45.

Ecevit Azınlık Hükümeti kurulmuş, ülkede artan ekonomik bunalım ve gittikçe ağırlaşan terör olayları bu hükümetin de sonunu getirmiştir. Senato'nun üçte birinin ve boş olan beş milletvekili kontenjanının belirlenmesi amacıyla 1979'da yapılan seçimlerde CHP'nin oy kaybetmesi sonucunda Ecevit, başbakanlıktan istifa etmiştir. Bu sefer 12 Eylül 1980 askeri darbesine giden süreçte Demirel öncülüğünde sadece AP'lilerden oluşan ve dışarıdan MSP ve MHP'nin desteklediği bir azınlık hükümeti kurulmuştur. Ülkenin yaşadığı siyasal ve sosyal bunalımın giderek derinleşmesi, artan terör olayları, AP CHP çatışması, Cumhurbaşkanı'nın bir türlü seçilemeyişi, MSP'nin İslamî düzen söylemleri, ABD'nin komünizmle mücadele sürecinde Türk siyasetine bir cunta ile yön verme arayışı askeri bir darbe ile son bulmuştur.⁴⁹⁷ Yaşanan bu olumsuz tablo sonucunda Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime bir kez daha el koymuştur.⁴⁹⁸

Görüldüğü gibi, 1923-1938 yılları arasında Atatürk'ün politikaları doğrultusunda yönetilen Türkiye, 1938-1950 yılları arasında, İsmet İnönü'nün politikaları ile yönetilmiştir. Atatürk'ün vefatının ardından, 12 yıl Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan İnönü, CHP ve Meclis içindeki gücünü korumuş, "Millî Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" sıfatlarıyla ülke kaderini doğrudan etkileyen kişi olmuştur. İnönü'nün iktidarı döneminde en önemli başarılarından birisi, uygulamış olduğu dış politika manevraları ile Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na sokmamış olmasıdır. II. Dünya Savaşı'nın Müttefiklerce kazanılması, dünyada demokrasi rüzgârlarını esmesine neden olmuş, Türkiye'de de çok partili hayata geçiş süreci olarak ifade edilen gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin Celal Bayar ve ekibi tarafından kurulmasıyla başlayan çok partili hayat, 1950 seçimlerinde önemli bir değişikliğe sebebiyet vermiş, seçimlerden zaferle çıkan DP iktidarı kurulmuştur. DP iktidarının ilk yıllarında sosyo-ekonomik anlamda olumlu gelişmeler yaşansa da Halkevlerini kapatması,

⁴⁹⁷ Yakup Kaya, Hüseyin Şahin, "Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçi Cephe Hükümetleri Dönemi", Tarih'in Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2018, sayı.19, s. 537-538.

⁴⁹⁸ Birand vd., a.g.e., s. 83.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin mal varlığına el koyması ve muhaliflerin üzerinde baskı kurması sonucu bazı toplumsal güçler örgütlenmeye başlamış, Türkiye'yi 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesine götürecek yeni bir dönemin de başlangıcını oluşturmuştur. Bu müdahaleyle ülke yönetimine el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri, bir süre sonra yönetimi tekrar sivil iktidara teslim etmiş, fakat bu kez 12 Mart 1971 askerî muhtırasıyla Türkiye'nin demokrasi süreci yeniden kesintiye uğramıştır. Ardından bir 10 yıl kadar sivil iktidarlara bırakılan ülke yönetimi, daha sonra 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan ve ülke için oldukça ağır biçimde sonuçlanan bir askerî darbeye sarsılmıştır.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz, Tanzimat Fermanı'nın Tahlili, Tanzimat I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999.

Acun, Fatma, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Değişme ve Süreklilik", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1999.

Acun, Fatma, "Osmanlı'nın Torunları, Cumhuriyet'in Çocukları", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2007.

Acun, Fatma, "Halkçılık", Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, ed. Fatma Acun, 11. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010.

Acun, Fatma, "Hukuk Alanında İnkılaplar ve Çağdaş Hukukun Kurulması", Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, ed. Fatma Acun, 11. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010.

Ahmad Feroz ve Turgay Bedia Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Bilgi Yayınları, Ankara 1976.

Ahmad Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Akalın, Cüneyt, Halifelik Neden Kaldırıldı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Akandere, Osman, "İdam Mahkûm Edilen Bir Hükümet: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkarılan İdam Kararları", SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, 2008.

Akbal, İsmail, "Gazi Antep Mebusu Kılıç Ali", Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.

Akbay Cemal, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991.

Akbıyık, Yaşar, Millî Mücadele'de Güney Cephesi, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=353510&/Mill%C3%AE-M%C3%BCcadelede-G%C3%BCney-Cephesi/-/Prof.-Dr.-Ya%C5%9Far-Akb%C4%B1y%C4%B1k-> Erişim: 10.06.2019.

Akşin, Sina, 25 Soruda Atatürk Devrimi, Atatürkçü Düşünce Derneği, Ankara, ty.

Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983.

Akşin, Sina, Siyasal Tarih-Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908, c. 5, İstanbul, 1988.

Akşin, Sina, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, C.II, Yenigün Haber Ajansı Basım ve Yay. İstanbul, 1997.

Akşin, Sina, Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012.

Akşin, Sina, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 18. Baskı, Ankara, 2014.

Akyüz, Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), TTK Basımevi, Ankara, 1975.

Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Akademi, 2014.

Alantar, Özden Zeynep, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", Türk Dış Politikasının Analizi, (Der. Faruk Sönmezoğlu), İstanbul 1994.

Albayrak, Mustafa, Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

Albayrak, Mustafa, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960), Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, C.III, TBMM Yayınevi, Ankara, 1993.

Arı, Kemal, Birinci Dünya Harbi Kronolojisi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), 11. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul 1994, 2004, 2005 ve 2012.

Arsal, Sadri Maksudi, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, İstanbul, 1955.

Arsan, Nimet, Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964.

Aslan, Kadir, Millî Mücadelede İlk Kurşunun Atıldığı Yer Karakese, Karakese Belediyesi, Dörtyol, 1998.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2, YÖK Yayını, Ankara, 1995, s.4-5.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, Nutuk-Söylev, c.2, 1920-1927, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, 1919 - 1927, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2005.

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, Kozan Ofset, Ankara, 2008.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, Söylev ve Demeçler, Yayına Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak ve Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006.

Atatürk, Kemal, Nutuk, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017 ve 2018.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919), c. II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999 ve 2003.

Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Haz. Utkan Kocatürk, Ankara, 1999.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1906-1938, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981, c. II.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri 1917-1938, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları 1, Ankara, 1964.

Avcıoğlu, Doğan, Milli Kurtuluş Tarihi, 1838-1885, İstanbul Matbaası, 1974.

Aybars, Ergün, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1986.

Aybars, Ergün, İstiklâl Mahkemeleri, Cilt I-II 1920-1927, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

Aydemir Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922), c. II, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966.

Aydemir Şevket Süreyya, İkinci Adam, C. II, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.

Aydemir Şevket Süreyya, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Ayhan Hasan, "İnönü Dönemi Basını 1938-1950", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2013.

Bakacak Alper, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası", Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2016.

Bakacak Alper, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti", Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2016.

Balcıoğlu Mustafa, "20. Yüzyıl Başlarında Dünya", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Balkan Harbi (1912-1913), C. I, S. 4, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1970.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Editör Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı 1, c.1, 1984.

Baykara, Tuncer, Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri, IQ Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Bayramoğlu Alada, Adalet, Osmanlı Şehrinde Mahalle, Sümer Yayınları, İstanbul, 2008.

Baytok, Taner, İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı, Başnur Matbaası Ankara, 1970.

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk Devletinin Dış Siyaseti, TTK Yayınları, Ankara 1973.

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâp Tarihi, c. II, Kısım I, 2. Baskı, Ankara 1983.

Belen, Fahri, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Belen, Fahri, Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1972 ve 1983.

Berkes, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Birand, Mehmet Ali, Hikmet Bilâ, Rıdvan Akar, 12 Eylül Türkiye’nin Miladı, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Birand, Mehmet Ali, Can Dündar, Bülent Çaplı, 12 Mart, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.

Bostancı, Mustafa, “Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015.

Bulut, Sedef, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. Ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 41, Mayıs 2008.

Cebesoy, Ali Fuat, Millî Mücadele Anıları, Temel Yayınları, İstanbul, 2010.

Criss, Bilge, İşgal Altında İstanbul 1918-1923, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme, HAK Yayınları, İstanbul, 1999.

Çavdar, Tefvik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Yayınları, İstanbul, 1995.

Çelik, Zeynep, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.

Çiçek, Mustafa Kemal, 1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

Çini, Şimşek Derya, Süleyman Sami Demirel’in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri, Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken, 2015.

Çolak, Mustafa, Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918), TTK Yayınları, Ankara, 2006.

Çora, Ali Nazmi, Atatürkçü Düşünce Sistemi, 2015.

Danişmend, İsmail Hakkı, 31 Mart Vak'ası, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1986.

Demirözü, Damla, Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri, İletişim Yayınları, 2007.

Deringil, Selim, Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Develioğlu, Ferit Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1986.

Diñç, Sait, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Nobel Kitabevi, Adana, 2004.

Doğan, Orhan, "Millî Mücadele Döneminde Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuvâ-yı Milliye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.

Dönmez, Cengiz, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler", Yeni Türkiye Dergisi, Ankara, Mart-Nisan 2002, sayı 44.

Duman Olcay, Özkaya ve Birsnel Haktan, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler", Atatürk Dergisi, 2012.

Duran Hasan ve Ahmet Karaca, "1950 -1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2013.

Duran, Tülay, "İstanbul'un İşgali", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 66, Ankara, 1973.

Erdoğan, Mubahat, Mili Mücadele'de Kütahya ve Çevresindeki Savaşlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2006.

Erim, Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

Erkan, Mehmet Sedat, "Kore Savaşı ve Kore'de Türk Tugayı (25 Haziran 1950-6 Temmuz 1953)", Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, 2013.

Erkan, Sedat, "Yunan İddialarına Göre İzmir'in İşgal Nedenleri", Avrupa Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15, İstanbul, 2017.

Eroğlu Hamza, Türk İnkılap Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara 1990.

Eroğlu, Hamza, Atatürk ve Cumhuriyet, Ankara, 1989.

Eroğul Cem, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

Ertan, Temuçin F., Atatürk İlkeleri, Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 4. Baskı, (Ed. Temuçin F. Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016.

Esmer, Ahmet Şükrü ve Sander Oral, İkinci Dünya Savaşı Türk Dış Politikası (1939-1945), Olaylarla Türk Dış Politikası, C.1, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

Eyicil, Ahmet, "İşgal Döneminde Fransız ve Ermenilere Karşı Maraş Mücadelesi", Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.

Ezherli, İhsan, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920 - 1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877 - 1920), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992.

Faroqhi, Suraiya, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

Feyzioğlu, Turhan, "Türk İnkilâbının Temel Taşı: Laiklik", Atatürk Yolu, Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Feyzioğlu, Turhan, "Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

Gencer, Ali İhsan, Sabahattin Özel, Türk İnkilâp Tarihi, 19. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2016.

Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklal Harbi, Ankara, 1969.

Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İnkılap Tarihi, Ankara, 1973.

Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, Ankara, 1972.

Giritli, İsmet, Kemalist Devrim Stratejisi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

Goloğlu Mahmut, Sivas Kongresi, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.

Goloğlu Mahmut, Millî Şef Dönemi (1939-1945), Kalite Matbaası, Ankara 1974.

Gönlübol Mehmet, Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1938), C. I, 5. Baskı, AÜSBF Yayını, Ankara, 1977,1982 ve 1995.

Görgülü, İsmet, Atatürk Atatürkçülük Türkiye, Kilit Yayınları, Ankara, 2017.

Görgülü, İsmet, Sesli Belgelerden Savaş Anıları, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2019.

Güneş, İhsan, Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri, 1919-1935, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2017.

Gürer, Cevat Abbas, Ebedi Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak, Halk Basımevi, İstanbul, 1939.

Hale, William, Türk Dış Politikası (1774-2000), Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.

Hall, Richard C., Balkan Savaşları (1912-1919), (Çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

Hanioğlu Şükrü, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902), c. I, İletişim Yayınevi, İstanbul 1985.

Harp Tarihi Ders Notları-II, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 2016.

Irmak, Sadi, Atatürk Devrimleri Tarihi, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1973.

Irmak, Sadi, Atatürk Devrimleri Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 1981.

Işın, Ekrem, İstanbul'da Gündelik Hayat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, İstanbul, 2016.

İlgürel, Mücteba, Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999.

İlyas, Ahmet ve Turan Orhan, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, c. I, 2012.

İnan, Afet, Atatürk Hakkında Hatıra ve Belgeler, Ankara, 1959.

İnan, A. Afet, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, TTK Yayınları, Ankara 1973.

İnan, Afet, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk' ün El Yazıları, Ankara, 1969 ve 1998.

Jaeschke, Gotthard, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1920), TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Jaeschke, Gethard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Kafesoğlu, İbrahim ve Mehmet Saray, Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller, İstanbul, 1983.

Kalelioğlu, Oğuz, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Pelikan Yayınları, Ankara, 2015.

Kansu, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Kara Harp Okulu, Türk Devrim Tarihi ve Atatürkçülük, Ankara.

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c. VII, TTK Yayınları, Ankara (ty).

Karal, Enver Ziya, Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları, Yeni Türkiye Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1959.

Karpat, Kemal, Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Karpat, Kemal, Kısa Türkiye Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Kaya, Yakup ve Hüseyin Şahin, "Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçi Cephe Hükümetleri Dönemi", Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 19, 2018.

Kayalı, Kurtuluş, Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs- 12 Mart, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Kılıç, Mehmet, Savaş, Çöküş ve Mütareke Yılları, Es Yayınları, İstanbul, 2009.

Kısıklı, Emine, Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi, Atatürk Yolu, Ankara, 2003.

Kışlalı, Ahmet Taner Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği, İmge Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1994.

Kışlalı, Ahmet Taner, Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Kili, Suna, Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2007.

Kinross Lord, Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

Kocabaş Süleyman, Son Haçlı Seferi Balkan Harbi, Vatan Yayınları, İstanbul 2000.

Kocatürk, Utkan, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, ATAM Yayınları, Ankara 1999.

Kocatürk, Utkan, Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

Kolesnikov, Aleksandr, Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

- Kuban, Doğan, İstanbul Bir Kent Tarihi, Emlak Bankası Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kuran, Ercüment, Osmanlı Yenileşme Hareketleri, Ankara, 1976.
- Kurtcepe İsrail, Türk İtalyan İlişkileri (1911-1916), TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Kuşçubaşı Eşref, Hayber'de Türk Cengi: Teşkilat-I Mahsusa Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Beyin Hayber Anıları, Arba Yayınları, İstanbul 1997.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Baltalimanı Muahedesi", İslam Ansiklopedisi, 1988.
- Lewis Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004 ve 2007.
- Marion-Crawford, Francis, 1890'larda İstanbul, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- Meydan, Sinan, 1923 Kuruluş Ayarlarına Geri Dönmek, İnkılap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2017.
- Meydan, Sinan, Akı-ı Kemal, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015.
- Mumcu, Ahmet, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılap Kitabevi, 23. Baskı, İstanbul, 1996.
- Mumcu, Ahmet, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-I, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2009.
- Mumcu, Uğur, Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, Um:Ag Vakfı Yayınları, 25. Baskı, Ankara, 1999.
- Okan, Kenan, Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerine Bir İnceleme, Ankara, 1971.
- Okandan, Recai, Umumi Amme Hukuku, İstanbul, 1961.
- Baskın, Oran, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Ed. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- Özakman, Turgut, Cumhuriyet Türk Mucizesi, 13. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.
- Özbudun, Ergun, Atatürk ve Devlet Hayatı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Yayın No: 5.
- Özcan, Selim, "Amasya Genelgesinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı I, Amasya, 2013.
- Özcan, Halil, Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

Özcan, Halil, Atatürk'ün Özel Şifre Hattı PR Gizli Telgraf Merkezi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019.

Özdemir, Musa ve Sadık Çalışkan, Fatih Öztürk, "Yalta Konferansı: Soğuk Savaşa Giden Yol", Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 5, Sayı 2.

Sakaoğlu, Necdet, "Eğitim Tartışmaları", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 1985.

Sander, Oral, Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.

Selek, Sabahattin, Anadolu İhtilali, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

Selek, Sabahattin, Anadolu İhtilali, c. I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.

Seydi Süleyman, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009.

Sezer Arıç, Ayten, "Siyasi İnkılaplar ve Tepkileri", Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, ed. Fatma Acun, 11. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010.

Sezer Arıç, Ayten, Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938), TTK Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2014.

Sofuoğlu, Adnan, Kuva-yı Millîye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Somel, Selçuk Akşin, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Sonyel, Salahi R. Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, TTK Yayınları, Ankara, 1973.

Sonyel, Selahi, Kurtuluş Savaşı Günleri'nde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri, Ankara, 1995.

Soyak, Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, 2. Baskı., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Soysal, İsmail, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri 1936-1939", Belleten, c. XLIX, TTK Yayınları, Ankara 1986.

Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C. I, TTK Yayınları, Ankara 1983 ve 1989.

Soysal, İsmail, "1937 Sadabat Paktı", X. Türk Tarih Kongresi, C. VI, TTK Yayınları, Ankara 1994.

Sökmen, Tayfur, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, TTK Yayınları, Ankara 1978.

Sungu, İhsan, "Tevhid-i Tedrisat", Belleten, Ankara, 1938.

Şahin, İbrahim, “İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes’in Siyaset Dili”, Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, c.1, 2017.

Sengör, Celal, Dahi Diktatör, Ka Kitap, İstanbul, 2015.

Şimşek, Baki, “Yörüklerin Sorunlarına İlişkin Gündem Dışı Konuşma”, 27.07.2017, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=61252Erişim: 11.06.2019.

Şimşir, Bilal, “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamları ile Görüşmeleri”, Belleten Atatürk Özel Sayısı, TTK Yayınları, Ankara 1981.

Tanfer, M. Vehbi, “9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye’nin Uluslararası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, s. 22, c. 8, Ankara, 1991.

TBMM Zabıt Cerideleri

Tekeli, İlhan, “Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişimler”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 1985.

Tevetoğlu, Fethi, Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Timur, Taner, Türkiye’de Çok Partili Hayat Geçiş, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Toker, Metin, DP’nin Altın Yılları 1950-1954, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Toker, Metin, Şeyh Said ve İsyanı, Ka kitap, Mayıs, 2015.

Tokgöz, Erdinç, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi, 1914-1999, 5. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi, 1999.

Torun Çelik, Esmâ, “Başkomutanlık Yasası Tartışmaları”, 90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2012.

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler, c. II, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1952.

Tuncay, Mete, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

Turan, Mustafa vd., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Gazi Kitabevi, Ankara 2016.

Turan, Refik vd., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, 16. Baskı, Okutman Yayıncılık, Ankara 2009.

Turan, Refik ve Mustafa Safran, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

Turan, Şerafettin, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Turan, Şerafettin, İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2003.

Turan, Şerafettin, Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Turan, Şerafettin, Türk Devrimi Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995 ve 2005.

Turhan, Mümtaz, Atatürk İlkeleri ve Kalkınma, İstanbul, 1965, s. 54.

Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Türkgeldi Ali Fuat, Görüp İşittiklerim, TTK Yayınları, Ankara 1951.

Türkgeldi, Ali, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi', Güney Matbaacılık, Ankara, 1948.

Türkmen, Zekeriya, "Gaziantep'in Millî Mücadele Dönemi Kahramanlarından Milis Kaymakam Ali Şefik (Özdemir) Bey, Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.

Türkoğlu Pakize, Tonguç ve Enstitüleri, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Tüzün, Nejat ve Mustafa Safran, Atatürk İlkelerinde Devletçilik ve Cumhuriyetçilik, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988.

Uçarol, Rifat, Siyasi Tarih, 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

Uluğbay, Hikmet, İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik, Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1995.

Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007.

Uyar, Hakkı, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları, İstanbul 2012.

Uzgel, İlhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Avrupa ile İlişkiler", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Ed. Baskın Oran), c. I, İletişim Yayınevi, İstanbul 2001.

Ülman, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XXIII, 1968/II.

Ülman, Haluk, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.

Vahapoğlu, Hidayet, Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, MEB Yayınları, İstanbul, 2005.

Yalçın E., Semih vd., Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004.

Yalçın E., Semih, "Millî Mücadele Dönemi", 90.Yılında Millî Mücadele Sempozyumları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

Yazıcı Sefer, Millî Egemenlik Belgeleri, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, TBMM Basımevi, Ankara, 2015.

Yenigün Gazetesi, 2 Kasım 1918.

Yıldırım, Seyfi, "Atatürk Önderliğinde Türk İnkılabı", Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, ed. Fatma Acun, 11. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010.

Yılmaz Veli, 1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, Cem Ofset Matbaası, İstanbul, 1993.

Yılmaz, Veli ve Fikri Temizkan, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993.

Yüksel, Dilek, "Güzel Sanatlar Alanındaki Gelişmeler", Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, ed. Fatma Acun, 11. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010.

Zürcher, Erik Jan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

Zürcher, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

